Biblioteca Polirom

Emir Kusturica

Unde sunt eu în toată povestea asta?

Autobiografia unuia dintre cei mai îndrăgiţi şi nonconformişti regizori contemporani

POLIROM

Colecția BIBLIOTECA POLIROM este coordonată
de Bogdan-Alexandru Stănescu.

Emir Kusturica, *Où suis-je dans cette histoire?*

Copyright © 2011 by Emir Kusturica
All rights reserved.

© 2012 by Editura POLIROM, pentru traducerea în limba română

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea prin orice mijloace și sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informațiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsesc penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Foto copertă: © Guliver/Sipa Press

www.polirom.ro

Editura POLIROM
Iași, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
București, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1,
sector 4, 040031, O.P. 53, C.P. 15-728

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României:

KUSTURICA, EMIR

Unde sunt eu în toată povestea asta? / Emir Kusturica; trad. din lb. fr. și note de Daniel Nicolescu și Dan Radu Stănescu. – Iași: Polirom, 2012

ISBN print: 978-973-46-2392-1
ISBN ePub: 978-973-46-2412-6
ISBN PDF: 978-973-46-2413-3

I. Nicolescu, Daniel (trad.)
II. Stănescu, Dan Radu (trad.)

821.163.41-94=135.1
791.43(497.1) Kusturica, E. (0:82-94)
929 Kusturica, E. (0:82-94)

Printed in ROMANIA

Emir Kusturica

Unde sunt eu în toată povestea asta?

Traducere din limba franceză și note
de Daniel Nicolescu și Dan Radu Stănescu

POLIROM
2012

EMIR KUSTURICA s-a născut în 1954, la Sarajevo, unde și-a petrecut copilăria și adolescența. În 1978, a absolvit Academia de Arte Frumoase din Praga (celebra FAMU) și a devenit în scurt timp unul dintre cei mai apreciați regizori sârbi. Este cunoscut publicului datorită filmelor sale: *Ce mai știi de Dolly Bell?* (1981), *Tata în călătorie de afaceri* (1985), *Vremea țiganilor* (1988), *Arizona Dream* (1993), *Underground* (1995), *Pisica albă, pisica neagră* (1998), *Viața e un miracol* (2004), *Promisiunea* (2007). A fost premiat cu Leul de Aur la Festivalul de Film de la Veneția și de două ori cu Palme d'Or la Festivalul de Film de la Cannes. De asemenea, din 1999, de la lansarea albumului muzical *Unza Unza Time*, face turnee internaționale împreună cu trupa sa, The No Smoking Orchestra.

Publicat prima oară la Belgrad, în octombrie 2010, sub titlul *Moartea e un zvon neverificat*, volumul *Unde sunt eu în toată povestea asta?* reprezintă debutul literar al lui Emir Kusturica. Cartea îndrăgitului regizor deapănă o poveste ce pornește din vremurile de școală, când Iuri Gagarin zbura prima oară în spațiu, traversează tragedia destrămării Iugoslaviei și a războiului din Bosnia-Herțegovina și ajunge până în ziua de azi, la prietenia cu celebrul star hollywoodian Johnny Depp și la expatrierea în Franța. Cele mai fascinante sunt divagațiile, care cuprind, de data aceasta în scris, într-un stil deosebit de plastic și antrenant, minunatele imagini cu care suntem deja familiarizați din filmele sale: poveștile nebunești din Balcani, personajele sentimentale, uneori grotești, însă debordând de viață.

Omul este înclinat spre uitare, iar practica uitării a devenit, de-a lungul timpului, o artă fundamentală a speciei umane. Iar dacă uitarea, această mare doamnă, n-ar estompa gândurile aflate sub influenţa pasiunii, dacă nu le-ar cuminţi şi nu le-ar pune în bună rânduială, creierul nostru n-ar fi decât un simplu container. În lipsa uitării, am putea oare să mai deschidem ochii spre ziua de mâine? Ce s-ar întâmpla dacă am fi siliţi să trăim suferinţa ca pe o emanaţie neîntreruptă a sufletului nostru, dacă uitarea n-ar acoperi încercările vieţii noastre aşa cum norul ascunde soarele? Supravieţuirea ar fi imposibilă. Tot aşa s-ar petrece şi cu marile bucurii. Dacă uitarea nu le-ar domoli, ele ar ajunge să ne sminteasc㠎. Uitarea este aceea care alină durerea unei iubiri pierdute. Când rivalul ne dă o palmă în timpul recreaţiei, în curtea şcolii, intrând astfel în graţiile puştoaicei de care suntem amândoi îndrăgostiţi, doar uitarea este în stare să ne vindece de acest eşec fără leac al inimii. Rana se cicatrizează, tot aşa cum luciul fotografiei se şterge odată cu timpul.

Cum resimte omul marile crize ale istoriei? Cum le trăieşte? Atât înainte, cât şi după ele, uitarea e marea stăpână. Privind la felul cum masele sunt în stare să uite motivele marilor răsturnări istorice şi la uşurinţa cu care acceptă ca pe un adevăr o interpretare elaborată ulterior, am ajuns să exclud uitarea din principiul cauză-efect. După războiul din Bosnia, naţionaliştii religioşi au fost tămâiaţi de parcă ar fi fost marii apărători ai unei Bosnii multietnice, doar pentru satisfacerea obiectivelor militare şi strategice ale marilor puteri, în vreme ce victimele din toate taberele au fost considerate doar nişte cantităţi neglijabile, cu excepţia celor care slujeau sus-numitele obiective. Aşa încât am ajuns la această concluzie: uitarea este o supapă prin care sunt evacuate gândurile stânjenitoare legate de trecut, dar şi cele care au

legătură cu viitorul. N-ai ce-i face, pentru că puţine lucruri se schimbă în componentele esenţiale ale vieţii omului.

După suferinţele provocate de războaiele balcanice şi după bombardarea Serbiei, m-am antrenat şi eu să uit, sau măcar să înăbuş gândurile care nu-mi dădeau pace. Mă aflam chiar la primele lecţii de uitare, când l-am primit la mine pe un critic de film care tăia şi spânzura la Hollywood în anii ’90. Mi-a amintit brusc că uitarea putea să funcţioneze prin ignorarea adevărului. Când Jonathan, în timpul Festivalului de Film de la Küstendorf, a deschis televizorul ca să vadă o emisiune rusească în limba engleză, a fost profund tulburat. Se difuza un documentar cu prilejul aniversării victoriei asupra nazismului. A venit la mine şi, oarecum întors pe dos, mi-a spus:

— Credeam că noi, americanii, am fost cei care au eliberat Europa de nazism, dar, dacă e să mă iau după ce-am văzut adineaori la televiziunea rusă, se pare că această eliberare n-ar fi fost posibilă fără ei...

— E-adevărat că ruşii n-au pierdut mare lucru în războiul împotriva nazismului, doar vreo douăzeci şi cinci de milioane de oameni. Un fleac!

Abordând acest ton prefăcut dezinvolt, încercam să-l fac pe prietenul meu să accepte un adevăr istoric, fără să torn gaz pe foc.

Mă temeam ca oaspetele meu de seamă să nu se simtă jignit şi să mă suspecteze că vreau să-i scot ochii în legătură cu hăul lui de ignoranţă. În mod evident, vidul de sub ţeasta sa era rodul unei dezinformări, dar obişnuinţa lui de a trăi cu o asemenea lacună nu mai avea cum să fie lecuită. Dorinţa de a ieşi din această genune ar fi deschis calea către o îndoială universală, privind poate chiar autenticitatea Coca-Cola, a hamburgerilor şi a Hollywoodului.

— Uită ce-ai auzit. Dacă ar fi să ţii seamă de acest adevăr incontestabil, ar trebui să treci pe la atelierul de reparat gânduri şi cunoştinţe, iar asta ar putea să te facă s-o iei razna. Dă-i înainte cu ideile cu care te-ai obişnuit, i-am sugerat eu prieteneşte.

N-a părut să priceapă, dar a încuviinţat cu un surâs larg.

După ce am cugetat, mi-am spus că e bine să scriu cartea asta. Să rămână astfel un document despre viaţa mea. Dacă lucrurile vor evolua aşa cum s-a întâmplat cu participarea ruşilor în lupta împotriva nazismului, oricine ar putea vorbi cândva despre mine ca despre un brutar sau, mai rău, un sculer-matriţer.

Prietenul meu de la Hollywood m-a ajutat să aprofundez reflecţia privind caracterul atemporal al uitării. M-am întrebat, de pildă, cum de n-am observat mai devreme că gustosul nostru caimac este opera timpului, câtă vreme mucegaiul exista cu mult înainte de caimac. În dorinţa noastră de a lămuri acest mister, e important să înţelegem de ce războaiele urmează, în general, după marile crize şi de ce oamenii fac descoperiri fascinante doar după aceste mari tulburări. De ce n-au fost antibioticele folosite înainte de cel de-al Doilea Război Mondial? Oare nu se aflau şi ele ascunse în mucegai? Formula secretă rămăsese în captivitatea uitării. Memoria, anticamera uitării, nu-şi întredeschisese uşa ca să lase misteriosul compus să treacă prin labirinturile sale şi să-l pună astfel la îndemâna raţiunii.

Crizele şi războaiele s-au schimbat şi, cu timpul, uitarea a devenit o formă de consolare. Cum ar putea omul, în lipsa ei, să se deprindă cu ideile perverse ale lumii contemporane? Cum ar putea el, de pildă, să pornească războaie în numele umanismului? Când faci parte dintr-un popor mic, care refuză să urmeze orbeşte ideile celor mari şi care, în focul reorânduirii lumii, se întreabă cu încăpăţânare: „Dar noi unde suntem în toată povestea asta?“, marile puteri aruncă cu bombe pe care le botează „îngerii milosteniei“[1]. Ulterior, uitarea joacă un rol hotărâtor în procesul de adaptare. Cu cât te grăbeşti mai tare să uiţi ce ţi-a căzut în cap, şi cu cât te zoreşti mai mult să reformulezi faimoasa întrebare la persoana întâi singular, „Dar eu unde sunt în toată povestea asta?“, cu atât eşti mai câştigat. Tot aşa şi în viaţa privată: cu cât uiţi mai

1. Aluzie la numele dat de NATO bombardamentului asupra Serbiei din primăvara anului 1999 (Merciful Angel).

repede palma primită în recreaţie, cu atât vei avea posibilitatea să te reîndrăgosteşti mai repede. Uitarea închide însă în sine şi o anumită doză de memorie, o componentă esenţială pe care istoria contează şi în virtutea căreia acţionează. Şi aici nu-i vorba doar de un nas spart în urma unei ciondăneli.

Pe vremea când eram adolescent, cei de-o seamă cu mine stăteau la coadă în marile magazine din New York, Londra sau Paris, ca să cumpere noile discuri scoase de Beatles, Springsteen sau Dylan. Astăzi, tinerii stau la coadă pentru iPhone 4. Şi în acest caz, uitarea e de mare folos. Îl înghesui pe Dylan sub covorul uitării şi trăieşti mai uşor într-o lume în care obiectul, devenit centrul atracţiei, i-a înlocuit pe eroii noştri preferaţi care cântau dragostea şi libertatea şi se luptau împotriva nedreptăţilor. Tot ea, uitarea, este cea care ne împinge să acceptăm principiile elementare ale unei culturi ştiinţifice care va îngropa cultura noastră ancestrală în beciurile muzeelor. Desigur, cei care au brevetat iPhone-ul nu au imaginat jucărioara lor în funcţie de înclinaţia oamenilor către uitare, dar aceasta i-a ajutat. Iar în sălile de aşteptare unde uitarea domneşte, va exista mereu un loc gol în care să fie surghiuniţi eroii pe care timpul i-a măturat.

Fac parte dintre aceia care consideră uitarea ca pe un factor de supravieţuire, dar refuz să cedez în faţa tendinţelor actuale spre uitare. Astăzi, mulţimile sunt supuse aceluiaşi regim ca găinile din crescătorie, a căror memorie se opreşte la ultimul grăunte ciugulit. Uitarea a fost folosită chiar şi la făurirea teoriei despre sfârşitul istoriei, care a cucerit lumea în anii ’90 ai veacului trecut. Toboşarii capitalismului liberal ne-au invitat să abandonăm orice legătură cu identitatea şi cultura noastră, ca să ne lăsăm târâţi în vârtejul revoluţiei tehnologice, menită să canalizeze cursul destinelor noastre şi să facă din piaţă regulatorul proceselor noastre vitale. Această pretenţie arogantă a trezit în mine dorinţa de a-mi însănătoşi raporturile cu memoria, dar şi de a mi le regla pe cele cu uitarea.

Doresc să scriu o carte şi să-mi fac ordine prin celulele cenuşii pe unde rătăcesc amintirile mele. Cu sprijinul îngerilor scriitori care m-au învăţat să vorbesc şi să scriu, vreau să extrag din această învălmăşeală ceea ce ar putea rămâne pe veci ascuns, precum soarele dindărătul norului. N-ar fi bine ca tot ce mi-a zbuciumat sufletul să rămână pentru totdeauna inaccesibil, după plecarea mea în călătoria fără de sfârşit, atunci când unul dintre urmaşii mei, mânat de curiozitate, ar încerca să stabilească o legătură cu mine, spre a-şi descifra însemnatul mister al propriei obârşii.

Doresc să evit orice neînţelegere. De asemenea, să evit soarta abonatului telefonic pe care prietenii şi familia îl sună în zadar, fără să ştie că nu mai e printre cei vii, şi care aud neîncetat, după nenumărate apeluri, vocea feminină a robotului telefonic:

„Pentru moment, abonatul căutat nu poate fi contactat...!“

Pământul și lacrimile

În o mie nouă sute șaizeci și unu, Iuri Gagarin și-a luat zborul în spațiu, iar eu am apucat-o pe drumul școlii. Zborul primului om în spațiu fusese de mult pregătit, în spatele lui Gagarin se afla o întreagă echipă de experți. Pregătirile plecării mele rămăseseră doar pe umerii mamei, pentru că tata se afla într-o călătorie de afaceri la Belgrad. Mama mea, Senka, aprinse aragazul, încălzi apa și mă cufundă în lighean. În timp ce mă freca pe spate cu un săpun de casă, o auzeam cum plânge.

— Senka, de ce plângi? Tu trebuie să mergi la școală sau eu?

— Nu plâng, fiule, răspunse ea ștergându-și lacrimile, dar sunt mâhnită. De mâine începe o nouă viață.

Nu pricepeam lacrimile mamei, dar în privința vieții celei noi, lucrurile aveau să se lămurească încă de a doua zi dimineață.

Mergeam spre școală, cu ochii ațintiți asupra treptelor de piatră[1] care păreau să plutească în apă. Scena semăna cu un intermezzo al televiziunii din Sarajevo, în regia lui Jan Beran și pe muzică de Vojin Komadina. Mă simțeam mai degrabă ca un scufundător submarin decât ca un copil care merge pentru întâia oară la școală. Știam că am un aer ridicol. Mânecile prea lungi ale uniformei, croită din satin negru subțire, mă stânjeneau. Degeaba le suflecam, suprafața alunecoasă a țesăturii le făcea să revină cu încăpățânare la dimensiunile anterioare. Cu toate că școala nu se afla decât

1. La Sarajevo, în orașul vechi, străzile în pantă sunt adesea mărginite de o scară de piatră, pentru a putea fi urcate mai ușor.

la trei sute de metri de apartamentul nostru, compus dintr-o cameră și jumătate, drumul a durat o veșnicie. Mă gândeam că Gagarin trebuie să fi ajuns mai iute în spațiu decât am ajuns eu la școala primară Hasan Kikić.

Așteptam în curte să înceapă prima lecție, când un roșcovan cu capul cât un bostan i-a avertizat pe elevii cei noi despre pericolul de-a fi atacați de către golanii din zonă. Era vestit pentru că repetase de trei ori clasa a IX-a. Ascensiunea îi fusese blocată de semnificația cuvântului „diferență". Atunci când un profesor i-a pus întrebarea „Ce diferență este între o găină și o vacă?", a răspuns: „Știu ce este o găinușă, știu și ce este o vacă, dar nu știu ce înseamnă diferență".

Intenția acestui nătâng de a-i ocroti pe elevi mă înduioșa, dar nu pricepeam de ce-ar fi trebuit ca, în schimb, să-i oferim gustările noastre.

Roșcovanul întinse mâna, așteptând să-i dau banii mei de corn.

— Bă, șmecherule, cu tine vorbesc! Ești prost, sau ce-i cu tine?

— Cine, eu? am spus, făcând efectiv pe prostul.

— Nu vezi ce căpățână ai? Cred că unui bărzăune nu i-ar ajunge o viață să-i dea roată!

Toți au elevii au izbucnit în râs. Atunci l-am împins pe roșcovan în groapa cu var pe care muncitorii îl pregăteau pentru renovarea fațadei școlii și m-am năpustit înăuntrul clădirii. Îngrozit că ar fi putut să apară în orice clipă, nu știam pe unde s-o apuc. Deodată, am auzit vocea unei fetițe și spaima mi s-a preschimbat într-o blândă neliniște. Parcă mă aflam într-un basm:

— Tata e colonel în Serviciul de Contraspionaj Militar al Iugoslaviei.

Știam de la tatăl meu ce înseamnă spionajul, știam și ce înseamnă militar, dar nu înțelegeam ce-i ăla contraspionaj. Eram un prost, exact ca acel mic tiran a cărui victimă puteam să devin dintr-o clipă în alta.

— Înainte să fie mutat la Sarajevo, tata avea grijă de câinele lui Tito.

— Câți câini are Tito?

— Habar n-am, tata nu ne spune nimic despre munca lui. Astăzi, o să m-aştepte în faţa şcolii; am văzut ce-ai păţit. Eşti în pericol. Dacă vrei, poţi veni cu noi ca să ajungi acasă.

M-a copleşit o senzaţie nouă, aidoma celei simţite dimineaţă, când mama aprinsese lumina ca să mă trezească. Mai aveam chef să dorm, dar izbutisem să-mi transform expresia buimacă într-un surâs. Am priceput devreme cât de mult contează să te trezeşti cum se cuvine. Vreau să spun că e mai bine să te trezeşti, decât să nu te trezeşti deloc. Iar Snježana semăna cu această trezire. Sentimentul pe care prezenţa ei îl năştea în mine era mai puternic decât frica de a-l vedea năvălind pe roşcovan.

În timp ce stăteam la coadă la cornuri, elevii protestau în spatele meu. Ei fluierau a nerăbdare; eu, în schimb, nu-mi auzeam decât bătăile inimii. Nu vedeam decât doi ochi mari, negri şi nişte plete blonde. Snježana avea părul auriu ca maică-sa, o slovenă care se strecura cu pas grăbit pe străduţele întortocheate ale cartierului Gorica. Ea era sursa de inspiraţie pentru teoriile despre amor ale băieţilor mai în vârstă de pe stradă:

— Femeile cu pas zorit sunt mai bune la pat decât cele care se mişcă alene!

— Aiurea, e-o gogomănie, femeile domoale în viaţă sunt iuţi la pat!

— De parcă viteza contează! Calitatea, iscusinţa, frăţioare, astea-s pe primul loc! tranşa cel de-al treilea curent de gândire al acelor pierde-vară din Gorica.

Discuţiile se încingeau şi, adesea, divergenţele legate de sex erau cât pe ce să se transforme în cafteală. Îmi dădeam seama că era greu de dovedit diferenţa între cele două teorii. Nu înţelegeam de ce o persoană iute de picior trebuie să fie lentă la pat, sau invers. Toate astea mă duceau cu gândul la înaintarea domoală a tigrului, care mai întâi îşi seceră victima cu o lovitură de labă şi apoi o devorează. Atâta doar că aici nu era vorba despre hrană. S-ar putea crede că înclin spre cei care ridică în slăvi mersul domol înaintea patului. Nici vorbă.

Cuvântul „sex“ îmi suna ca numele biscuiţilor *Keks*, era uşor de ţinut minte, dar înţelesul lui mi-era străin. Băieţilor le curgeau balele privind-o pe mama Snježanei, o fluierau când apărea şi se temeau de bărbatu-său. Atunci când acesta, un ofiţer muntenegrean înalt de doi metri, se întorcea de la lucru, golanii o tuleau şi se piteau prin intrările imobilelor. Părea să descindă direct din imaginile telejurnalului de seară, după ce trecuse în revistă un regiment care aştepta dintr-o clipă în alta sosirea tovarăşului Tito la aeroport. Privindu-l cum îşi croieşte drum printre rufele întinse la uscat între clădirea noastră şi salcâmul din fundul curţii, mi se părea că, dacă ar fi strănutat, toate frunzele copacului ar fi căzut dintr-odată, şi că toamna ar fi sosit mai devreme. Într-atât de straşnic mi se părea tatăl Snježanei!

Treptat, drumurile mele de-acasă spre şcoală au devenit mai rapide decât zborul lui Gagarin în spaţiu. Urcam coasta în fugă, cu viteza săgeţii, şi tremuram de nerăbdare aşteptând clopotul care vestea clipa când aveam s-o văd apărând pe Snježana. Noţiunea mea despre timp era variabilă: drumul spre şcoală putea fi comparat cu viteza lui Gagarin, dar întoarcerea te ducea mai degrabă cu gândul la un film în ralanti. Tatăl Snježanei mă ţinea de mână. Avea nişte sprâncene care semănau cu streşinile de tablă de pe faţadele caselor sărace din cartierul Gorica. Pentru a-mi ascunde sfiala, măsuram drumul nostru pe străzi numărându-mi paşii. În acest fel, privirea mea putea s-o ocolească pe cea a tatălui Snježanei. Când ridicam capul, aveam impresia că-mi vorbeşte de pe vârful blocului-turn al JAT[1], de pe strada Vase Miskina, într-atât era de înalt.

— Puştiule, nimeni n-are dreptul să te necăjească! mi-a spus el, în timp ce eu zâmbeam tăcut, dorindu-mi ca drumul până acasă să dureze mai mult decât călătoria lui Gagarin.

Snježana era în clasa I D, la etajul al doilea, aşa încât n-o vedeam decât în timpul recreaţiei mari. În recreaţiile mici,

1. Jugoslovenski Aerotransport – cea mai mare companie aeriană din Iugoslavia, astăzi Serbia.

învăţătoarea nu ne lăsa să ieşim pe culoare. Îmi compensam frustrarea de a nu o vedea îndeajuns prin lungi reverii, pe timpul nopţii, când nu izbuteam să dorm şi când doar gândul la ea îmi grăbea bătăile inimii.

Mama, îngrijorată de lipsa mea de interes pentru învăţătură, se ducea regulat la şedinţele cu părinţii. Ca să n-o facă de râs în faţa celorlalte mămici, învăţătoarea lăsa discuţia cu ea la urmă:

— Nu ştiu ce să vă zic, tovarăşă Senka, spunea Remac Slavica. Dacă ar fi un tâmpit, mi-ar veni mai uşor. Aşa, însă, singura soluţie e să încercăm să-i trezim interesul.

— Nici eu nu ştiu ce să fac. Singură, nu izbutesc. Iar taică-său e prea impulsiv ca să-i vorbesc despre asta. Şi-a tocit nervii printre partizani. Mai bine-mi ţin gura.

Uneori, tata îşi prelungea călătoriile de afaceri şi ajungea acasă mai târziu decât era stabilit. După aceea, trebuia să se readapteze la cerinţele vieţii de familie. Acestea erau momentele când Senka îi încredinţa toate veştile importante şi, în mod special, pe aceea că nu eram cel mai bun elev din clasă.

— Se-ndreaptă el, are toată viaţa în faţă, răspundea tata înainte să se cufunde în somn, ca să recupereze toate nopţile pierdute.

La şcoală, multe lucruri nu-mi erau limpezi. Nu pricepeam la ce serveşte cursul de iniţiere în tehnologia aplicată. Până în ziua când învăţătoarea ne-a spus:

— Copii, faceţi ce poftiţi! Alegeţi voi tema.

Am hotărât atunci să construiesc un pachebot transatlantic, *Titanicul*, pe care-l văzusem în filmul cu acelaşi nume. Filmul, clasificat drept comedie dramatică, reprezenta pentru mine o adevărată tragedie.

După ce mă instalam cum se cuvine în scaunul scârţâitor al cinematografului din Căminul Poliţiei, mama îmi arăta ceasul, şoptindu-mi că avea să vină să mă caute cu cinci minute înainte de sfârşitul proiecţiei. În sala principală rulau filme de aventuri, dar şi filme istorice. Odată au proiectat *Dictatorul* lui Charlie Chaplin şi, în loc de jurnal, o comedioară – *Charlot rătăcit*

în revoluție. În timp ce eu mă uitam la filme, Senka își vizita părinții, care locuiau într-o casă mare de pe strada Mustafa Golubić, la nr. 2, ca să-i ajute cu una, cu alta. Casa era despărțită de Căminul Poliției printr-o curte năpădită de buruieni și de urzici, cu un havuz secat. Mama mamei mele se numea Hanifa și suferea de un cancer al gurii; bunicului meu, Hakija, nu-i plăcea ca fiică-sa să insiste prea mult asupra problemelor de igienă.

— Măi, fată, îi spunea el, mai bine te-ai distra uitându-te la filme, decât să te spetești pe-aici. N-ai destulă treabă la tine acasă?

Pe când ea spăla dușumeaua din bucătărie, el privea ligheanul plin cu apă, mormăind:

— Unii și-o trag, iar tu, Hakija, te bălăcești!

Nimeni nu înțelegea ce-ar putea să însemne asta, însă era un preludiu la o poveste de aventuri. „Mamă“, așa îi spuneam cu toții celei care era mama mamei mele, nu „Mamaie“ sau „Bunică“, precum restul lumii. În timp ce o spăla pe cap pe bolnavă și-i pieptăna părul, fiica își îndemna tatăl să-i spună povestea lui preferată. Era vorba despre o scenă de răpire, care se petrecuse în realitate, la Donji Vakuf. Bunicul Hakija, tânăr la vremea aceea, înarmat cu un revolver Mauser, o răpise pe bunica, ajutat de frații săi. Era sărac, iar socrul lui, un negustor plin de bani, nici nu voia să audă de căsătorie. Bunica Hanifa râdea ascultând această poveste în care ea avea rolul principal – în ciuda durerii pe care i-o provoca râsul, căci medicii îi extirpaseră vălul palatin. Bunicul, un bărbat înalt și solid, scăpase de moarte ca prin urechile acului. Eram convins că, atunci când voi fi mare, o să-i semăn. Fotografia mea preferată era aceea cu el în uniformă de polițist al regatului Iugoslaviei, înaintea celui de-al Doilea Război Mondial. Într-o zi, când l-am întrebat ce e cu acel costum, mi-a răspuns:

— În 1941, era cât pe ce să-mi pierd viața din pricina acestei uniforme. În ajunul unei razii la Vakuf, un ustaș[1], fost coleg de școală cu mine, m-a avertizat: „Hakija, ia-ți picioarele la spinare, am primit ordin să te lichidez mâine“.

— Și ce-ai făcut?

---

1. Membru al Partidului Fascist Croat.

— Am fugit la Sarajevo şi mi-am salvat pielea!

Mama m-a dus de cel puţin unsprezece ori la Căminul Poliţiei să văd *Hercule*, cu Steve Reeves în rolul principal. De fiecare dată când mă întorceam acasă, jucam scena distrugerii templului grec. Cu ajutorul unei sfori, legam două fotolii de picioare. Când trăgeam de sfoară, se dărâmau tot soiul de cratiţe, oale şi alte ustensile pe care în prealabil le înşiruisem pe spătarul fotoliilor. Asta reproducea, pasămite, scena în care Hercule, înlănţuit de coloanele templului, în dorinţa lui de libertate, trage de fiare şi face să se prăbuşească totul. Într-o zi, am prezentat acest număr cu prilejul unei sărbători, în curtea imobilului nostru. Din cauza efortului şi a emoţiei, am scăpat un pârţ. Mi-a fost ruşine, pentru că toată lumea a izbucnit în râs; tatăl meu însă, binedispus după siesta de după-amiază pe canapea, m-a consolat:

— Nu pune la suflet, în Anglia se face asta toată ziua bună ziua, atât doar că după aceea se spune *„sorry“*.

Cel mai tare m-a impresionat filmul care povestea naufragiul celui mai mare pachebot din lume. Îngrozit de tragedia tuturor acelor oameni care mureau pe vapor, aşa cum eram şi de gândul sfârşitului lumii, m-am hotărât să-mi construiesc propriul *Titanic*. Scenele care m-au înspăimântat cel mai mult în film erau acelea care înfăţişau pachebotul scufundându-se: apa care pătrundea pretutindeni în cabine, în bucătării, pe culoare, în sălile de restaurant. Mă gândeam că, dacă s-ar fi petrecut în apartamentul nostru, o astfel de catastrofă ne-ar fi măturat cât ai clipi. Dacă apartamentul nostru de o cameră şi jumătate de la nr. 16D de pe strada Jabučica Avdo ar fi fost *Titanicul*, apa ar fi intrat pe fereastră în sufrageria unde dormeam eu, apoi ar fi luat-o pe culoar şi ar fi pătruns în camera unde dormeau mama şi tata, şi ăsta ar fi fost sfârşitul poveştii. Ca majoritatea copiilor, eram îngrozit de cataclisme şi de Judecata de Apoi, de ceea ce se chema „sfârşitul lumii“, şi puneam la cale planuri ca să mă protejez. Îmi închipuiam chiar că, spre a ne salva, cel mai bine ar fi fost să ne preschimbăm în peşti. Când i-am împărtăşit tatei această idee, a comentat-o râzând subţire:

— Să ne preschimbăm în peşti, zău, straşnică idee! Aşa n-am mai fi obligaţi să vorbim, am tăcea mâlc, asemenea tuturor peştilor, care n-au nevoie de cuvinte, fiindcă ştiu totul.

Mi-a luat mult timp să strâng materialul necesar pentru construirea vaporului. Am smuls un picior din taburetul de lemn pe care bunicul îl meşterise la Travnik, pentru ca femeile să poată şedea când îşi beau cafeaua, şi am făcut din el catargul. Pe urmă, când vecina noastră Velinka a vrut să se aşeze ca să-şi bea cafeaua împreună cu mama, a căzut cu picioarele-n sus. Niţel supărată că se alesese cu o vânătaie pe fund, a spus:

— Vezi, dragă Senka, când smulgi un picior de la un taburet bosniac cu trei picioare, totul se duce dracului!

Am cumpărat o foaie de placaj de la drogherie şi am decupat velele vasului meu dintr-o cămaşă a tatei, pe care o adusese din Anglia în 1957. Dacă aş fi construit un vapor mai mare, apartamentul nostru ar fi ajuns la fel de gol precum sala comunală din Gorica, unde învăţasem să joc ping-pong şi şah. Asamblarea bazei mi-a dat cel mai mult de furcă. Într-o zi, am dat peste o fotografie a *Titanicului* într-o enciclopedie şcolară. Nu ştiu de ce, dar îmi imaginasem că *Titanicul* avea o velă, ceea ce nu corespundea realităţii. Am hotărât atunci să construiesc un vapor inspirat de adevăratul *Titanic*.

Fiind plecat, tata nu putea să mă ajute. Avea nişte afaceri serioase şi mergea adesea în deplasări la Belgrad. După ce ieşeam de la şcoală, mă repezeam direct acasă să continui construcţia *Titanicului*, nici măcar fotbal nu mai jucam. Atunci mi s-a modificat percepţia asupra timpului. Nu-mi mai măsuram drumurile după viteza călătoriei lui Gagarin. Inima-mi bătea mai năvalnic când mă aflam în preajma Snježanei Vidović, iar timpul petrecut lângă ea se scurgea prea repede. De-abia ne întâlneam, că şi trebuia să ne despărţim. Fie în timpul recreaţiei mari, fie pe drumul de întoarcere. Singurele clipe când timpul se oprea în loc erau acelea pe care le dedicam *Titanicului* meu. „Ce ciudat“, îmi spuneam. „Parcă m-aş afla altundeva, într-un tărâm unde toate acele ceasornicelor ar fi fost înlăturate.“ De îndată ce mă apucam de *Titanic*, mă mutam

într-o lume unde nu se mai auzea scripetele frânghiei de rufe, unde arborii nu se mai plecau sub vânt, unde nu mai simţeam foamea şi unde puteam să stau vreme îndelungată fără să dorm. Gagarin simţise cu siguranţă acelaşi lucru în cosmos.

— Aşa trăiesc pictorii, puţin le pasă cât e ceasul, dacă e miezul nopţii sau revărsatul zorilor, sau dacă au ceva de mâncare. Artiştii îşi trăiesc viaţa, se închid în lumea lor şi nimic altceva nu mai există pentru ei! explica tata, expert în problemă.

Mă simţeam bine în timpul pe care-l dedicam construirii *Titanicului*, aproape la fel de bine ca atunci când mă aflam lângă Snježana. Îmi încheiam lucrul în fiecare seară la 18.30 fix şi ieşeam pe-afară. Era ora când Snježana se întorcea acasă. Pitit în casa scării, strigam:

— Bau!

— Ah! făcea ea rămânând pe loc.

Fără să scot o vorbă, o sărutam şi plecam glonţ către casă. Mă duceam s-o sărut seară de seară, aşa cum adulţii se duc în fiecare dimineaţă la serviciu.

Construirea vaporului mi-a luat o groază de timp. La sfârşit, am avut oarece probleme cu lipiciul. Asamblasem foaia de placaj şi elementele din lemn cu lipici UHU, dar cum acesta era scump, am fost silit să lipesc puntea din carton cu altceva: un amestec de făină şi apă fiartă. Isprava mea a depăşit toate aşteptările. Toată lumea a fost extaziată văzându-mi *Titanicul.*

Viteza de zbor în spaţiu a lui Gagarin mi-a revenit în minte pe drumul spre şcoală. În ziua aceea, în timp ce căram *Titanicul*, mă gândeam că aveam s-o revăd în curând pe Snježana Vidović. Când ne-am aşezat lucrările pe bănci, eram aţâţat rău.

— Dacă aş mai fi avut încă o zi la dispoziţie, *Titanicul* meu ar fi fost şi mai arătos, i-am explicat învăţătoarei.

— Cum adică mai arătos, a zis ea zâmbind. Păi, ăsta e cât se poate de reuşit!

În timpul recreaţiei, Snježana a venit la noi în clasă. A privit lucrările şi m-a felicitat:

— Lucrarea ta e minunată. Pe lângă ea, toate celelalte sunt un rahat!

Am obţinut nota cinci. Remac Slavica m-a tras delicat de ureche, spunându-mi:

— Vezi, dragul meu, dacă vrei, poţi. Acum poţi să-i transmiţi mamei tale că ţi s-a deşteptat interesul.

Am coborât în goană strada care ducea de la şcoală spre casa noastră. De fapt, nu era o stradă oarecare. Strada Goruša era întreruptă la mijloc prin nişte trepte de piatră. Cartierul unde locuiam era tipic pentru Sarajevo – povârnişuri şi viroage transformate în uliţe. Toate străzile lăturalnice dădeau spre strada Tito. Îmi fluturam victorios macheta. Nota pe care o căpătasem şi *Titanicul* născuseră în mine un sentiment căruia adulţii îi spuneau „mândrie“. Era un moment solemn. Pentru prima oară nimeni nu mă muştruluia, nimeni nu îmi spunea să ridic capul şi să ţin umerii sus, adică tot ceea ce de obicei nu reuşeam să fac. În Sarajevo, oamenii căpătau foarte de timpuriu deprinderea de a merge gârboviţi. Pentru că era fie prea cald, fie prea frig. Ai fi zis că schimbările astea meteorologice îi umileau. Iarna, îmi chirceam umerii ca să ofer frigului o priză cât mai mică, iar prin arşiţa verii mă strecuram ca un şoricel pe strada Goruša şi pe ulicioare. Din cauza acestei încovoieli a coloanei vertebrale, ori poate din alte motive neştiute, locuitorii din Sarajevo îşi aruncau adesea unul altuia vorba „şobolanule“!

Pe drumul de întoarcere, pe care îl ştiam cu ochii închişi, mă grăbeam nevoie mare, convins că Iuri Gagarin nu e decât un biet amator. Îndrăgostit de Snježana Vidović şi mândru de *Titanic*, doream să ajung cât mai repede la locuinţa noastră, ca să-i fac plăcere mamei. Tata era plecat în călătorie de afaceri. Din când în când, mă opream să-mi trag răsuflarea. În mâinile mele, *Titanicul* părea că-i mai mare decât mine. Jumătate de metru în lungime şi tot atât în înălţime. Am zărit-o pe mama când tocmai punea rufele pe o frânghie întinsă între fereastră şi salcâm. De îndată ce se întorcea de la serviciu, lua de pe funie rufele uscate şi le întindea pe cele ude. Era contabilă la Facultatea de Construcţii Civile. Când cineva o întreba ce mai face, răspundea întotdeauna: „Bine, muncesc până dau în brânci“. I-am făcut un semn cu mâna,

dar nu m-a văzut. Era înfăşurată în cearşafurile umflate de vânt, ca nişte pânze ce împingeau corabia nevăzută pe care naviga.

Când am ajuns la scări, am cotit-o şi, pe o scurtătură, am coborât panta, fără să-mi treacă prin cap că mândria şi nasul pe sus nu prea se potriveau cu acel teren accidentat. M-am împiedicat cu un picior de o piatră şi am căzut sprijinindu-mă în mâna dreaptă, în vreme ce stânga ţinea sus *Titanicul.* Am slobozit un urlet de durere. Printre velele *Titanicului* am zărit cerul. Şi-atunci, pentru prima oară în viaţă, am zis:

— Mama ta de cer!

Ultimii o sută de metri de urcuş au fost cei mai lungi şi mai anevoioşi. Plângeam şi icneam atât de tare mă durea încheietura mâinii. *Titanicul* meu atârna mai greu decât cel adevărat, fiindcă tangajul era mai puternic decât mâna mea stângă. Simţeam în gură gustul prafului amestecându-se cu cel al lacrimilor. Ai fi zis că sărutam pământul, deşi de fapt bodogăneam:

— Mama ta de pământ!

În timp ce îşi sorbea cafeaua pe balconul de la etajul al treilea, vecina Velinka m-a văzut şi i-a dat de ştire mamei:

— Senka, fiu-tău plânge, urlă de durere. Se târăşte pe pământ, ţinând deasupra capului o ditamai lemnăria!

Când a sosit mama, mă căinam şi mai rău. A îngenuncheat ca să-mi cerceteze mâna umflată.

— A păţit ceva? am întrebat-o.

— Cine?

— *Titanicul!*

— Nu, fiule, nu-ţi face griji, totul e-n regulă.

Pe când eram dus la spital, în ciuda faptului că îşi făcea griji pentru mâna mea rănită, mama ţinea *Titanicul* la fel de solemn ca şi mine. Până şi când discuta cu doctorul, care constatase o fractură a încheieturii, continua să-l ţină cu hotărâre. Nu voiam să-l lase din mână, de frică să nu se rupă şi el. Doctorul mi-a pus ghipsul, iar mama m-a dus acasă.

Deşi durerea nu mă slăbea, nu regretam nimic. Nu mai eram obligat să merg la şcoală.

Cum învăţătoarea ne înştiinţase că trebuia să-mi fac toate temele, s-a luat hotărârea ca Snježana să vină să mă ajute. Aşa încât mi-am dorit ca mâna să nu mi se vindece niciodată. Mai ales că, din când în când, îmi strecura o andrea pe sub ghips, ca să mă scarpine grijuliu în locul în care aveam mâncărimi. Am ajuns împreună la o înţelegere: eu dictam, ea scria. Privind-o, mă întrebam de ce nu mi-am rupt şi cealaltă mână. Sau ambele picioare. Aşa încât Snježana să-mi poată scrie toate temele... Niciodată scrisul meu n-a fost atât de frumos...

Tata s-a întors din călătoria de afaceri şi a fost foarte marcat de fractura mea. M-a acoperit cu sărutări şi mi-a promis că mă va duce la Ilidža, la piscină, de îndată ce va veni vremea scăldatului. Ştia că asta o să-mi facă plăcere, fiindcă odată fugisem la Ilidža agăţat de un tramvai – şi primisem în schimb o chelfăneală zdravănă.

Înainte să-şi facă siesta de după-amiază, pe canapeaua din sufragerie, tata a cercetat în amănunt macheta *Titanicului*. A dat din cap cu un aer dubitativ, privind vaporul din toate părţile.

— Minunat, a spus, totuşi mi se pare că, până la urmă, carcasa e un un pic cam greoaie. Când o să-i schimbi locul, fii atent. Nu ştiu dacă lipiciul o să reziste. Mă duce cu gândul la construcţia noastră socialistă!

În ziua când mi-a fost scos ghipsul, mi s-a părut că mâna mea, vindecată, e făcută din aer. Tata, binedispus, s-a întors târziu în noapte şi, potrivit obiceiului, când era într-o asemenea stare, a mai adus şi un amic uşor pilit. Am închis ochii şi m-am prefăcut că dormeam. Tata a intrat în dormitor şi a trezit-o pe mama:

— Senka, trezeşte-te, astă-seară Nasser i-a părăsit pe ruşi şi a trecut de partea americanilor!

Mama s-a ridicat în capul oaselor. I s-a părut că are în faţă o vadră de vin, nu pe soţul ei. Refuza să ia în serios

grijile oamenilor de rând în faţa istoriei mari, şi se străduia să mă ferească de aceste probleme.

— Vorbeşte mai încet, nebunule! a şoptit ea. O să-l trezeşti pe ăsta mic. Mâine pleacă devreme la şcoală!

Prietenul tatălui meu, un tip cu o bărbuţă ascuţită, se aşezase pe un taburet în preajma vaporului meu şi, cu ochii întredeschişi, sublinia fiecare frază a lui Murat, întrebând:

— Bun, şi-atunci, ce propui?

— Nu propun nimic, a spus tata, dar nu e o lovitură dată doar mişcării muncitoreşti internaţionale, ci şi întregii Iugoslavii.

— Totul trebuie să se reducă la politică pe lumea asta? a intervenit mama. De asta o să se prăbuşească lumea?

— Cred că echilibrul lumii e deja serios compromis, a replicat tata, dă-mi să beau!

— Ieşiţi amândoi afară, o să-l treziţi pe ăsta mic!

— Şi-atunci, ce propui? a întrebat bărbatul cu bărbuţă.

— Propun, dacă tot nu putem schimba lumea, să schimbăm crâşma, a zis tata.

— Hai, căraţi-vă! i-a certat mama cu voce joasă, rănită că l-a auzit pe tata comparându-ne căminul cu o crâşmă.

Crezând că am adormit, tata a venit să mă sărute, după care s-a dus la Senka în dormitor. Prietenul lui nu contenea să repete:

— Bun, şi-atunci ce propui, Murat?

Cum tata nu-i răspundea, amicul său s-a ridicat de pe taburet, păstrându-şi cu greu echilibrul, şi s-a apucat să valseze precum Charlie Chaplin în *Goana după aur*. Se legăna când în faţă, când în spate, şi tot aşa, în vreme ce din camera de-alături se auzeau sunetele vătuite ale vocilor părinţilor mei certându-se în legătură cu Nasser. Evident, prietenul tatei a sfârşit prin a-şi pierde echilibrul şi s-a agăţat de catargul *Titanicului*. Priveam spectacolul, clipind din ochi, gata să mă arunc peste vapor, întocmai ca Muftić, portarul de la FC Sarajevo, ca să împiedic o eventuală catastrofă. Vasul s-a clătinat, stând să cadă, dar individul a căzut înaintea lui. Cu toate astea, a reuşit să-l prindă de cocă.

— Să ne ferească Dumnezeu de al doilea naufragiu al *Titanicului*, a zis el, aşezându-l la loc pe aparatul de radio.

Din colţul meu, de pe canapea, am răsuflat uşurat şi m-am vârât repede sub plapumă, pentru ca tipul cu bărbuţă să nu mă vadă. Totul părea că a revenit la normal, când prietenul tatei a pus punct aventurii *Titanicului.* Ieşind, a trântit uşa sufrageriei, provocând vibraţii care s-au propagat prin şubreda zidărie socialistă până la aparatul de radio, şi de la aparat la *Titanic*. Sub unda de şoc, vasul meu s-a răsturnat, rupându-şi catargul în cădere, iar lipiciul din făină muiată s-a dovedit insuficient ca să ţină puntea întreagă. Lumea s-a prăbuşit sub ochii mei.

Am plâns mult în noaptea aceea, după care am tras concluzia:

— Mama ta de construcţie socialistă!

Traducere de Daniel Nicolescu

Despre cum, pentru întâia oară, nu l-am văzut pe Tito

În o mie nouă sute şaizeci şi trei, am trecut pentru prima dată graniţele Republicii Socialiste Federative Iugoslavia. Senka şi cu mine am făcut o lungă călătorie în Polonia, unde trăia mătuşa mea, Biba Kusturica. Soţul ei, Ljubomir Rajnvajn Bubo, era corespondent al agenţiei iugoslave de presă Tanjug, la Varşovia, iar ea lucra la Institutul Muncitoresc Internaţional. Era cea de-a doua instalare în străinătate a mătuşii mele, cu un al doilea soţ. Se recăsătorise după divorţul de Slvako Komarica, consul general al Republicii Iugoslave la Berna.

— Asta înseamnă că mătuşa Biba a căzut din lac în puţ? l-am întrebat eu inocent pe tata.

Tatei îi plăcea să-l imit trăgând concluzii logice, dar nu prea-l avea la suflet pe acest al doilea soţ al mătuşii mele.

— Ei, micuţule, eşti oleacă prea curios pentru vârsta ta!

Nu doar prietenii tatei era nişte martiri şi nişte îndrăgostiţi de Maica Rusie, ci şi unii dintre ai mei. Cum studiam limba rusă, cei mai mulţi dintre elevii cu care urmam zilnic cursurile erau fii ai deţinuţilor de la Goli otok[1].

— Mi-ar plăcea să lucrez într-un oficiu poştal, ca să pot da zilnic cu ştampila pe timbrele pe care se află faţa lui Tito, mi-a mărturisit într-o zi Duško Radović, care stătea în banca din faţa mea.

Radović nu aspira la această neobişnuită muncă de funcţionar poştal pentru că ar fi fost un elev prost. Dimpotrivă,

1. Goli otok (Insula pustie) – închisoare situată pe o insuliţă din Marea Adriatică, unde Tito a întemniţat circa 15 000 de simpatizanţi ai Cominformului. După ruptura cu URSS-ul, din 1948, aceştia au fost supuşi unor torturi barbare.

era cel mai bun matematician din şcoală şi ne lăsa să copiem temele de la el. Prin acea ştampilă pusă pe faţa lui Tito, colegul meu voia să-şi răzbune tatăl, care îndurase opt ani de muncă silnică pe insula Goli otok. Destăinuindu-mi povestea lui cu timbrele, îşi însoţea vorbele cu lovituri de pumn în pupitru, la început mai încet, apoi din ce în ce mai tare. Semăna cu dansatorii din grupul folcloric shipetar[1] care cădeau în transă, duşi de ritm. Am încercat să-l calmez, avertizându-l că risca să fie exmatriculat.

Pentru mine, tovarăşul Tito era comparabil cu un stâlp de semnalizare de pe strada Goruša: prezent peste tot, din zece în zece paşi. Un prieten al tatălui meu, inginer electrician, pe nume Sulejman Pipić, susţinea că Tito trebuie considerat un destin. Într-o zi, după un grătar acasă la Sulejman, s-a pornit o discuţie:

— Nu e decât o lichea austro-ungară ordinară! a declarat tata.

— Tito e o fatalitate, i-a replicat Pipić.

— E o manieră pur islamică de a vedea lucrurile. Pentru voi, totul e o fatalitate. Să fie Tito ăsta, din întâmplare, vreun sfânt? Sau ceva în genul ăsta? a întrebat tata.

În calitate de reprezentant al progresului tehnologic al ţării noastre în Sudan, Sulejman profitase din plin de pe urma politicii de nealiniere a lui Tito. Câştigase o mulţime de bani şi-şi construise o casă deasupra cartierului Baščaršija[2]. Cu banii rămaşi, ne-a împrumutat ca să ne luăm un Volkswagen 1300.

— Îţi spun eu, Pipić, chelnerul[3] ăsta o să ne termine pe toţi, a zis tata, în vreme ce mama, înspăimântată, îl trăgea de mânecă.

— Murat, zidurile au urechi! a spus ea.

— Să aibă! Sunt un om liber! Iar el, nimic altceva decât un dictator!

---

1. Albanez din Kosovo.
2. Cartier negustoresc din vechiul oraş otoman.
3. În tinereţe, Iosip Broz Tito a fost pe rând chelner, ajutor de mecanic şi pilot de încercare.

— Mergi cam departe, Murat, a murmurat inginerul Pipić.

— În 1948, i-a zis DA lui Stalin, în vreme ce noi credeam că i-a spus NU. De fapt, acel NU era un DA privind acordurile de la Ialta. Totul fusese deja hotărât acolo, în timp ce el făcea aici pe eroul. Totul n-a fost decât o fandoseală! i-a întors-o tata, pe un ton ce nu admitea replică.

Nu ştiam ce înseamnă fandoseală, dar cunoşteam cuvântul dictator. Datorită filmului lui Charlie Chaplin.

— Tati, e ca Charlie Chaplin! am intervenit eu, sperând să-i fac plăcere.

I-am aşteptat neliniştit răspunsul.

— Dar mai comic, fiule, şi mult mai rău!

Tatei nu-i plăcea de Tito, pentru că majoritatea prietenilor lui, foşti camarazi de luptă la partizani, sub pretextul că îi iubeau exagerat pe ruşi şi Uniunea Sovietică, sfârşiseră la Goli otok.

— Aici e mâna lui, povestea tata, a trimis nişte nevinovaţi la Goli otok ca să-şi spele propria mârşăvie. I-a învăţat să-l iubească pe Stalin şi Rusia, iar apoi i-a trimis în lagărul de concentrare ca să le scoată din cap iubirea pentru Stalin. Ştia că asta-i cea mai bună modalitate de reeducare, fiindcă învăţase această metodă de la însuşi Stalin.

Tata nu a fost o victimă directă a Cominformului[1], a fost doar retrogradat de la Belgrad la Sarajevo. De fapt, se pare că motivul mutării fusese cu totul altul. Unii erau maziliţi din pricina Cominformului, alţii pentru că erau într-o formă prea bună. Pentru funcţionarii de stat, alungarea de la Belgrad constituia cea mai frecventă pedeapsă. Mie mi-a spus că această alungare era urmarea prieteniei pe care i-o purta cumnatului său, care fusese şi el pus pe tuşă atunci când Tito încetase să-l mai iubească pe Stalin.

---

1. Biroul de Informaţii al Partidelor Comuniste şi Muncitoreşti (1947-1956). Scopul organizaţiei era acela de a controla îndeaproape evoluţia politică şi ideologică a mişcării comuniste internaţionale. La cea de-a treia reuniune a Cominternului, desfăşurată la Bucureşti, în iunie 1948, organizaţia consideră că Tito şi comunismul iugoslav s-au îndepărtat de viziunea sovietică, aşa că hotărăşte excluderea Belgradului şi începe o masivă epurare anti-titoistă în rândul tuturor membrilor organizaţiei.

— Murat al meu are un suflet bun. Iar dacă mai face excese, le face ca să se odihnească după atâta bunătate, obișnuia mama să spună.

Era, fără îndoială, cea mai exactă judecată despre tata.

Lucra în administrația de stat și nu era mulțumit de viața pe care o ducea. La început șef de birou la Secretariatul pentru Informații din Republica Socialistă Bosnia-Herțegovina, a fost ulterior retrogradat la rolul de subsecretar. Vorbea bine engleza, dar prefera cântecele rusești.

În acea seară, după discuția despre Tito, am adormit în brațele mamei, în timp ce tata se apucase să cânte *Sfânt Baikal*. De îndată, mi-a apărut în vis Snježana Vidović. Și înainte cântecele rusești o făceau să apară, dar în grădina inginerului Pipić, Snježana s-a ivit într-un mod cu totul straniu. Era îmbrăcată în rochie de mireasă și ținea în mâini o rămurea de nuc. Am recunoscut în aceasta sceptrul pe care pionierii, tinerii, țăranii și muncitorii i-l ofereau lui Tito de ziua lui.

— E sceptrul lui Tito, îmi spunea ea, tu și cu mine am fost desemnați să i-l înmânăm cu prilejul aniversării sale.

— De ești îmbrăcată în mireasă?

— Pentru că noi doi o să fim soț și soție!

— Sunt de acord cu căsătoria, dar nu și cu sceptrul, am protestat eu. În primul rând, nu sunt un elev bun, și apoi nu îl cunosc personal pe tovarășul Tito. L-am văzut doar în poze.

— Asta-nseamnă că nu vrei să te căsătorești cu mine?! m-a întrebat ea.

— Cum adică nu vreau? Sunt gata să fac orice pentru noi!

— Atunci, hotărăște-te, dacă vrei mâna mea, ia sceptrul și vino cu mine, pentru că altfel mă duc singură și n-ai decât să-ți găsești altă soție!

Am apucat sceptrul cu o mână și cu cealaltă mâna Snježanei, și am prins să fugim de-a lungul străzii Logavina. Populația emoționată striga „Tito! Tito!“. Ca în viața de zi cu zi. Eu, zăpăcit precum Charlot cel rătăcit în revoluție, priveam în jur, fluturând ramura de nuc. Și sfârșeam prin a participa la serbarea populară, la veselia care se mutase din realitate în vis. Am luat-o pe bulevardul principal, în direcția stadionului Koševo. Odată ajunși acolo, nici urmă de Tito.

Tatăl Snježanei, colonelul Vidović cel cu sprâncenele unite precum o streaşină de tablă, ieşea din mulţime şi zicea:

— Din motive de securitate, m-am văzut silit să schimb traseul tovarăşului Tito, ca să nu păţească precum Franz Ferdinand! Şi, special pentru mine, adăuga: Bătrânul a tras la hotelul Zagreb, din Marijin Dvor[1]. Vă aşteaptă acolo, copii, daţi-i zor!

Am reuşit să dăm până la urmă de Tito, într-o sală plină de fum a hotelului, unde juca poker, pufăind dintr-o havană. Lângă el şedea un tip micuţ, cu o pânză albă înfăşurată în jurul capului. Mai era încă unul, complet în alb, cu o tichie asemănătoare cu cea a brutarului Kesić, şi, în fine, un arab înalt. Ne-am oprit la masa lui Tito, emoţionaţi şi cu răsuflarea tăiată.

— Ai ajuns, micuţule Kusturica! Doamne, ce-ai mai crescut! îmi spunea el.

— Ce băiat viteaz! adăugau ceilalţi doi – cel cu pânza albă pe cap şi arabul.

Cel de-al treilea nu spunea nimic. În loc să turui textul despre iubire pe care-l învăţasem pe dinafară, i-am tras o lovitură puternică lui Tito peste cap, cu sceptrul de nuc, strigându-i:

— Parcă ne-am înţeles că ne-aştepţi la stadionul Koševo, nu? Hai, zi că nu-i aşa, dictatorule!

L-am lovit o dată, de două ori, de trei ori. Continuam să zbier:

— Na, asta-i pentru Šiba Krvavac şi asta pentru Zulfa Bostandžić, pentru toţi camarazii tatei, dictator nenorocit!

Dintr-odată, Snježana Vidović îşi sufleca rochia de mireasă şi începea să-i care şuturi, în timp ce Tito încerca să se apere.

— De ce nu ne-ai aşteptat, tiranule? Hmmm? Hai, spune, spune!

De-atâta strigat m-am trezit din somn.

— Ce se-ntâmplă, fiule? a întrebat mama.

— Nimic, l-am visat pe Charlie Chaplin.

---

1. Cartier din Sarajevo, cu arhitectură austro-ungară, datând de la sfârşitul secolului XIX.

N-am îndrăznit să povestesc nimănui visul, nici măcar tatei.

Când ne-am întors acasă, cu maşina, tata se tot uita spre mine în oglinda retrovizoare. Deodată, mi-a făcut cu ochiul.

— Se vede că eşti fiul tatălui tău! mi-a spus el.

Pentru mine, a fost un moment important.

Nu ştiam ce înseamnă cuvântul pubertate şi regretam că nu mă aflu „la pubertate", ca verii mei: Edo, Dunja, Sabina şi Aida. Locuiau cu toţii în casa cea mare a bunicului meu de pe strada Mustafa Golubić, la nr. 2. Cumpărase această locuinţă cu propriile economii şi cu zestrea bunicii, pe care au primit-o târziu după căsătoria lor săvârşită în secret. Nu înţelegeam însă cu ce bani întreţineau acea impresionantă clădire construită pentru un baron, dacă e să ne luăm după havuzul năpădit acum de buruieni şi după ampla terasă de marmură.

— Cu banii de pe chirii, fiule, mi-a explicat mama.

Tot nu pricepeam, dar băgasem de seamă că în acelaşi spaţiu locuiau două familii cu nume diferite. Cea dintâi stătea la etaj, la intrarea în coridorul cel mare, şi se numea Kotnik, cea de-a doua la parter, şi se numea Begić. Erau nişte chiriaşi. În ciuda părăginirii ei încete, această casă a rămas cea mai frumoasă din toată copilăria mea.

Deşi nu avea nimic împotrivă să-mi petrec weekendurile în această casă, tatei îi plăcea să-i repete mamei:

— Peste tot în lume, oamenii se căsătoresc şi îşi părăsesc părinţii, trăindu-şi propria viaţă. Pe când familia ta, Senka, încă trăieşte ca în Evul Mediu. Nu-i chip să-i faci să nu se mai ţină de fustele mamei!

Acesta era unul dintre puţinele lucruri asupra cărora tata şi mama erau de acord.

— Viaţa la comun e imposibilă, repeta ea, mândră de apartamentul nostru de o cameră şi jumătate.

Eu, care nu aveam nici frate, nici soră, iubeam această viaţă la comun. Când dormeam la Edo, Dunja, Sabina şi Aida, aveam impresia că ei devin de-adevăratelea fraţii şi surorile mele.

Cu toate că era bolnavă, la fiecare dintre vizitele mele, mama Senkăi pregătea o plăcintă cu cartofi, o *krompiruša*, făcută din făină de grâu negru. Nici o plăcintă din lume nu putea rivaliza cu aceea a Mamei noastre. Senka pretindea că era așa de bună pentru că o cocea într-un cuptor fabricat din tabla unei birje, care era încins cu lemne și cărbuni.

În timp ce mâncam, Mama mă mângâia pe păr, iar eu o întrebam ce ascunde sub pat, în lada aia pe care noi o numeam „cufărul cu mistere". Pipăiam cheia care îi atârna de gât ca un medalion, ciulind urechea:

— Doar diamante și safire! îmi răspundea ea râzând ușor, atât cât îi îngăduia boala. Când o să mă mut pe lumea aialaltă, o să las totul copiilor mei.

Noi, copiii, nu ne doream să moară, dar Edo, Dunja, Aida, Sabina și cu mine ne întindeam pe burtă și ne jucam, încercând să ghicim ce se află în „cufărul cu mistere al Mamei noastre". Mai mult, ne închipuiam ce am face cu partea noastră din comoară. Edo spunea că ar schimba diamantele pe bani și ar pleca la Luvru să vadă tablourile celor mai mari pictori din lume. Îmi spunea că merită să mergi la Paris fie și numai pentru a vedea surâsul Mona Lisei. Eu voiam să cumpăr „strada viselor" – așa îi ziceam noi străzii Štrosmajer, care, la fiecare An Nou, devenea paradisul copiilor. Dunja voia să pună totul deoparte, astfel încât, atunci când va fi mare, să-și întemeieze o familie; Aida visa să devină Elizabeth Taylor, pentru că avea ochii violeți, în timp ce sora ei, Sabina, spunea că ar vrea doar ca tatăl ei să se lase de băut.

Unchiul Ado, tatăl Aidei și al Sabinei, era ofițer de aviație și obișnuia să-și înceapă frazele într-un mod ciudat: „În ciuda isteţimii mele..." De-abia după aceea urma restul.

— Ce meserie ai, unchiule Ado? l-am întrebat într-o zi.

— Eu, în ciuda isteţimii mele... sunt pilot, băiete.

— Nu e nevoie de isteţime ca să ajungi pilot?

— Ba da, cu siguranță. Atâta doar că, cu un strop de noroc, aș fi putut conduce o navetă spațială.

— Precum Gagarin?

— Din păcate, suntem o țară mică, mijloacele nu ne permit să avem aspiraţii cosmice, asta ar însemna investiţii uriașe.

Bunicul nu putea să-l înghită pe unchiul Ado.

— El, pilot? Muncește ca zilier la cazarma Rajlovac, mi-a mărturisit odată.

Unchiul Ado, după cât se pare, nu era un mincinos oarecare. Pentru că purta un costum albastru, îmi răspunsese așa doar ca să-mi facă plăcere: știa că, asemenea tuturor puștilor, adoram avioanele. Ado se dădea peste cap ca să-l facă fericit pe vărul meu Edo, astfel încât să-i țină locul, cât de cât, tatălui său, Akif. Când apăreau pe tejghelele din Sarajevo primele banane și portocale, cumpăra de îndată câteva, pe drumul de întoarcere de la cazarma Rajlovac, și le așeza pe masa din camera unde locuiau Edo, Dunja și mama lor, Biba. Propriii lui copii veneau de-abia după aceea. Ado pleca la slujbă într-o ținută impecabilă și se întorcea, în general, cu urme de tencuială și de noroi pe uniforma albastră. Într-o zi, a hotărât s-o termine cu băutura, ceea ce a făcut-o fericită nevoie mare pe mătușa mea Iza.

— Nu mai pun strop de băutură în gură, iar tu te-apuci de o cură de slăbire, a spus el.

Cu toate că mătușa mea a fost încântată să vadă că bărbatu-său voia s-o isprăvească cu alcoolul, s-a simțit îngrijorată că trebuie să-și supravegheze silueta:

— Știi bine, Ado, că mănânc cât o păsărică!

Unchiul Ado era neclintit:

— Ei bine, o să încetezi să mănânci, fie și cât o păsărică. Uite cât ești de grasă. Pune banii deoparte, la bancă, bagă-i într-un cont de economii la termen de doi ani, cât să treacă criza.

Mătușă-mea a făcut exact ce i-a cerut bărbatul ei. Dar, chiar peste o săptămână, Aida și Sabina au năvălit în camera bunicului, urlând:

— Tata tocmai o bate pe mama ca s-o oblige să scoată banii din bancă!

Bunicul a aplanat acest scandal, ca și multe altele izbucnite pe strada Mustafa Golubić, la nr. 2.

Când bunicul se întorcea de la serviciu, îl întâmpinam mereu cu bucurie. Ne aducea prune, smochine – genul acela de cadouri pe care și le putea permite un avocat care lucra în administrație. Nu eram atât de apropiat de bunicul cum

era Edo, şi sufeream de gelozie. Relaţia lor privilegiată se explica prin faptul că trăiau sub acelaşi acoperiş. M-am simţit mai apropiat de el în perioada când m-a învăţat să fluier. Toată lumea credea că melodia lui preferată era *Mujo îşi potcoveşte calul sub clar de lună*, în vreme ce el adora de fapt *When the Saints Go Marching In*... Şi-a dat însă repede seama că exageram, fluierând până noaptea târziu.

— Nu mai fluiera noaptea în casă, îl chemi pe Satana! mi-a spus el.

Ca s-o mai înveselească pe Mama noastră cea bolnavă, îi spunea:

— Draga mea, m-am ras, aşa că n-o să te zgârii astă-seară.

Odată, Edo şi cu mine l-am surprins stând întins pe balcon, nemişcat, cu ochii ţintă la nişte fotografii cu femei goale din revista *Start*. Nimic anormal, dacă paginile smulse n-ar fi fost agăţate pe frânghie, printre rufele care se uscau la soare.

— Dormi, bunicule? l-am întrebat.

S-a grăbit să ascundă revista porno sub saltea şi a dat jos paginile de pe frânghia de rufe.

— Moartea, măi copii, e ca o cămaşă, îţi atârnă mereu la spate! a spus el.

Nu pricepeam ce legătură exista între femeile goale şi moartea care era ca o cămaşă, dar am plusat:

— Mai degrabă ca un maiou, pentru că stă lipit de spate.

— Băiete, gândeşti bine şi, lucrul cel mai important, tragi concluzia potrivită.

Asta era latura glumeaţă a bunicului.

Latura lui serioasă se manifesta în fiecare seară, la orele 22.00 punct. Era ora când Akif, fratele mamei, venea acasă să se culce. Cu jumătate de ceas înainte, bunicul intra în camera copiilor şi lua discul cu Beatles de pe vechiul gramofon care rămăsese la noi după plecarea domnului Fišer, fostul proprietar.

— La baie şi apoi nani! anunţa el.

Când mă lăudam că fusesem deja la baie, îmi replica:

— Mai du-te o dată, e gratis.

Grija pentru liniştea nocturnă a fiului său Akif, tatăl Dunjei şi al lui Edo, era regula cea mai strictă a casei. Priveam cu

teamă şi respect cum bunicul verifica dacă totul era gata ca să-l întâmpine cum se cuvine pe fiul lui. Akif, care era reprezentant al firmei Philips pentru Bosnia-Herţegovina, o cunoştea personal pe regina Olandei. După război, căzuse din jeepul lui şi începuse să sufere de epilepsie. Asta era versiunea oficială. Tata nu credea o iotă din povestea asta cu accidentul. Şi susţinea că să ascunzi anumite lucruri de cei apropiaţi era un comportament nedemn de un om civilizat.

— Dostoievski suferea şi el de epilepsie. Şi ce? Astfel de riscuri trebuie asumate dinainte. Ce accident de maşină şi alte bazaconii! Epilepsia e ereditară! spunea el pe un ton iritat, repetându-i mamei că doar vrerea Domnului îi ferise pe Edo şi pe Dunja de moştenirea unei boli atât de grave.

Acesta e motivul pentru care patul bunicului fusese instalat lângă uşa dintre cele două camere: sufrageria care le servea drept dormitor bunicilor şi camera fiului lor. Adesea, îl urmăream pe furiş pe unchiul Akif când trecea spre camera lui. Odată, ascuns îndărătul uşii de la camera unde stăteau Edo, sora lui Dunja şi mama lor, mi-am lipit ochiul de gaura cheii. Nu mi-am dat seama că s-a lăsat clanţa şi că limba broaştei a alunecat. Când s-a deschis uşa, m-am prăbuşit pe culoar. Unchiul m-a zărit întins pe jos şi şi-a scos pălăria, ca să coloreze această ciudată întâlnire, de parcă ar fi salutat un personaj important.

— Ce mai faci, dragă Emir? m-a întrebat el, mângâindu-mă pe păr.

Am ridicat din umeri, iar el şi-a pus la loc pălăria pe cap, intrând în cameră. Când l-am întrebat pe Edo de ce părinţii lui nu îşi vorbeau niciodată, mi-a răspuns:

— O bănuia că îl înşală, dar şi ea constatase că fusese înşelată. Una peste alta, eu şi Dunja am avut de tras ponoasele. În faţa ta măcar îşi scoate pălăria. Pe mine nici nu mă bagă în seamă!

Pricepeam, în sfârşit, înţelesul frazei spuse de bunicul: „Unii şi-o trag, iar eu mă bălăcesc!“.

Gramofonul domnului Fišer se afla în cămăruţa unde Sabina şi Aida îşi petreceau majoritatea timpului. Ascultau Beatles ore în şir. Nu ratau niciodată vreun concert de-al lui

Đorđe Marjanović. Într-o zi, m-au dus la Căminul Poliţiei să văd un spectacol de-al lui. Aşa cum mă preveniseră, Đorđe atingea extazul la sfârşitul cântecului V*enti quatro mille baci*, al lui Adriano Celentano.

— Striptease! Striptease! striga mulţimea.

Đorđe începea prin a-şi scoate vesta, apoi o rotea deasupra capului şi, în cele din urmă, o arunca în public. Asta însemna „striptease“.

Acasă, după concert, Aida şi Sabina au interpretat un număr special. Se învârteau în cerc, mestecând chewing-gum. Dansau twist, aplecându-se înainte şi ţinând fundurile împinse mult în spate. Îşi schimbau chewing-gumurile, trăgând de ele.

— Beatleşii ăştia sunt super, iar cântecul *Michell*e parcă-i Tito, s-a extaziat Aida.

— Doamne Dumnezeule, cum poţi să spui asemenea trăsnăi! i-a reproşat Dunja.

— Ce trăsnăi? N-am zis decât că-mi place cântecul. Aşa cum îmi place şi Tito.

— Nu-ţi dai seama că-l insulţi pe Tito?

— Nu-l insult, spun doar că acest cântec e super, ca şi Tito!

— Tito e-un lucru sfânt şi asta nu se discută, a intervenit unul dintre locatari, pe nume Kotnik, care era şi el la pubertate.

Era secretar de partid la Liceul nr. 2 din Sarajevo. Era îndrăgostit de Dunja, chestie care se vedea după ochelarii lui, care se abureau atunci când o privea. Nu-i plăcea deloc lui Edo. Mai târziu, când am întrebat-o pe mama care era motivul acestei antipatii, mi-a servit un răspuns de-a gata:

— Fraţii nu se resemnează niciodată la gândul că surorile lor sunt interesate de alţi băieţi.

— Bine, dar o soră n-o să se căsătorească niciodată cu fratele ei, nu e regulamentar! am exclamat eu, sub privirile mirate ale mamei.

Edo, însă, care citise nişte cărţi, i-a închis gura lui Kotnik:

— În socialism nu există lucruri sfinte. Lucrurile sfinte ţin de religie, nu de societăţile avansate. Trebuie să renunţăm la lucrurile sfinte!

Contrariat, Kotnik a-nghiţit găluşca. Iar Edo, după scurta discuţie, s-a întors în camera lui ca să picteze portrete. Atunci Kotnik a prins curaj şi revenit la părerea lui despre Tito şi despre socialism.

Ardeam de nerăbdare să particip şi eu la discuţia despre Tito şi despre rock'n-roll, dar nu ştiam cum să-ncep. Mi-a venit ideea să-mi povestesc visul despre sceptrul lui Tito. După primele vorbe, Kotnik m-a pironit cu nişte ochi atât de rotunzi, încât m-am grăbit să schimb eroul poveştii. Am început să vorbesc despre visul meu de parcă ar fi fost al unuia dintre colegii mei de clasă. La sfârşitul istoriei, când am ajuns la episodul în care eroul meu imaginar îl lovea pe Tito cu sceptrul, Kotnik a scuturat din cap, oftând:

— Asta nu-i nimic, a zis el. Eu am auzit că, la noi la liceu, e un muntenegrean al cărui tată ar vrea să lucreze la Poştă. Doar ca să-i dea cu ştampila în cap lui Tito pe timbrele de pe scrisori. Ăştia ar trebui trimişi înaintea plutonului de execuţie. Cu faţa la zid şi cu un glonţ în cap!

Mi-a îngheţat sângele în vine.

Am înţeles atunci că visele mele erau periculoase. Toată lumea era de acord cu Kotnik, în afară de Zlatko Begić, locatarul de la etajul întâi, care tăcea. Tatăl său era un om credincios, un musulman practicant, iar fiul său nu-şi dădea cu părerea nici despre Tito, nici despre Beatles. După acest episod, am hotărât s-o poreclesc „Tito" pe Snježana Vidović, astfel încât să evit consecinţele neplăcute ale visului meu şi să nu fac opinie separată faţă de cei din anturajul meu. Pe strada noastră, atunci când un băiat lăuda frumuseţea unei fete, spunea: „Bă, frate, e frumoasă ca Tito!".

Iar când cineva dădea un gol nemaipomenit în vreun meci de fotbal, se comenta: „Ce gol! Tito gol!".

Edo, căruia îi plăcea, ca şi mie, să evadeze din când în când de-acasă, venea o dată la cincisprezece zile să doarmă la noi. Era născut în 1948 şi pariase cu tata că mama va face un băiat. Tata credea că voi fi fetiţă. Atunci când mi-am făcut

apariţia scâncind, pe 24 noiembrie 1954, vărul meu a câştigat pariul, spre marea bucurie a tatălui meu, care nu a regretat cei o sută de dinari pierduţi.

Cu toate acestea, salariul lui nu era decât de opt mii de dinari – câtă vreme un Fiat micuţ costa şaizeci de mii. Pe vremea când avea doar trei ani, Edo a fost dus de mama mea la scăldat, undeva la Dariva, o baltă formată de râul Miljacka, şi a fost cât pe ce să se-nece. Soarta l-a împins să se agaţe de mama, iar ea l-a scăpat de la moarte. Femeia intrase în apă, fără să se gândească o clipă că ţâncul avea s-o urmeze imediat. Micuţul Edo a alunecat şi s-a dus la fund. În timp ce se scufunda în apa tulbure din Miljacka, precum un orb în întuneric, s-a apucat, Dumnezeu ştie cum, de unul din picioarele mamei. Iar asta i-a salvat viaţa.

Edo Numankadić visa să devină artist-pictor, dar toţi ai lui îl îndemnau spre electronică. Edo discuta mult cu tata, despre toate şi despre nimic, cel mai adesea despre politică. Arta nu era totuşi exclusă din conversaţiile lor. Intervenţia lui Murat a fost hotărâtoare în evoluţia şcolară a vărului meu.

— Prieteni, aţi înnebunit? De ce-l chinuiţi pe bietul băiat? Aţi văzut vreodată un artist-pictor făcând studii de electronică?!

Mai târziu, Edo s-a înscris la cursuri de literatură şi a pictat tablouri abstracte. Îi era recunoscător tatei, pentru că tata se exprima cu francheţe, ca toţi herţegovinenii, şi pentru că suferea că nu putea discuta niciodată cu propriul lui tată.

El şi Murat nu încetau să se ciondănească în privinţa artei picturale. Tata susţinea că tablourile moderne semănau cu nişte linoleumuri de bucătărie.

— Reprezintă spontaneitatea, o expresie aparte a libertăţii. Exact ca rock'n-rollul, care a devenit mişcarea spre progres a tineretului modern. Un fel de a-i sfida pe cei mai vârstnici.

Tata nu era de acord. Atunci când, mai târziu, rock'n-rollul a pătruns în partidul lui Tito, l-a întrebat pe vărul meu:

— Şi-acum ce mai ai de zis? Acolo, în Occident, pletoşii îi dau cu tifla lui Johnson, pe când ai noştri, aici, cântă pentru Tito de Anul Nou.

— Unchiule, în asta constă originalitatea căutărilor noastre experimentale, explica Edo.

Dar tata rămânea pe poziţii:

— Să se ducă-n mă-sa originalitatea ta experimentală! Între *Regele Lear* şi *Cântăreaţa cheală*, eu o s-aleg mereu *Regele Lear*.

Tata îl citise pe Shakespeare în original, iar noi eram tare mândri de asta. Mama, cu precădere, atunci când vecinele îi spuneau:

— Eşti binecuvântată, cu Murat al tău, vorbeşte engleza aproape fără accent străin, în vreme ce al meu abia bolboroseşte în sârbo-croată.

Când auzea aşa ceva, tata nu se putea stăpâni să nu facă din nou o referire la Tito:

— Normal că bolboroseşte, câtă vreme însuşi preşedintele îşi vorbeşte limba maternă cu accent străin.

Adesea, trăgeam cu urechea la ce vorbeau oamenii în tramvai:

— Tito n-a pedepsit destul. Dă-mi mie puterea preţ de cinci minute şi transform toată ţara într-un Goli otok!

„Ce popor minunat avem“, mă gândeam eu. „Dacă doresc cu toţii să domnească ordinea în ţară, atunci de ce iubesc atât versurile cântecului: *Cine altminteri vorbeşte, ăla minte şi huleşte şi-l vom pedepsi câineşte!*“

Într-o zi, pe când cântam la cor, am întrebat-o pe învăţătoare:

— Dacă tata crede că Tito nu e bun, înseamnă că minte şi huleşte?

— Exact, mi-a răspuns ea, dar cum tatăl tău nu crede aşa ceva, totul e-n regulă. Iar tu te afli aici ca să cânţi, nu ca să pui întrebări tâmpite!

Toată lumea a râs de mine. Doar Snježana Vidović a rămas serioasă.

Dintre revoluţionarii care veneau să ne viziteze acasă, cel mai cunoscut era Hajrudin Šiba Krvavac, regizor al unor filme despre lupta noastră populară de eliberare. Šiba fusese pus la index pentru că declarase despre un anume Jova că

era un om de treabă, deşi acesta se afla deja la Goli otok. Cum nenea Šiba era un domn, nu putea s-o dea la întors. La început, nu bănuia că părerea lui despre calităţile umane ale tovarăşului Jova avea să-l trimită direct la muncă silnică.

— Nu au existat, în istoria recentă, lăgare de muncă silnică mai cumplite, declara tata.

Într-o zi, pe plaja din Zaostrog, eu şi Senka n-am ştiut ce să mai facem ca să-l împiedicăm să se certe cu un anume Braco, zis „munteanul". Braco ăsta îi ura pe ruşi şi i-a zvârlit tatei:

— Voi ăştia, care îi iubiţi atât pe ruşi, v-aş fi strâns pe toţi într-un lagăr şi v-aş fi expediat după aia în Rusia! Şleahtă de nemernici!

Într-o seară, în timp ce tata discuta cu Šiba în sufragerie, m-am prefăcut din nou că dorm. Canapeaua aceea devenise rapid locul privilegiat de unde, cu ochii închişi, învăţam marile lecţii ale vieţii şi ale istoriei. Mama a plecat să se culce. Nu-şi putea ascunde bucuria că îl vedea pe tata acasă, şi asta se simţea după voce:

— Încuie bine uşa, verifică maşina de gătit, şi nu faceţi prea mult zgomot!

Tata a destupat o sticlă de riesling, atunci am ştiut că noaptea va fi lungă.

— Toate astea o să se năruie într-o bună zi, spunea el. Peste tot în lume doctorii şi avocaţii trăiesc în vile, la noi e pe dos: avocaţii şi doctorii mucezesc la bloc, în vreme ce mârlanii îşi construiesc vile. Nici ţărani, nici muncitori. N-o să mai dureze mai mult.

— Trăiască Belvedere! i-a spus nenea Šiba tatei.

Beau şi tata vorbea mai tot timpul. Nenea Šiba tăcea sau încerca să schimbe subiectul de la politică spre cinema, dar fără succes. Tata nu înceta să dea din gură, chiar şi când se ducea să se uşureze. Striga tocmai din WC, iar vocea lui, datorită ecoului din toalete, devenea mai solemnă:

— Ce democraţie, domnule! O abureală! Nu există nici o democraţie aici, n-are cum să existe!

— Ba există, Murat, sigur că există!

— Acolo unde teşchereaua-i goală, nu există democraţie, dragul meu Belvedere!

Îl priveam pe nenea Šiba cum se ridică de pe scaun şi arată spre lustră, ducându-şi un deget la gură şi încercând prin tot soiul de gesturi de la distanţă să-l facă pe tata să nu-l mai înjure pe tovarăşul Tito. Tata s-a întors încheindu-se la prohab, în vreme ce Šiba continua, prin aceeaşi pantomimă, să-l avertizeze că ar putea fi ascultat.

— Nişte tâlhari şi nişte criminali, asta sunt! Iar Tito e cel mai mare dintre ei! a insistat tata.

Tata nu mi-a interzis niciodată să-mi las părul lung. Mama, în schimb, spunea că părul trebuie tuns din motive de igienă. Ascultam Beatles şi Stones la radio Luxemburg şi, bâţâind din cap, îmi închipuiam că părul mi se revarsă pe umeri. Mai târziu, tata a făcut un credit şi ne-a cumpărat un pick-up şi nişte schiuri nautice. Schiurile au rămas multă vreme întregi, însă pick-upul l-am stricat degrabă. Acul, nefiind de diamant, s-a rupt în doi timpi şi trei mişcări. Îi ascultam mai ales pe cei de la Stones. Sonoritatea lor aspră îmi plăcea mai mult decât cea din *Michelle*, „care era precum Tito“.

Într-o bună zi, m-am săturat s-o întâlnesc pe Snježana în pragul uşii, eu să strig „Bau!“, iar ea să facă „Ah!“. Îi auzisem pe cei mai mari povestind că, în pruniştea de lângă vechiul cimitir musulman, bărbaţii şi femeile îşi pipăie fundurile şi se frichinesc. Eram foarte hotărât să mă fac mare.

Mama se pregătea să-şi viziteze părinţii:

— Mă întorc imediat, să nu ieşi la joacă.

De cum a dispărut Senka în josul scărilor, şi apoi după salcâm, am dat fuga până în curtea Snježanei şi i-am propus să vină să facem exerciţii de matematică.

— Unde-s ai tăi? m-a întrebat ea, sosind la mine cu caietul în mână.

Când a văzut că sunt singur, a vrut imediat să se întoarcă acasă. Am pus un disc cu Stones şi Snježana n-a putut rezista vocii lui Mick Jagger – căruia îi spuneam Manitu Bot Mare. M-am pus pe dansat twist, înecându-mă cu fumul primei mele ţigări. Vălătucii din tutunul negru şi tare mă ardeau pe gât. Era o ţigară Herţegovina fără filtru, dintr-un pachet al mamei.

Snježana s-a proptit în faţa mea, ţintuindu-mă cu nişte ochi de hipnotizator de bâlci. Am rămas paralizat, în timp ce ea a început să danseze cu o asemenea repeziciune, încât ochii au prins să mi se învârtă ca nişte bile de flipper. Mestecam gumă şi m-am apucat din nou să dansez, aplecându-mă spre ea aşa cum văzusem la verişoarele mele Aida şi Sabina. A râs, a acceptat jocul şi a înaintat spre mine. Când eram pe punctul să facem schimb de chewing-gum, m-am încumetat:

— Ţi-ar plăcea să ne frichinim?

S-a oprit brusc şi a închis pick-upul. Simţeam că se petrece ceva neobişnuit.

— I-am auzit pe cei mari zicând că e foarte uşor şi tare plăcut, am încercat eu să-i explic. Ne apropiem coapsele şi ne iubim.

Snježana mi-a scăpat o palmă straşnică, şi-a luat caietul şi a ieşit trântind uşa.

Timpul trecea şi eu tot nu-l văzusem pe Tito. Doar în poze. Şi în vis. Până în ziua când la noi în clasă s-a răspândit vestea: „Mâine vine Tito la Sarajevo“.

Era o zi rece şi ceţoasă de noiembrie. Noi, elevii şcolii primare Hasan Kikić, am fost duşi să-l întâmpinăm pe Tito. Am fost repartizaţi în cartierul Marijin Dvor, în preajma unei biserici creştine construite în stil neo-roman. În ţara noastră nu existau clase sociale, oamenii nu erau împărţiţi în săraci şi bogaţi. La noi existau categorisiri originale – împotriva cărora tata obişnuia să tune şi să fulgere –, care căpătaseră putere de lege. Dacă, pentru a-l primi pe tovarăşul Tito, i se atribuia unei şcoli un loc în centrul oraşului, pe strada care, evident, îi purta numele – şi exista câte una în fiecare oraş –, atunci era limpede că e vorba despre Şcoala cea bună. Dacă, în schimb, era repartizată la periferie – cum a fost cazul şcolii mele –, atunci şcoala asta nu era bună.

Cu mâinile îngheţate, le împingeam pe fete, le trăgeam de păr, ne buluceam ca nişte puşti ce eram. O căutam din priviri pe Snježana, care era un fel de Tito al meu. Nu-mi mai era ruşine. Mă simţeam gata să discut cu ea toate problemele

care apăruseră în relaţia noastră. Învăţătoarea, care năzuia să devină directoarea şcolii, a făcut în aşa fel încât noi, cei din clasa mea, să ajungem primii în locul care ne fusese rezervat. Prin urmare, am fost cei dintâi care s-au aliniat. O trăgeam de codiţe pe Amra, care şi le împletise ca pe covrigii brutarului Kesić. Când i-am zis că arăta ca o fată de brutar, mi-a răspuns:

— Tata e ziarist. Nu din ăla care vinde ziare, ci care le scrie.

Chiar atunci, a trecut pe lângă noi clasa I D. Snježana Vidović m-a văzut trăgând-o de păr pe Amra. M-a privit cu un mic surâs pieziş şi, de la distanţă, mi s-a părut că a mormăit ceva înainte să se piardă în mulţime. Aş fi pariat că mi-a spus „Te iubesc“, dar nu eram foarte sigur. Vântul sufla puternic în ziua aceea, deşi poate nu era decât o părere. Mai târziu a început să plouă, apoi ploaia s-a preschimbat în lapoviţă, după care a devenit bine cunoscuta burniţă tipică Sarajevo-ului.

Dintr-odată, tensiunea provocată de iminenta apariţie a lui Tito a mai sporit cu o treaptă. În faţa noastră s-a ivit un şir de Mercedesuri negre, zbârnâind şi împroşcându-ne cu apă. Năucit, mă învârteam în toate direcţiile, în vreme ce mulţimea saluta cu gesturi largi şi aplauda.

— Da’ Tito unde e? am întrebat-o pe învăţătoare.

Mi-a dat o scatoalcă peste cap.

— Acolo, netotule, nu-l vezi? a şoptit ea, cu ochii împăienjeniţi.

Învăţătoarea mea era furioasă că i-am pus o întrebare atât de neghioabă exact în momentul în care adoraţia ei atingea apogeul. M-am ridicat zadarnic pe vârfurile picioarelor, încercând să-l zăresc pe pe mareşalul Iosip Broz Tito, dar maşina lui tocmai dispăruse în direcţia Baščaršija. Iată cum, pentru întâia oară, nu l-am văzut pe Tito.

La scurtă vreme după aceea, colonelul Vidović, care avea sprâncenele ca o streaşină de tablă, a primit un ordin de deplasare în Slovenia. Şi prima mea iubire, Snježana Vidović, a rămas, aşa cum se spunea în cartierul Gorica, o iubire neîmplinită.

Vizita la mătușa Biba și călătoria cu trenul până la Varșovia n-au fost doar prima mea expediție dincolo de granițele Iugoslaviei. Traseul a constituit el însuși un mare spectacol, ale cărui scene, văzute prin fereastra compartimentului, se rezumau la numeroase intrări și ieșiri din tuneluri. Lumina și întunericul, visul și realitatea, viața și moartea.

— Gândești prea mult pentru vârsta ta! mi-a spus mama când i-am împărtășit aceste impresii.

Până la urmă, m-am simțit atât de obosit tot privind lupta dintre întuneric și lumină, încât mama, ca să adorm și să mă pot odihni, m-a suit în plasa pentru bagaje, în locul valizei. Așa am ajuns la Varșovia, culcat în plasa pentru bagaje, deasupra banchetei, în timp ce mama moțăia, sprijinită de valiza pe care o așezase pe genunchi.

Mătușa Biba era mai mult decât o soră pentru tata. Rămăsese cea mai influentă persoană din viața lui. O urmase în tabăra partizanilor, iar după război continuase să fie steaua lui călăuzitoare. Făcuse tot soiul de chefuri prin cafenelele din Belgrad împreună cu primul soț al Bibei, Slavko Komarica, și nu se putuse niciodată obișnui cu ideea celui de-al doilea mariaj al ei, cu Ljubomir Rajnvajn. Din prima căsătorie, mătușa mea avusese o fată, Slavenka. Divorțaseră de comun acord după întoarcerea de la Berna, unde Slavko fusese consul, și rămăseseră prieteni. Slavko era un bărbat bine și se spunea că puține femei izbutiseră să-i reziste. La întoarcerea din Elveția, i-au pus în cârcă nu știu ce afacere financiară.

— De fapt, asta s-a-ntâmplat pentru că a refuzat să renege Maica Rusie. Din punct de vedere administrativ, nu puteau să-l trimită la Goli otok, preciza tata, susținând că toată această afacere fusese aranjată.

În doi timpi și trei mișcări, Komarica a fost dat afară din Partidul Comunist. Dacă n-ar fi fost croat, cu siguranță ar fi sfârșit în pușcărie.

Cea mai mare bucurie a mătușii Biba era nu doar să-și primească rudele apropiate, ci și să găzduiască necunoscuți. Ca majoritatea celor proveniți din mediul nostru, adora să-și

cheltuiască banii pentru cei din jur, arătând astfel cât e de generoasă.

— Să primească oaspeţi şi să-i omenească reprezintă pentru sora mea o hrană psihologică, ne explica tata conducându-ne la gară, pe mama şi pe mine, pentru lunga noastră călătorie în Polonia, unde noul soţ al mătuşii mele, Ljubomir Rajnvajn, era ziarist, corespondent al agenţiei oficiale de presă iugoslave Tanjug la Varşovia.

Unchiul Ljubomir, a cărui familie era originară din Austria, se lăuda că avusese un bunic maestru de ceremonii la curtea regelui muntenegrean Nikola, în Cetinje.

— E o scorneală, era bucătar la curte, nu maestru de ceremonii! Doamne, ce-i place lui Ljubomir ăsta al meu să înflorească lucrurile! spunea mătuşa Biba ca să justifice prezentarea mincinoasă a neamului Rajnvajn.

Ne-am instalat în apartamentul lor din Varşovia. Mătuşa ciripea de încântare, iar Rajnvajn avea mare grijă, fie că se uita cineva la el, fie că nu, să pară rafinat. Parfumul apei sale de colonie mi-a rămas pe veci întipărit în memoria olfactivă. Râdea în gura mare, cu un hohot contagios. Dacă râgâia la masă, omagiind astfel, precum romanii, delicioasele bucate ale soţiei sale, chiar şi atunci, tot mirosul coloniei era mai puternic şi mai persistent. Cu mustăţile lui bine aranjate din foarfecă, cu pieptănătura impecabilă, părea el însuşi maestrul de ceremonii al unei curţi regale.

Singurul lucru care mă incita mai tare decât persoana unchiului meu era un aparat numit „teleimprimator“. Această maşinărie miraculoasă era capabilă să trimită scrisori de la Varşovia la Belgrad. Din motive de securitate, unchiul nu-mi îngăduia să fiu de faţă în momentul în care îşi expedia textele, nici măcar să fiu prezent atunci când maşina era în funcţiune.

Într-o zi, am stat ca un căţeluş în faţa încăperii unde lucra Rajnvajn, aşteptând să-şi isprăvească de trimis mesajele la Belgrad, fiindcă îmi promisese că mă duce la un mare magazin de jucării. Expedierea textului a durat ceva vreme, aşa încât, tot scrutând dunga de lumină de sub uşa biroului, am adormit chiar pe podea. Până la urmă, unchiul Ljubomir a

trebuit să meargă la un meci de tenis neprevăzut cu ambasadorul Franţei la Varşovia, aşa că mătuşa Biba a fost cea care i-a îndeplinit promisiunea şi m-a dus la magazinul de jucării.

Când am văzut miile de păpuşi, trenuleţele şi avioanele expuse în raioanele celor patru etaje ale celui mai mare magazin de jucării din Varşovia, era cât pe ce să leşin.

— Dragul meu, ce vrei să-ţi cumpăr? m-a întrebat mătuşa.

Iar eu, cu gura căscată, am simţit că mă răzgândesc. În ciuda recomandărilor mamei şi a bunelor mele intenţii de a rămâne modest, am exclamat:

— Totul, mătuşă! Vreau să-mi cumperi totul!

Traducere de Daniel Nicolescu

Moartea e un zvon neverificat

În o mie nouă sute şaizeci şi trei, am făcut primii paşi în lumea cinematografului, descărcând jumătate de tonă de cărbuni în pivniţa unei cinemateci iugoslave. Pentru încălzirea templului artei cinematografice, două tone şi jumătate de cărbuni aşteptau să fie descărcate. Paša, Njego, Truman şi cu mine am îndeplinit treaba împreună. Cu toate că era cel mai puternic, Paša a muncit cel mai puţin, ceea ce nu l-a împiedicat să umfle cea mai mare parte din plata noastră comună. Şocat, l-am întrebat pe tata: cum e posibil aşa ceva?

— Asta-i legea naturii, mi-a explicat. Peştele cel mare îl mănâncă pe cel mic. Fiule, asta se cheamă darwinism.

După ce au primit banii, Paša, Truman şi Njego au plecat să joace poker, iar eu am rămas la cinematecă să văd filmul *Atalanta* al lui Jean Vigo. Fiindcă mă aşezasem în rândul întâi, m-am întors acasă cu un torticolis cumplit.

— Ce-ai păţit? s-a îngrijorat mama.

Eu mă gândeam la Michel Simon, arătându-i actriţei principale, în cala vaporului, o poză cu o femeie goală şi spunându-i:

— Ăsta-s eu când eram mic!

În acelaşi an, tata a cumpărat pe credit un televizor Philips. Această achiziţie a reprezentat un spectaculos pas înainte în viaţa socială a locuitorilor din imobilul de pe strada Jabučica Avdo nr. 16D. Aşa am reuşit să vedem la jurnalul de seară imaginile asasinării lui John Fitzgerald Kennedy.

— Ce păcat! Un bărbat aşa de frumos! a comentat mama.

Părerea tatei a fost mai rezervată:

— Sunt toţi o apă şi-un pământ. Nu există nici un preşedinte american care să nu fi declanşat un război.

— Ei bine, el n-a făcut aşa ceva! i-a întors-o mama, luându-i apărarea lui Kennedy.

— Pentru că n-a avut timp. Îţi spun eu, femeie, sunt toţi la fel.

Vecinii adunaţi la noi priveau ţintă televizorul, fără să scoată o vorbă. E greu de ştiut dacă emoţia lor se datora ştirii despre atentat sau faptului că se uitau pentru prima oară la televizor.

— Doamne sfinte, Murat, există ceva în capul tău care să n-aibă legătură cu politica? s-a înfuriat mama.

— Într-al meu, da, dar într-ale lor nu există!

Tatei nu-i plăcea televiziunea.

— E bine să fii informat la timp, dar nu-i deloc în regulă să-i laşi la tine în casă, seară de seară, pe nişte indivizi nepoftiţi.

Desigur, se gândea la prezentatori şi la ceilalţi jurnalişti, cărora le spunea „înfumuraţi“. Mi se părea ciudat că se înfuria pe nişte indivizi care veneau în vizită, pentru că tata era un om căruia îi plăcea să aibă lume-n jur. Pe urmă, am înţeles că emisiunile televizate deveniseră un bun pretext ca să-şi iasă din pepeni, să fugă de-acasă şi să-şi sfârşească seara într-o cafenea.

Cartierul Gorica este situat pe o colină care domină oraşul Sarajevo. Aici locuiesc îndeobşte ţigani, cărora în oraş li se spune „indieni“ sau „negri“. Văzut de pe Trebević[1], Gorica pare turtit. De pe strada Tito, nu se vede deloc. Dinspre gara centrală, pare că pluteşte. Acolo, la gară, mergeam eu, Paşa şi Njego să fumăm. Aşteptam momentul când trenul se punea în mişcare şi îi loveam în cap cu un mănunchi de ziare pe călătorii înlăcrimaţi de la ferestrele vagoanelor, care le făceau semne de rămas-bun rudelor şi prietenilor. Asta producea un zgomot ciudat, care le schimba dintr-odată dispoziţia. Familia şi prietenii nu aveau cum să pună mâna pe noi, pentru că eram iuţi ca nişte zvârlugi. În timp ce trenul prindea viteză, ajunşi pe colina cea mai apropiată, ridicam în aer, spre ei,

1. Munte care domină oraşul Sarajevo.

degetul cel mare şi ne puneam pe râs. Era şi mai nostim când le povesteam isprava celorlalţi amici, în faţa vechii băcănii.

În ceea ce mă priveşte, în Gorica nu duceam lipsă de nimic. Doar în primul an, am regretat că nu exista un teren de joacă în preajma podului Gavrilo Princip. Îmi plăcea să mă duc în locul de unde Gavrilo trăsese asupra arhiducelui Austriei – chiar în spatele cămăruţei unde mă născusem, pe strada Vojvoda Stepa. Mai târziu, m-am îndepărtat de Gavrilo Princip, ca să mă caţăr până în vârful Goricei, care mai este numit şi Muntele Negru. De acolo, oraşul se oferea privirii precum palma întinsă a unei mâini. Din locul de unde a tras Gavrilo – căruia cei mai mari ca mine îi spuneau „mormântul bătrânului" – şi până la grilajul spitalului militar, numărasem trei mii treizeci de paşi. De cealaltă parte, de la vilele generalilor şi până la strada Đuro Đaković, unde huruiau autobuzele şi maşinile de lux, numărasem cinci mii cinci sute şaizeci.

Mă opream întotdeauna la ultima treaptă de pe strada Ključka, pentru că ştiam că mă aflu pe linia unde se sfârşea periferia şi unde începea oraşul. Semănam cu statuia de piatră de pe faţada Băncii Populare, care se apleca spre depunători. Atunci priveam temător spre oraş, fără să îndrăznesc să trec de partea cealaltă. Însă nu făceam asta ca să ascult de ordinele mamei: „Să nu te duci acolo, că eşti terminat. O să te calce maşinile".

Nu-mi era frică să mor – adevărul e că nu-mi prea dădeam seama ce se întâmplă când cineva moare. Mă ţinea însă de partea asta a liniei o forţă neştiută. Dacă cineva din oraş venea la noi în vizită şi mă trata drept ţigan, nu mă simţeam ofensat. Toată lumea din centrul oraşului se temea de ţigani. Majoritatea oamenilor din centru nu pricepeau de ce locuitorii din Gorica ţineau cu FC Sarajevo. Ca şi în restul oraşului, li se spunea „indieni", şi ar fi trebuit, în mod logic, să ţină cu echipa de fotbal Željezničar[1], din cartierul lor.

1. Club de fotbal profesionist, fondat în 1921 de un grup de lucrători la căile ferate.

Cartierul Gorica cobora spre oraş cu casele sale ce păreau aruncate dintr-un avion. Dinspre Muntele Negru, privirea aluneca pe deasupra acoperişurilor spre oraş. Acolo trăiau oameni săraci şi acei orăşeni care nu erau foarte siguri că nu mai sunt ţărani. Într-o singură zonă doar – cea unde se afla imobilul nostru – locuiau ofiţerii JNA[1] şi funcţionarii.

La căderea nopţii, când mă grăbeam să ajung acasă, se auzeau îndărătul gardurilor o muzică stridentă şi nişte fraze cu totul ciudate.

— Mami, bagă-mi şi mie ţigările în frigider.

Sau:

— Aruncă-mi aprinzătorul pentru boiler.

Pentru cei mai mulţi, era un mod de a le aduce la cunoştinţă vecinilor, peste gard, că nivelul lor de trai se ameliorase, în ciuda salariului de mizerie. Făceau ore suplimentare sau cultivau un petic de pământ în afara oraşului – pe care toţi îl botezau „ranch". Îşi scoteau de-acolo hrana zilnică, iar din salariu, atunci când reuşeau să pună ceva deoparte, îşi cumpărau frigidere şi boilere.

Cu o precizie de orologiu elveţian, seară de seară, prin faţa vechii băcănii din Gorica trecea împleticindu-se cel pe care Paşa îl numea „paiaţa răpusă de amor", adică Alija-cârpă. Era cunoscut în cartier pentru că îi spăla chiloţii nevesti-sii, Samka, şi pentru că îi plăcea rachiul de 50°.

— Alija-cârpă spală chiloţi pentru o scârbă! striga Paşa, evitând în ultima clipă loviturile uriaşului pilit.

Alija-cârpă locuia îndărătul unui gard de uluci de care era atârnat un număr albastru, ruginit – nr. 54 de pe strada Krajiška. Pentru un bărbat din Gorica, să spele chiloţii nevestei era o mare umilinţă. Nimeni nu se-ndoia de asta, şi mai cu seamă noi, puştii din cartier. La gară, Alija purta o caschetă cu numărul 14 şi căra valize şi tot soiul de alte bagaje. Între timp, Samka se-ntâlnea cu amanţii. Alija bea şi n-avea habar de toată comedia, ori poate făcea pe prostul.

---

1. Jugoslovenska Narodna Armja – Armata Populară Iugoslavă.

— Când bei rachiu de 50˚, nici nu meriţi altă soartă! ziceau vecinii.

Noi, puştii, fugeam în spatele lui, strigând:

— Alija-cârpă spală chiloţi pentru o scârbă!

Fie că ploua cu găleata, că ningea, că strălucea soarele sau şuiera vântul, răspunsul era întotdeauna acelaşi:

— 'Tu-vă muma-n cur!

Colosul se întorcea de la gară cărând bagaje imaginare, se împleticea urcând pe strada Krajiška, convins că drojdia de 50˚ şi bruştele schimbări de temperatură nu-l puteau atinge.

— Poa' să ningă, poa' să plouă, lui Alija i se rupe-n două, mormăia el.

Cu spatele sprijinit de gardul de la nr. 54 de pe strada Krajiška, întâmpinam toamna. Alija pleca spre gară, aşa că noi alergam să ne chiorâm pe gaura dintre uluci, ca s-o vedem pe Samka. De peste zăbrele, ajungea până la noi cântecul *Astă-seară-mi plânge inima, astă-seară sufletul mă doare.*

Ne-mbrânceam unul pe altul, în timp ce Haro, fratele lui Paša, se holba la Samka.

— Aşa, frumoaso! Să-ţi dea Dumnezeu sănătate! comenta el.

Îşi ţinea mâna în buzunar şi se-auzea cum gâfâie.

— Ce se smiorcăie atâta, de parcă se-nsoară frate-său! Apoi adăuga: Hai, dă-i înainte, tot aşa!

Îşi învârtea întruna mâna prin buzunar. Privindu-l cum se-agită, l-am întrebat pe Paša ce tot face frate-său acolo.

— Ce să facă, biliard de buzunar, boule! mi-a replicat el.

Când mi-a venit rândul, mi-am lipit ochiul de gaura din gard şi mi-am băgat mâna în buzunar. Mă holbam la femeie, care executa nişte gesturi aparent anodine, şi scurmam cu mâna prin fundul buzunarului, ca să nu par vreun imbecil. Şedea într-o cadă plină cu apă, aşezată în mijlocul grădinii, şi-şi turtea metodic sânii cu podul palmelor, împingându-i în jos. Râdea, mândră de sânii ei care, după ce îi strivea de corp, săreau ţanţoşi înapoi.

Mi-am amintit de lecţia de istorie despre Copernic şi de cât a avut de furcă cu reprezentanţii Bisericii ca să demonstreze existenţa legii gravitaţiei. Câte chinuri l-a făcut Biserica să îndure afirmând că un asemenea fenomen nu există!

Gândul mi-a fugit însă de la Copernic şi s-a întors în grădină. Samka a luat de pe o măsuţă un ghiveci cu un vrej de roşii micuţe. A cules una, apoi încă una şi tot aşa. Le-a aşezat apoi între sâni, zdrobindu-le pe rând şi făcând să le ţâşnească sucul. Părea o artistă de circ repetându-şi numărul şi, în acelaşi timp, o banală gospodină. Iar asta îi înnebunea pe clienţii ei. Cel de-atunci n-a rezistat prea mult. Aşa că vocea lui a răsunat în cerul de deasupra cartierului Gorica precum urletul lui Tarzan în junglă:

— Aaaaaaah...!

Apoi a sărit în cada scorojită şi plină cu apă. Venise rândul Samkăi să strige de plăcere.

— Asta înseamnă orgasm? m-am informat eu.

— Ba nu, prostule, e o criză de astm, nu vezi? Ha-ha-ha! mi-a răspuns Haro.

Ne uitam la grădina lui Alija ca la cel mai tare film. Îl văzuserăm cu ochii noştri pe uriaş cum îi spăla chiloţii Samkăi. Cu toţii eram siguri că, într-o bună zi, Alija avea s-o surprindă pe nevastă-sa în flagrant delict şi că avea s-o omoare. Cum ar veni, ar fi fost o crimă în direct. Aşteptam acea clipă cu îndârjire.

În general, Alija nu scotea o vorbă. Şi nici nu zâmbea. Unii credeau că-i înapoiat mintal, alţii că-i înţelept. Noi ştiam sigur că, pe lângă paharul de rachiu şi de pisica lui, Aida, o mai iubea şi pe Samka, iar ea nu-l iubea. Alija mângâia pisica, privind-o drept în ochi. Pisica se topea toată. Totul ar fi putut dura la nesfârşit, dacă Alija ar fi ştiut să-şi controleze preaplinul emoţiilor. Într-o zi, când pisica stătea tolănită pe spate, iar el o mângâia cu ambele mâini, a apucat-o brusc de gât şi a sugrumat-o. Paşa şi cu mine ne-am făcut mici la poalele gardului, privindu-ne unul pe altul cu groază. Auzeam cum pisica horcăie şi se sufocă. Dincolo de gard, Alija începuse să plângă, după care hoitul pisicii ne-a zburat peste capete. În timp de defuncta Aida zburătăcea pe deasupra grădinilor din Gorica, faţa lui Alija a apărut peste uluci. A scuipat pe deasupra capetelor noastre, în direcţia animalului.

— 'Tu-ţi curu' mă-tii!

Am simţit că m-a nimerit scuipatul lui Alija, asemănător muşcăturii pe care mi-o făcuse un ciobănesc german scăpat de la spitalul militar.

Incredibila întâmplare cu uciderea pisicii nu ne-a împiedicat, a doua zi, să alergăm de-a lungul străzii Krajiška, strigându-i lui Alija:

— Alija-cârpă spală chiloţi pentru o scârbă!

Pericolul de-a încăpea pe mâinile ca nişte lopeţi ale lui Alija ne făcea pe toţi să tremurăm de frică, dar un magnetism nevăzut şi puternic ne împingea să sfidăm primejdia. Primejdia de a fi prinşi şi de a sfârşi precum pisica Aida.

În 1963, iarna a aruncat peste Sarajevo un metru şi jumătate de zăpadă. Eram în vacanţă, iar Paşa s-a împăunat în faţa tuturor cu rezultatul lui excelent la matematică. Cu toate că era greu de crezut, în carnetul de lui note scria negru pe alb: „Hadžiosmanović Fahrudin, matematică: foarte bine". Se zvonea că-l surprinsese pe profesorul de matematică împreună cu Samka. Acesta era clientul ei în ziua când Paşa se nimerise cu ochiul lipit de gard. Când l-a zărit pe profesorul Kurajica intrând în grădină, nu i-a venit să-şi creadă ochilor. Nu de alta, dar profesorul era căsătorit şi tată a trei copii. A privit-o pe Samka făcându-şi numărul obişnuit. După ce şi-au terminat treaba, l-a aşteptat pe Kurajica la ieşire.

— Te-ai prins de ce o să devin foarte bun la matematică?

Kurajica a încuviinţat din cap.

— Dacă mă tragi pe sfoară, l-a ameninţat Paşa, mai am doi martori, care sunt majori. Şi-ai încurcat-o, pricepi?

— Pricep.

Această intervenţie a lui Paşa nu i-a plăcut deloc Samkăi.

— Bă, bulangiule! Să nu te-atingi de clienţii mei, că te ia mama dracului! a strigat ea, încercând să-l izbească cu un burlan de tablă ruginit care-i căzuse sub mână.

La sfârşitul semestrului, Kurajica n-a mai predat matematica la şcoala Hasan Kikić. A fost mutat pe dealul vecin şi a început să predea la şcoala Miljenko Cvitković.

Într-o zi, am trecut linia invizibilă dintre mahala şi oraş, ca să văd *Păsările* lui Alfred Hitchcock, la cinematograful

Radnik. Filmul nu mi se părea prea înspăimântător, dar, din când în când, comentariile țâșneau în sală:

— Ia zi, frățioare, te-ai căcat pe tine?

— Da, dar nu pe mine, ci pe fereastra mă-tii!

Bimbo, zis „Spray", a pus capăt gălăgiei aprinzând lumina. Imaginea a înțepenit, apoi paznicii de la cinema, într-o acțiune bine condusă, i-au prins pe vinovați ca să-i dea pe mâna poliției. Bimbo l-a stropit pe Šilja cu spray-ul lui insecticid, apoi l-a scos din sală, pe el și pe ceilalți trei „indieni". Când au apărut polițiștii, publicul s-a oprit din fluierat și s-a lăsat o liniște de puteai auzi musca. După aceea, s-a stins lumina și toată lumea a aplaudat. De-abia s-a reluat filmul, că undeva în fundul sălii cineva a scăpat niște pârțuri. Din primul rând, Ibro Zulić a tunat:

— Să dea Domnul ca asta să-ți fie muzica de-nmormântare!

Începutul filmului a produs ceea ce nici Bimbo-Spray, nici polițiștii nu reușiseră. Tăcerea a revenit în sală atunci când, pe ecran, o femeie s-a oprit în fața unei școli, la periferia unui oraș american. Privirea i se fixează pe cablurile electrice. Zărește o pasăre, apoi mai multe. Sosesc în număr din ce în ce mai mare. Iar atunci când încep să năvălească asupra școlii, peste public se lasă o liniște mormântală. Pe ecran, elevii îngroziți fug din școală, urmăriți de păsări. Acesta a fost momentul pe care l-a ales Haro, fratele lui Paša, ca să scoată de sub haină doi porumbei și să le dea drumul în sală, slobozind în același timp un urlet demn de un Tarzan știrb. În timp ce oamenii o luau la goană strigând, Paša, printre pocnete de scaune, a zbierat:

— Ce-i, bă, șleahtă de bulangii, ați făcut pe voi?

În acel an, iarna a fost atât de aspră, încât mama nu a încetat să-mi repete:

— Fiule, ăsta e un ger de crapă pietrele!

La Cinematecă, fusese comandată o tonă de cărbuni în plus. Paša nu mai voia să facă treburi murdare. Njego ținea de șase pentru vânzătorii clandestini de lângă piața din Marijin Dvor. Grație unei tone de cărbuni pe care i-a cărat într-un timp record în pivnița Cinematecii, Alija-cârpă a făcut o adevărată pasiune pentru cinematografia internațională. A

urmărit un film cu Claudette Colbert și Clark Gable în rolurile principale, intitulat *S-a întâmplat într-o noapte*. Dragostea dintre Claudette și Clark i-a umplut inima de căldură. Unii au afirmat că i s-a ivit chiar un zâmbet pe față. Dragostea împlinită, în ciuda tuturor peripețiilor sale, îi înmuia în sfârșit sufletul. Momentul lui preferat era acela în care Clark Gable surâdea și o săruta pe Claudette. Ea se lăsa în brațele lui, iar Alija s-a gândit că nu-și sărutase soția decât de două ori. O dată la căsătorie și altă dată atunci când a murit Sejda, mama Samkăi. După ce a ieșit de la cinematograf, totul i se învârtea în cap. A știut că, de-acum înainte, trebuie să-și lase mustață. Fină și bine aranjată, de la nas până la colțurile gurii. Însă mai presus de orice, se gândea la surâsul lui Clark Gable.

Îl priveam cum urcă strada înghețată, având de-acum un surâs etern întipărit pe buze.

— Seamănă cu un babuin căruia i se aruncă alune în Valea Pionierilor, își bătea Paša joc de el.

Alja-cârpă s-a mai dus de două ori la Cinematecă, datorită biletelor pe care le căpătase în schimbul tonei suplimentare de cărbuni. După ce l-a văzut prima dată pe Clark Gable alături de Claudette Colbert, l-a revăzut, a doua oară, sărutând o altă actriță. Neputând suporta ideea ca Gable s-o înșele pe Claudette, s-a hotărât să nu mai pună piciorul la cinematograf.

În aceeași iarnă, s-au abătut asupra inimii mari și a creierului micuț ale lui Alija-cârpă niște evenimente grave. În primul rând, Samka a fugit la Zagreb cu Mihajlo Đorđević, un comis-voiajor. Pacostea asta și asprimea iernii l-au împins pe Alija să bea și mai mult decât obișnuia. Singurul lucru care-i mai încălzea inima, în afara rachiului de 50°, era amintirea lui Clark Gable și a mustăților lui, care-l ducea cu gândul la sfârșitul fericit al filmului *S-a întâmplat într-o noapte*. Chibzuind la ghinionul care-l urmărise toată viața, Alija se întreba de ce nu-i dăruise Dumnezeu un socru deștept și bogat, ca în acest film celebru. Aici, happy-endul consta în faptul că tatăl își împinsese fiica să fugă de la propria nuntă

ca să-şi găsească adevărata dragoste. În viaţa lui adevărată, nevasta îl părăsise fără să-şi ia rămas-bun.

La gară, unde Njego, Paša şi cu mine ţineam de şase pentru cei care vindeau la negru – Tomislav din cartierul Kovačića şi Deda din piaţa târgului –, călătorii se dădeau la o parte din calea lui Alija. Cu faţa înţepenită în surâsul lui obişnuit, trăsnea a rachiu.

Seara, continuam să-l urmărim pe strada Krajiška, strigând după el:

— Clark Gable îi spală chiloţii lui Claudette!

— Poa' să ningă, poa' să plouă, lui Alija i se rupe-n două! răspundea el invariabil.

Ne strecuram îndărătul lui şi reluam în cor:

— Alija-cârpă spală chiloţi pentru o scârbă!

Se întorcea spre noi şi ne spunea:

— Clark Gable vă fute muma-n cur!

În acea noapte a nins.

Apoi a dat o ploaie şi în cele din urmă soarele a prins să strălucească. Un soare înşelător, de martie, care a dispărut în grabă după un nor uriaş ce a adus din nou iarna.

În timp ce greutăţile vieţii îl chinuiau pe Alija-cârpă, la cinematograful Radnik rulau filme noi, mai uşurele. Vineri seara, la ora 23.00, tineretul venit din cartierele Kovača, Marijin Dvor şi Hrid se îmbulzea aici. După proiecţia filmului *Ucide-i pe toţi şi fugi*, a izbucnit o încăierare între Paša şi Kenan, de pe colina Koševo. În ciuda deznodământului dureros al caftelii, noi susţineam că Paša i-a tras-o lui Kenan.

Alija-cârpă şi-a petrecut vara la închisoarea centrală, pentru că-l lovise şi-i pricinuise răni unui subofiţer în retragere, care fusese portdrapel de mare ceremonie. Totul se petrecuse la bufetul Trebević, unde acuzatul şi rănitul băuseră rachiu. Lucrurile au mers bine, până în momentul când subofiţerul a început să-l bănuiască pe Alija că râde de el – ceea ce o personalitate militară de talia lui nu putea să îngăduie. La început, portdrapelul i-a zis că nu suporta să rânjească bulangiii la el. Apoi l-a ofensat şi mai tare pe Alija, spunându-i că

seamănă cu un babuin căruia i se aruncă alune. Alija şi-a ispăşit pedeapsa fără nici un incident, iar la ieşire, fratele lui, zis Fărâmiţă, l-a luat cu el la Visoko. Acest „Fărâmiţă“ era vestit pentru că rămăsese în viaţă după ce căzuse dintr-un elicopter. L-a dus pe fratele lui la Visoko, sperând ca acesta să-şi revină. Alija şi-a revenit, dar la scurtă vreme s-a cufundat din nou în băutură. Mai târziu, s-a întors la Sarajevo, unde starea lui s-a degradat în aşa hal, încât îl priveam, în tăcere de data asta, cum urcă strada Krajiška după tehnica zigzagului. În acea perioadă, cinematografele din Sarajevo nu mai dădeau filme cu Clark Gable. Şi nici cu Rita Hayworth. Iar cu Claudie şi Clark n-au mai dat niciodată. Nici de Samka nu mai ştiam nimic...

Ne întorceam de la cinematograful Radnik, unde rulase *Ziua cea mai lungă*. Filmul dura trei ore şi jumătate. Cu toţii încercam să stabilim dacă era cel mai lung film făcut vreodată. Când am trecut pe lângă cinematograful Sutjeska, de pe Goruša, m-am oprit să măsor această stradă care urca până la Muntele Negru. De la începutul străzii până la biserica adventistă, am numărat trei sute treizeci şi şase de paşi. Felinarele luminau slab treptele de piatră, pe care am zărit o siluetă. În umbră, cineva stătea întins pe jos. Nemişcat. Cuprins de panică, am fugit să-l chem pe Paša. S-a repezit într-acolo, şi-a aşezat urechea pe inima bărbatului şi ne-a anunţat:

— Clark Gable al nostru a îngheţat!

Era iarnă şi Alija îşi păstrase surâsul. Pe când îi căram trupul, uşor şi rece, către strada Krajiška, la nr. 54, m-a năpădit un val de căldură. Mă gândeam la Alija, peste care putea să ningă, peste care putea să plouă, iar lui i se rupea în două. Pardesiul zdrenţuit îi trăsnea a rachiu. Într-un buzunar, am găsit o fotografie a lui Clark Gable surâzând spre Claudette. Poza, alb-negru, era mototolită. De-abia când am ajuns acasă am început să plâng, fără să fiu în stare să-i explic mamei de unde-mi vin lacrimile. M-a silit să închid ochii şi să număr oiţe, sperând că aveam să adorm. Dar ochii refuzau să mi se închidă şi priveau salcâmul care se îndoia sub vânt, frunzişul care îi foşnea, în timp ce scripeţii frânghiei

de rufe scrâșneau cu un zgomot monoton, care îmi înteţea frica de moarte.

Înainte să mijească zorii, tata a sosit de la Belgrad cu trenul expres Bosna. Și-a desfăcut bagajele și a așezat o pereche de pantaloni lângă mine, pe canapea. M-a sărutat, iar eu m-am prefăcut că dorm, deși inima îmi bătea de parcă alergasem într-o cursă de o sută de metri plat. Tata și-a dezlegat cravata, și-a scos haina și s-a îndreptat spre frigider. În timp ce scotea o cratiţă cu un rest de mâncare rece, i-am spus printre lacrimi:

— Am văzut un om mort!

După ce a pus cratiţa cu sărmăluţe în foi de viţă pe mașina de gătit, s-a așezat lângă mine și mi-a spus în șoaptă:

— Moartea e un zvon neverificat, fiule.

Tulburat, l-am privit pe tata cum zâmbea.

— Nimeni, niciodată, n-a murit doar ca să verifice cum stau lucrurile pe-acolo, și nici nu s-a întors să ne povestească cum e. Mută-ţi gândul. Mătușa Biba s-a întors de la Varșovia, te salută și îţi trimite o pereche de blugi Levi Strauss.

L-am privit ţintă pe tata, cu ochii larg deschiși, în timp ce strângeam în mâini prima mea pereche de blugi. Și, cu viteza lui Gagarin prin spaţiul cosmic, am acceptat povestea cu moartea care e un zvon neverificat.

— Ce mai face mătușa Biba? l-am întrebat pe tata, care îmi ștergea lacrimile cu o cârpă.

— Ce să facă? S-au întors de la Varșovia și, ce să vezi, i-au surprins pe Rajnvajni în apartamentul lor din piaţa Terazije! Stabiliseră că vor avea grijă de apartament în lipsa lor, dar că la întoarcere se vor duce de îndată acasă. Ei bine, se pare că le-a plăcut tare mult să locuiască în piaţa Terazije, iar Bibei îi e teamă că n-o să-i mai poată scoate de-acolo, nici cu buldozerul!

— Cum adică să nu poată să-i scoată? Păi, unchiul Ljubomir ce păzește?

— Ăla? Puţin îi pasă. Joacă zilnic tenis cu generalii în cartierul rezidenţial Dedinje, în timp ce soră-mea se dă de ceasul morţii. Biata de ea s-a instalat la hotelul Balkan,

plânge cât e ziulica de lungă şi aşteaptă ca neamul Rajnvajnilor să-i elibereze apartamentul.

— Şi ei ce spun, au dat vreo explicaţie?

— Ce spun? Maică-sa e cea mai tare-n clanţă: „Oricum Ljubomir a primit un nou post de corespondent Tanjug la Praga, aşa că tot noi va trebui să avem grijă de apartament. Şi, cum ai lua-o, e mai lesne pentru ei să stea o lună la hotel, decât să ne mutăm noi toată ziua bună ziua!“. Îmi vine să-l pocnesc pe Ljubomir ăsta şi să-i smulg mustăţile! S-a căsătorit cu soră-mea doar din interes.

— De ce s-ar căsători bărbaţii altfel decât din interes? am zis eu, prefăcându-mă că înţeleg problemele adulţilor.

— Din dragoste, fir-ar să fie!

— Asta înseamnă că unchiul Ljubomir n-o iubeşte pe mătuşa Biba?

— Cine, Ljubomir Rajnvajn? Ăsta nu se iubeşte decât pe el!

Mi-era greu să cred tot ce spunea tata despre unchiul Ljubomir. Asta pentru că în memoria mea rămăsese intact parfumul apei de colonie a unchiului şi pentru că era foarte priceput să tacă atunci când voia să pară un om chibzuit, căruia i se rotesc tot soiul de probleme grave prin cap. Nu-i purtam pică pentru că mă lăsase să adorm în faţa uşii sale, nici pentru că nu mă dusese la cel mai mare magazin de jucării din Varşovia. Înţelesesem că informaţiile care zburau de la Varşovia la Belgrad erau cât se poate de serioase. Şi-apoi unchiul avea talentul de-a transforma gesturile cele mai banale în acţiuni de importanţă majoră.

În dimineaţa aceea, pentru că tata izbutise să-mi alunge teama de moarte, mi-am dat seama că, în viaţa unui băiat, tatăl joacă un rol capital, orice-ar fi spus şmecherii din Gorica, cei cărora le plăcea să jure „pe mormântul tatălui meu“, ca să se dea mari. În goana lor după prestigiu în sânul găştii, cei mai mulţi jurau aşa, deşi tatăl lor era cât se poate de viu.

Traducere de Daniel Nicolescu

Ce e sus e jos.
Ce e jos e sus

În o mie nouă sute şaizeci şi şapte, Iuri Gagarin a murit într-un accident de avion. Un an mai târziu, echipa FC Sarajevo a devenit campioana Iugoslaviei. Tot în acel an, cântecul *Delilah* al lui Tom Jones se afla în *hit-parade*. Când un băiat voia să-i spună unei fete „Mă scoţi din minţi, eşti super“, îi zicea: „Fată, eşti o Delilah!“.

Toţi tinerii visau să se-ncalţe cu pantofi de sport Madras sau Brooks. Peste tot în lume se purtau Brooks, pentru că erau la modă. Băieţii îşi puneau Brooks ca să danseze şi ca să agaţe fete. Aici, era bătaie pe ei din alte motive: dacă-i dădeai una la gioale adversarului cu vârful ascuţit al unui Brooks, câştigai lupta din prima clipă. După o asemenea lovitură, nu-i mai rămânea decât să ţopăie în singurul picior zdravăn şi să geamă:

— Gata, te rog, ajunge!

Cu toate astea, în gaşca noastră mai erau tipi din vechea şcoală care rămăseseră fideli cizmelor santiag[1]. Njego, cel mai mic dintre noi, ţintea fără greş tibia cu cizmele lui. Lovitura era atât de dureroasă, încât adversarul abandona imediat partida.

— Ce vă trebuie Brooks de-ăştia de rahat? Fiţe! Eu, când dau un şpiţ cu un santiag, ţâşnesc lacrimi!

În acel an, eram în echipa de fotbal Pionierii din Sarajevo şi am jucat în meciul de deschidere dinaintea întâlnirii Sarajevo-Olympiakos, din Cupa Campionilor Europeni. Două

1. Cizme de cowboy, cu bot ascuţit.

dintre acţiunile mele au stârnit aplauzele spectatorilor care umpluseră, până la refuz – cum îi plăcea să spună comentatorului sportiv Mirko Kamenjašević – tribunele stadionului Koševo. Prima oară, am pasat printre picioarele fundaşului echipei adverse, iar a doua oară, cu o lovitură de călcâi, am făcut o pasă dublă cu Brka Ferhatović, nepotul celebrului fotbalist Asim Ferhatović. La sfârşitul meciului, antrenorul Mladen Stipić m-a rugat să-l contactez la primăvară, după ce voi mai prinde puteri.

Când a venit primăvara, nu i-am dat nici un semn de viaţă, pentru că ştiam că nu „puterile" mele erau problema.

— Joci bine, gândeşti, eşti şiret, dar eşti băiat de familie bună, nu un puşti de pe stradă. Pentru tine, fotbalul nu e decât distracţie, nu-ţi dai viaţa pe teren, vezi-ţi de treabă la şcoală, m-a sfătuit cu amabilitate antrenorul adjunct Srboljub Markušević.

Era perioada când studenţii din întreaga lume se ridicau împotriva nedreptăţilor. Junii din Sarajevo ţineau şi ei pasul cu tineretul occidental. La Facultatea de Economie, urmând exemplul colegilor lor de la Columbia University, studenţii organizau proteste cântând *„All we are saying, is give peace a chance"* şi legănându-şi trupurile înainte şi înapoi şi de la dreapta la stânga. Problema era că nu cunoşteau textul întregului cântec, aşa încât o dădeau pe „O, Lola, Lola, ştii prea bine că nu-s milionar", în versiunea originală interpretată de Vladimir Savčić, zis Čobi.

Armando Moreno era un tip micuţ şi arţăgos, dar simpatic. Avea nişte ochi mari, un nas mare, o gură aşijderea şi câteva fire de păr răzleţe pe un craniu neted, în formă de ou. Lucra la o sucursală a companiei aeriene iugoslave JAT. La noi, era de-al casei. Interpreta arii napolitane la chitară şi avea, ca semne particulare, câte-un tatuaj pe fiecare antebraţ. Pentru mine părea de neconceput ca un om care nu era ţigan să fie tatuat.

— Ştii, băiete, Armando e evreu şi a fost în lagărul de la Dachau, mi-a explicat mama.

Într-o duminică, când Moreno se afla la noi şi cânta piese de Adriano Celentano, am năvălit pe coridor, urmărit de trei

băieţi din clanul Sejdić care voiau să mă chelfănească. Le dezlegasem triciclul şi-l lăsasem s-o ia la vale pe strada Goruša. S-a făcut bucăţi sub ochii mei, izbindu-se de zidul spitalului militar. Mă săturasem să le tot plătesc birul celor din tribul Sejdić, când intram în vechea băcănie.

Atunci, Armando m-a luat de mână, a ieşit în casa scărilor şi a rezolvat treaba cu o voce tunătoare. În timp ce urla ca să-i alunge pe băieţii Sejdić, paharele din vitrină au început să zăngănească, atingându-se unul de altul. Când m-a adus în sufragerie, m-a mângâiat pe păr şi, cu toate că eram mai înalt decât el, m-a luat pe genunchi. Apoi s-a pus pe cântat. Toată lumea bătea din palme, pe ritmul cântecului *Venti quattro mille baci*. Până şi ai mei, înlănţuiţi, se legănau de la dreapta la stânga. Moreno şi-a luat chitara. De fiecare dată când schimba acordul, îi apărea numărul tatuat pe unul din antebraţe. Pe celălalt, se putea zări un tatuaj cu două triunghiuri încălecate.

— Ce te holbezi aşa? E Steaua lui David, a spus el, văzând interesul cu care o fixam. David a fost un rege evreu, a precizat văzându-mi chipul uimit.

L-am întrebat ce înseamnă cele două triunghiuri încălecate.

— Ridică-te, o să-ţi explic, mi-a răspuns.

După ce m-am ridicat, a arătat spre prohabul pantalonilor mei.

— Ce-i acolo jos...

Imediat am plecat capul şi m-am îmbujorat tot, văzând că lumea se uită la mine.

— Este şi sus, mi-a spus el, arătând spre creştetul capului meu.

Zăpăcit, mă uitam când la prohabul, când la capul lui, în timp ce el repeta:

— Prin urmare, ce e sus e şi jos.

N-am aşteptat să încheie şi, ruşinat, cu obrajii în flăcări, am tulit-o din casă printre hohote de râs. Şi am tot alergat până spre înălţimile Goricei.

Ca să ajung acolo, am luat-o pe acelaşi drum pe care-l folosise războinicul învăţat Mustafa Madžar ca să coboare

spre Sarajevo. Acolo, în *čaršija*[1], a fost asasinat de un netrebnic anonim, ceea ce nu a făcut decât să confirme judecata lui Mustafa, potrivit căreia lumea era plină de ticăloşi.

Ajuns pe Muntele Negru, m-am oprit şi am tras cu urechea. În tot trupul îmi răsunau zvâcnetele inimii şi ale înţelepciunii evreieşti: „Ce e jos e sus, ce e sus e jos“. M-am aşezat şi am contemplat Sarajevo-ul care era jos şi cerul care era sus. Curând s-a lăsat noaptea şi, încet-încet, luminile oraşului s-au aprins. Unii îndrăgostiţi din Gorica îşi dădeau întâlnire lângă belvedere. Ai fi zis că e o excursie amoroasă la mormântul „bătrânului“. După astfel de expediţii, femeile erau numite „nefericite“.

Am urcat până în vârf, deasupra mormântului. Puteam vedea limpede ce e jos şi ce e sus. Cu toate că nu era nici ţipenie de om împrejur, am mai verificat odată dacă nu mă vede cineva şi mi-am lăsat capul pe spate. Atunci Sarajevo a ajuns sus, iar cerul, jos. Am rămas în poziţia asta până a început să mă doară gâtul. Când mi-am îndreptat capul şi acesta şi-a regăsit poziţia firească, totul a revenit la normal: Sarajevo jos, cerul sus. Aruncând o privire către „mormântul bătrânului“, am văzut o „nefericită“ îndepărtându-se în compania unui băiat mai în vârstă. Am coborât în goană către mormânt, hotărât să mă proţăpesc acolo cu capul în jos. Eram încântat să pot contempla astfel biserica din Marijin Dvor şi trenurile din gară plutind deasupra pământului, în timp ce bolta cerească, nesfârşită, se afla jos. Pentru întâia oară în viaţă am înţeles că înţelepciunea evreiască a Stelei lui David se transferase în imaginea oraşului meu. De ce a trebuit să răstorn totul cu susul în jos pentru ca lucrurile să-mi apară atât de limpede? Ce era jos era şi sus, iar ce era sus era şi jos. Se înnoptase şi sângele îmi inunda creierul.

Paşa, Haro, Njego şi cu mine ne aşezaserăm, sprijiniţi cu spatele de „mormântul bătrânului“. Era cald şi ne hotărâserăm să nu mai fim copii. Aveam în faţă o damigeană cu vin roşu. Fumam ţigări Herţegovina fără filtru. Damigeana trecea din

1. Bazar.

mână în mână. Soarele era în înaltul cerului, iar Paşa ne-a întrebat dacă ne-am îmbătat. Când i-am răspuns că nu, Paşa a rânjit.

— Atunci hai s-o dăm pe „degustare“, frate-meu a încercat. Aşa te îmbeţi mai uşor.

Ne-am pornit deci să sorbim puţin câte puţin din vinul acela ieftin. Foarte repede ne-a apucat un râs nebun, şi apoi ameţeala. Înaintam pe panta ierboasă precum trei somnambuli, împleticindu-ne fiecare în legea lui. Până la urmă am căzut laţi, victime ale vinului prost şi ale soarelui arzător, şi ne-am cufundat în somn. Un somn adânc şi viril. Nu mai voiam să fim copii.

Ne-am trezit un an mai târziu, când fetele din Banja Luka[1] au descins în Sarajevo. Un cutremur le distrusese casele şi şcolile, şi veniseră la noi la liceu ca să recupereze materia pierdută.

În timp ce coborau din autobuze şi-şi trambalau bagajele în căminul de vacanţă, noi le priveam ca să o alegem dinainte pe cea căreia aveam să-i arătăm „mormântul bătrânului“. Paşa o avea deja pe Mirsada, care era pentru el ceea ce Snježana Vidović era pentru mine, atâta doar că, în cazul lui, asta se numea dragoste împlinită. Cu destule circumstanţe agravante. Toate aceste fete proaspăt sosite din Banja Luka erau nişte potenţiale „nefericite“. Mie-mi plăcea de Nevenka, iar lui Haro de Meliha.

Un responsabil de la serviciul de asistenţă socială, Vjekoslav Šeparević, a venit la lecţia de sârbo-croată ca să ne ţină un discurs despre datoria noastră stringentă de a ne comporta cu omenie faţă de oaspeţii noştri din Banja Luka:

— Familiile astea nu mai au un acoperiş deasupra capului, căminele le-au fost distruse de un cutremur devastator. Statul nostru le-a oferit nişte soluţii decente de locuit. În ceea ce vă priveşte, străduiţi-vă să vă purtaţi prieteneşte. Ca nişte adevăraţi tovarăşi. Întindeţi-le mâna, ca să nu vă rup picioarele, a glumit el în încheiere, deşi avea o faţă serioasă.

1. Oraş în nord-vestul Bosniei-Herţegovina, al doilea ca mărime după Sarajevo. Actualmente, este capitala administrativă a Republicii Srpska.

În privinţa chestiei cu ruptul picioarelor, l-am crezut pe cuvânt. Înainte să plece, asistentul social ne-a transmis un mesaj puternic:

— Vă rog, fără pipăieli între băieţi şi fete, nu mai sunteţi copii. O atingere necontrolată poate duce la un contact mai strâns, iar acesta poate provoca o *„ejaculatio“* precoce care, să ne ferească Dumnezeu, să ducă la apariţia unei noi vieţi.

O lună mai târziu, am aflat că a fost arestat pentru că devalizase trezoreria cercetaşilor din cadrul detaşamentului Sava Kovačević, unde era şef de birou. Atunci am înţeles că pipăielile erau permise, după cum era permisă şi acea *„ejaculatio“*, iar asta în ciuda faptului că nu ştiam o boabă de latină.

Ce e sus e jos, ce e jos e sus! Şedeam pe „mormântul bătrânului“ şi eram foarte încordat, fiindcă o aşteptam pe Nevenka. Mă gândeam la toate lucrurile pe care un bărbat şi o femeie şi le pot spune când rămân singuri... Mai întâi trebuia deschisă conversaţia... Să-i vorbesc despre fratele ei? Ai ei supravieţuiseră? Câţi ani are? Sau trebuia procedat invers? Mi-era teamă că n-o privisem cu atenţie. Şi că mi se păruse mai frumoasă decât era de fapt.

Deodată, a apărut. Zăpăcit, cu ochii aţintiţi la ea, mi-am dat seama imediat că nu era aşa de frumoasă cum îmi închipuisem. Dar nici urâtă nu era. Avea nişte sâni mai mari decât mi se păruse când îi şterpelisem covrigul în recreaţie. Când m-a întrebat ce vârstă am, i-am răspuns:

— Paisprezece ani.

— Eşti înalt pentru vârsta ta, a zis ea surprinsă.

Am amuţit.

Ea a privit către oraş. Eram din ce în ce mai tulburat.

— Ai ochi frumoşi, mi-a mai zis.

O priveam paralizat, cu gura căscată, precum Belin, portarul de la Dinamo, atunci când Asim Ferhatović l-a fentat şi a pătruns în poartă, pe stadionul Maksimir din Zagreb, cu prilejul victoriei celor de la Sarajevo asupra lui Dinamo cu 3-1.

Nu mă simţeam în stare să vorbesc. Să-i răspund printr-un compliment? Dacă i-aş fi spus „Şi tu ai ochi frumoşi“, ar fi

crezut că fac mişto de ea. Faţa îi era întoarsă spre oraş. Aş fi preferat să fiu în Groenlanda decât la „mormântul bătrânului".

Prima frază pe care am rostit-o din proprie iniţiativă a sunat jalnic. Cum aveam gura uscată, m-am apucat să spun:

— Hei, ce sete îmi e! Nu ştiu ce-am păţit.

S-a întors spre mine preţ de o clipă.

— Ce ciudat, pe-aici nu curge nici un fluviu şi totuşi aveţi cea mai bună apă din lume. Noi, la Banja Luka, suntem pe malul râului Vrbas şi bem apă sălcie.

Nevenka s-a apropiat, m-a luat de mână şi şi-a cufundat privirea într-a mea. După expresie, mi-am dat seama că era mult mai coaptă decât mine. M-am îndepărtat uşor, pretextând că sunt miop.

— Te văd mai bine de la distanţă.

Continua să mă ţină de mână şi să surâdă. M-am sprijinit cu spatele de mormânt, iar contactul cu piatra rece m-a făcut să mă simt mai uşurat. Nevenka s-a apropiat din nou şi m-a sărutat în colţul gurii. Eu, cu o mişcare îndelung exersată, mi-am avântat capul în jos, pregătindu-mă să stau în mâini, sprijinit de piatră.

Cu un hohot neaşteptat de râs, m-a întrebat:

— Ce ţi-a venit, nebunule?

Din poziţia asta, contemplam peisajul meu preferat, în care totul era invers. Sarajevo se afla în cer şi cerul în locul lui. Noaptea era plină de stele, aşa că imaginea era şi mai frumoasă. Înaltul şi adâncul scânteiau. Deveneam mai uşor. Pentru prima oară nu îmi mai simţeam muşchii, ceea ce îmi dădea o neobişnuită senzaţie de plutire. Cu glas tare, precum indienii când dansează în jurul focului, repetam:

— Ce e sus e jos, ce e jos e sus.

Nu mă sinchiseam deloc de înţelesul înţelepciunii evreieşti. Stăteam cu capul în jos şi o ascultam pe Nevenka:

— Ce tot spui? Vino-ncoa!

Oraşul s-a topit cu desăvârşire în adâncimea înstelată a cerului. Aşa cum cele două triunghiuri se împletiseră în Steaua lui David. Mi-am pierdut conştiinţa realităţii, nimic nu mă mai putea atinge. Mi-am simţit sângele dând năvală în tot trupul. De sus până jos, şi de jos până sus. Ţineam în mâini sânii rotunzi ai unei femei. Sfârcurile semănau cu dulceaţa

de pe o brioşă. Priveam ba la stânga, ba la dreapta, ca la un meci de ping-pong. Atunci, Nevenka mi-a luat mâna şi mi-a îndreptat-o în jos. Sângele meu a luat-o în sus. Am privit în jos şi mi-am amintit de Armando Moreno şi de cântecul *Venti quattro mille baci*!

La un an după această deslușire a misterului Stelei lui David, primul om a păşit pe Lună. Prin Gorica se spunea că fusese vorba despre un banal trucaj hollywoodian. Lumea povestea că aşezaseră camerele de televiziune în Sahara şi că era absolut imposibil ca Armstrong să se fi plimbat pe Lună. Cei ce gândeau aşa erau oamenii care, în toiul Războiului Rece, ţineau cu ruşii.

— Ce, parcă Gagarin n-ar fi putut şi el, odată ajuns acolo sus, să dea o raită pe Lună? Să fim serioşi!

Un vecin născut în carstul muntenegrean comenta toată povestea cu dispreţ:

— Nu văd de ce-am fi obligaţi să căutăm pietre pe Lună! La noi, la Danilovgrad, sunt atâtea pietre, că nu ştim ce să facem cu ele!

Eu mă număram printre puţinii locuitori ai cartierului care erau convinşi că omul călcase cu adevărat pe Lună. Nu pentru că eram mai inteligent, ci pentru că nu-mi plăceau soluţiile simple; adoram complicaţiile. După moartea nefericită a lui Iuri Gagarin, interesul meu pentru univers scăzuse brusc. Pe-atunci eram mult mai preocupat de ce se afla jos, decât de ce era sus.

— Murat, dragul meu, suspina mama privindu-i la televizor pe cei doi americani care se plimbau pe solul selenar, omul a ajuns pe Lună. Crezi că tu vei fi vreodată în stare să pui piciorul într-un apartament nou?

Tata se prefăcea că doarme, ceea ce o împingea pe mama să insiste şi mai abitir, înşiruind dovezile traiului apăsător din Gorica.

— Îţi spun eu, n-o să obţii niciodată ce ţi se cuvine! Cum e posibil ca adjunctul ministrului Informaţiilor să trăiască într-un apartament de-o cameră şi jumătate?

Evident, Murat nu dormea. Lungit pe canapea, privea cu un ochi plimbarea pe Lună de la televizor, şi pe celălalt îl ţinea închis. Spera să scape, în acest fel, de obişnuitele predici ale mamei.

— Pentru numele lui Dumnezeu, Murat, o să fiu silită până la sfârşitul zilelor să fierb apa ca să fac o baie şi să aprind soba ca să ne încălzim? Nu-i e nimănui milă de mine? ofta Senka. N-am şi eu dreptul la încălzire centrală?

— Dreptul îl ai. Atâta doar că trebuie să te şi foloseşti de el! a ripostat tata, care nu mai răbda să stea cu un ochi închis şi să tacă.

— Nu-ţi ajunge cât mă chinui, mai trebuie să mă şi iei peste picior?

— Nu-l mânia pe Dumnezeu, Senka, trebuie să ne mulţumim cu ce avem. Închipuie-ţi că ni s-ar spune, precum evreilor atunci când înjură pe cineva: „Să-ţi dea Dumnezeu totul şi să-ţi ia totul înapoi!“. Noi nu avem nimic, aşa că nu ni se poate lua nimic.

Era greu să porţi astfel de conversaţii cu tata. Pentru el, marile dezbateri istorice erau mult mai importante decât toate aceste fleacuri: apartamentul, încălzirea şi alte „trivialităţi“. Când simţea că se umple paharul, pleca cu gândul şi vorba în depărtări, spre alte continente:

— Tu, Senka, spui întruna că e greu aici pentru noi, dar ia gândeşte-te puţin la cei care trăiesc în Africa, gândeşte-te la Patrice Lumumba şi la nevoiaşii lui!

— Fiu-tău merge la liceu. Un licean n-are şi el dreptul la camera lui? Asta mă interesează pe mine, nu cum trăieşte Rumumba al tău!

Până la urmă ne-am mutat pe strada Kata Govorušić, la nr. 9A. Trecerea de la periferie în centrul oraşului, şi de la un apartament de o cameră şi jumătate la unul de două camere şi jumătate s-a petrecut de-abia atunci când Murat n-a mai avut putere să asculte veşnicele reproşuri ale mamei. A insistat pe lângă ministrul său, Mirko Petrinić, până când acesta l-a ajutat să obţină o locuinţă socială mai mare. Elementul decisiv în hotărârea tatei de a găsi un un nou apartament a

fost faptul că adora să gătească şi să primească o droaie de prieteni. De-acum încolo putea să le pregătească o adevărată „cratiţă bosniacă“[1], iar eu aveam propria cameră – mai precis acea jumătate care nu înceta să ne urmărească. Nu am reuşit niciodată să obţinem un apartament fără acel supliment de jumătate de încăpere. Bănuiesc că această formulare era rodul abilităţii economiştilor lui Tito. Spuneau lucrurilor pe nume. Să spui două camere şi jumătate în loc de două camere, cu toate că în materie de suprafaţă nu era nici o diferenţă, suna mai convingător. Atât doar că era cu neputinţă să precizezi în ce consta acea jumătate. După cum era imposibil să stabileşti criteriile care deosebeau un apartament de trei camere de unul compus din două camere şi jumătate. Or fi existat, nu ştiu. Cert este că eu mă alegeam invariabil cu jumătatea. Camera mea era despărţită de coridor printr-un geamlâc, ca un soi de fereastră mai mare. Senka a confecţionat nişte perdele plisate, care s-ar fi potrivit mai degrabă într-un palat, decât într-un apartament de două camere şi jumătate. Le-a atârnat de tocul de sus al geamlâcului din sticlă mată ca să-mi ofere intimitate, zicea ea.

— Ia uită-te la perdele! Arată ca o lampă, nu-i aşa?

— Da, exact ca o lampă!

N-aveam nimic împotriva camerei, nici împotriva perdelelor, al căror aspect, în treacăt fie spus, nu se potrivea deloc cu micuţul nostru apartament. Mă deranja cuvântul lampă. De unde atâta lampă? Cum să compari nişte perdele cu o lampă? O lampă atârnă în mijlocul tavanului, perdelele – pe lângă perete! Dar, mă rog, era mai bine să-mi ţin gura, ca să nu stric unul dintre rarele momente de bucurie ale mamei.

Totuşi, această nouă cameră nu mă atrăgea îndeajuns. Fugeam în Gorica, mai des ca niciodată, la Paša, Truman, Njego şi Haris. Ne petreceam cea mai mare parte din timp împreună, în preajma vechii băcănii. Acesta era unul dintre avantajele străzii Kata Govorušić – se afla nu departe de fostul meu cartier. Treceam pe lângă blocul-turn, traversam

1. Fel de mâncare tradiţional, constând într-un amestec de legume şi de cărnuri.

strada Đuro Đaković, urcam pe strada Ključka și, cât ai clipi, ajungeam în Gorica.

Într-o bună zi, Paša s-a mutat la Švrakino Selo și toată gașca a hotărât să ne transferăm cartierul general la cafeneaua Šetalište. Pentru el era mai lesne să vină pe strada Đuro Đaković decât să urce în Gorica.

Šetalište a devenit prin urmare „saloon"-ul nostru. Unul comanda o cafea, altul un ou fiert. Puteam astfel să ne petrecem toată ziua acolo, fără ca ospătarii să ne scoată ochii că nu consumăm nimic. Foarte repede, ne-am împrietenit cu Zoran Bilan, Slađa, Noka și Zlatan Mulabdić, care nu ne scoteau din „indieni", pentru că veneam din Gorica. Până la urmă, Šetalište a fost o soluție fericită. Fiind situată la poalele Goricei, acolo unde începea orașul, eram scutiți să depășim linia de graniță dintre centru și „bârlogul țiganilor". Mai mult, apropierea de Liceul nr. 2 ne îngăduia să ne clătim ochii cu imaginea fetelor, părând că puțin ne pasă.

Noul nostru apartament devenise pentru mama opera vieții ei. A făcut un credit, a împrumutat niște bani prin sistemul de ajutor reciproc de la Facultatea de Construcții Civile și a cumpărat mobilă. O canapea de trei locuri din catifea, cu două fotolii asortate, o comodă pentru televizor și o masă pentru sufragerie, pe care a așezat un milieu din dantelă, pe care-l croșetase mai demult. Toate reprezentau împlinirea dorințelor îndelung ascunse ale mamei.

— Avem și noi un loc al nostru, suntem salvați! spunea ea acum, când visele îi deveniseră realitate.

Acoperise chilimul chinezesc, cea mai scumpă piesă de mobilier din casă, cu o folie mare de nailon transparent, ca să nu se murdărească, spunea ea.

— Stăm la masă, mâncăm și resturile ajung pe jos. De ce să dau bani la spălătorie, când pot să-l protejez cu o bucată de plastic? Din Murat al meu, când mănâncă, curge ca de la moară. Iar când gătește, e nenorocire, ajunge să murdărească până și balconul, atât e de neglijent, le povestea ea noilor sale vecine, în timp ce-și beau cafeaua.

Botezasem această invenţie a mamei: „Despre modul de a ocroti obiectele scumpe de rapida deteriorare a lucrurilor“.

În ziua mutării, ne aştepta o nouă surpriză din partea Senkăi. Presimţind că aspiraţia ei spre o „locuinţă umană“, cum spunea ea, avea să se împlinească, mama cususe vreme de un an întreg la o uriaşă tapiserie Villeroy. Aşa încât primul act al instalării noastre a fost atârnarea tapiseriei mari şi greoaie, cusută cu punct mic, înfăţişând o trăsură ce se îndepărta pe un drum forestier.

— Vezi, Emir, ăsta reprezintă drumul vieţii, calea pe care-o avem de urmat. În trăsură ne aflăm noi, fără să ştim unde-o să ajungem.

„Simbolism curat“, îmi spunea tata, după care, adresându-se mamei, adăuga: „Senka, jos pălăria, ai făcut o treabă de toată isprava“.

Pe un ton melodramatic, în acord cu tapiseria mamei, tata îşi dezvăluia latura romantică, întocmai ca pe un obiect uitat vreme îndelungată prin beci.

În o mie nouă sute şaizeci şi nouă, casa bunicului meu de pe strada Mustafa Golubić nr. 2 a fost vândută. Curând după aceea, a fost dărâmată, din cauza lucrărilor de extindere a Căminului Poliţiei. Aşa a dispărut vila şubrezită a baronului, castelul în care se petrecuseră evenimentele capitale ale copilăriei mele. Tot ce avea legătură cu locuinţa familiei Numankadić făcea de-acum parte din memoria noastră, iar sufletele noastre au rămas impregnate cu nobleţea însemnelor ei. Odată cu demolarea casei familiale, cele dintâi episoade ale vieţii mele se pierdeau în uitare, însă altele, proaspete, se iveau la orizont.

Banii din vânzarea casei au fost împărţiţi în patru părţi egale între cele două surori, frate şi bunicii mei. Cu aceste sume şi-au luat fiecare câte un apartament în cartierul Hrasni. Bunicul a îndurat cel mai greu mutarea. Cum nu iubea mişcarea şi era deprimat de atâtea griji, s-a dezobişnuit să mai meargă.

— Edo, du-mă la Gornji Vakuf, vreau să mor acolo unde m-am născut! i-a spus el vărului meu.

Încercând să-l înveselească, Edo o dădea pe glumă:

— Să nu mori înainte să-mi iau diploma! Mai întâi trebuie să mă trimiți la Paris să văd Mona Lisa, apoi să mai aștepți vreo zece ani, și de-abia după aia ne putem lua la revedere.

— În ce privește Parisul, am pus bani deoparte, poți să pleci și mâine dacă poftești. Cât despre facultate, trebuie să te grăbești niţel. Dacă o ţii tot așa, o să fiu silit să fac o nouă cerere către Cel de Sus, ca să-mi mai dea un răgaz. Dacă se-nvoiește, sper să apuc ziua când o să-ți iei diploma.

Bunicul era fericit să știe că banii proveniți din vânzarea casei vor fi folosiți cum se cuvine. Fiica lui i-a urmat exemplul: Senka a deschis un cont în valută la Privredna Banka, unde și-a depus partea ei de moștenire.

— Cine știe când vom avea nevoie de ea! Emir s-a făcut băiat mare. Și, cu voia Domnului, dacă se va cuminți și se va pune cu burta pe carte, o să-l trimitem să învețe la cele mai bune școli.

Traducere de Daniel Nicolescu

Șoricelul își face turul de onoare

În o mie nouă sute şaptezeci şi doi, regizorul de filme de acţiune Hajrudin Šiba Krvavac mi-a deschis porţile cinematografiei naţionale. Mi-am înscris pentru întâia oară numele pe genericul unui film iugoslav rostind următoarele cuvinte: „Avem noroc, nu e decât o singură santinelă, o să-i aruncăm pe toţi în aer!“. A fost unica mea replică din filmul *Valter apără Sarajevo*, care l-a făcut celebru pe Krvavac până hăt, în foarte populata Chină. N-am apucat să termin bine această frază, că a şi avut loc prima mea moarte cinematografică. În plină goană, m-am trezit în faţa unui grup de soldaţi nemţi care m-au secerat cu o rafală de puşti-mitraliere. În cădere, am mai îngânat un ultim „Aaaah...“. Un spion infiltrat printre noi îi informase pe nemţi despre ambuscada pe care o plănuiserăm ca să aruncăm în aer unitatea duşmană.

Rolul meu de actor nu avea nici o legătură cu adevăratul meu interes pentru arta cinematografică. Părinţii mei nu-mi găsiseră nici un rost, dar Šiba Krvavac, din considerente pedagogice, mă angajase să joc în filmul lui.

Joi, 4 noiembrie, anul o mie nouă sute şaptezeci şi unu, la orele 18.15 fix, când mama mea, Senka, a ajuns la Liceul nr. 5 din Sarajevo, nu era pregătită pentru ce-o aştepta la şedinţa cu părinţii. Deşi eram în clasa a X-a, mama a trebuit să facă faţă unui raport demn mai degrabă de un elev aflat la cursurile pregătitoare. Dirigintele hotărâse să-i prezinte realitatea treptat şi să iniţieze un nou capitol în parcursul meu şcolar. Nu ştia dacă să înceapă cu notele de zero sau cu absenţele. A optat pentru a doua variantă. Pentru că părinţii acceptă mai uşor faptul că odraslele lor chiulesc, decât că sunt tâmpite.

— Învăţătura nu-l interesează deloc. Toată ziua joacă baschet la FIS[1]. Îl vedem pe fereastră. Nimic pe lume nu-l poate face pe Emir să se întoarcă în clasă după recreaţia mare.

Dirigintele meu era şi profesor de educaţie fizică şi nu-şi ascundea simpatia pe care mi-o purta. După ce a ieşit cu mama pe culoar, i-a strecurat:

— Senka, străduiţi-vă să găsiţi o scutire, a adunat nu mai puţin de treizeci şi nouă de absenţe într-un singur semestru!

În materie de baschet, visam să-l depăşesc pe idolul meu de la echipa din Sarajevo, Davorin Popović Pimpek. Cu viteza fulgerului, acesta strecura mingea printre picioarele adversarilor, făcea interceptări, dădea pase sublime pe la spate. Reuşea să fie cel mai bun, în ciuda înălţimii sale mici, care îl făcea să arate ca un puşti printre nişte uriaşi. Juca baschet aproape la fel de bine ca negrii de la Harlem. În timpul time-outurilor îşi aprindea o ţigară şi fuma. Paşa, care era cel mai tare dintre noi – ceea ce înseamnă şi cel mai inteligent –, găsise o interpretare proprie pentru comportamentul lui Pimpek.

— Aşa trebuie făcut, băieţi, pentru că sporeşte tirajul în plămâni. Ca atunci când apeşi pedala de acceleraţie a maşinii: presiunea scoate fumul pe ţeava de eşapament. Aşa fac şi eu, trag fumul adânc, să-l simt până-n coaie, apoi îl dau afară. Ştii ce senzaţie mişto e?

Când i-am răspuns „Habar n-am“, a crezut că-l iau la mişto, şi m-a alergat pe tot terenul secundar. De cele mai multe ori, în astfel de situaţii, aveam aerul că suntem nişte pui de urs care-şi ascut ghearele şi se bat ca să-şi întărească muşchii. Chiar dacă loviturile erau violente, rămâneam mereu cu zâmbetul pe buze.

Când, la sărbătorirea zilei de 8 Martie din sala FIS, Pimpek a cântat împreună cu formaţia Indexi, m-am aşezat în rândul întâi şi am intonat împreună cu el cântecul meu preferat, *Dac-aş ajunge cineva*. Cuvintele corespundeau exact sentimentelor mele. Şi eu voiam să ajung Cineva. Eram plin

1. Centrul Sportiv din Sarajevo.

de admiraţie faţă de eroul străzilor din Sarajevo şi-l invidiam sincer: juca baschet, fuma după pofta inimii în mijlocul meciurilor şi cânta într-un grup care aducea cu Beatleşii. Şi, cel mai important, nu era obligat să meargă la şcoală! Ca să semăn cât mai mult cu eroul meu, mi-am schimbat felul de a vorbi, adoptând o voce guturală, străduindu-mă să-mi imit idolul. Seara, ferit de privirile altora, luam în mână un microfon invizibil şi cântam în faţa oglinzii: „Întind braţele spre tine“. Într-o zi, în faţa vechii băcănii din cartierul Gorica, m-a auzit un ţigan, căruia nu i-a plăcut nici vocea mea, nici interpretarea:

— Dac-ar trebui să trăieşti din cântat, ai muri de foame, băi, ţâcă!

Verdictul m-a consternat, dar m-a făcut să mă reorientez. Îmi dădusem seama, cu mult înainte să-l aud, că o carieră de cântăreţ nu era tocmai potrivită pentru mine. Descoperisem asta auzind ce-mi ieşea pe gură. Totuşi, remarca ţiganului mi-a influenţat în mod decisiv hotărârea de-a mă consacra exclusiv baschetului.

Chiar în acelaşi an, cea mai importantă victorie a echipei Tânăra Bosnie a fost consemnată în cadrul unui meci din Cupa Iugoslaviei împotriva echipei Steaua Roşie din Belgrad. Toată sala scanda porecla lui Davorin: „Pimpek, Pimpek, Pimpek!“. Paşa, Njego, Beli şi cu mine stăteam în ultimul rând al tribunei, sub platani. Şi de data asta, cel mai isteţ dintre noi a simţit nevoia să fie comentatorul intelectual al spectacolului:

— Ştii ce înseamnă „Pimpek“?

— Nu.

— Odată, când Osmo dormea în sala de aşteptare a gării din Zagreb, s-a apropiat de el o paraşută şi l-a întrebat: „Vrei să ţi-l călăresc pe pimpek?“.

— Minţi.

— Pe mormântul tatălui meu! La Zagreb, „pimpek“ înseamnă chestia aia dintre picioare.

— Nici o legătură cu Davor. Are o mică excrescenţă pe lobul urechii, şi aia înseamnă „pimpek“. Aşa mi-a spus bătrânul meu.

Îl apăram astfel pe eroul asfaltului local. Adevărul e că lexicul din Zagreb diferea de cel din Sarajevo. Croaţii au ţinut mereu la propriul lor dialect. Adică „Pimpek“ la Zagreb şi „Ćuna“ la Sarajevo. Această mică gimnastică lingvistică m-a făcut să trec de la baschet la handbal. În timp ce Davor îi ameţea pe jucătorii de la Steaua Roşie, driblându-i şi băgându-le coş după coş, am început să mă gândesc la *hand*. Din cauza cuvântului „pimpek“.

Cel mai cunoscut handbalist al nostru era Memnun Idžaković. Toată lumea îi zicea Ćuna. Ceea ce însemna că, dacă ar fi trăit la Zagreb, i s-ar fi spus Pimpek. Nu ştiu de unde i se trăgea porecla, dar ştiam ce lovituri devastatoare are. Obişnuiam să asist la meciurile lui datorită spectacolului din public. Jocul lui Idžaković îi inspira intens pe suporterii echipei Tânăra Bosnie. Încurajările lor se făceau în doi timpi: întâi scandau „Ćuna-şeful“. Apoi, în timpul doi, strigau: „Ćuna“. Începutul de meci se desfăşura liniştit în strigătele „Ćuna-şeful“. Însă când Idžaković trebuia să-l lase lat pe portarul echipei adverse, era activată arma secretă: „Dă-i bulangiului la muian!“, striga Paša. Mă întrebam ce-ar zice un neiniţiat care, cunoscând înţelesul cuvântului „ćuna“, ar auzi opt sute de persoane urlând într-un singur glas „Ćuna, Ćuna!“. Probabil că nu existau multe locuri în lume, îmi spuneam, unde să se scandeze în cor, fără nici o jenă, numele organului sexual masculin. De fapt, era vorba despre un mesaj codificat, despre un acord tacit între suporteri şi jucător. Când auzea mesajul, Idžaković ţintea capul portarului advers. Iar dacă nu reuşea să-i dea la mir, o lua de la capăt. Odată ţinta atinsă, publicul se domolea şi nu mai insista doar pe ideea virilităţii lui Idžaković. Aşa că se scanda din nou „Ćuna-şeful“.

Davorin Popović Pimpek şi-a încheiat repede cariera de baschetbalist. N-au fost lacrimi de despărţire, nici petreceri de adio. Dorea să ducă o viaţă fără probleme, aşa că a zis stop! Într-o seară, pe când juca cărţi în restaurantul său, Kvarner, de curând deschis, prietenul lui, Hajro, i-a zis:

— Davorin, să moară mama, te-ai ţicnit! A început meciul şi tu freci cărţile?

— Ba nu m-am ţicnit deloc, i-a răspuns Pimpek. Şezi şi ia un pahar!

— Să n-aud de băutură, mergem la meci, ţi-am adus echipamentul.

— Începând de astă-seară, cântăreţul nu mai joacă baschet.

Într-adevăr, Davorin a abandonat baschetul, ca să joace cărţi seară de seară la Kvarner. Acest nou restaurant fusese inaugurat pe locul bufetului Trebević de altădată, de unde Alija-cârpă, alias Clark Gable, beat turtă, plecase spre lumea cealaltă. Jucând cărţi, Davorin făcea patru lucruri deodată. Stătea jos, bea şpriţ, juca cărţi şi câştiga bani din afacerea cu restaurantul. Era prieten cu tata şi rămâneau adesea împreună până la ore mici din noapte. De aia am şi fost invitaţi la deschiderea localului, unde se adunaseră mulţi oameni importanţi. Discursul a fost rostit de tovarăşul Ljubo Kojo, primarul oraşului. În socialism, nu prea se obişnuia să încurajezi întreprinderile private, însă Davorin era o excepţie.

— Davorin, important e să-ţi meargă afacerea! Nu contează ce se spune în dreapta şi-n stânga. Să-ţi meargă bine! Fii însă cu băgare de seamă, nu cumva să se strângă la tine ustaşii sau alţi duşmani ai sistemului şi ai tovarăşului Tito.

Aplauze! Tovarăşul Kojo nu-i pomenise pe cetnici[1], cu toate că tradiţia ar fi cerut-o. Kojo era deja celebru şi devenise o legendă în Sarajevo. Odată, trebuise să discute cu reprezentantul unei firme austriece care concura la Sarajevo pentru un mare proiect imobiliar, şi fiindcă nu vorbea nici o limbă străină, se văzuse silit să se descurce într-un mod inedit. Cum prin preajmă nu se afla nici un traducător, a răspuns singur la apelul telefonic venit de la Viena:

— Aici Ljubo Kojo, Sarajevo, Gavrilo Princip, bum-bum!

După plecarea lui Davorin Popović Pimpek de pe terenurile de baschet, a răsărit o nouă stea: Ranko Vuković Zlatni. Era prietenul verişoarei mele Dunja Numankadić. Eu m-am întors la fotbal, prima mea dragoste în materie de sport. Maca

1. Mişcare paramilitară regalistă, acuzată de către Tito de colaborare cu inamicul.

Maljukanović, un amic de la şcoală, m-a dus la FC Bosna, care concura în Liga Regională. După primul antrenament, o întindere musculară m-a ţintuit la pat timp de două zile. De-atunci, fotbalul a devenit noua mea obsesie. Revedeam în vis diferitele acţiuni ale meciurilor, le derulam întruna. Fiindcă întâlnirile de pe terenul din Koševo constituiau un adevărat spectacol. Tot ce era interzis pe stadionul principal, unde juca echipa Sarajevo, aici devenea permis. Turneele regionale îi aduceau laolaltă nu doar pe beţivi şi pe micii mahări locali, ci şi pe intelectualii exigenţi, care refuzau să asiste la meciurile din Liga Întâi, pentru că le considerau, în general, aranjate. Aici publicul răcnea, înjura, cânta sau se desfăta cu rachiu de prune şi grătare. Adesea, spectacolul se desfăşura mai degrabă în tribune decât pe teren. Să joci în deplasare în această ligă nu era tocmai floare la ureche. Mie, cele mai grele meciuri mi se păreau cele împotriva echipei Romanija, din Pale.

Prima oară când autobuzul FC Bosna s-a apropiat de stadionul celor de la FC Romanija, abia mi-a venit să-mi cred ochilor. Terenul era în mod vizibil înclinat spre partea de sud, iar când am ieşit din autobuz şi ne-am îndreptat spre vestiare, un mic grup al suporterilor din Pale s-a apucat să gesticuleze şi să ne înjure.

— Bă, bulangiilor, staţi departe de poarta noastră dacă nu vreţi să vă rupem picioarele!

Refuzând să înghit insulta, m-am proptit drept în faţa lor. Maca m-a apucat grăbit de haină şi m-a târât spre vestiare:

— Kusta, nu te da erou că o încurci!

Ştiam că tipii de la Romanija erau violenţi, dar întotdeauna îmi fusese greu să îndur situaţiile de inferioritate.

Consemnul era: „Astupă-ţi urechile şi ţine-ţi gura!“.

Meciul a început sub semnul numărului zece pe care îl purtam pe tricou.

— Bă, numărul zece, ţi-o tragem! Bă, numărul zece, o facem poştă pe soră-ta! se striga.

Jucătorul lor cu numărul doi avea sarcina să mă marcheze. Era un individ ale cărui picioare confirmau faptul că hoardele lui Genghis-Han ajunseseră până în Peninsula Balcanică.

Arcuite, dar butucănoase, nişte buşteni mai degrabă decât nişte picioare. Vioaie însă, precum cele ale gimnastului Miroslav Cerar, care se rotea în jurul calului cu mânere, picioarele lui desenau un ditamai cercul care îmi acoperea orizontul. Pe chipul lui se întrezărea în permanenţă zâmbetul călăreţilor mongoli. Intercepta toate mingile care veneau spre mine. Dacă ajungeam totuşi la minge şi începeam să driblez, nu izbuteam să trec de el cu nici un chip. Suporterii o ţineau langa cu sora numărului zece. În ciuda faptului că nu aveam nici o soră, înjurătura mă deranja.

— Bă, numărul zece, i-am tras-o soră-tii. Şi-o să ţi-o tragem şi ţie!

De-abia în minutul patruzeci din prima repriză am înţeles că aveam ac de cojocul lor. N-avea nici o legătură cu teoria fotbalistică, ci cu legea străzii. M-am slujit deci de suporteri şi de ipotetica mea soră ca să schimb cursul meciului în favoarea noastră. I-am destăinuit fundaşului dreapta care mă marca necazurile vieţii mele, iar acest destin trist l-a tulburat. Parcă erau nişte versuri dintr-un cântecel populist pe tema sentimentală a fratelui şi surorii. Se zice că în poezia noastră, ca şi în realitate, aceasta e singura relaţie scutită de crimă. Sora nu-şi ucide fratele. Fratele nu-şi ucide sora.

— Am rămas singuri pe lume, eu şi soră-mea. Mama şi tata au murit într-un accident de maşină. Lasă-mă să intru în careul de şaişpe metri şi, dacă izbutesc să înscriu, o să primesc o bursă. Doar aşa o să putem supravieţui, soră-mea şi cu mine. N-o să uit asta niciodată, bătrâne, şi-ţi rămân dator.

Individul a rămas cu gura căscată. Un minut mai târziu, a redevenit o fiară, dar era prea târziu. Interceptasem pe piept, din întoarcere, o minge la semiînălţime. Am accelerat şi am strecurat balonul prin spatele portarului, care încercase zadarnic să mă oprească.

Pe acest stadion, victoria nu se hotăra niciodată în prima repriză. Echipa câştigătoare era cea care, în repriza a doua, avea norocul să joace în partea de sus a terenului înclinat. Nici un arbitru nu îndrăznea să acorde această poziţie privilegiată

echipei oaspeţilor. Aşa că până la urmă am pierdut meciul cu 2-1.

Doar deplasarea la Vojkovići constituia o aventură mai primejdioasă decât cea de la Pale. Acolo, toţi jucătorii din apărare ai echipei locale aveau nişte ace ascunse, cusute în mânecile tricourilor. Când ajungeai în jumătatea lor de teren, tăbărau pe tine şi te înţepau cu acele. Aşa că fugeai de minge şi de poarta adversă ca de un şarpe veninos. Iar dacă te plângeai arbitrului, acesta te privea cu un aer îngrozit, cu ochii holbaţi, în vreme ce apărătorii îşi întorceau inocent mânecile pe dos şi le arătau arbitrului: nevestele lor le cususeră cu îndemânare manşete duble.

În această ligă, nimeni n-avea parte de primă de joc. Jucam doar pentru o masă bună. Victoriile erau serbate în crâşma La Pirija, prin nişte ospăţuri care se rezumau la două feluri de mâncare: miel şi ceapă verde. Pâinea era oferită la discreţie de către conducerea FC Bosna. Pirija îşi instalase restaurantul drept în faţa stadionului secundar, astfel încât puteai lua masa uitându-te la meci. În zilele obişnuite, fără meciuri, Pirija ştia cum să-şi amuze clienţii: le încărca ingenios nota de plată. Începea prin a povesti că ageamiii într-ale fotbalului îşi închipuiau că pot băga mingea în poartă de la mijlocul terenului.

— Cum, de la jumătatea terenului şi fără portar? Uite, dacă vrei, îţi dau îndată cinci boabe din cinci şuturi! se avânta clientul, răspunzând provocării.

Pirija nu se mai ostenea să-l convingă de contrariu. Iar când clientul, neofit, o ţinea morţiş că vrea să-şi dovedească priceperea, Pirija doar adăuga:

— Pune colea o mie de dinari, eu pun două mii că n-o să bagi nici măcar un gol! Samir, băiete, adu o minge!

Clientul, aţâţat, alerga cu mingea spre mijocul terenului. Trăgea de cinci ori la poartă, însă balonul n-atingea nici măcar suprafaţa de pedeapsă.

— Dac-ar fi fost aşa de uşor să joci fotbal, s-ar fi apucat şi bunică-mea! spunea Pirija şi punea deja pariu cu un nou client, care voia şi el să-şi încerce norocul, pe când cel dinainte

se întreba cum de izbuteau jucătorii, la televizor, să dea goluri atât de ușor.

Pirija nu se lăsa:

— Știu ce te zgândărește, voinicule, te-ntrebi cum de-i posibil ca profesioniștii să facă ceea ce tu nu poți. Așa-i, inimioară? Răspunsul e simplu: exersează și-și perfecționează șutul ani la rând, în timp ce tu abia dac-ai pus piciorul pe teren de două ori în viață!

— Hai că mai încerc o dată, chit că-mi las tot salariul! insista clientul.

— Hai, marcă banul, voinicule, eu pun dublu!

Bunicul zicea adesea că luna martie aduce ghinion, și luna martie ni l-a luat. S-a întâmplat pe 9 martie o mie nouă sute șaptezeci și doi. Dintr-odată. L-a lovit damblaua, cum se zice. A murit noaptea. N-a suferit, și asta-i cel mai important. Părăsindu-ne în acest fel, bunicul a răsturnat planul de morți anunțate al familiei Numankadić. Nevastă-sa, bunica noastră, suferea de mult și ne închipuiam că ea va fi prima care ne va părăsi. Soarta a vrut însă ca bunicul să plece înaintea Mamei noastre.

Viața lui Hakija Numankadić își pierduse noima cu mult înainte, atunci când vânzarea casei familiale de pe strada Mustafa Golubić nr. 2 pusese capăt plimbărilor lui cotidiene – casă, cartierul turcesc Baščaršija și retur. Obișnuia să coboare către piață pe strada Dalmatinska și să se întoarcă urcând prin parcul cel mare, pe lângă „băncile hipioților“. Mergea, după cum spunea el, ca să-și pună inima la lucru. Pentru că nepoții lui crescuseră, continua să le ofere puștilor necunoscuți de prin parc prune uscate și, uneori, câte un strop de rom. Le dădea tot soiul de fleacuri care îi topeau de fericire pe tinerii lui admiratori. Acum însă, în cartierul Hrasni, își petrecea toate zilele tolănit prin casă, amintindu-și vremurile de demult, când familia nu se risipise încă.

Bunicul avea grijă de toți membrii familiei. Toți îl iubeau și se aruncau în brațele lui ocrotitoare. Își apăra fiii și nepoții de parcă ar fi fost niște ursuleți. Și, în primul rând, pe fiul lui, domnul Akif Numankadić, reprezentantul firmei Philips

pentru Bosnia-Herţegovina, prieten personal cu regina Olandei. În ultima vreme însă, bunicului nu-i mai rămăsese decât să mormăie în bârlogul lui, aşa cum îşi numea el micul apartament din strada Braće Ribara nr. 45.

Cel mai tare, moartea lui a afectat-o pe mama. Bunicul s-a prăpădit supărat pe Senka. În ajunul morţii sale, îi aruncase galoşii la gunoi. Pentru că nu mai suporta ca taică-său să meargă încălţat cu nişte troşi vechi de mai bine de douăzeci de ani, scâlciaţi de drumurile între Bjelava şi Baščaršija. Or, lui tocmai asta îi plăcea, faptul că erau lăbărţaţi. Erau atât de largi, încât putea lesne să şi-i tragă peste pantofi.

Zdruncinată de această dispută şi de dispariţia bruscă a tatălui ei, Senka stătea în bucătărie cu o pereche de galoşi noi în mână. Întindea braţele înainte, spre lumea cealaltă, de parcă ar fi vrut să se împace cu răposatul ei tată. De fapt, bunicul murise cu mult înainte. Inima nu-i părăsise niciodată casa baronului, din Bjelava, iar ce-i rămăsese în piept nu ajungea ca să stârnească bătăile ce i-ar fi îngăduit să trăiască mai mult şi să aibă grijă de soţia lui bolnavă.

După moartea bunicului, tata a dovedit că bărbatul din Balcani ştie să fie şi curtenitor. Când i-am mărturisit mamei cât de încântat eram de grija deosebită pe care i-o arăta tata, mi-a răspuns:

— Nu l-ai cunoscut pe tatăl lui. Se dădea peste cap pentru nevastă-sa. Toată lumea ştia lucrul ăsta, pe o rază de o mie de leghe. Dacă i-ar fi cerut rouă de pe lună, i-ar fi adus.

Tata, care nu putea renunţa complet la vinul lui îndoit cu apă minerală, nu mai ieşea din casă atât de des ca pe vremuri. Pentru mama, asta era cea mai straşnică alinare. Prietenii lui veneau să ne viziteze, iar eu nu mai aveam voie să merg la FIS. Ba chiar mi se interzisese să mai joc fotbal.

— Până nu-ţi îndrepţi notele, nu mai pupi ieşit din casă şi nici sport după capul tău, hotărâse tata.

I-a cerut mamei să mă ducă la atletism, pentru că, spunea el, „doar regele sporturilor poate să influenţeze dezvoltarea armonioasă a tineretului“. Astfel, tata împuşca doi iepuri dintr-odată: durerea mamei se domolea mai uşor, pentru că

ne petreceam cea mai mare parte din timp împreună, iar eu, observându-i pe oaspeții de vază care veneau pe la noi, învățam tot felul de lucruri.

N-aveam nici un chef să fac atletism, dar nimeni nu mi-a cerut părerea. A fost cea mai jalnică perioadă din întreaga mea carieră sportivă. O casă dărăpănată, de lângă stadionul din Koševo, îndeplinea rolul de locuință a paznicului, vestiar și birou al clubului AC Bosna. Toate astea în doar treizeci de metri pătrați. Când mă schimbam la vestiar, nu-mi dezlipeam o clipă ochii de tavanul înclinat, sprijinit pe o grindă subțire, care stătea să se mi se prăbușească în cap din clipă în clipă. Așa-zisul paznic îndeplinea și rolul de antrenor. Pe durata antrenamentului, mă pisa întruna să ridic genunchii mai sus:

— Sus picioarele, sus picioarele!

Nevastă-sa, în timp ce-și alăpta copilul, mai arunca din când în când câte o privire pe fereastra vestiarului, ca să verifice cui îi cerea bărbatu-său cu atâta îndârjire să ridice picioarele sus. Când m-a zărit, și-a dat seama că viața ei conjugală nu era deloc amenințată. Antrenorul insista să-mi ridic genunchii cât mai sus, pentru că-și închipuia că aș fi bun pentru două sute de metri garduri. La antrenament purtam niște încălțări de sprint cu două numere mai mari. De fapt, împărțeam acești pantofi cu un ofițer JNA în rezervă și cu două studente la educație fizică. Ei și cu mine eram singurii membri ai acestui club de atletism. Îmi potrivisem orele de antrenament după orarul de la școală, și mă simțeam fericit atunci când puteam păstra încălțările în picioare de-a lungul întregii ședințe de exerciții.

Într-o zi, am ajuns pe pista de atletism puțin mai devreme, fiindcă ultima oră de curs fusese anulată. Am vrut să rezolv problema pantofilor o dată pentru totdeauna:

— Nu s-ar putea găsi niște încălțări potrivite, nu neapărat noi, dar cu două numere mai mici? Mi-e greu să alerg cu astea!

— Auzi, băiete, las-o mai moale. Nu-mi plac deloc șmecherii care se dau mari. Dacă-ți închipui că aici poți să-ți permiți

orice, pentru că taică-tău e adjunctul ministrului de Interne, ai greşit adresa!

Individul ăsta năbădăios mă zăpăcea.

— Nu, n-aţi priceput, n-am nevoie de pantofi pentru tata, ci pentru mine, ca să scot un timp mai bun la alergare.

— Băi, ţâcă, ori accepţi regulile, ori te cari de la centrul sportiv şi dispari din ochii mei!

Mândria cu care rostise cuvintele „centrul sportiv“ era un mesaj clar. Litigiul se încheiase.

La încălzire, am simţit ceva ciudat înăuntrul încălţării. Ca să nu fiu nevoit să înghit valul de reproşuri ale antrenorului, am tăcut mâlc şi am luat-o din loc cu paşi săltaţi către primul gard.

— Sus picioarele, futu-i grijania mă-sii! a strigat el. Dacă te-mpiedici de vreun gard şi-ţi zdreleşti genunchii, mie o să mi se spargă-n cap!

În timp ce vocea îi răsuna pe stadionul pustiu, am simţit că îmi creşte deodată un al şaselea deget la piciorul drept. Am ridicat piciorul: în pantoful de sport se mişca ceva... Cum se putea?! Un şoricel, o rozătoare măruntă, se strecurase în pantoful ofiţerului rezervist. Nu ştiam ce să fac. Cuprins de panică, izbeam cu piciorul în pietriş, dar şoricelul se agita şi mai abitir. Atunci m-am apucat să fac sprint pe loc, să ridic picioarele şi să tropăi ca un apucat. Speram să strivesc rozătoarea şi s-o pot astfel scoate din pantoful cu două numere mai mare. Apoi m-am oprit. Şoricelul s-a zbătut şi mai tare. Vădit lucru, nu-i pria nicicum când stăteam pe loc. Parcă îi plăcea să vadă cum o fiinţă umană se chinuie din pricina lui. De îndată ce mă opream, începea să se zvârcolească, de parcă s-ar fi întrebat: „De ce stă pe loc idiotul ăsta, nu vede că mă simt mult mai bine când fuge?“. M-am apucat iar să alerg ca bezmeticul, cu mici strigăte înăbuşite, şi am reuşit cel mai rapid tur de stadion de până atunci. A fost, în acelaşi timp, şi turul meu de onoare, cu un şoricel în pantof, pentru că aici s-a încheiat scurta mea carieră de atlet.

În contextul noului nostru concept „alcoolul acasă, nu la crâşmă“, lucrurile au evoluat pozitiv în familia mea. Aşa ar

fi descris situaţia un jurnalist de la telejurnalul din Sarajevo. Tata îi strângea acasă pe cei mai buni prieteni ai lui, care veneau ademeniţi de mirosul cratiţei bosniace. În timpul acestor „şedinţe“, puteam vedea medici, ingineri, regizori, dar nu-i mai priveam cu un singur ochi, ca pe vremea când locuiam în cartierul Gorica, prefăcându-mă că dorm pe canapea. De-acum stăteam printre ei, fără să mă bag totuşi în conversaţii. Uneori, în cursul anumitor discuţii îmi recunoşteam propriile probleme, dar mă mulţumeam să punctez relatările adulţilor doar clătinând din cap, ceea ce nu însemna că eram de acord cu ei în toate privinţele. Până la urmă au găsit un mijloc de a-mi justifica absenţele de la şcoală. Šiba Krvavac reuşise să obţină de la una dintre amantele lui un certificat care preciza că fusesem nevoit să urmez nişte şedinţe de kinetoterapie pentru un genunchi, timp de o lună şi jumătate.

La sfârşitul semestrului, cineastul magician Šiba Krvavac mi-a aranjat transferul de la Liceul nr. 5 la Liceul nr. 2 din Sarajevo. Materiile mele preferate erau limba şi literatura sârbă şi filosofia. L-am descoperit pe scriitorul Radoje Domanović, care mi-a luminat viaţa, iar în materie de filosofie, în studiul silogismelor, am realizat avantajul rădăcinilor mele herţegovinene. Noi, cei din Herţegovina, ajungem la concluzia logică luând-o pe scurtături. La Sarajevo, atunci când voiai să jigneşti pe cineva, spuneai: „Înăuntrul lui, herţegovineanul e într-o continuă luptă cu fiinţa umană“. Învăţam să fac deducţii logice, ceea ce nu era tocmai floare la ureche. Mă simţeam atras îndeosebi de profesorul de filosofie, Milanović Sreto. Era uituc şi cu capul în nori, dar îl iubeam cu toţii. Într-o zi a plecat de la şcoală cu catalogul la subraţ, iar a doua zi s-a întors cu acelaşi catalog, însă încălţat în papuci. Cum era primăvară, nu şi-a dat seama de nimic, până în momentul când unul dintre colegi i-a atras atenţia în cancelarie.

„Şedinţele“ de la noi de-acasă începeau mereu la fel: înainte să bem sau să ronţăim ceva, Šiba Krvavac ne punea să ne uităm la telejurnal. Toată lumea se instala confortabil şi asculta ştirile care, invariabil, începeau cu: „Astăzi, tovarăşul

Tito a vizitat...“ Într-o seară, doctorul Lipa s-a întors spre Šiba şi i-a şoptit, făcându-i tatei cu ochiul:

— Oare nu poartă perucă?

— Ismet, termină cu provocările! i-a răspuns Šiba, ca să-i închidă gura.

— Nu-i deloc o provocare, vorbesc serios, ăla nu-i părul lui!

— Cum să nu fie? Doamne apără şi păzeşte, cât de pizmaşi sunteţi voi, bărbaţii! a spus Senka, băgându-se în vorbă.

— Haide, Senka, n-are nici o legătură cu pizma. Uită-te şi tu mai atent. Chiar nu e părul lui!

— Ba da, e părul lui, atât doar că şi l-a cănit, a intervenit nenea Omerica.

— Termină cu tâmpeniile! a tunat Šiba arătând cu degetul spre lustră, fără să ne putem da seama dacă glumea sau dacă-i era teamă că e spionat.

Nu mai era panica aceea de pe vremea discuţiilor cu tata din Gorica. Pe-atunci făcea totul ca să nu fie auziţi şi să nu se înregistreze ce spunea tata. Când nu era chip altfel, îl întrerupea pe tata în mijlocul frazei şi începea să cânte în gura mare, până ce Murat amuţea.

— Cine spune tâmpenii, dom’le? a întrebat nenea Omerica.

— Tu, Omerica!

— Nu spun deloc tâmpenii, pentru numele lui Dumnezeu! Cum poate un om de vârsta lui să n-aibă nici un fir de păr alb?

— Au apărut tot soiul de şampoane care acoperă firele albe! a sărit Senka, luându-i apărarea lui Tito.

— Vrei să spui henna, nu-i aşa, Senka?

— Maică Precistă, ştiu prea bine ce-i henna, fiindcă nu tu te vopseşti cu henna, ci eu!

— Uitaţi-vă, fir-ar să fie! Nu e părul lui! Părul lui n-a văzut picătură de henna, a insistat doctorul Lipa.

Tata, care stătuse deoparte până atunci, ceea ce, fiind vorba despre Tito, era destul de neobişnuit, a intervenit brusc în discuţie:

— Prieteni, Omerica are dreptate, aia nu-i culoarea lui naturală, s-a vopsit cu cremă de ghete!

— Cu ce? N-am auzit! a spus Senka.

— Cremă de ghete! Senka, omul tău a luat-o razna! s-a răstit atunci Šiba.

— Nu mai exagera, Murat, n-are cum să fie cremă de ghete! a continuat Omerica, prefăcându-se că-l susţine pe Šiba, dar vrând de fapt să pună paie pe foc.

— Ba da, dragul meu, crema de ghete e cea mai eficientă. Părul uman e făcut din proteine şi reacţionează violent la produse chimice. Crema de ghete nu e nocivă pentru sănătate, trebuie doar să fii atent şi să nu abuzezi.

Tata afişa un aer grav, precum actorul Bora Todorović când interpreta un rol de mafiot.

— Doamne, Murat, cum poţi să vorbeşti aşa! s-a indignat mama.

— Cum adică „aşa“? a întrebat tata.

— Cum poţi să spui că-şi căneşte părul cu cremă de ghete? Eşti de-a dreptul impertinent.

Šiba a adăugat, cu o voce îndeajuns de puternică pentru a fi auzită de toată asistenţa şi de eventualul microfon de ascultare:

— Senka, nu e impertinent, e nebun. Pe vremuri, actorii se dădeau cu cremă de ghete ca să joace roluri de negri, dar preşedintele republicii nu poate să facă aşa ceva! a explicat faimosul regizor, amintindu-şi de anii de pârnaie pe insula Goli otok, pe care îi făcuse pentru o chestiune mult mai măruntă decât această glumă despre părul lui Tito.

— Hai să cântăm, prieteni, nu ne sileşte nimeni să discutăm politică.

— Asta nu-i politică, Senka! Nu vezi că ne iniţiem în tainele meseriei de frizer? a insistat tata, precum un actor care-şi foloseşte ultimele resurse ca să stoarcă un zâmbet din partea publicului.

— Murat, te rog, încetează odată, pentru numele lui Dumnezeu! Te implor!

În acest moment, mama îşi lua un aer grav şi arăta spre Šiba Krvavac, care nu părea câtuşi de puţin liniştit.

Omerica s-a apucat să cânte *Au înflorit oare trandafirii din grădina mea?*.

După micul circ făcut de tata şi după găselniţa cu Tito şi crema de ghete, am profitat de ocazie şi l-am rugat pe Šiba să vină în camera mea. Atât aştepta:

— Ce rău au îmbătrânit! mi-a spus. S-au ramolit de tot, Emir dragă, ferească-ne Dumnezeu!

I-am pus o întrebare care nu-mi dădea pace şi care l-a surprins. Vedeam tot soiul de filme, dar nu înţelegeam o grămadă de lucruri. Filmele lui despre prieteni în vreme de război îmi plăceau nespus. Mai cu seamă *Podul*, unde un soldat cără în spate un tovarăş de arme grav rănit la picior. Acesta din urmă îşi ruga prietenul să-l lase în plata Domnului şi să fugă. Prietenul lui refuza să-l abandoneze şi-i răspundea: „Niciodată, frăţioare“. Era un fel mai scurt de-a spune „fraţi până la moarte“, dar personajul folosea o formulă mai emoţionantă.

Mă străduiam să-i pun toate aceste întrebări lui Šiba nu atât de dragul de-a afla nişte răspunsuri, cât pentru a-i arăta că, în ciuda tuturor notelor mele de zero, nu eram chiar un idiot.

— Nene Šiba, jos pălăria pentru filmele dumitale despre partizani! De ce însă, la noi în ţară, nimeni nu face un film de dragoste adevărat?

— Păi, aşteptăm până când o să termini tu Academia de Film.

— Nu mă lua peste picior, zău aşa!

— De ce te-aş lua peste picior?

— Eu, regizor?

— Nu-i aşa de greu. La început înveţi câte puţin din toate, nu te specializezi în nici o materie. Ştii tot, tot şi nimic. La perfecţie.

— Şi una şi alta?

— Exact. Trebuie doar să deprinzi meseria.

„Mi se potriveşte ca o mănuşă“, mi-am spus. „Oricum îmi vâr nasul peste tot şi vreau să aflu tot.“

— Şi meseria asta se învaţă într-o şcoală?

— Da, şi din practică. Noi, aici, am învăţat totul deodată, ca asistenţi.

Cu obişnuita mea încăpăţânare, am insistat:

— Cum pot învăţa să fac un film de dragoste?

— Ia zi-mi, voinicule, nu cumva te-ai îndrăgostit?

— Nu, dar am fost îndrăgostit pe vremuri o dată şi jumătate.

Mi-am dat seama că apartamentul de o cameră şi jumătate în care am locuit avusese o influenţă hotărâtoare asupra vieţii mele amoroase.

— Cum poţi să te îndrăgosteşti o dată şi jumătate?

— Uite că poţi! Prima dată mi-a căzut cu tronc Snježana Vidović şi am sărutat-o de mai multe ori pe ascuns. A doua a fost Nevenka, şi i-am pus mâna pe sâni.

— Ce-ai făcut?

— I-am pipăit sânii. Nimic altceva.

— Nimic altceva?! Bun, atunci înseamnă că a venit vremea să le faci pe-amândouă deodată: să te îndrăgosteşti şi să pui mâna pe sâni, să-i frământi aşa cum frământă femeile coca pentru cozonaci, şi-apoi să mergi până la capăt, adică să faci chestia aia.

— Care chestie?

— Păi, chestia aia când totul se întrepătrunde, când doi devin unu, când jumătăţile devin întreg.

Când am înţeles ce trebuia să fac, m-am simţit stânjenit şi m-am înroşit ca un rac.

— Un film de dragoste trebuie să fie o poveste contemporană. De fapt, o poveste clasică, dacă vrei, dar care, prin costume şi scenografie, să se petreacă în zilele noastre şi, în acelaşi timp, să exprime o problemă etern umană. Cei care se iubesc sunt doi, dar apare un al treilea care împiedică dragostea să triumfe. Cei doi îndrăgostiţi se luptă cu el, cu forţa care li se pune de-a curmezişul, dar până la urmă dragostea învinge. Uită-te, bunăoară, la Romeo şi Julieta, la Omer şi Merima[1]. Toate regulile le găseşti în cărţi. Povestea trebuie să aibă un început, un cuprins şi o încheiere. Chestiile astea le afli la şcoală.

I-am fost nespus de recunoscător lui Šiba, pentru că m-a făcut să-mi descopăr vocaţia de regizor. Nu pricepeam foarte

1. Personajele unei vechi balade populare sârbeşti, *Balada o Omeru i Merimi* (*Balada lui Omer şi a Merimei*), ecranizată de regizorul Zdravko Šotra în 1970 sub titlul de *Omer i Merima*.

exact ce înseamnă această vocaţie, dar nu conta. Încă de pe-atunci, viitorul mă neliniştea. Erau momente când mi-era teamă că nu voi reuşi să ajung Cineva.

Puţin mai târziu, când tata şi Šiba îşi încheiau seara în faţa unei sticle cu vin, acesta din urmă i-a spus:

— Fiu-tău are ochi mari, foarte expresivi, o să-i dau un rol în filmul *Valter*, dar deocamdată nu-i sufla o vorbă. Aşteaptă până la sfârşitul semestrului.

Însă a doua zi dimineaţă, când m-a trezit să mă duc la şcoală, tata nu şi-a putut ţine gura:

— Dacă o să iei note bune în continuare, Šiba o să-ţi dea un rol în următorul lui film.

Ideea de a juca într-un film nu mă dădea pe spate, în schimb mă bucura afecţiunea pe care mi-o arăta Šiba. De fapt, cel mai mult îmi plăcea cuvântul „regizor“, chiar dacă habar n-aveam ce înseamnă exact.

Într-o zi, după şcoală, am însoţit-o pe maică-mea la Hrasni, ca s-o vizităm pe bunica. Pe drum, în timp ce priveam vitrinele magazinelor, am zărit într-una din ele un aparat de fotografiat. Era un aparat rusesc Zorki, expus într-o margine, alături de alte patru sau cinci modele est-germane marca Praktika. M-am gândit că ar putea fi primul meu pas către meseria de regizor. La urma urmei, un film nu e decât o suită de fotografii bine puse cap la cap.

— Cât costă acela din colţ? l-a întrebat mama pe vânzător.

— Pentru Zorki, i-a răspuns bărbatul, trebuie să vorbiţi direct cu Uherk. E aparatul lui. Locuieşte pe strada Kalemova.

Am luat numărul de telefon al lui Uherk şi ne-am hotărât să-l sunăm. După ce ne-a spus preţul, mama a strigat:

— Vai de mine! Costă o avere, băiete! Ştii ce de lucruri am putea cumpăra cu banii ăştia?

— Dacă sunteţi un cumpărător serios, doamnă, i-a propus numitul Uherk, puteţi plăti în rate.

O priveam pe mama cu ochi rugători, fără să ştiu prea bine ce discuta.

— În momentul ăsta suntem la fundul sacului, n-avem un chior, mi-a zis ea. Ai răbdare şi aşteaptă până în prima

zi a lunii viitoare. Știi bine că taică-tău ar face pe dracu-n patru dacă ai lua note bune la școală.

— Și banii de pe casa bunicului?

Înfuriată, mi-a închis repede gura:

— Ăia sunt bani pentru zile negre. Iar acum nu-i cazul. Nu fi obraznic.

S-a dovedit că acest Uherk era tehnicianul de lumini care lucra cu operatorii de imagine ai lui Šiba. În afara acelui Zorki de ocazie, mai scosese la vânzare două lămpi mari de fotograf. Cel care mi-a stabilit întâlnirea cu el a fost, desigur, Šiba Krvavac.

Toată ziua nu m-am gândit decât la cum o să arate povestea mea, pentru că îl auzisem pe Šiba spunând că nu există film fără o poveste bună. Iar acum trebuia să-i spun lui Uherk tot ce-mi scornise mintea în timpul orelor de școală. Cel mai important era să-l conving să accepte să devină operator la întâiul meu film.

I-am spus toată povestea dintr-o suflare. M-a privit fără să mă întrerupă, convins, desigur, că avea în față un trăsnit. Asta până în momentul când i-am descris felul în care personajul principal avea să ia tramvaiul care pleca din centrul orașului, cotind-o pe la patiseria Oloman, în direcția sălii Đuro Đaković. Uimit, Uherk a rămas tăcut preț de câteva clipe, după care m-a întrebat:

— Ia spune-mi, cum ai de gând să realizezi asta?

— Nici o problemă, i-am răspuns eu cu îndrăzneală, tramvaiul iese de pe șine în dreptul patiseriei, continuă să meargă pe asfalt, traversează strada Vase Miskina, iar când ajunge în față, eroul sare din tramvai și se năpustește spre Templu. Acolo, o voce interioară îl anunță că balerina se află în spatele cortinei.

— Stai o clipă, cum e posibil ca tramvaiul să iasă de pe șine?!

— Păi, uite-așa... E cinema sau ce naiba e? În filme poți să înfățișezi chestii imposibile!

În aceeași seară, după ce-a ajuns la „ședință“, Šiba l-a anunțat pe tata:

— Puştiul tău trebuie să se-apuce de regie!

Se pare că Uherk îi făcuse o dare de seamă privind viziunea mea despre imposibil în cinema.

— E un mare panglicar, şi asta-i cel mai important! Îţi dai seama? I-a propus lui Uherk ca tramvaiul lui să iasă de pe şine lângă patiseria Oloman şi apoi să-şi continue drumul până la Templu. Dragă Murat, ăsta-i semn bun! E tare de tot!

Šiba, care era considerat megaloman, pentru că nu-şi cruţa nici propriile forţe, nici pe ale celor din preajma lui ca să facă un film reuşit, i-a povestit în amănunt tatei întâlnirea mea cu tehnicianul şi i-a relatat observaţiile mele legate de imposibil. Chiar a doua zi, Murat i-a spus Senkăi:

— Scoate banii pe care i-am pus deoparte! O să completez suma cu banii din al treisprezecelea salariu. E musai să-i cumpărăm aparatul ăla şi lămpile!

Peste numai două zile, cele două lămpi rotunde tronau pe rafturile din camera mea. Când a văzut instalaţia, Jusuf Kamerić, directorul unei întreprinderi comunale, i-a spus tatei:

— Eşti binecuvântat, Murat. Fiu-tău ştie ce vrea de la viaţă!

Nu era tocmai adevărat, dar suna bine. N-aveam nici cea mai mică idee despre ce voiam, nici pe ce drum urma s-o apuc, dar lămpile de ecleraj şi aparatul foto îmi confereau, laolaltă, o oarecare seriozitate. O oarecare prestanţă. Ca şi *Titanicul* pe care-l construisem în clasa I.

Prin liceu s-a zvonit că aveam să regizez un prim film de amator pentru cineclubul din Sarajevo.

— Vasăzică te-ai apucat de cinematografie, Kusta! mi-a spus un elev în timp ce fumam la toaletă. Dac-o vezi pe Neda Arnerić[1], spune-i că ai un coleg dispus să încerce nişte cascadorii cu ea în pat, pe de-a moaca!

Simţeam invidia în aer, dar nu mă deranja. Pentru că ştiam că viaţa mea se îndepărtase de punctul critic numit „Nimeni“!

1. Celebră actriţă de cinema din epocă.

Când l-am întâlnit data următoare pe Uhrek, m-a întrebat:

— Ce film vrei să faci?

— Un film de dragoste, să zicem. Un tânăr se trezește în apartamentul lui. De fapt, nu se trezește de la sine, ci îl trezesc clopotele bisericii ortodoxe, apoi cele ale catedralei catolice și în cele din urmă bătăile puternice ale orologiului din preajma moscheii. Andrić[1] a scris asta, i-am răspuns.

— Stai o clipă, unde ai de gând să filmezi asta?

— În apartamentul nostru.

— Păi, nu stai în centru?

— Ba da, pe strada Kata Govorušić, la nr. 9A.

— N-ai cum să filmezi acolo!

— De ce, mă rog?

— Dintr-un motiv foarte simplu: acolo nu se aud clopotele, trebuie să găsești locul potrivit.

— Ce nevoie am de un loc potrivit? Îl facem să se trezească în camera mea. După ce se dă jos din pat, îl filmăm lângă o fereastră falsă, cu vedere spre o biserică. Așezăm fereastra pe un balcon, aproape de catedrală, și gata scena!

— Și de unde scoți fereastra?

— Găsesc eu o fereastră, fir-ar să fie, asta-i cel mai simplu. O prindem provizoriu de balustrada balconului.

În mod vădit, lui Uherk îi era greu să accepte felul meu îndărătnic de-a fi:

— Ușurel, amice! Cum crezi c-o să pot lumina chestia asta?

— Habar n-am, nu sunt operator. Se aud clopotele. Sau mai bine zis personajul principal le aude. Nici măcar nu suntem obligați să arătăm cele două biserici. O arătăm doar pe una, iar clopotul celeilalte se face simțit doar prin sunet. Merge-așa?

— S-ar putea. Va trebui să discuți cu tipul de la montaj ca să vezi dacă e-n stare să facă asta. Îl știi pe Vesko Kadić?

— Cine-i ăsta?

---

1. Ivo Andrić (1892-1975) – scriitor sârb, laureat al Premiului Nobel pentru Literatură în 1961.

— Un tip care se ocupă de montaj, face filme de amator. Întreabă-l cum să procedezi.

Uherk se plecase în fața evidenței. Pricepuse că avea în față pe cineva capabil să-și apere ideea ca un smintit. Fie că ideea era bună sau nu, realizabilă sau nu.

Filmul pe care îl clocisem nu istorisea o poveste clasică. Vreau să spun că era un ecou al propriei mele vieți:

— Prin urmare, un tânăr se trezește la Sarajevo, înconjurat de diferite clădiri religioase, așa cum povestește Andrić. Duce o viață lipsită de speranță și de scop. Asta se simte din faptul că trece fără încetare pe aceeași stradă. O să repetăm scena întocmai cum reiei un refren dintr-un cântec. Așa îl vom convinge pe spectator că viața tânărului e plicticoasă și lipsită de sens. Pur și simplu nu știe ce vrea.

— Și cum ai de gând să arăți asta? a întrebat Uhrek plin de îndoială.

— Repetând aceeași scenă. O să insistăm pe imaginea băiatului care trece încolo și-ncoace pe stradă. Ar putea fi strada Štrosmajer, cu catedrala în fundal. Viața i se va schimba la momentul potrivit. Evident, răsturnarea va fi declanșată de o femeie. Cea pe care o iubește, nu târfa cu care s-a culcat deja. De târfă încearcă să scape. Cea pe care o iubește este o femeie abstractă. Nu merge la piață, nu se ceartă, n-are nici o legătură cu realitatea, totuși este o femeie.

— Stai puțin, vrei să spui că n-are chef să se culce cu ea?

— Nu-i vorba de asta.

— Cum adică? Tocmai mi-ai spus că o iubește, dar altfel decât pe târfa de care fuge și cu care s-a culcat...

— N-ai înțeles. Femeia aia trăiește ascunsă pe o scenă, îndărătul cortinei. E balerină.

— Trăiește pe scenă? Cum se poate trăi pe o scenă? Unde? În ce fel? Și-a pus cortul acolo, și-a adus patul? Cum se duce la closet?

Uherk ăsta chiar începuse să mă irite. „Mare bou!“, mi-am zis.

— Nu. Nu m-ai înțeles, sau nu m-am exprimat eu bine. N-are rost să intrăm în detalii ca să vedem dacă trăiește sau nu pe scenă.

— Bine, s-o lăsăm baltă, dar se vede că nu l-ai citit pe Pudovkin[1]. Ai nevoie de un minim de educaţie cinematografică. De un abecedar al limbajului cinematografic.

— Ce tot îndrugi, ce limbaj?

— Limbajul cinematografic: într-un film trebuie să eviţi locurile comune.

Parcă mi-ar fi implântat un cuţit în inimă. „E-adevărat, trebuie să mă pun cu burta pe carte“, mi-am zis, „dar de ce-i nevoie să-mi scoţi ochii taman acum?“

Iar demolarea a continuat:

— Spectatorii verifică fără încetare dacă personajele din film sunt deopotrivă verosimile şi originale.

— Tocmai asta încerc să evit, locurile comune, i-am răspuns, căutând o soluţie ca să-l descurajez. O vom înfăţişa pe balerină pe scenă, de parcă s-ar afla în ajunul repetiţiei generale. A venit să repete singură. La sfârşit vom pune muzică de Ceaikovski şi-l vom mişca pe spectator prin intermediul expresivităţii, am precizat eu, folosind chiar cuvintele lui Uherk. În felul ăsta, spectatorii se vor trezi cufundaţi în osmoza dintre imagine şi sunet şi nu vor avea timp să se întrebe dacă femeia a fost la WC, dacă a mâncat sau cum a dormit.

Turuiam toate astea privindu-l drept în ochi pe operatorul năucit şi gândindu-mă: „Uherk dragă, n-ai să mă mai baţi la cap de-acum încolo!“.

— Prin urmare, am spus eu, eroul o descoperă pe femeia vieţii lui pe această scenă, în postura pe care tocmai am descris-o. Chiar atunci se aude muzica lui Ceaikovski, finalul din *Lacul lebedelor*, ştii tu, „laa-la-laaa...“

— Bun, e-n regulă, dacă se ştie că e într-adevăr o repetiţie, atunci merge. Nu-i rău, ba chiar e foarte mişto şi, cum spuneai, pare destul de expresiv.

— Da, poate că n-am explicat cum se cuvine, dar eu văd imaginile, ştiu exact cum o să arate totul, atâta doar că nu-mi găsesc cuvintele, adică mi le găsesc, însă nu ştiu să le înşirui ca să te lămuresc. Adică ştiu, dar... le cam încurc.

---

1. Vsevolod Pudovkin (1893-1953) – unul dintre maeştrii cinematografiei sovietice, regizor, scenarist, actor şi teoretician al filmului.

De data asta am fost sincer, iar Uherk nu m-a mai stânjenit. Era o avanpremieră a ceea ce aveam de gând să filmez, și mă bucuram că înșirasem totul, cu voce tare. Și totul, inclusiv povestea, suna bine.

— Cum se va chema filmul? m-a întrebat Uherk.

— *O parte de adevăr.*

— Hmm, de ce?

— Pentru că nu e decât adevărul meu. Vreau să fie înfățișat ca atare. E vorba de adevărul meu, înțelegi, doar al meu.

— Înțeleg că e adevărul tău, dar atunci de ce nu alegi titlul *Adevărul meu*? E drept că nu-i așa de expresiv, însă mi se pare mai exact.

— N-am nevoie să fie exact, vreau pur și simplu să arăt că adevărul nu este unul singur și indivizibil.

Remarca lui cu *Adevărul meu* mă cam adusese cu picioarele pe pământ, dar n-am capitulat. „Dacă cedez acum", mi-am spus, „o să-și impună punctul de vedere în tot timpul filmărilor." Šiba îmi mărturisise că e foarte important să-i controlezi pe toți membrii echipei cu vigilența cu care un păstor își mână oile. „Trebuie să fii drept, dar sever. Ca tovarășul Tito."

În seara aceea, Šiba a aruncat o privire pe scenariu.

— E bun! Foarte expresiv, a conchis el.

Hmm! Nu era tocmai un compliment, dar bine măcar că textul i se părea alert.

Cuvântul „expresiv" era folosit adesea de către cei din mediile artistice. Mie mi se părea că seamănă cu cuvântul „interesant". Iar asta nu-mi plăcea, pentru că termenul fusese utilizat de către un pictor, la vernisajul expoziției vărului meu. Se vedea că tablourile nu-i plăceau, așa că zisese: „Edo, tot ce pot să-ți spun e că lucrările tale sunt intersante". Și pentru că Edo îl privea țintă, fără să scoată o vorbă, adăugase: „Ba chiar foarte interesante".

Asta însemna: nu vreau să te rănesc. Tablourile nu-i plăcuseră, dar nu minți se și nu tămâiase opera.

Pe măsură ce se apropiau filmările, Šiba, care era cu ochii pe mine, mi-a remarcat neliniștea:

— Știi, Emir, azi se fac multe filme însăilate în grabă. Asta pentru că lumea își închipuie că poți să alergi și să te pișii în același timp, fără să te uzi. Oamenii nu știu cât de complicat e să eșafodezi un film. Cel care trebuie să știe e cel mai bun reprezentant al publicului pe durata filmărilor, adică regizorul. Regizorii ăștia „incontinenți“ de azi își isprăvesc filmul în două luni. Bun, și după aia? Vacs. Filmul nu face doi bani. Nici n-apucă se se-ncingă bine, că trebuie să termine. E ca-n dragoste, n-ajunge să mângâi, să te săruți etc. Trebui să duci treburile la bun sfârșit cu virilitate, ca un miner în adâncuri. Abia atunci partea cealaltă, perechea ta, îți va aprecia strădania. Tot așa și cu publicul, dacă nu-l zgâlțâi, dacă nu-l chinui, dacă nu-l împingi de colo-colo, dacă nu-l ostenești, dacă nu-l faci să râdă, se va întoarce acasă ca și cum în sală nu s-ar fi petrecut nimic.

Dacă îți place un cadraj în timpul filmării, atunci când va fi mărit pe ecran o să fie de opt ori mai bun. În schimb, dacă ceva îți displace – și, dacă după faimosul principiu al filmelor însăilate în grabă, te amăgești singur spunându-ți „merge și-așa, continuăm!“, cu toate că nu face nici cât o ceapă degerată –, atunci acel defect va fi amplificat pe ecran tot de opt ori. De opt ori mai rău decât în timpul filmărilor! Tot ce-ți scapă în timpul producției va fi luat de curent, fără posibilitate de întoarcere. Când se stinge lumina și bobina începe să se-nvârtă, ești fie un turist oarecare, fie șeful absolut. Închipuie-ți: în sala cufundată în întuneric începe filmul; se ajunge la scena unui mare miting aerian, pentru care ți-ar fi trebuit o mie de figuranți. Publicul nu știe asta, dar simte că ceva nu e-n regulă. Ei bine, nu poți să intri acum în sală și să le spui oamenilor: „Prieteni, pentru scena asta am fi avut nevoie de o mie de persoane, însă n-am avut destui bani“. „Huo, du-te-n mă-ta!“, îți vor răspunde tipii din primul rând, unde sunt locurile cele mai ieftine. „Cară-te și lasă-ne-n supărarea noastră!“ Dacă nu-ți ținuiești publicul pe scaune, totul se va duce de râpă. Trebuie să faci în așa fel încât oamenii să simtă filmul ca pe un flux continuu, de la-nceput până la sfârșit.

— Cum anume?

— Trebuie să dai ce-i mai bun din tine și să pui în joc tot ce știi. Poți oare opri creșterea unui arbore? Nu. Tot așa și cu filmul.

— Și ce ne facem dacă pelicula se rupe?

— Hai, nu face pe deșteptul! Auzi ce zice nerușinatul ăsta mic! „Ce ne facem?“ Lipim pelicula la loc și îi dăm bătaie înainte!

În timp ce transformam salonul din apartament – mândria mamei – în studio de cinema, nu-mi puteam închipui că întâmplări neprevăzute aveau să facă imposibil debutul filmărilor pentru întâiul meu film. Totul fusese aranjat astfel încât Mirza Tanović, clovnul orașului, să interpreteze rolul principal, când deodată s-a abătut peste căminul nostru o veste care a paralizat orice inițiativă, nu doar banala turnare a unui film.

Pe 17 iunie o mie nouă sute șaptezeci și doi, Hanifa Numankadić și-a început ziua așa cum și le începuse pe toate în ultimii douăzeci și cinci de ani. După terapia matinală, s-a dus în vizită la „ruda“ ei, așa cum îi plăcea s-o numească pe una dintre vecinele sale. Bătrâna a urcat la etajul al șaptelea, în apartamentul doamnei Malović, ca să-și bea cafeaua împreună. Și-a sorbit ceașca de cafea, s-a plâns de reumatism, a observat noul chilim de pe dușumea și s-a extaziat în fața culorilor lui. Apoi s-a dus la baie și a închis ușa cu cheia. Dată fiind starea precară de sănătate a bătrânei, doamna Malović a intrat la idei văzând că nu se întoarce. O fi căzut? A strigat-o pe Hanifa. În zadar. Atunci doamna Malović a bătut în ușă. Tăcere. A bătut și mai tare. Pentru că toate eforturile ei rămăseseră fără răspuns, s-a hotărât să forțeze ușa. Baia era goală. Mânată de un teribil presentiment, doamna Malović a lăsat să-i scape un strigăt de groază. A scos capul pe fereastră și s-a trezit în fața unei scene înfiorătoare: în fața intrării, pe trotuar, se afla un trup zdrobit, cu membrele dislocate. În timp ce vecinul de la parter o acoperea pe nefericită cu o pătură, șalul bunicii, dus de vânt, precum flamura sufletului ei, a zburat printre clădirile noi din carterul Hrasni. Șalul acela din caşmir, oferit de fiul ei drept cadou de aniversare, o încălzise ani în șir pe bătrâna bolnavă și era întruchiparea nobleței sale. A rămas fluturând în gândurile noastre, amintindu-ne veșnic de fragilitatea ființei umane care, în orice clipă, poate deschide o fereastră spre moarte.

Dintre toate poveștile despre răposată, cel mai adesea pomeneam felul în care își crescuse copiii. „Țineți minte, copii, vecinul e mai important decât propria ta mamă!“ Auzisem o sumedenie de istorii care subliniau importanța relațiilor de vecinătate în Bosnia. Fără îndoială, părinții insistau asupra acestui aspect tocmai pentru că practica nu dădea cine știe ce rezultate. Gestul bărbatului de la parter, care o acoperise pe biata martiră cu o pătură, era un exemplu clar. Nu făcuse asta ca să-și ferească vecinii de priveliștea traumatizantă a moartei care zăcea pe asfalt. Să acoperi un mort cu o pătură până la venirea legiștilor și apoi a ambulanței care urma să ridice cadavrul era pur și simplu în ordinea firească a lucrurilor. Însă de îndată ce copiii lui s-au întors acasă, după școală, și au fost scutiți de vederea trupului acoperit al bătrânei, a luat pătura, a intrat în apartament și a zvârlit-o în mașina de spălat.

Ajunsă la locul tragediei, Senka a văzut trupul zdrobit al mamei sale și nu a putut să-și mai scoată vreodată din cap acea imagine. În astfel de clipe, cuvintele de mângâiere sunt de prisos, iar Senka știa că nu boala – împotriva căreia luptase cu succes atâta amar de vreme – o împinsese pe Hanifa spre un asemenea gest. Soțul ei era deja pe lumea cealaltă, iar bătrâna doamnă nu mai găsea nici o motivație lăuntrică pentru a continua să trăiască.

Filmările au fost deci amânate. Nu puteau începe înainte să se ostoiască durerea noastră, a celor care îi fuseserăm apropiați bătrânei doamne, și să se stingă șocul provocat de incredibila dramă a sinuciderii sale.

Primul tur de manivelă a avut loc de-abia atunci când intensitatea acestei tragedii s-a mai domolit. Așa cum se șterge, în timp, luciul unei fotografii alb-negru. Atunci suprafața mată cuprinde totul, în mod inexorabil, împingând evenimentul în brațele eternității.

Traducere de Daniel Nicolescu

Viața mea

În o mie nouă sute șaptezeci și trei, filmul *O parte de adevăr* a rulat la festivalul filmului de amatori de la Zenica. Juriul mi-a atârnat steaua pe firmamentul întunecat al orașului Zenica: filmul a obținut premiul întâi. Nu pentru că această operă ar fi reprezentat vreun progres semnificativ pentru cinematografia mondială: nimeni nu credea că *O parte de adevăr* avea să devină un mare film clasic. Atribuirea acestui premiu confirma însă fraza pronunțată pe vremuri de Kamerić, prietenul tatei: „Ești binecuvântat Murat, fiu-tău știe ce vrea de la viață!". Am trimis *O parte de adevăr* la Academia de Arte Frumoase din Praga, ca probă practică pentru examenul meu de admitere. Expresivitatea filmului a fost suficientă pentru ca membrii comisiei să admită un nou student și să mă invite să dau probele orale la Praga.

Întreaga echipă din salonul nostru a mers la examenul de admitere. Adică toți cei care participaseră la îndreptarea liceanului care o pornise prost. Sub comanda lui Šiba Krvavac, tata, Omerica și cu mine am descins la Praga.

Drumul care ducea spre academie fusese netezit de mătușa Biba. După Varșovia și după un happy-end în episodul cu familia Rajnvajn, care până la urmă s-a mutat din apartamentul situat în piața Terazije, Biba locuise patru ani la Praga împreună cu unchiul Ljubomir. Lucra din nou într-un Institut internațional al muncitorilor, iar soțul ei era corespondent al agenției Tanjug. Între timp, telefaxul înlocuise teleimprimatorul, astfel încât unchiul Ljubomir putea să-și dedice și mai multă vreme îndeletnicirii sale favorite: tenisul. Pe această cale, îl cunoscuse pe Václav Icha, secretarul

Academiei de Arte. Mătușa Biba a știut să-l primească cum se cuvine și i-a povestit tot soiul de lucruri frumoase despre mine. După ce s-a întors la Belgrad, mătușa a păstrat legătura cu Icha și cu alte personalități pragheze. O vizitam în apartamentul din piața Terazije, unde mă întâmpina ca pe un prinț, bârfindu-i în același timp pe cei din familia lui Ljubomir:

— Măgarii ăștia de nemțălăi i-au șterpelit acordeonul Slavenkăi.

— Nu-i așa, mătușă, nu sunt nemțălăi, familia Rajnvajn se trage din Austria.

— Ce mi-e una, ce mi-e alta, Emir dragă! Cu Ljubomir și cu ăștia din neamul lui trebuie să fii mereu la pândă! Chiar și prin somn trebuie să ții un ochi deschis și o ureche ciulită.

— Chiar așa de îngrozitori sunt?

— Tu nu știi ce-nseamnă, Emir, să trăiești alături de neamul Rajnvajn!

— Dacă ai nevoie de ceva, sună-mă, știi bine că-ți sar în apărare orice-ar fi! am asigurat-o eu.

Voiam să știe limpede că se putea bizui pe mine.

— Soarele meu! a exclamat ea, izbucnind în plâns.

Nu era tocmai ușor să intri la Academia de Arte Frumoase. Toți candidații care năzuiau la o carieră artistică se temeau că, sub presiunea examenului, nu se vor putea exprima convingător și că nu vor fi înțeleși de către cei din comisia de admitere.

În ajunul examenului, am rămas singur în camera mea de la hotelul Lucerna. De fiecare dată când făceam câte o pauză de la învățat, mă duceam în camera unde stăteau ceilalți membri ai expediției noastre pragheze. Tata, Omerica și Šiba schimbau atunci dintr-odată subiectul. Omerica a comandat șuncă de Praga și, surprinzând privirea tinerei chelnerițe, care avea un decolteu adânc, a spus:

— Ați văzut cum îl soarbe din ochi pe Emir?

M-am simțit stânjenit, pentru că era exact pe dos: eu mă holbam la chelneriță. Am priceput însă că Omerica schimbase de fapt subiectul discuției – care era elaborarea unui plan nocturn de agățat cehoaice frumoase. Tata i-a ținut isonul,

uitând că eram herţegovinean ca şi ei şi că eram capabil să ajung la concluzii logice folosind scurtături.

— Şi de ce nu l-ar privi, mă rog! E înalt, bine făcut, deştept, adică tot ce nu suntem noi!

Evident, era vorba despre o diversiune menită să ocolească chestiunea escapadei nocturne. Aşa încât, atunci când, la începutul serii, au plecat să-şi „dezmorţească picioarele", n-am fost deloc surprins.

Camerele de hotel nu se numărau printre locurile mele preferate. Frigiderul zbârnâia fără încetare, iar salteaua de pe pat avea în mijloc o scobitură, care amintea că mii de persoane dormiseră acolo înaintea mea. Câte cupluri nu şi-or fi tras-o acolo! Petrecăreţi de tot felul care vedeau în cehoaice combinaţia ideală între o femeie respectabilă şi o prostituată. Lumina fluorescentă a reclamelor cu neon de pe faţada hotelului de peste drum clipea neîncetat, iar proiecţia ei se oprea pe perete, chiar deasupra capului meu. Resimţeam această lumină ca pe un sunet insuportabil. Nu ştiu de ce, dar dintotdeauna aud tot ce văd. Când tramvaiul trecea hurducăindu-se prin piaţa Václav, m-am gândit că, pentru un viitor regizor, această însuşire de a simţi lumina ca pe un sunet ar putea reprezenta un avantaj.

Singura mea formă de evadare din această cameră nesuferită, mai degrabă ostilă unui candidat la studii de regie cinematografică, era literatura. Lectura stârnea în mine un sentiment asemănător aceluia pe care-l trăisem în perioada când construiam *Titanicul*. Toate momentele grele cu care timpul şi spaţiul îi asaltează pe oameni dispăreau. Senzaţia asta era deosebit de puternică atunci când Cehov mă transporta în lumea lui. Poveştile sale despre oameni umili, deopotrivă obişnuite şi fantastice, îmi aminteau de propria mea viaţă. Tata era un adevărat personaj cehovian. Voinţa lui de om de rând de-a participa la marea istorie coincidea cu aspiraţiile eroilor lui Cehov. De-abia am întors prima pagină a cărţii, că am şi dat peste un personaj fascinant. Mi-a venit dintr-odată cheful să-mi simplific viaţa precum profesorul acela de geografie. Îşi clădea viziunea despre lumea exterioară bizuindu-se doar pe evidenţe. Nu risca niciodată să rostească

ceva care să nu fie sută la sută exact şi palpabil. „Iarna, când e frig, cel mai bine e ca oamenii să se adăpostească într-o încăpere încălzită, în preajma sobei“, spunea el. Iar imaginaţia lui mă ducea pe culmile extazului atunci când declara: „Când soarele arde prea tare, cel mai bine e ca oamenii să stea la loc umbros, cu răcoare“.

Trupa plecată „să-şi dezmorţească picioarele“ nu s-a întors la hotel decât în zori, iar eu, tot în zori, am adormit cu nuvelele lui Cehov pe piept şi cu profesorul de geografie în minte.

Membrii comisiei de admitere semănau cu majoritatea cineaştilor pe care îi întâlnisem până atunci. Nişte indivizi îmbrăcaţi în sacouri de catifea cu petice de piele în coate. Unul dintre ei îşi cususe un astfel de petic chiar pe puloverul din caşmir. Păreau severi, dar nu reuşeau să mă sperie. La întrebarea unuia din ei – dacă era nevoie de şi mai mult realism socialist în arta contemporană –, am răspuns trecând direct din paginile lui Cehov la realitatea examenului: „Desigur, realismul socialist e foarte important în societăţile socialiste, în viaţa cetăţenilor, a ţăranilor şi muncitorilor!“. Membrii cei sobri ai comisiei au pufnit în râs. Fără îndoială din cauza felului în care pronunţasem fraza. De fapt, eram incapabil să definesc exact realismul socialist, dar ştiam că *Mutter Courage* a lui Bertolt Brecht îl ilustra perfect. Şi mai ştiam că Maxim Gorki, un scriitor pe care de asemenea îl apreciam, era şi el un reprezentant al acestui curent. Toţi râdeau în hohote, precum nişte spectatori în faţa interpretării unui actor care, fără să vrea, declanşează hilaritatea în mijlocul unei tragedii.

În paralel cu acest episod cinematografic, în viaţa mea s-a mai produs un eveniment capital. Dragostea s-a năpustit asupra mea şi m-a zguduit ca un cutremur.

Prima oară când am întâlnit-o pe Maja Mandić, pe muntele Jahorina, n-am ştiut că ea e „aceea“. La scurtă vreme, atunci când am văzut-o a doua oară, pe strada Tito, plimbându-şi căţelul, n-am mai avut nici o îndoială: ea era.

Prietenul meu Truman i-a propus Majei un rol într-un film de amator. Mai târziu, acest film, care avea ca temă

importanţa dreptăţii sociale, a fost realizat în regia mea, dar fără Maja. A refuzat fără ezitare: nu împarţi filmele cu cei cu care îţi împarţi viaţa.

Maja Mandić n-a jucat în primul meu film, dar a deţinut rolul principal în viaţa mea.

Înainte să ne întâlnim prima dată, mama şi Mišo, tatăl Majei, îşi încrucişaseră drumurile în fiecare dimineaţă. Şi ei se cunoşteau fără s-o ştie. Vreme de douăzeci de ani, Senka, pe când urca povârnişul din Koševo, iar Mišo, pe când îl cobora, trecuseră unul pe lângă celălalt în drum spre serviciu. Senka la Facultatea de Construcţii Civile, iar Mišo – la Tribunalul Departamental. Deşi nu schimbaseră niciodată vreo vorbă, erau cunoştinţe vechi.

Când, într-o după-amiază, am văzut-o în cafeneaua Šetalište, nu mi-a venit să-mi cred ochilor. Soarta, de-a lungul anilor de şcoală, m-a dus de la Liceul nr. 5 la Liceul nr. 2 din Sarajevo, care purta numele unui erou al poporului: Ognjen Prica. Šetalište era la nici treizeci de metri de liceu. Maja se afla deja acolo şi rezolva un careu de cuvinte încrucişate, în compania unei prietene, Ljilja Brčić. Când şi-a ridicat privirea spre mine, parcă toate luminile din Šetalište s-ar fi stins, iar singura strălucire ar fi fost cea din ochii ei. Pricepând că aveam drum deschis, mi-am vânturat întrebător braţele şi am arătat spre careu:

— Doi vertical: animal domestic, am spus. Ce litere avem? V, C şi A. Prin urmare: „vacă"!

Am obţinut întâlnirea fără probleme: a doua zi seara, la barul hotelului Belgrad.

Odată ajuns în bar, n-a mai rămas nimic din guralivul de la Šetalište, care avea nevoie de public ca să-şi arate muşchii. „Hai, acum să te văd, durule!" Pe acest teren străin, absenţa spectatorilor şi spaima încântătoare provocată de jucătorul advers încurcau toate planurile atacantului de la cafeneaua Šetalište.

Aşezaţi la barul hotelului Belgrad, precum Adam şi Eva pe craca unui copac încărcat de fructe, picioarele noastre nu ajungeau până la gresia ieftină de pe jos. Atârnau deasupra abisului şi tremuram de frică la gândul că, dacă aş fi încercat cea mai mică mişcare, ne-am fi prăbuşit în hău. De fapt, nu ştiam unde aveam să cădem. De la povestea cu Adam şi Eva încoace, problemele Raiului şi ale Iadului se schimbaseră drastic. Se gândise oare Dumnezeu la New York atunci când i-a alungat pe cei doi din Grădina Edenului în Iad?

Tăcerea noastră o continua pe cea care îi înconjurase pe Mišo şi pe Senka pe aleea din Koševo. Nu eram în stare să scot o vorbă despre dragoste, chiar dacă aţâţarea pe care o provoca în mine privirea feminină începuse să mă tulbure peste măsură.

Noi, băieţii din Gorica, nu eram niciodată sinceri când venea vorba de dragoste. Ne întreceam să zbierăm cât mai tare că dragostea nu e decât „o distracţie meschină“. Asta pentru că dispreţuiam lipsa de acţiune, iar dragostea ne părea pierdere de vreme. Pentru noi, tot ce avea legătură cu dragostea semăna cu filmele americane. Acolo, personajele făceau mereu două lucruri. În primul rând, se duceau la toaletele publice şi, în timp ce făceau pipi, purtau nişte conversaţii foarte importante. Apoi, într-o altă scenă, rosteau de cel puţin două sau trei ori *„I love you“*. Nici una dintre aceste două acţiuni nu ne era pe plac. Când te pişi, te pişi, iar când iubeşti, ce rost are să trăncăneşti pe tema asta? Nu aveam înţelegere pentru dragoste decât atunci când îţi storcea lacrimi şi te făcea să suferi. Cum se întâmpla cu Paša, care plângea adesea din pricina iubitei lui, Mirsada. Pragul cel mai de sus al dragostei era atins atunci când te rostogoleai plin de sânge din cafenea direct pe asfaltul din Gorica. Când era vorba despre femei, doar suferinţa găsea înţelegere în ochii noştri. Restul nu era decât pornografie. Singurul lucru bun era că ne dădeam seama că relaţiile dintre bărbaţi şi femei constituiau un lucru nespus de delicat. Cât despre ce era cu adevărat dragostea, asta nimeni n-ar fi fost în stare să ne spună. Aşa că m-am văzut şi eu silit să găsesc răspunsuri originale.

O priveam pe Maja tăcut, închipuindu-mi că dragostea e ca un tren care se năpustește spre tine: roțile zăngănesc, garnitura de vagoane se apropie amenințător, iar tu ești legat de șine și te gândești la privirea ei care te învăluie cu tandrețe, care vătuiește vacarmul și durerea atunci când ești călcat. Dintr-odată, dragostea te face să nu mai simți nimic. Să nu mai auzi și să nu mai vezi nimic. Mai târziu de-abia, îți dai seama că trenul acela nu exista și că treaba cu dragostea rămâne un mare mister. Dragostea e un vis. Poate nimic mai mult decât acel mister al fizicii care face ca, într-un anumit spațiu, două corpuri de temperaturi diferite să tindă spre fuziune.

Dacă cineva ar fi tras sirenele de alarmă care vesteau sfârșitul lumii, tot nu m-aș fi clintit de pe scaunul meu instabil de la hotelul Belgrad. Sunt sigur că acel scaun înlocuia ramura copacului roditor din care am fi putut în orice clipă să ne prăbușim în infern.

Cutremurele, ca și ciuma sau alte molime, ocolesc mesele îndrăgostiților. Acea masă era mută și, în plus, stând la ea, buzele amorțeau, iar aparatul vorbirii nu mai era în stare să articuleze nici una dintre prostiile pe care bărbatul necopt obișnuiește să le spună. Fără îndoială pentru că tânărul, chiar dacă e idiot, simte că, în dragoste, armonia creată de liniște și de prezența partenerei sale este mai importantă decât riscul de-a deschide gura.

Exact ca în cinematografie. Cele mai bune dialoguri și cea mai bună scenografie nu sunt suficiente pentru a face un film mare. Acest gând m-a mai mângâiat. Poate că dragostea se construiește în pauzele mistice dintre cuvinte, dintre vise. Sentimentul se dezvoltă în toate acțiunile pe care le săvârșește omul, dar niciodată misterul final nu este deslușit și nici nu e aflat vreodată răspunsul la întrebarea: „Care este cel mai puternic ingredient într-o relație de dragoste?“. Pentru că, atunci când misterele pier și dragostea se evaporă, oamenii se despart, gândindu-se doar la lucruri evidente, și adesea urâte.

În ciuda gândurilor mele nobile despre dragoste, continuam să tac. Dacă o să mă creadă un imbecil? Mi-a trecut o clipă prin cap s-o anunţ că am deja o prietenă, dar la ce bun s-o mint? Pe de altă parte, auzisem că femeilor le plac bărbaţii care mint frumos. De-abia ne întâlniserăm. Sincer, cred că Majei nu-i era uşor să se ştie atât de frumoasă. Avea acea frumuseţe suverană care te rânduieşte printre învingători, precum Cassius Clay până la meciul cu Frazier. Frumuseţea sublimă a femeilor este singura prerogativă pe care bărbatul poate şi trebuie să le-o invidieze. Indiscutabil. Frumuseţea feminină este punctul de întâlnire între specia umană şi eternitate.

Continuam să şedem, nemişcaţi, pe ramura plină de rod, iar eu mă gândeam cum s-o şterg pe nesimţite ca să scap de acea creangă nesigură. Mă înspăimânta însă ideea că, la prima mişcare către trunchi, aceasta ar fi putut să se frângă sub greutatea gândurilor şi tăcerii mele. „Nu pot să-i îndur privirea, trebuie s-o şterg de-aici", îmi spuneam. M-am ridicat să plec, dar la primul pas către trunchi, am întrezărit New Yorkul. Oare soarta îi desemnase cu adevărat acelui oraş rolul de Iad? Toate secolele de chin scurse între momentul Raiului şi epoca de azi nu duraseră decât o clipă?

— Unde pleci?

Aud vocea Majei, mă opresc şi mint:

— Nicăieri!

Mă aşez la loc şi mă simt precum *Gânditorul* lui Rodin, turnat în bronz.

Stăteam pe scaunele incomode ale barului de la hotelul Belgrad. Oftam, nu-mi mai găseam locul, nu ştiam ce să fac cu mâinile. Iar cu picioarele era şi mai rău. Le bâţâiam întruna, de parcă aş fi avut prea multe. De parcă aş fi avut picioarele lui Krešimir Ćosić, campionul la baschet. Am prins să mă legăn uşor, aşa cum făcea chiorul de la începutul filmului *A fost odată în Vest*. Maja nu mă scăpa din ochi, temându-se că, în cădere, aveam s-o târăsc după mine în Iad.

— O să cazi, mi-a spus ea cu un zâmbet blând.

După felul cum rostise acele cuvinte, aş fi jurat că n-avea nimic împotrivă. Ce bine-ar fi dac-aş putea să-i vorbesc despre

dragoste şi s-o impresionez, m-am gândit. Să-i spun oare povestea cu inginerul constructor care-şi târâse nevasta goală puşcă pe tot povârnişul din Gorica, arătând-o pe necredincioasă tuturor trecătorilor până la spitalul militar? Făcuseră astfel vreo patru mii de paşi şi nici unul dintre spectatorii de ocazie nu fusese încântat de trista privelişte. Le era milă. Pentru că cei doi trăiau de douăzeci de ani împreună şi pentru că dragostea frântă tot dragoste rămâne.

Să-i vorbesc despre Gagarin, să-i spun cum a zburat primul om în cosmos? S-ar putea s-o plictisesc. Cu siguranţă a mai întâlnit bărbaţi inteligenţi, convinşi că pregătirea intelectuală e suficientă pentru a atrage atenţia femeilor, înainte să apară marea dragoste. Să mă apuc să-i explic legea care-l împinge pe om în spaţiu, acolo unde gravitaţia dispare? Sau să încerc totuşi cu Gagarin? Dragostea consumă tot atâta energie ca o navetă spaţială care se avântă spre cer. Iar sentimentele îndrăgostiţilor îi ajută să se elibereze de tot soiul de prostii şi de lucruri banale precum gravitaţia.

În dragoste, semnele nu te înşală niciodată: vântul pe deasupra acoperişurilor sărăcăcioase strecoară în scârţâitul tablelor o voce care şopteşte „te iubesc“. Iar dacă auzim acea voce, asta înseamnă că ea chiar ne iubeşte, deşi cuvintele nu au fost rostite. Pentru că dragostea n-are legătură cu realitatea. E ca o cifră care închide în sine toate celelalte cifre. Şi, cum cifrele nu există în realitate, cifra iubirii nu există nici ea. Aşa stau lucrurile. Cred că, între noi, totul s-a petrecut în acea noapte mută, la barul hotelului, şi că tot ce a urmat după aceea era conţinut în acea noapte. Ca şi pentru Senka şi Mišo, care îşi încrucişaseră de atâtea ori paşii decenii la rând: tot acel timp irosit de ei avea să se preschimbe în iubirea noastră.

Privirea mea s-a îndreptat spre pardoseală, unde a întâlnit picioarele Majei. „Dacă regatul Iugoslaviei ar fi avut asemenea picioare, ar fi existat şi acum!“, i-a strigat şoferul Majei, în timp ce se urca în autobuz ca să ajungă din Koševo în centru. Şoferul ăla monarhist avea dreptate. Dar e uşor

să arunci asemenea vorbe într-o doară. Secretul stă în răspunsul la întrebarea: cum să stabilești comunicarea? Poți, desigur, să spui o vorbă de duh, dar după aceea? Trebuie găsită o poveste!

Din hățișul memoriei mele s-a ivit articolul din revista de astronomie *Galaxia.* În el se povestea cum zburase Gagarin în cosmos. Să-i povestesc asta? Totul era foarte limpede explicat. Forța de smulgere care îl împinge pe cosmonaut în aer intervine datorită schimbării de presiune. Motorul pune în mișcare propulsoarele de sub aripile aeronavei și asta creează o presiune mai mare decât cea de deasupra aripilor. O s-o intereseze oare pe Maja? Sau o să semăn cu toți cei care încercaseră deja o lipeală pe tema „pilotului de avion"? Poate că așa ar trebui totuși să încep, pentru ca apoi să închei cu felul în care două corpuri de temperaturi diferite tind să fuzioneze în spațiu. O să râdă de mine. Și, la urma urmei, de ce să nu râdă? Râsul poate să spargă gheața. Ce mă fac însă dacă ia totul în serios și vrea să aprofundeze subiectul? Ce mă fac dacă se dovedește că are mult mai multe cunoștințe de fizică decât mine? „Ține-ți gura!", mi-am zis și m-am simțit ca Mickey Mouse care, plecat în căutarea unei bucăți zdravene de cașcaval, a căzut din greșeală într-o cursă: gemeam întins la pământ și vedeam cum această Maja și toate suratele ei îi transformă pe bărbați în șoareci de casă. Și tot nu le ajunge! Odată ce-au ieșit pe ușă, îndreptându-se spre băcănia din colț pentru cumpărături, ele le cer bărbaților să-și pună pielea de leu gata de atac. Nu contează dacă trebuie să se certe cu casierița de la autoservire pentru lipsa ei de amabilitate față de soția lor sau dacă trebuie să se ia în bețe cu lumea întreagă. Nu le mulțumește decât combinația între cele două naturi, și aici stă tot misterul. Nu le convine dacă ești fie șoarece, fie leu. „Ce să fac?", m-am întrebat. Într-o clipită am părăsit pielea de șoarece, pe care o îmbrăcasem pentru câteva momente, și m-am întors în propria piele.

Până la urmă, Adam și Eva au căzut de pe cracă din pricina mărului. Dar n-au nimerit pe pământul din Grădina Raiului. Dacă scaunele de la hotelul Belgrad erau o creangă

din arborele Paradisului, sunt sigur că asfaltul New Yorkului este stratul de la suprafaţa Infernului. Ce blestem pe capul oamenilor! Acum sunt pe deplin convins că Dumnezeu s-a gândit la New York când i-a pedepsit pe Adam şi Eva. Cu toate astea, nu ştiam exact unde să situez ieftinul hotel balcanic: să fi fost el Raiul? Cu siguranţă! Pentru simplul motiv că nu te poţi îndrăgosti în halul ăsta în afara Grădinii Edenului.

Am ieşit din salonul hotelului, noaptea senină era înmiresmată, iar eu am comis infracţiunea. I-am spus Majei că aveam o prietenă. Nu voi şti niciodată dacă am făcut asta din raţiuni tactice sau pentru că mi-era teamă să mă abandonez în braţele unei astfel de femei. Mai târziu, multe femei care şi-au închipuit că au vreo şansă cu artistul cel ciufulit s-au ostenit în zadar. Minţeam exprimându-mi regretul că aventura noastră trebuia să se încheie chiar în acea seară, deşi era evident că povestea va avea o continuare. Cu siguranţă, Mišo şi Senka nu urcaseră şi coborâseră de-atâtea ori uliţele din Koševo pentru ca noi să lăsăm această noapte din Sarajevo să se piardă în apele râului Miljacka.

Până la urmă, pomul din Rai la care mă gândisem în timp ce stăteam pe scaune la hotelul Belgrad a cedat. S-a rupt craca. Iar păcatul ne-a dus într-adevăr la New York! Noroc că aterizarea a fost fără probleme. Nu ne-am prăbuşit. Am pus piciorul în acest oraş al energiei infernale în anul 1988, coborând dintr-un Boeing al JAT. Eu, Maja, fiica noastră Dunja şi fiul nostru Stribor, după ce am obţinut un post de profesor la Catedra de cinematografie de la Columbia University. Pe când părăseam Iugoslavia, la televizor se retransmitea dezintegrarea ţării noastre. „Revoluţia iaurturilor“ suprimase autonomia Vojvodinei.

Traducere de Daniel Nicolescu

Lomonosovovogovno!

În anul o mie nouă sute șaptezeci și patru, am plecat definitiv din apartamentul părinților mei. În același an, a fost adoptată noua Constituție a Iugoslaviei, care conferea mai multă autonomie Croației decât Serbiei. Era primul act de fragilizare a Statului Comun al Slavilor din Sud, iar înțelesul cuvântului „politică" în spațiul balcanic mi-a devenit de-atunci din ce în ce mai clar. Revendicările naționaliste din 1971, din timpul „Primăverii Croate", care fuseseră considerate un act de ostilitate, erau acum înscrise în noua Constituție iugoslavă.

Tânărul de nouăsprezece ani și-a părăsit provincia natală și s-a dus să studieze regia la Academia de Arte Frumoase din Praga. Plecarea spre „orașul orașelor", așa cum le place cehilor să-și numească frumoasa capitală, nu a fost doar o călătorie spre Europa civilizată. Sfârșitul vieții mele în cuibul familiei a fost resimțit de mama ca o dureroasă lovitură a sorții. Chiar dacă se temea că nu va putea îndura despărțirea de mine, convingerea ei că reușita în viață trece prin școală a fost mai puternică decât tristețea. Acum nu mai era vorba despre neliniștea provocată de un fiu care se întoarce târziu, frecventează tipi dubioși sau periculoși și ajunge acasă plin de sânge după diverse încăierări. Bătălia asta o câștigase deja. Pentru că nu petrecusem nici o noapte la secția de poliție, în vreme ce majoritatea prietenilor mei sfârșiseră pe la case de corecție.

Știam încă de pe-atunci că, fără dârzenia moștenită de la mama, arta mea n-ar fi văzut niciodată lumina zilei. Mama nu renunța nicicând la un proiect, oricâte eforturi ar fi trebuit să irosească. În previziunile ei privind reușita mea nu erau

însă incluse nici premiile internaţionale, nici tot ce-a urmat după aceea. Tata avea un cu totul alt mod de-a vedea lucrurile. „Nu eşti obligat să ajungi un Fellini, aşa că încearcă să devii măcar un De Sica“, îmi spunea el. Mama, mai modestă, era dispusă să facă orice numai să n-ajung ca golanii de prin vecini şi să termin facultatea, lucru care ei nu-i izbutise. După aceea, fie ce-o fi! Cât despre tata, el avea alte preocupări, mult mai importante pentru omenire.

Obţinerea unui paşaport în Republica Socialistă Federativă Iugoslavia nu era prea complicată: lucru care confirma faptul că stăteam mai bine decât Bulgaria, România sau Cehoslovacia. Şi era cu atât mai uşoară atunci când aveai un tată adjunct al ministrului Informaţiilor. Îndrumat de Murat, mi-am depus actele şi o fotografie la ghişeul Serviciului pentru Afaceri Interne. A apărut un tip chel şi scund, dar solid. Îl zărisem adesea prin Koševo, când juca FC Sarajevo. Şi-a iţit capul peste umărul conţopistei care îmi verifica actele şi mi-a făcut cu ochiul. M-a invitat, în şoaptă, să-l urmez.

Când am ajuns în biroul lui, scundacul cel solid mi-a propus zâmbitor o cafea, sau, „dacă tânărul doreşte, ceva mai tare“. S-a arătat foarte încântat că Sarajevo are în sfârşit tineri dornici să studieze în străinătate.

— Ne-am săturat de Belgrad şi de Zagreb, a spus el, după care a schimbat brusc tonul. Există tot soiul de lepădături care dăunează stabilităţii ţării noastre, în vreme ce Tito, oriunde s-ar duce în lume, trezeşte un mare respect şi o consideraţie ieşită din comun.

Individul a holbat ochii şi a făcut o pauză. Apoi s-a aplecat peste masă şi a adăugat cu voce tainică:

— Doar cetnicii şi ustaşii îl urăsc pe Tito al nostru, ca şi emigranţii noştri din străinătate şi trădătorii dinăuntru! N-ar fi rău ca, din când în când, dacă ai o clipă liberă şi te afli prin Sarajevo, să vii la o cafea. Asta în cazul în care auzi vreun zvon despre uneltirile monstruoase puse la cale împotriva sistemului şi a tovarăşului Tito. Dacă vrei, poţi să faci asta prin cablu.

— Cum adică prin cablu?

— Tinere, Bell a inventat telefonul pentru ca, între altele, prietenii buni să poată schimba informaţii importante.

— Desigur.

M-am bâlbâit şi apoi m-am ridicat. Fără să-mi beau cafeaua, mi-a recuperat paşaportul, care între timp fusese depus la ghişeu.

M-am dus glonţ să-l văd pe tata, la Consiliul Executiv al Republicii Bosnia-Herţegovina.

Am zvârlit furios paşaportul pe biroul tatei.

— Ăia ai tăi, am strigat, vor să facă din mine un turnător. Eu mă duc să studiez la Academia de Arte Frumoase, nu la Academia de Poliţie!

— Să vezi ce şuturi în cur le trag! a izbucnit tata.

De îndată, l-a sunat pe Jusuf Kamerić, şeful poliţiei din Sarajevo.

— Ce-i cu tot rahatul ăsta? Nu-l trimit pe fiu-meu la Praga să facă studii de spionaj, ci de regie! Nu v-ajunge că pleacă în străinătate fără bursă şi că voi fi silit să bag mâna în moştenirea nevesti-mii? Mai vreţi să-l faceţi şi informator? Fiu-meu nu-i de vânzare!

— Linişteşte-te, Murat! Situaţia e mai complicată ca niciodată.

— Complicată? Hai, Jusuf, nu-mi îndruga baliverne, nu sunt ziarist! Lăsaţi-l în pace pe fiu-meu!

Chiar în aceeaşi seară, tulburat de comportamentul organelor de Securitate, tata s-a întors acasă beat. De data asta, scuza a fost că nu va îngădui niciodată ca fiul lui să ajungă informator. Ca să confirme că aşa stăteau lucrurile, a venit însoţit de Jusuf Kamerić, beat şi el, care nu înceta să repete că Murat are dreptate.

— Iar ai băut? l-a descusut mama.

— Păi, cum să nu beau? Au vrut să facă din Emir al meu un spion!

— Nu exagera, Murat. De când s-au infiltrat ustaşii în Herţegovina occidentală, cei de sus s-au pus şi pe capul nostru, se apăra Jusuf Kamerić.

— Nu cred o iotă!

— Auzi, Senka, dacă Murat nu mă crede, tu trebuie să mă crezi! Cât timp voi fi în postul ăsta, nimeni şi nimic n-o să se-atingă de-ăsta mic! a promis Kamerić.

Înainte să lucreze la poliţie, fusese directorul unei întreprinderi comunale şi ne invita adesea la singura piscină acoperită din Sarajevo. De fapt, era vorba despre nişte băi care datau de pe vremea turcilor şi care fuseseră mai târziu transformate în piscină.

În noaptea aceea, tata l-a însoţit pe Jusuf Kamerić până pe strada Tito, şi l-a luat şi pe câinele nostru, Piksi, la plimbare. Era un ritual frecvent în viaţa tatei. Cel mai adesea, plimbarea lui Piksi nu era decât un pretext ca să-şi continue escapadele nocturne. După plimbare, aducea cățelul, suna la interfonul din capul scărilor şi apoi îi striga mamei la etajul al şaptele:

— Senka, cheamă liftul, eu îmi mai dezmorţesc oleacă picioarele!

Atunci mama, cu bigudiurile pe cap, deschidea uşa şi descoperea animalul înspăimântat, care scheuna în liftul marca David Pajić. De astă dată, Murat şi-a schimbat planul. A plecat împreună cățelul până la barul-restaurant Kvarner. Când a zgâlţâit clanţa de la uşa magazinului de piese de schimb Elektrotehna, care se afla la doi paşi distanţă, s-a mirat văzând că la Kvarner era închis. Nu-şi dădea seama că ratase uşa restaurantului şic din Sarajevo – fostul bufet Trebević –, care se se afla chiar lângă cea a magazinului. Vreme îndelungată, în acea noapte, tata, complet năuc, s-a întrebat de ce dracu' închiseseră la Kvarner, câtă vreme nu era încă miezul nopţii, iar el mai avea chef de una mică. S-a întors acasă cu Piksi, iar faptul că nu s-a înfundat într-o altă crâşmă şi nu s-a întors cu urme de tencuială pe haine a reprezentat, pentru mine şi pentru mama, unul dintre momentele fericite ale vieţii noastre.

Când se confrunta însă cu o problemă serioasă, tata lăsa băutura deoparte. Pentru că mi-era greu să cred asta, îmi închipuiam că, mai degrabă, alcoolul era cel care-l lăsa pe el. Mama îl asemuia cu un „cuptor", pentru că se încingea una-două.

Drept e că și de răcit, se răcea la fel de repede. Evenimentele care au urmat încăpățânării perfide a directorului Televiziunii din Sarajevo l-au stimulat să acționeze fără să caute sprijin în băutură. Am ajuns deci la concluzia că, pentru a-l deturna pe tata de la băutură, trebuia aplicată o metodă nouă. Ideal ar fi fost să scoatem de la naftalină un obiectiv concret, pus special la păstrare, de fiecare dată când marile evenimente ale istoriei mondiale îi stârneau o furtună emoțională. Asta ar fi constituit un aport semnificativ în lupta pentru abstinență de pe teritoriul Republicii Socialiste Federative Iugoslavia.

Tata nu izbutea să-mi obțină o bursă de studii de la televiziunea din Sarajevo. Directorul din acea vreme, un anume Kojović, nu știa cum să mai scape de „cuptorul" Murat. Tata încercase să-l convingă atât în cadrul unei discuții personale, cât și prin intermediul unor prieteni.

— E un cretin, spunea el despre Kojović. Dacă fiu-meu a reușit la examenul de admitere, și a fost ales dintre două sute cincizeci de candidați veniți din lumea largă, asta ar trebui să conteze pentru Sarajevo și pentru Iugoslavia!

Fiind membru al Ligii Comuniștilor din Iugoslavia, tata știa prea bine să folosească altruismul ca argument:

— Auzi, Kojović, nu-ți cer asta pentru mine, ci pentru televiziunea ta. Eu, la o adică, pot să achit costurile de școlarizare din moștenirea nevesti-mii.

Kojović era însă aidoma tuturor celorlalți directori de televiziune iugoslavi. Îl interesau doar jurnalele de știri și prezentatoarele. În plus, avea grijă să nu-i deranjeze pe politicienii de la vârf. Fiindcă, în lipsa fidelității față de cei de sus, lumea de jos n-ar fi avut nici un sens. Orice tentativă de nesupunere l-ar fi îndepărtat definitiv de prezentatoare. Iată de ce nu voia să riște și să atribuie o bursă pentru fiul lui Murat Kusturica, cu toate că logica l-ar fi îndemnat să procedeze exact pe dos. Murat nu se bucura de o reputație prea bună pe lângă Mikulić, șeful Comitetului Central din Bosnia-Herțegovina. „Lătra" un pic cam mult, dar, aparent, nu era considerat un dușman serios al regimului. Chiar dacă judecățile lui privind realitatea politică erau uneori tranșante, părea inofensiv. Ba, mai mult, era considerat seducător, plin de șarm și dădea bine în decorul societății noastre. Peste tot prin cafenele, din cartierul

Ilidža până în Baščaršija, clienţii se desfătau cu vorbele lui de duh.

Kojović, care nu ştia cum să mai scape de „cuptorul“ Murat, a urzit atunci un plan, ca să se răzbune pentru insultele pe care i le aruncase într-o zi tata, pe un culoar al unei clădiri oficiale, după ce îşi dăduse seama că nu mai exista nici o speranţă de bursă.

Una dintre amantele directorului Kojović nu era prezentatoare, ci angajată la Secretariatul pentru Informaţii al Republicii Bosnia-Herţegovina, unde lucra Murat. Prin intermediul acestei persoane, Kojović a repus în circulaţie o veche poveste legată de naţionalismul musulman al tatei. În acea perioadă, fusese descoperit activismul „musulmanilor naţionalişti de extremă dreapta“ şi Kojović pricepuse că acest tip de etichetă ar fi putut stinge repede dogoarea din „cuptor“. În felul ăsta, nu mai era obligat să ofere explicaţii jenante pentru refuzul său de-a acorda bursa. După ce amanta lui a transmis informaţiile la Serviciul de Interne şi dosarul a ajuns pe biroul lui Jusuf Kamerić, acesta din urmă i-a propus de îndată lui Murat să bea un păhărel la hotelul Europa. De-acolo, din biroul directorului hotelului, l-au sunat pe Kojović, care era de serviciu în timpul telejurnalului:

— Auzi, Kojović, las-o mai moale cu tot tămbălăul ăsta! i-a spus Kamerić. Să ştii că pe mine şi pe Murat ne prind adesea zorii împreună, bând şliboviţă şi halind carne de porc. Pot, deci, să depun mărturie că nu e câtuşi de puţin naţionalist musulman!

„Cuptorul“ s-a încins însă dintr-odată şi a smuls receptorul din mâna prietenului său:

— Bă, Kojović, tembelule, ai încurcat tacâmurile! Eu sunt naţionalist sârb! Hai, mută-ţi fundul aici, la hotel, să-ţi arăt ce-nseamnă un sârb adevărat! Eşti un ţărănoi venit din fundul codrului Trebinje, nimic altceva. Duceţi-vă dracului, tu şi cu Todo Kurtović, care te-a pus acolo! a tunat tata dintr-o suflare, luptându-se în acelaşi timp cu Kamerić, care încerca să-i smulgă aparatul.

Iată de ce n-am primit bursa. Costisitoarea mea şcolarizare şi viaţa de student într-un mare oraş aveau să fie finanţate din banii rămaşi de la vânzarea casei de pe strada Mustafa Golubić.

La două zile după plecarea mea la Praga, tata s-a lăsat copleşit de tristeţe, în felul lui original. A prins obiceiul să care după el, în escapadele nocturne, un băiat pe nume Slunto, care avea aceeaşi statură ca mine. Adesea deja piliţi, cei doi tovarăşi intrau în diverse cafenele şi se împrieteneau cu necunoscuţi. Apoi tata le dădea de băut şi arăta cu mândrie spre însoţitorul lui:

— Băiatul ăsta are acelaşi gabarit ca Emir al meu! exclama el. Ia priviţi-l! Aveţi idee ce băiat frumos am? Un metru optzeci şi opt!

Tata nu era prea înalt, dar farmecul lui compensa din plin acest neajuns.

În gara din Sarajevo s-au strâns mulţi prieteni ca să-mi salute plecarea în străinătate. Paşa, Zoran Bilan, Haris, Mirko, Njego, Beli... Veniseră ca să mă îmbrăţişeze şi să-mi ureze drum bun. Cu puţin timp înainte, Novak Todorović, spaima oraşului, năvălise în cafeneaua Šetalište să-mi dăruiască un ceas de mână marca Piazza.

— Kusta, pleci în lume, îmi spusese el, dacă ai cumva nevoie de bani sau eşti la ananghie, vinde-l.

Pentru că ne despărţiserăm, Maja n-a venit să-şi ia rămas-bun. Avea un alt prieten, iar eu făceam pe nepăsătorul. Reuşeam însă cu greu să-mi ascund tulburarea. Mai târziu am înţeles cât de important e să ştii să-ţi tăinuieşti sentimentele. Nu doar în filmele cu partizani – când luptătorii din umbră îi înfruntau pe nemţi –, ci şi în viaţa de zi cu zi. Şi aici e nevoie să joci bine.

Geanta din vinilin pe care eu şi Senka o burdusiserăm cu toate lucrurile mele şi o legaserăm în grabă cu o sfoară s-a rupt când m-am suit în tren.

În aceeaşi gară – în care eu, tânăr huligan, îi pocneam pe călători în cap cu un ziar în momentul plecării trenului –,

destinul mi s-a pus de-a curmezişul, împiedicându-mă să trăiesc întreaga emoţie a despărţirii. N-a fost nevoie să apară vreo puşlama ca să mă pedepsească pentru ce îi făcusem pe alţii să îndure în vremea copilăriei. Stăteam pe treptele vagonului, când trenul s-a urnit şi mi-am pierdut echilibrul. Mama a izbucnit în plâns. Eu am căzut în fund şi m-am agăţat de geantă. Sfoara a cedat şi toate lucrurile mele au început să curgă afară. Cu o mână încercam să-mi salut prietenii, iar cu cealaltă, cuprins de panică, mă străduiam să ţin chiloţii, şosetele şi maiourile. Până la urmă, am părăsit Sarajevo cu faţa lipită de geantă. Trenul prindea viteză. Ciucit cum eram, am schiţat câteva gesturi de rămas-bun. Din acea poziţie incomodă, o căutam din priviri pe Maja, sperând încă, biet nătăfleţ, că va apărea pe peron. Pe măsură ce Sarajevo se micşora, imaginea Majei creştea. „Cât de lipsiţi de devotament sunt oamenii!“, îmi spuneam. Toţi prietenii mei erau acolo, veniţi să-şi exprime afecţiunea, iar eu mă gândeam la cineva care lipsea.

După sosirea la Praga, întâlnirea cu Vilko Filać a constituit primul meu pas important în cinematografie. Chiar în seara zilei în care m-am instalat în căminul studenţesc Hradební Kolej, l-am cunoscut pe Vilko. Scena nu a fost la fel de spectaculoasă precum cea din *Sperietoarea* lui Jerry Schatzberg, care se petrecea afară. Ne-a fost scris să ne întâlnim pe culoarul căminului studenţesc.

Căminul era un imobil de patru etaje unde studenţii de la toate secţiile locuiau împreună. Cel mai interesant era că băieţii şi fetele stăteau sub acelaşi acoperiş. Camera mea era la etajul al doilea şi uşa ei dădea spre casa scărilor ce duceau către nivelul superior. Putem deci să supraveghez totul, precum la cafeneaua Šetalište. Şi mai ales pe studentele care urcau la etajul al treilea. Când Bucko şi Tucko, doi studenţi de la Secţia de Producţie, ambii din Sarajevo, veneau la mine în vizită, deschideau larg uşa şi începeau să arunce întrebări de vrăjeală, ca toată şleahta de târâie-brâu din Šetalište:

— Domnişoara nu vrea să bea ceva? Un suculeţ sau un aperitiv?

În prima seară petrecută la cămin, n-am prea găsit motive de veselie. Cât vedeai cu ochii numai coridoare prelungi şi pustii, proaspăt văruite, cu o grămadă de uşi. Nici ţipenie de om. Am crezut că n-o să rezist multă vreme, mi-a trecut chiar prin cap să mă întorc a doua zi la Sarajevo. La cel mai mic zgomot, ieşeam din cameră. Nu ca să mă vadă fetele, ci din pricina singurătăţii. Atunci l-am văzut pe Vilko, venind spre mine din capătul culoarului, cu o tabacheră în mână.

— N-am chibrituri, mi-a spus.

Am scos bricheta din buzunar şi i-am aprins ţigara.

— E ireal, parcă-i o scenă de film! am remarcat eu.

Pe Vilko l-a pufnit râsul.

— Aşa, ca-n *Sperietoarea*? a sugerat el. Doar că ambianţa e diferită.

Făcea aluzie la atmosfera fantastică din scena de început a filmului. Un nor uriaş stă să se risipească, în vreme ce în spate străluceşte soarele – un cadru unic. Hackman şi Al Pacino schimbă între ei singurele obiecte care le-au rămas: ţigările şi bricheta. Ani la rând, această scenă a fost subiect de analiză pentru studenţi, şi toţi îndrăgostiţii de cinema o consideră fără egal.

— Da, exact aşa. Tu eşti Al Pacino şi eu Gene Hackman.

— De acord. Distribuţia rolurilor e bună.

O excepţională poveste de prietenie, de un existenţialism pur, un film atipic pentru Statele Unite.

Mai în vârstă ca mine cu doi ani, Vilko avea deja experienţa mai multor filme universitare importante. Era singurul mare cineast care nu folosea panouri reflectorizante. Cineaştii aveau obiceiul să exagereze cu jocul de ecleraj care îmblânzeşte lumina atunci când cade pe un chip uman sau pe un obiect. Vilko avea alt mod de a concepe eclerajul: crea o lumină directă, dar discretă. Niciodată un cineast n-a îmbinat cu atâta expresivitate umbra şi violenţa luminii naturale. Vilko expunea pătimaş chipurile umane şi scenele. Ochiul său, îndărătul camerei, glorifica viaţa, nu arta, insuflând imaginii filmice forţa genuină a omului. Totuşi, deşi detesta artificiul cinematografic, se îndrăgostea uşor de fetele de la machiaj.

Era un naturalist autentic şi nu se temea că filmele lui puteau fi un eşec.

— Mă doare-n cot! spunea el adesea. Dacă o zbârcesc ca regizor, mă apuc de fotografiat nunţi în Slovenia. În loc de parale, o să primesc un cârnat şi-o bere, iar o odaie o să găsesc eu, nu-i problemă.

Iubea femeile şi vinul, dar şi marijuana. Greu de spus care dintre aceste iubiri era mai puternică.

La sfârşitul primului meu an de studii, Bořivoj Zeman, unul dintre profesorii mei de regie, mi-a văzut cel dintâi film.

— Sunt sigur că, într-o bună zi, vei face un film mare, mi-a spus el la o bere. Ţine minte: orice imbecil e în stare să facă un copil, însă doar un om de excepţie e capabil să facă un film mare.

Chiar dacă elogiile profesorului mi-au făcut plăcere, mi-a fost greu să accept cinismul lui privind reproducerea biologică. Cum eu însumi speram să am cândva un copil, asta însemna că voi deveni şi eu imbecil. N-am mârâit însă la povestea cu imbecilii şi copiii, pentru că o spunea tocmai în clipa în care fiica lui intra pe uşa braseriei cu o privire plină de reproş şi pentru că profesorul o cam luase pe ulei.

Bořivoj Zeman era un demn reprezentant al poporului ceh. Nu-i ura pe ruşi, dar nici nu-i iubea. Îşi exprima mica răzbunare faţă de ocupant prin ironie – o calitate care salva naţiunea cehă de la depresie, mai ales în filme. Un alt remediu pe care îl foloseau cehii ca să-şi mântuiască sufletul era berea. Băutura asta alcoolizată avea virtuţi sedative şi, în plus, se număra printre cele mai bune din lume. Berea îi toropea zilnic pe cetăţenii acestei ţări, atât cât să poată suporta ocupaţia sovietică.

Cum arată şi ce spune un om din popor când bea bere? În răspunsul la această întrebare stă secretul micii revoluţii pe care au înfăptuit-o cehii – Forman, Menzel, Vláčil – în cinematografia europeană. Privindu-le operele, visam să fac la rândul meu, în Iugoslovia, un film despre oamenii umili. Ăsta e motivul pentru care îmi petreceam o groază de vreme

prin braseriile cehești, ciulind urechea la ce-și povesteau mesenii dând halba pe gât. În fiecare seară, după cursuri, mergeam să le ascult conversațiile.

După cea de-a șaptea bere, profesorul Zeman a prins să mă scruteze cu aerul unui om care se pregătea să devină supărător. Pe vremea aceea, eram convins că, pretutindeni în Europa, oamenii deveneau niște sălbatici sub efectul alcoolului, ca drojdierii din ținutul meu natal. Era unul dintre acele momente când bețivii se apucă să îndruge tâmpenii, în timp ce tovarășii lor de pahar le trec cu vederea, zicând: „N-a spus-o cu răutate, e doar beat". Iar dacă deveneau violenți, se găsea întotdeauna cineva care să prezinte chestia pe un ton emfatic: „Are creierul înecat în alcool!". Cu toate astea, existau și la noi băutori liniștiți, care lucrau împotriva lor în tăcere, cu asiduitate. La cehi, scandalagiii erau rari, mai ales în tagma luminată a cineaștilor, din care făcea parte și profesorul meu.

În privirea încordată a lui Zeman se profila o întrebare:

— Știi tu, măi Kusturica, m-a întrebat el în sfârșit, în ce cuvânt rusesc se repetă de opt ori litera *o*?

Nu știu de ce, dar m-am gândit imediat la *govno*, căcat, probabil pentru că cehii foloseau des cuvântul acela. De altfel, fraza pe care bravul soldat Švejk o repeta cel mai des era: *„Člověk by chtěl být gigantem a je hovno!"*. (Omul se vrea un titan, dar nu e decât un căcat!).

La început, acceptam cu greu particularitățile acestui popor mic. A trebuit să treacă multă apă pe Vltava – haida-de, ar fi zis tata – ca să mă obișnuiesc cu viziunea cehească asupra vieții. Poate și pentru că la Praga mă izbeam de tot soiul de pedanți care scoteau din ei fraze de-a gata, vorbe de duh și întrebări descumpănitoare.

Încă de la Sarajevo uram proverbele, pe care mama le folosea cam des, încercând să-și ascundă lipsa de cultură prin etalarea de sentințe populare. Înșira aforismele alea frumoase ca să dea greutate propriilor profeții. Până într-o zi, când i-am spus că nu se întemeiau pe nimic, fiindcă poporul le inventa doar că-și găsească justificări. De exemplu, când vrei să afirmi că o strădanie oarecare va avea rezultate excepționale, spui: „Ziua bună se cunoaște de dimineață". Dar dacă

treaba merge prost, spui același lucru, însă într-o manieră oarecum diferită: „Toamna se numără bobocii“.

— Doamne, Emir, dacă e să mă iau după vorbele tale, tu ești cel mai deștept de pe fața pământului, mă certa mama. Vrei să spui că poporul e idiot?

— Ce spune poporul n-are nici o legătură cu înțelepciunea! Voiam doar să-ți atrag atenția că poporul e îndeajuns de șiret ca să justifice tot ce face.

— Te rog să nu fii obraznic!

Mama punea întotdeauna capăt discuției în felul ăsta – deși între timp devenisem cel mai bun elev din clasă și, după cum se putea auzi, vocabularul mi se îmbunătățise substanțial.

În Cehia, până și dictoanele aveau o dimensiune umanistă.

— Care e diferența între un om și o albină! m-a întrebat într-o zi unul dintre simandicoșii praghezi, tot în fața unei beri.

Cum nu aveam suficientă imaginație ca să răspund unei asemenea întrebări interesante, s-a apucat să-mi explice:

— Diferența între om și albină stă în faptul că albina lasă îndărătul ei miere, în vreme ce omul lasă doar căcat.

Ce viziune cosmică asupra realității umane! Îmi imaginam o picătură de miere plutind etern prin univers. Poate că e totuși cam exagerat, și-a zis intelectualul de bună-credință din mine, nu de alta, dar omul, în decursul istoriei, a construit Parthenonul. Cehii știau ce creatură malefică este omul. Și se temeau că acesta, stăpân al planetei, ar fi putut, într-o epocă decadentă și de dragul unui proiect de artă conceptuală, să zămislească o instalație cu titlul: „Căcat deasupra Parthenonului“. Așa cum a spus Bohumil Hrabal în numeroase rânduri, toate popoarele europene, inclusiv cehii, erau urmașele culturii elenistice. Prin urmare, era greu de crezut că un artist, exponent al unui proiect atât de revoluționar, ar fi putut proveni dintre ei. Iată de ce îi iubeam eu pe cehi, în vreme ce ei ne numeau „civilizația EV“, adică Eroii Vandali. Aici se găsea de altfel linia de demarcație între noi și cehi. Cea mai mare parte din istoria noastră, ne-am consumat în mari

isprăvi eroice, după care n-am fost în stare să ne organizăm viaţa cotidiană. N-am izbutit să ne construim mitul zilei de rând. Poate însă că nu e doar din vina noastră. Iată de ce am început să iubesc poporul ceh. Ei obişnuiau să spună: „Experimentează, însă doar dacă n-ai nimic mai bun de făcut".

Pentru a ţine rău mirositorul produs uman cât mai departe de Acropole, cehii, în calitate de popor născut din lumea elenistică, îl evocau în viaţa lor cotidiană ca pe un fapt inevitabil. Spre deosebire de noi, pentru care rahatul făcea parte din înjurătura cu care îţi împroşcai duşmanul, ei nu îi subestimau nici importanţa, nici pericolul. Aşa că m-am dat de partea albinelor, desigur de dragul mierii. Dar poate şi pentru că, lipsit de spirit critic, preţuiam capacitatea cehilor de a se resemna, cu artă, la ideea că sunt un popor mic şi de a sesiza avantajele practice ale mierii. În felul ăsta, nu cădeau niciodată într-un mare rahat. Spre deosebire de noi.

Studenţii de la noi din ţară, care făceau risipă de salivă când era vorba să-i critice pe cehi, mă plictiseau profund. Altfel stăteau însă lucrurile când venea vorba de femei. Acestea erau singura parte din peisaj faţă de care zdrahonii noştri exprimau o înclinaţie nedisimulată. Nu mi-aş fi închipuit vreodată că bărbaţii se pot lăsa atât de tare duşi de apă. Şi totuşi, aşa se întâmpla cu compatrioţii mei când era vorba de cehoaice. Plăcerile trecătoare se răzbunau, iar bolile venerice nu reprezentau decât partea vizibilă din aisbergul pedepsei. Curând, toate celelalte simţuri se atrofiau şi, astfel mutilaţi, băieţii noştri nu mai puteau scăpa de dependenţa cehă. Până la sfârşitul zilelor.

Profesorul Zeman, pilit, şi-a vânturat mâna prin dreptul ochilor mei, amintindu-mi brusc de întrebarea lui de băutor de bere:

— Kusturica, te-am întrebat dacă ştii în ce cuvânt rusesc se repetă de opt ori litera *o*?

— Trebuie să fie un strop de *govno* în enigma asta, i-am răspuns eu spontan.

Profesorul a încuviinţat cu un surâs larg.

— Sigur că da! *Lomonosovovogovno*[1]!

Pentru o clipă, s-a trezit în mine rebelul din Balcani:

— E o escrocherie pe față, e vorba de două cuvinte, nu de unul!

A conchis în stilul unui iluzionist de circ:

— Greșit, tinere. A fost adevărat doar până în momentul când am pronunțat cele două cuvinte dintr-odată, creând un neologism. Asta înseamnă că lumea culturii s-a îmbogățit astăzi cu un nou cuvânt compus. Și mai cu seamă lumea culturii ruse, care sper să priceapă cât de greu e să fabrici un cuvânt cu opt litere *o*.

Știam că rușii nu vor sări în sus de bucurie auzind că numele – cu șase litere *o* – al celei mai mari universități a lor a fost pus în relație cu cuvântul *govno*. Cu toate astea, mă gândeam că, dacă eu aș fi fost ocupantul și dictatorul, mi-ar fi plăcut să am niște supuși atât de înțelepți precum cehii. Ce de lucruri le trec prin cap când toarnă bere în ei! S-au deprins să muște și asta doare, dar până la urmă râzi, pentru că au strecurat în această mușcătură o doză serioasă de anestezic.

Traducere de Daniel Nicolescu

1. *Lomonosovovo-govno* – „Rahatul lui Lomonosov".

Mulțumesc, Federico!

În o mie nouă sute șaptezeci și cinci a murit Ivo Andrić, un mare scriitor european și totodată cel mai ilustru artist iugoslav. În același an, a ajuns la Praga o copie a filmului *Amarcord* al lui Federico Fellini. Deși eram amărât din pricina morții lui Andrić, am primit cu bucurie vestea că se va proiecta filmul. Văzusem deja mai multe filme ale lui Fellini, *La Strada*, *Șeicul alb* sau *Opt și jumătate*, și începusem să-mi contemplu propriul trecut ca pe un film. În cercurile de cineaști, părerea era unanimă: *Amarcord* era culmea operei marelui regizor. Cu toate acestea, apăruseră în presa italiană de specialitate câteva articole puțin binevoitoare, în care jurnaliștii îi reproșau că se îndepărtase de intelectualismul din *Opt și jumătate*. În mod evident, nu apreciaseră apropierea prea mare de public. Mă gândeam că ar fi trebuit să-l trimitem pe Bergman să discute cu ei. Știa să le tragă scatoalce ziariștilor. Așa își rezolva cineastul suedez disputele cu detractorii. Puțini știu că domnului care regizase *Fragii sălbatici* îi plăcea să-și soluționeze problemele personale cu o pereche de palme.

Am așteptat deci pelicula cu *Amarcord* așa cum pe vremuri, la Sarajevo, așteptam încă din zori cornurile și pâinicile în fața brutăriei Jerlagić.

Proiecția filmului a fost stabilită într-o vineri, la ora obișnuită, 14.00 fix, la clubul Academiei. Ajunsesem deja în anul doi și eram considerat un student destoinic. Mă duceam rareori la Sarajevo și aproape că o uitasem pe Maja. Părea să fi dispărut din viața mea, chiar dacă uneori, duminica, îmi mai zburau gândurile către ea. Poate pentru că suportam greu duminicile. În afară de dragoste, distracțiile nu deținеau

un loc prea important pe lista mea de priorităţi. Era o cicatrice din copilărie, un stigmat al vieţii sociale din cartierul Gorica. Gaşca de „granguri“ din care făceam parte privea timpul liber cu dispreţ. Nu suportam hohotele de râs din sala de cinematograf când rulau filmele cu Chaplin, dansul cu fetele şi alte mofturi de genul ăsta. Semănam cu o haită de lupi tineri care ţinea morţiş să arate prin comportament că nu face parte din lumea obişnuită şi care refuza să participe la formele convenţionale de distracţie. Eram încordaţi ca nişte războinici, ca nişte haiduci.

Încă de joi, perspectiva weekendului mi-a indus o stare de panică. Toată lumea pleca acasă, iar cafeneaua Slavija, care înlocuia acum Šetalište, se golea. La cămin, singurul sunet era cel al viorii unui student care se pregătea pentru examen. Bietul martir repeta de o mie de ori aceeaşi frază muzicală.

În acelaşi timp cu pelicula *Amarcord*, a ajuns la Praga şi un anume Kera, un şuţ din Sarajevo, cunoscut pentru îndemânarea cu care manglea din magazinele de haine de lux, chiar sub ochii vânzătorului. Avea un vocabular neobişnuit, cu un întreg arsenal de expresii foarte colorate, între care se remarcau cele destinate ţăranilor. Când cineva îl întreba pe Kera: „Ce mai faci, bă, ţară?“, el îşi apăra originea pretins aristocratică răspunzând: „Eu, ţară? Du-te, bă, la sapă!“. „Opincar“ era termenul obişnuit prin care cei din Sarajevo îi desemnau pe ne-orăşeni. De fapt, aşa-zişii orăşeni erau, în marea lor majoritate, nişte scursuri urbane, care jubilau atunci când găseau pe cineva situat şi mai jos pe scara socială. Kera era un hoţ aparte. Îi trata pe ţărani şi pe duşmani cu apelativul „grăjdari“, pentru că trăiau printre animale. Mai târziu, a introdus în traficul lingvistic termenul de „mămăligar“, ca o aluzie la hrana lor predilectă. Dacă cineva se dovedea mai rău decât un opincar, îl făcea „mămăligar“.

În drum spre Berlin, şuţul Kera hotărâse să se oprească la Praga. Obţinuse adresa căminului studenţesc la cafeneaua Slavija. Ne-am întâlnit să luăm masa împreună.

— Salut, bătrâne, am ajuns la Praga, în drum spre Berlin, și am o veste importantă pentru tine, m-a anunțat el direct.

Era chiar ultima persoană în stare să-mi comunice o informație privitoare la Maja, la care mă gândisem toată săptămâna precedentă. Și totuși:

— E moartă după tine, bătrâne. Toți ăia care roiesc în jurul ei nu sunt decât niște grăjdari. N-au nici o șansă, vere. Cea mai frumoasă fată din Sarajevo nu te vrea decât pe tine.

Am făcut atunci pe prostul:

— Las-o baltă, bătrâne. Fuse și se duse.

— Cum adică? De ce s-o las baltă? Doar n-o să te porți ca toți mămăligarii, doar n-o să lași măgăritarul la porci!

— Hai, las-o baltă! Povestea e încheiată.

I-am mulțumit pentru masă, după care am adăugat:

— Mă întorc la facultate, am o vizionare cu *Amarcord*.

— Cine-i ăsta?

Am dat buzna afară, surescitat, am alergat până la cămin să-mi fac bagajul și, în loc să merg la vizionarea filmului, am hotărât să plec la Sarajevo ca să verific la fața locului basnele lui Kera. Atât așteptam! Gonind spre gara Hlavní Nádraží, îmi spuneam că acest Kera stârnise vechea întrebare marca Sarajevo, al cărei răspuns conține elemente de filosofie existențială:

„Eu unde sunt în toată povestea asta?“, se întreba probabil șutul Kera, în timp ce-i număra pe toți șacalii care-o înconjurau pe Maja.

Am plecat spre Sarajevo, știind cu siguranță că voi vedea *Amarcord* curând.

Năucit de tutun, rupt de somn, am ajuns la Sarajevo după o călătorie de douăzeci și opt de ore. Am fost primul client la cafeneaua Šetalište. În timp ce-mi încălzeam fundul, așezat pe prichiciul sobei, Borka, ospătărița, mi-a pregătit un ou fiert.

— Bag seamă că lumea civilizată nu te-a învățat cum să te porți! Ia zi, la Praga te-așezi pe sobe? Dă-te jos, că-mi dărâmi teracota!

— La Praga nu mai există de mult sobe din astea preistorice, bă, înapoiato! Toată lumea are încălzire centrală cu gaze venite din Siberia.

— Hai, jos! Și-așa e dărăpănată!

În vechea Iugoslavie, chelnerii și chelneriţele, ca și poliţiștii, reprezentau o clasă privilegiată. Programul lor de lucru era mai scurt și aproape toţi erau informatori. Ospătăriţele și barmaniţele, turnătoare prin natură, se căsătoreau în general cu poliţiști și, chiar dacă nu figurau pe lista salariaţilor UDBA[1], ofereau informaţii ca simple amatoare.

— Trebuie să-ţi spun ceva, a continuat ea. E bine să știi că Maja se vede cu fiul chirurgului Vasiljević. Nu e mare lucru de capul lui. În schimb tu, tu eşti un leu-paraleu!

— Vasiljević ăsta e-un tip de treabă. Îmi amintesc că el mi-a pus mâna-n ghips, după ce mi-am rupt-o cărând *Titanicul*, în 1961, am spus eu prefăcându-mă că nu-mi păsa de ce auzisem.

— Nu contează, n-ai de ce să-ţi faci griji, nu-i nimic serios între ei, s-a băgat în vorbă Amela Aganović, care era pe-atunci cea mai bună prietenă a Majei și care trecea din când în când pe la Šetalište. Îl mai trimite din când în când pe micuţul Vasiljević după prăjituri în cartierul Grbavica. Maja adoră „boema“ și „choux à la crème“, așa cum le fac ăia de la cofetăria Jadranka. N-ai de ce să te temi, tipul nu-i de nasul ei.

— Amela, scuteşte-mă, fata asta nu mă mai interesează.

— Bine, am înţeles. Îţi spuneam doar așa... În cazul în care...

Zlatan Mulabdić, un soi de Bud Spencer al cafenelei Šetalište, era clientul cel mai matinal. Sărea rareori la bătaie. Era un bărbat cu suflet blajin, de fetiţă, dar putea deveni periculos când se înfuria. Într-o zi, după ce i-a snopit pe doi tipi, a aşteptat să vină salvarea și i-a ajutat pe infirmieri să-i instaleze înăuntru pe scandalagiii făcuţi K.O. Martorii afirmă că a lăcrimat atunci când maşina a pornit spre spital, în urletul sirenei. Zlatan s-a aşezat la masa noastră, m-a îmbrăţișat și m-a pupat.

— Am văzut-o ieri pe Maja a ta.

Am ridicat din umeri a nepăsare.

---

1. *Uprava državne bezbednosti* – Administraţia Securităţii de Stat.

— Ce-o tot ţineţi cu Maja? Nu puteţi depăşi subiectul? Eu am venit să vă văd şi, când colo, voi o ţineţi una şi bună: Maja-n sus, Maja-n jos!

Zlatan a arătat spre trotuarul de vizavi, din faţa magazinului Novi Dom.

— Ieri a trecut pe-acolo, bătrâne, până şi scaunele se-ntorc după ea. Se uită până şi femeile. E bună de tot!

— Şi ce legătură are asta cu mine? Fuse şi se duse!

Am luat numărul de telefon al Amelei şi m-am dus să mă culc, ca să recuperez noaptea nedormită.

Pe seară, am plecat să mă plimb pe strada Tito. M-am fâţâit un pic pe străzile din centru, apoi am luat un autobuz până la cofetăria Jadranka, din cartierul Grbavica. M-am aşezat într-un colţ şi am comandat o limonadă, sperând că Maja îl va trimite pe acel Vasiljević să-i cumpere prăjituri. Aveam deplină încredere în gusturile Majei, aşa că m-am năpustit pe nişte „choux à la crème“. Am hăpăit vreo şapte, plus o „boema“. Aproape că-mi venea să vărs. Ceea ce am şi făcut până la urmă. Am ieşit şi am scos totul din mine. Afară era frig. Ca să nu mă căptuşesc cu vreo răceală tot aşteptându-l pe Vasiljević, am intrat din nou în cofetărie. Am comandat iar o limonadă şi nişte prăjituri, de data asta pentru acasă. Nici urmă de Vasiljević! Norocul lui, dar şi al meu, pentru că nervii mi-o luaseră razna. În mine se dădea o luptă între fiinţa umană şi herţegovinean. „Băiatul n-are nici o vină“, spunea fiinţa umană. Herţegovineanul, însă, scutura din cap: „Nici vorbă, merită s-o ia pe coajă!“. Până la urmă, nu sunt sigur că aş fi reuşit să fiu prea blând cu el. Cred că i-aş fi spus: „Cine-mi caută harţă, trebuie să-şi numere zilele!“.

Ceea ce nu era tocmai în regulă. Era musai ca răspunsul lui să conţină faimosul „Ce?“, urmat de faimosul refren „Ce? Ce?“. Trebuia deci să găsesc o cale ca să-l fac să pice în cursă. Păi, mi-am spus, atunci o să-l întreb: „Ce ţi-a venit, mă?“. El, sunt sigur, mi-ar fi răspuns: „Ce? Ce să-mi vină?“. Odată rostit „ce“-ul fatal, nu mă voi putea abţine şi-l voi avertiza: „Ai grijă, zgâmboi, că te fac arşice!“. Nici n-o să mai aibă răgaz să mă-ntrebe ce arşice, că l-am şi buşit.

Între timp, sosise proprietarul cofetăriei şi mă privea cu o curiozitate stăruitoare.

— Cum te cheamă, tinere?

— Kusturica.

— Vino-ncoa, şi ia loc. Ce prăjituri poftești? Am fost împreună cu taică-tău la Urgențe, la terapie intensivă. Am făcut amândoi infarct. Ce om plăcut! S-a lăsat de băut?

— Da. Doar câte-un păhărel din când în când, i-am răspuns.

— Nu-i bine! N-are voie nici un strop! Uită-te la mine, fac cele mai bune prăjituri din Sarajevo şi n-am voie să m-ating de ele. Viaţa-i searbădă fără „choux à la crème“ şi „boema“, dar merită trăită oricum. Mai bine viu decât pe lumea cealaltă, nu-i aşa? Dă-i lui taică-tău un sfat din partea mea: la vârsta noastră, oamenii trebuie să aibă grijă de sănătatea lor.

M-a încărcat cu atâtea prăjituri, încât a trebuit să las o parte acasă, iar restul să-l iau cu mine la Praga.

— Nikola ţi-a transmis toate cele bune, i-am spus tatei, înainte de plecare.

— Care Nikola? Cofetarul?

— Da, el.

— Ce mai face Nikola? Se mai îndoapă cu prăjituri?

I-am răspuns că îi era interzis, din pricina infarctului.

— Zău, dacă nu e atent şi continuă să bage în el atâta zahăr, care produce cel mai mult colesterol, n-o s-o ducă mult. Dacă-l mai vezi, spune-i din partea mea că, la vârsta noastră, oamenii trebuie să aibă grijă de sănătatea lor.

Mirosul prăjiturilor lui Nikola m-a urmărit până la Praga. La Sarajevo nu făcusem ce trebuia să fac. De-acum încolo, era limpede că aveam să mă gândesc la Maja, şi nu doar duminica.

Atunci când am ajuns la cămin, pe geamul de la recepţie era lipit un aviz care anunţa o nouă proiecţie a filmului *Amarcord* la prânz. Presentimentul dinaintea plecării se adeverise. Weekendul meu la Sarajevo fusese un eşec, nici măcar nu izbutisem să verific dacă şuţul Kera mă dusese de nas, dar duminica nu era irosită: urma să văd *Amarcord*. Obosit

după drum, am dat pe gât câteva cafele şi m-am repezit spre club. O mulţime de oameni se îndrepta agale spre fotoliile confortabile – momentul mi se părea solemn. De parcă urma să se producă ceva colosal, deosebit de intens. N-am simţit niciodată un asemenea trac înaintea unei proiecţii. Când s-a dat la o parte cortina din faţa ecranului, muzica lui Nino Rota a spart imediat gheaţa dintre film şi public. Vedeam cum zboară pufii de plop prin faţa clădirilor, pentru că în mica localitate italiană de pe malul mării sosise primăvara. „Ce expoziţie încântătoare!“, mi-am zis. „Fulgii primăvăratici zburătăcesc pe deasupra caselor din Rimini şi astfel regizorul ne face cunoştinţă cu oraşul.“ Planurile se succed, legate de pufi. Un cerşetor ştirb ţopăie ca să-i prindă. Bodogăneşte ceva în italiană. Eu nu aud decât *„La primavera“*. Şi... adorm. Sunt trezit de nişte ropote de aplauze. Pe ecran se scurge genericul final. Ascult muzica şi, zăpăcit, privesc în jur. Devenind brusc conştient de situaţie, îl întreb pe unul dintre colegii mei, cu un sentiment de vinovăţie:

— Superb filmul, nu-i aşa?

— Fantastic! Cum poţi, bătrâne, să adormi pe un Fellini?

— Sunt groaznic de obosit. Nu pricep ce-i cu mine! Ce gafă uriaşă!

— Gafă e puţin spus! mi-a trântit-o un tânăr polonez de viitor.

Am ieşit în stradă, furişându-mă ruşinat. Cum de-am putut să adorm chiar la începutul unui film atât de important?

Toată săptămâna am fost chinuit de un profund sentiment de vinovăţie. La cursul de istorie a arhitecturii m-am căit, la cursul de estetică m-am căit, la cursurile de literatură m-am căit de asemenea, iar cursurile despre Noul Testament nu m-au ajutat nici ele prea mult. Cu toate acestea, apreciam în mod deosebit interpretările misterelor şi parabolelor. Cum am putut fi atât de tâmpit? Am ratat prilejul de a vedea o capodoperă. În momentul în care gustul îmi era în formare şi când era indispensabil să mă hrănesc cu opere valoroase. Cel mai ciudat mi se părea că atitudinea colegilor mei mă lăsa rece. Privirile lor dispreţuitoare vorbeau de la sine: „Nu-i de mirare, e un necioplit din Balcani, adoarme la un film de

Fellini“. Inexplicabil, simţeam că, deşi fusesem răpus de somn, se petrecuse ceva straniu. În timp ce dormeam, o parte din film se răsfrânsese în mine. Ca atunci când mixezi două cadre într-unul singur. Nu îndrăzneam să spun nimănui asta. Nu voiam să fiu luat peste picior, pentru că semăna cu povestea aia când ţi se bagă *Război şi pace* de Tolstoi sub pernă, ca să-ţi intre în cap fără să iroseşti atâta amar de timp cu lectura cărţii.

Într-o pauză, care a frizat coşmarul, dintre două cursuri de istoria arhitecturii, am auzit o veste întremătoare: copia după *Amarcord* avea să mai zăbovească la Praga încă o săptămână, sau chiar mai mult, datorită interesului pe care i-l arătau profesioniştii din cinematografia cehă. M-am simţit uşurat şi vinovăţia mi s-a evaporat. Din păcate, a trebuit să fac faţă unei noi încurcături sentimentale. Unei noi dileme. Dacă hoţul de Kera şi Amela spuneau adevărul, trebuia cu orice preţ să mă duc s-o văd pe Maja în weekendul următor. Dacă mă iubea, ar fi fost păcat să nu mă vadă. Auzisem că e plecată la munte, la Jahorina, şi că o grămadă de tipi roiau în jurul ei. Trebuia să afle că nu ţin la ea. Fiul Bebei Selimović, cea mai celebră interpretă de muzică populară de la noi, îi trăgea clopotele. Las’ că vezi tu pe dracu’, gagiule!

M-am hotărât deci să sar peste proiecţia de vineri. Nu era un capăt de ţară, pentru că mai fusese prevăzută una pentru lunea următoare!

Vineri, la orele 14.00 fix, mă aflam în trenul de Sarajevo. Sărisem într-un vagon de dormit bulgăresc, ferm hotărât să plătesc o cuşetă până la Belgrad, cu banii proveniţi din vânzarea pe sub mână a discurilor cu Weather Report cumpărate la Berlin. Chiar dacă, la început, aceşti bani erau destinaţi finanţării şi turnării filmului meu de examen, *Guernica*, n-am regretat o clipă. Trebuia să ajung odihnit la Sarajevo. Şi voiam să fac acelaşi lucru la întoarcere. Ca să fiu mai precis, voiam să fac tot posibilul să ajung proaspăt şi binedispus la următoarea proiecţie a filmului lui Federico Fellini, *Amarcord*.

Întins în cuşeta strâmtă unde se încăierau mirosul de ulei de motor şi cel de parfum ieftin, reciteam cursurile de regie ale profesorului Otakar Vávra. Am adormit în zăngănitul monoton al roţilor de tren. După câteva ceasuri, m-a trezit o frână bruscă. Trenul se oprise în plin câmp. M-am ridicat, cu inima gata să-mi spargă pieptul. Poate că visez, mi-am zis, simţind o mâncărime pe coapsă. Însă din acel moment şi până la Sarajevo, n-am încetat să mă scarpin. Simţeam mâncărimi pe tot corpul. Mi-era cu neputinţă să închid un ochi. Tot timpul mă duceam la toaletă ca să mă stropesc cu apă şi să încerc să mă calmez la gândul banilor aruncaţi pe fereastră. După toate aparenţele, luasem râie. Cu nervii la pământ, i-am mărturisit totul unui bulgar mustăcios:

— Bă, mustaţă! Între noi fie vorba, trenul tău e plin de râie, mă mănâncă peste tot!

— Fratele meu, ţin să-ţi atrag atenţia că igiena în trenul ăsta e perfectă, mie-n sută!

Şi a răspândit în aer un jet de spray, al cărui miros l-a subliniat neplăcut pe cel de ulei şi de parfum ieftin.

— Cine ştie cu ce paraşută ţi-oi fi tras-o! Şi te-ai căptuşit c-un sculament! Ha-ha-ha!

— Când ai blenoragie, nu te mănâncă din cap până-n picioare!

Am ajuns acasă plin de bube.

— Ai luat râie, Emir dragă, mi-a explicat Senka. O râie banală. Nu poate fi altceva.

A făcut rost imediat de-o alifie gălbuie pe care mi-am întins-o generos pe tot corpul.

— O să-ţi treacă, atât doar că trebuie să te ungi regulat. Nu-i mare lucru, e doar sâcâitor.

Badijonat cu alifie galbenă, am plecat spre muntele Jahorina. Tata ne împrumutase Volkswagenul lui. Conducea Zoran Bilan şi mai erau cu noi Haris, Paša şi Zlatan Mulabdić.

Nici urmă de Maja la hotelul din Jahorina! Uşor piliţi, am plecat spre barul Mladost, unde, se pare, Maja şi micuţul Selimović se aflau la un pahar. Nici acolo nu era nimeni. Aşa că ne-am pus pe băut. Bărbăteşte! Dintr-odată, m-am simţit

bucuros că nu-i găsisem. Ar fi trebuit să purtăm nişte discuţii foarte etilice. La vremea aceea stăpâneam deja tehnica autocriticii. Cum nu eram beat turtă, îmi mai dădeam seama cât pot fi de plicticos în starea aia, tot repetând acelaşi lucru de treizeci şi şase de ori. Totuşi înţelepciunea asta nu se potrivea cu dorinţele mele. Aşa că aburii beţiei s-au dovedit mai puternici, iar cumpătarea a pierdut lupta: nu exista nici o şansă ca seara să se termine altfel decât înecată în alcool.

Ce n-a reuşit să facă sobrietatea, a izbutit însă spaima.

Când am alunecat şi am luat-o la vale pe panta îngheţată din faţa barului, m-am agăţat în cădere de cravata ospătarului care ne servise şi care ieşise să ne însoţească şi să ne ureze drum bun. Omul a întins mâna să mă salveze, iar eu l-am înşfăcat de cravată! Ce-o fi crezut? Patinam cu mocasinii pe pământul îngheţat. Devenisem subit o roată de maşină care-şi sporea zadarnic rotaţiile, încercând să iasă la liman. Ospătarul a dat dovadă de o remarcabilă stăpânire de sine. A reuşit să-şi dezlege cravata. Iar eu m-am trezit căzând pe spate şi alunecând de-a lungul pantei, până m-am oprit în zăpadă. Când m-am ridicat, nu mai era nimeni prin preajmă şi hotelul dispăruse. Am făcut un pas şi am căzut imediat. Am derapat din nou pe panta abruptă, iar când am reuşit să mă redresez, am văzut că zăpada îmi ajungea până la burtă. Trupul îmi era învăluit într-un nor de aburi, provocaţi de diferenţa prea mare de temperatură. Nu vedeam nimic, nu auzeam nimic. Câtă vreme însă zăpada îmi răcea ţeasta în flăcări şi sângele înfierbântat de alcool, îmi era bine. Ba chiar am pufnit într-un hohot de râs nebun, provocat de senzaţia plăcută de răcoare. Foarte curând însă, am simţit nevoia să mă încălzesc. Această senzaţie, însoţită de o uşoară teamă, m-a făcut să revin la hotelul Jahorina.

— Zlatan Mulabdić nu e de găsit, m-a înştiinţat Njego când m-am întors.

— Cum adică nu-i de găsit?

— Uite-aşa, bătrâne, eu eram chitit doar să-mi salvez curul de frigul ăsta. Fir-ar să fie! Cum naiba trăiesc oamenii ăia în Siberia?

Oare aşa avea să se termine weekendul? Cu un prieten rătăcit, după o tentativă zadarnică de a o regăsi pe femeia

la care țineam? Culmea e că acest final s-ar potrivi de minune într-un scenariu contemporan. Un deznodământ paradoxal tipic, din care s-ar putea extrage toate ingredientele pentru construirea unei drame moderne. Un material excelent pentru elaborarea unui întreg șir de situații neașteptate. O superbă ocazie de a înfățișa diferite mistere și destine umane.

Zărindu-l pe Zoran Bilan adormit, i-am sfătuit pe ceilalți, fără să știu prea bine de ce:

— Nu-i spuneți nimic lui Zoran, sunt cei mai buni prieteni din lume, o să vrea să se ducă să-l caute, se va rătăci și el și-atunci ghinionul ar fi total!

Cu cât se apropiau zorii, cu atât simțeam că mă apropii de tragicul sfârșit anunțat. Pe măsură ce alcoolul mi se evapora din sânge, o ușoară stare depresivă mă convingea că deznodământul va fi fatal. Și, deodată, o nouă situație neașteptată: la recepție a apărut Zlatan Mulabdić. Venise însoțit de doi muncitori de la sistemul de întreținere a rețelei electrice.

— Hei, prieteni, nu-i nimic grav, important e să ne păstrăm sângele-rece! ne-a anunțat el, clănțănind din dinți.

Voia cu siguranță să spună că era important să ne păstrăm sângele cald, dar probabil că avea creierul amorțit de frig. Fericit să-l văd pe Zlatan în viață, l-am trezit pe Zoran.

— S-a întors Zlatan! i-am spus.

— Cine s-a întors? Unde-a fost?

— Culcă-te la loc, totul e în ordine! am spus eu, încântat de acest deznodământ.

Weekendul nu se terminase în mod tragic, însă am fost la un pas să cunoaștem un sfârșit paradoxal tipic pentru dramele moderne, unde oamenii duc o viață obișnuită, în care irup la un moment dat situații neobișnuite, cel mai adesea în timpul weekendului. Pe drumul de întoarcere spre Sarajevo, am început să mă gândesc din nou la Maja. Regretam că nu avusesem prilejul să-l previn pe fiul Bebei Selimović: „Hei, umflatule, încearcă să nu te prostești cu Maja, că te fac chiftele!“.

Râios în continuare, dar pe deasupra și mahmur, am luat a doua zi dimineață avionul spre Belgrad. De-acolo, la orele

15.00, aveam tren spre Praga, via Zagreb şi Budapesta. De-abia urcasem în tren, că a şi apărut bulgăroiul mustăcios, care m-a recunoscut:

— Hei, frăţie, îţi dau o cuşetă pentru doar treişpe mărci germane!

— Treişpe mărci ca să iau râie, fii serios!

De fapt, voiam să economisesc ceva bani pentru filmul meu de examen, fiindcă, în mod logic, era greu de crezut că mă pot căptuşi a doua oară cu râie. Aşa că m-am instalat în compartimentul gol – prin minune! – de clasa a doua, unde puteam să citesc. Alifia Senkăi îmi domolise mâncărimile şi numeroasele bube se uscaseră. Ce dacă nu puteam să dorm! M-am pregătit pentru cursurile lui Vávra şi am scris o nouă variantă a scenariului pentru *Guernica*.

Trenul a intrat cu un scârţâit de frâne în gara din Praga. M-am grăbit să ajung la cămin. Eram mândru şi nerăbdător să văd *Amarcord*. Am chiulit de la cursul de estetică al profesorului Ferbar, iar la cursul de literatură al doctorului Ciganek m-a lovit somnul, dar m-am împotrivit: nu, nici nu se pune problema să dorm. Am ieşit şi m-am plimbat de-a lungul râului Vltava, întrebându-mă dacă Smetana îl privea în timp ce compunea poemul simfonic *Ţara mea*. Nu era prima oară când îmi puneam întrebări neroade. Evident că n-avea nevoie să stea cu ochii la apă ca să-şi scrie capodopera! M-a cuprins din nou somnolenţa, de data asta de-a-n picioarelea. Am iuţit pasul către locul proiecţiei.

În sală aştepta un public numeros. S-a stins lumina, s-a derulat genericul de început, apoi vederile din orăşelul Rimini, o adevărată atmosferă renascentistă! E primăvară, pufii roiesc prin faţa obiectivului. Cu câtă măiestrie şi-a construit Fellini expoziţia! Apare cerşetorul, spune chestia cu *„La primavera“* în timp ce eu... adorm! Mă trezesc la genericul de final. Ce-i cu mine? Cum de mi se-ntâmplă aşa ceva? Şi de data asta am dormit tot filmul. Parcă fusesem deocheat. A trebuit să îndur din nou privirile dispreţuitoare ale colegilor. Ce era de făcut? Devenisem un caz clinic. M-am confesat unui prieten ceh, Jan Kubišta. N-a priceput de ce făceam atâta caz.

— Nu mi se pare nimic extraordinar, mi-a spus el. E cât se poate de simplu, nu poţi face două lucruri în acelaşi timp. Ţi se trage de la oboseală. Fii liniştit, filmul mai stă aici ceva vreme.

De unde acest sentiment de ruşine? Ratasem proiecţia unui film mare. Ei şi? Şi mai chinuitor a fost atunci când mi s-au povestit toate minunile reuşite de Fellini. Mă simţeam umilit. „Idiot ce eşti, mi-am spus, meriţi cu vârf şi îndesat să fii privit ca un rahat de către toţi colegii tăi!“

Totuşi, undeva în cutele ascunse ale creierului meu, nutream convingerea intimă că, de-a lungul întregii proiecţii, se produsese o supraimpresiune. Se petrecuse ceva între film şi mine.

Luni seara, în braseria La Sudek, am dat pe gât un amestec de bere cu rom – deşi a doua zi trebuia să încep un stagiu de pregătire. Potrivit programului de la Academie, era prevăzut să fiu asistentul Ljubei Velecka, o regizoare aflată în ultimul an de studii, pentru filmul său de diplomă.

Se întâmplă uneori să mai şi înveţi câte ceva în stagiile astea, deşi, în general, seamănă mai mult cu nişte şedinţe de dresaj. În realitate, asistentul este un ucenic care trece prin toate formele de servitute. Dacă reuşeşte să facă faţă testului şi să se aleagă cu ceva, poate spera că va avea şi el într-o zi un asistent. Pentru mine, tot acest exerciţiu ar fi fost de-a dreptul banal, dacă la filmări n-aş fi întâlnit-o pe Ágnes. Lucrurile s-au înlănţuit ca într-un ritual. Ágnes, care studia designul la Bratislava, deţinea rolul principal din film. Venise la Praga să se facă actriţă. Fata asta părea descinsă dintr-un tablou de Vermeer. Cu privirea ei de căprioară, Ágnes a transformat conversaţia pe care o purtam cu ea, în timpul unei pauze de filmare, în ceva mai mult decât un simplu schimb de cuvinte.

Bărbaţii care se întreabă de ce anumiţi reprezentanţi ai sexului tare dau lovitura acolo unde alţii eşuează, ar trebui să ştie că femeilor le place să trăncănească. În afara iţelor mistice care leagă un bărbat de o femeie, cel mai însemnat lucru este trăncăneala. Cu cât debitezi mai multe fleacuri şi

le conferi importanţă, cu atât ai mai multe şanse de izbândă. Trebuie doar să te ţii tare, s-o abureşti, s-o tromboneşti, prefăcându-te că eşti implicat în fiecare dintre tâmpeniile pe care le scoţi pe gură. După aceea, n-ai decât să aştepţi să-ţi pice-n plasă. Victoria-i asigurată!

Ágnes locuia în acelaşi cămin cu mine, la Hradební Kolej, nr. 2. La etajul de deasupra mea, în aceeaşi cameră cu Ljuba Velecka. Într-o seară, pe când se ducea la culcare, mi-a susurat „Noapte bună!". În seara aceea am adormit legănat de felul în care pronunţase aceste două cuvinte. Dimineaţă, când m-am trezit, am descoperit, pe noptiera de deasupra capului, un corn proaspăt aşezat lângă o sticluţă cu lapte. Parcă ar fi instalat cineva un furnal în cămăruţa mea îngheţată, iar temperatura ar fi crescut brusc.

Colaborarea noastră la film a continuat prin schimburi de priviri pline de recunoştinţă şi încărcate de o ciudată tandreţe. Povestea cu Maja o apucase pe un drum fără întoarcere. Privirea unguroaicei Ágnes mă ardea ca un fier încins. În dimineţile următoare, am continuat să mă trezesc cu un corn şi o sticlă cu lapte deasupra capului.

Joi, Ágnes trebuia să plece la Bratislava. În ciuda faptului că eram îndrăgostit, nu încetam să-mi repet: trebuie să vezi *Amarcord*, asta-i voia Domnului.

Vineri, la orele 14.00, urma să aibă loc întâlnirea mea cu marele regizor şi cu filmul său.

Miercuri seara, la cină, în cantina căminului, Ágnes mi-a aruncat o privire timidă. Deşi nu se petrecuse nimic între noi – zero săruturi, cât despre sărit în pat, nici gând –, am simţit că vrea să-mi spună ceva important.

— Ştii, a început ea, îmi placi.

— Şi tu mie, i-am răspuns.

— Dacă vrei, ne putem petrece weekendul împreună, la mine în Slovacia. Ca să-ţi faci o idee despre cum arată un sat unguresc.

— De ce să mergem aşa departe ca să te pot săruta?

S-a îmbujorat, iar eu am adăugat:

— Aş vrea să văd *Amarcord*. Am ratat de două ori proiecţia până acum.

— Dacă n-ai chef, o lăsăm pe altă dată.

— Nu că n-am chef, dar...

Pe scurt, mi-am zis că n-o să văd filmul lui Fellini nici de data asta.

Apoi mi-am amintit că *Amarcord* o să ruleze și luni. Așa că m-am răzgândit:

— De acord, aș fi încântat să văd un sat unguresc. Filmul poate să aștepte.

Am luat loc în tren și totul a început să semene cu o idilă înflăcărată. Fusesem prea multă vreme singur, iar cornurile de deasupra capului mă răvășiseră. Și încă ceva: nu mai era nevoie să trăncănim și nici să îndrug verzi și uscate. În timpul drumului, m-am întrebat doar o singură dată dacă micuțul Vasiljević continua să cumpere prăjituri de fiecare dată când Maja avea poftă de ceva dulce.

Când am ajuns la Bratislava, eram îmbrățișați. La gară ne aștepta fratele lui Ágnes, pe care mi l-a prezentat plină de mândrie:

— Miklós.

Imediat, i s-a adresat soră-sii cu un ton iritat. Stânjenit, am întrebat-o dacă făcusem ceva nepotrivit.

— Nici vorbă, totul e-n regulă, m-a asigurat ea, mi-a zis doar că un polițist i-a cerut actele pentru că își parcase prost mașina. Și i-a mai spus că noi, ungurii, suntem singurii care le facem probleme slovacilor și că suntem mai rău ca țiganii.

Am ajuns în sat marcați de impresia neplăcută pe care o lăsase întâlnirea dintre Miklós și polițistul slovac. Tatăl lui Ágnes, Zoltán, a apărut roșu la față și în mod limpede pilit. Mi-a strâns mâna, aparent calm.

— Bun venit într-o cinstită casă unguréască! mi-a spus.

De îndată însă ce i-am mulțumit în cehește pentru ospitalitate, blândețea i s-a risipit:

— Nu vorbești ungurește? s-a mirat el.

— Nu.

— Cum adică?

— Pentru Dumnezeu, tată, de ce-ar trebui să vorbească ungurește?

— Nu știu, îmi închipuiam că prietenul fiică-mii ar trebui să știe să vorbească limba noastră.

După ce ne-am așezat la masă, Zoltán s-a apucat să recite o poezie în ungurește.

— Păcat că nu poți înțelege, mi-a zis Ágnes, poezia e minunată.

Apoi, cele trei gazde ale mele au început să intoneze un cântec popular maghiar. Fără să știu de ce, m-a năpădit un sentiment de jenă, cu atât mai mult cu cât zărisem în privirea lui Ágnes o stânjeneală asemănătoare. La încheierea cântecului, Zoltán s-a lansat într-o conversație serioasă. Continuam să ședem la masă, iar el a rugat-o pe Ágnes să-mi traducă ce spunea.

— Știi că ai intrat într-o casă de unguri cinstiți, așa că dacă vrei s-o iei pe Ágnes de nevastă...

— Tată, ce tot vorbești acolo? Cum adică să mă ia de nevastă?

— Taci că v-am citit, nu sunt orb și nici tâmpit!

În mod evident, Zoltán se hotărâse să-și mărite fata.

— Tată, nici vorbă de-așa ceva!

Ágnes a izbucnit în plâns și a fugit să se ascundă în camera ei. Mă pregăteam s-o urmez, când Zoltán m-a oprit.

— Femeia plânge, și ce dacă? mi-a spus el, de data asta în slovacă.

— Ce-a zis? l-am întrebat după ce am auzit-o pe Ágnes strigându-i ceva între două hohote de plâns.

— A zis: „Tată, de ce mi-ai stricat afacerea?“.

Ágnes asta mă decepționa până la urmă. Cum putea oare o femeie, după doar două zile, să califice relația ei cu un bărbat drept „afacere“, asta în cazul în care nu era o curvă? Poate că nu folosea cuvintele cum se cuvine. Poate fusese o scăpare, dar genul ăsta de exprimare nu-ți iese prea ușor pe gură. Era, fără îndoială, o manevră strategică, pe care comportamentul tatălui a confirmat-o.

— Las-o, o să discutăm doar noi, ca între bărbați, s-a încăpățânat el.

Nu-i convenea că trebuie să vorbească în slovacă, se împotmolea în cuvinte, continuând să bea. Am încuviințat tot ce-a spus în acea seară. Am fost de acord cu nenumăratele motive pentru care lucrurile mergeau cum mergeau: nevastă-sa murise,

el rămăsese singur cu copiii... Am fost de-a dreptul posac tot restul nopții, pentru că individul nu m-a lăsat o clipă să-mi trag sufletul. Un beţiv ordinar. În acest timp, Ágnes stătea cuprinsă de amărăciune în camera ei, pentru că știa că dragostea noastră fusese ucisă în fașă. În zori, m-a însoțit tăcută până la ușa casei. Nu mai avea nimic din femeia plină de nobleţe care lăsa cornuri proaspete deasupra capului unui student singuratic. Îmi strângea convulsiv brațul, perfect conștientă de schimbarea care se petrecuse în cursul nopții.

— Voiam doar să știi că tata nu-i așa de rău cum pare.

— Știu.

După care am plecat spre gară.

De această dată, după întoarcerea la Praga nu m-am mai simțit obosit. Mai degrabă mâhnit din pricina acelui episod penibil. În plus, îmi părea rău pentru Ágnes. De ce renunțasem atât de repede la privirea ei galeșă? Ce motiv năruise această poveste de dragoste incipientă? Să fi fost oare vorba despre faptul că nu voiam să ratez din nou ocazia de a vedea *Amarcord*?

Am ajuns din vreme în fața clubului Academiei și am așteptat răbdător proiecția. Marea clipă se apropia. Am căscat în mai multe rânduri. „Nimic îngrijorător“, mi-am spus. „Orice om necăjit cască“. Sala începea să se umple. Pe lângă studenți, mai erau și numeroși oameni din lumea cinematografiei, veniți să vadă un film cu adevărat mare. În momentul când trebuia să înceapă proiecția, a apărut pe scenă profesorul nostru Antonín Brousil. Omul care reușise să aducă numeroase filme de dincolo de Cortina de Fier, până la Academia noastră praghează, a salutat asistența și a anunțat că, datorită imensului interes suscitat de această capodoperă, filmul avea să mai rămână la Praga încă trei săptămâni. Apoi a mai spus că Fellini era un Shakespeare al timpului nostru. Am simțit că îmi cad pleoapele, dar mi-am revenit repede. Picotisem puțin în timpul discursului lui Brousil, însă omul spusese lucruri pline de noimă. Aplauze. Cortina se dă la o parte. Ecranul se luminează. Luminile din sală se sting treptat. Întuneric. Începe filmul. Ce expoziție minunată! Rimini văzut prin

obiectivul operatorului Giuseppe Rotunno, pufii primăvăratici care leagă diversele planuri, cerşetorul care ţopăie după fulgii de plop, spunând *„La primavera!“*. Şi eu, eu... mă las furat de somn. Dorm şi mă trezesc în momentul când curge genericul de final! Cum se poate? Sunt normal la cap? Colegii mei nu mai erau acolo ca să mă ia peste picior. Era doar un tehnician care, politicos, mi-a ridicat piciorul de pe genunchii lui ca să poată pleca. Eram numai bun de internat la ospiciu!

Am fost posomorât toată săptămâna. Eram deprimat din pricina fiascoului din timpul weekendului în Slovacia, dar şi din cauza irepresibilei mele nevoi de a dormi în timpul unei capodopere cinematografice.

La recepţia căminului, am fost anunţat că un anume Kera din Sarajevo voia să mă vadă. Se întorsese de la Berlin, îmbrăcat în piele din cap până-n picioare.

— Auzi bătrâne, m-am scos, sunt mai plin de lovele ca niciodată, aşa că te poftesc să luăm masa, însă cu o singură condiţie.

— Care?

— Să-mi găseşti cel mai scump restaurant din oraş!

De-abia ne instalaserăm la Dubone, cel mai luxos restaurant din zonă, că şuţul Kera s-a şi apucat să facă paradă de tot ce învăţase prin lume. Îi chema pe chelneri ca să-i înveţe cum să se poarte.

Atunci când un tânăr imberb ne-a servit cu coniac, Kera mi-a spus:

— Tradu-i tu mămăligarului ăstuia că, întotdeauna, coniacul se serveşte călduţ, şi zi-i să-mi aducă şi nişte boabe de cafea prăjită.

În timp ce-i traduceam băiatului dorinţele lui Kera, mă gândeam cât de greu e să înduri narcisismul, fie că e vorba despre un naţionalist ungur care vrea să scape de fiică-sa, fie despre un hoţ din Sarajevo.

— Hei, ce-ai de gând? Faci şi tu ceva ca lumea?

— Nu, tocmai m-am întors de la Bratislava şi m-am hotărât să mă-nsor.

Nu știu de ce i-am spus asta. Probabil ca să-i întrerup cursul acela idiot despre bunele maniere și să-i scap pe ospătari de tortură. Nu pentru că aș avea vreo mare simpatie pentru chelneri, ci fiindcă mi-era greu să văd pe cineva dându-și aere. Și să stau să mă uit cum un tip din cartierul Vratnik din Sarajevo le dădea lecții de bună purtare praghezilor mă scotea din pepeni.

— Ah, deci te însori! Bravo! Cu Maja? Să crape toți ăia cărora le curg balele după ea!

— Care Maja? Am găsit o unguroaică trăsnet!

— Le știu eu pe unguroaice, sunt cele mai tari gagici din lume!

În seara aceea, Kera s-a îmbătat cui. Le dădea bacșișuri în hârtii de o sută de mărci chelnerilor și încerca să le agațe pe chelnerițe vânturându-le pe sub nas un teanc de bancnote.

— Bun, am înțeles povestea ta cu unguroaica, dar e păcat ca perla orașului nostru să încapă pe mâinile unor mămăligari. Asta e, ce să-i faci! Când o să ajung înapoi în Sarajevo, o să dau sfară în țară că te căsătorești cu o unguroaică, să crape toți de ciudă! a conchis șutul Kera, beat mort.

A doua zi a plecat spre Sarajevo.

La trei zile după plecarea lui Kera, m-a sunat Amela Aganović.

— E-adevărat ce-am auzit? s-a interesat ea.

— Ce-ai auzit?

— Se zvonește că te-nsori!

— Amela dragă, mai devreme sau mai târziu orice bărbat se-nsoară. Așa că mai bine s-o fac mai devreme.

— Îți bați joc de mine? Maja o să moară de supărare!

— Ce treabă are Maja în toată chestia sta? Știi când am văzut-o ultima oară?

A doua zi, Amela mi-a telefonat din nou.

— Bagă-ți bine în cap, Maja e disperată! Rău de tot! Plânge de sare cămașa de pe ea!

Am făcut pe cinicul și l-am citat pe Pirandello – tocmai studiam o nuvelă de-a lui pentru un scenariu:

— Femeia trebuie să elimine apă, așa că o scoate pe ochi, o să-i treacă, nu-i un capăt de țară!

În același timp, mă gândeam că Maja încă mă mai iubește. Am hotărât însă să-mi ascund sentimentele, precum Dirk Bogarde în *Servitorul*[1]. Am continuat:

— Salut-o din partea mea, am petrecut totuși clipe frumoase împreună.

Când, spre sfârșitul iernii, m-am dus în Berlinul de Vest să cumpăr niște discuri care-mi fuseseră comandate de cehi – care nu puteau trece granița –, am zărit un afiș cu *Amarcord*. Să intru la cinematograf? Dacă mă lua iar somnul?

N-am intrat să văd *Amarcord*. Ca să nu risc să mă acopăr din nou de rușine.

La Berlin am cumpărat niște discuri de jazz-rock, ca să le revând la Praga și să-mi refac bugetul necesar realizării filmului meu de diplomă. În trenul de întoarcere, am început să visez la vremuri mai bune și la clipa când aveam în sfârșit să fiu în stare să văd *Amarcord*.

A venit primăvara și, odată cu ea, sfârșitul anului școlar, pe care l-am încheiat numai cu note de zece. Aveam toată vara înainte.

Cele mai frumoase vacanțe de vară le-am trăit în perioada studiilor. Fericirea supremă era campingul de pe insula Mljet[2]. Acolo, Zoran Bilan, Zlatan Mulabdić și cu mine ne simțeam ca niște regi. Debarcam beți de la Dubrovnik, ca niște pui de maimuță care băuseră prea mult lapte de cocos fermentat. Așa cum ajungeam, tot așa ne și întorceam la Sarajevo, la sfârșitul verii.

În timp ce ne montam cortul în camping, l-am asigurat pe un polițist local de întregul nostru sprijin:

— Hei, bătrâne, dacă se ivește vreo problemă, dă-ne de știre că o rezolvăm noi!

Probabil că, la început, polițistul și-a închipuit că glumesc. Dar, după felul în care ne privea pe noi, lupii cei tineri, era limpede că se gândea să-mi ia în serios promisiunea. Era

1. Film din 1963, regizat de Joseph Losey.
2. Insulă din sudul litoralului croat.

singurul responsabil cu ordinea publică de pe insulă şi şi-a dat seama rapid că o înţelegere cu noi nu era de lepădat. Dacă se isca vreo încăierare, până să vină poliţia din Dubrovnik, risca s-o ia rău pe coajă. Pe când aşa, se bucura de protecţia noastră; nimănui nu-i era îngăduit să se uite chiorâş la el. Cel care ar fi îndrăznit, ar fi avut de-a face cu noi. Iar asta, după cum bine ştia toată lumea, nu era recomandat.

De-abia făcusem ochi, că Zlatan mi-a dat o veste îmbucurătoare:

— Maja a ta a venit pe insulă!

„Ohoho!“, mi-am zis în barbă, după care, cu voce tare:

— Puţin îmi pasă!

— A căzut de pe bicicletă şi s-a lovit destul de rău. Şi-a julit picioruşele alea frumoase. Încearcă să găseşti nişte pătlagină pe insulă, e-un leac minunat pentru genul ăsta de zgaibe!

— Pătlagină ca să-i pun pe ţâţe? am răspuns eu, făcând pe durul.

Am aşteptat să se îndepărteze Zlatan şi m-am strecurat până la drum. Când m-am convins că nu se uită la mine, m-am năpustit spre piaţa centrală ca un alergător pe suta de metri.

Am ajuns la barul de pe malul lacului cel mare[1] şi am comandat o cafea. O barcă cu motor a acostat pe un chei improvizat, şi am văzut-o pe Maja coborând din ea, ajutată de un marinar. Era băiatul familiei în casa căreia se instalaseră Maja şi părinţii ei. La prima vedere, părea un puştan dalmat, aşa că m-am străduit să par, prin comparaţie, un tip matur.

Am făcut eforturi serioase ca să nu par tulburat. Nu ne văzuserăm de un an şi jumătate şi mi-era teamă să nu se repete noaptea aceea mută de la hotelul Belgrad. Deodată, mi-a venit o idee strașnică. Să vorbesc despre viitor. În lupta dintre fiinţa umană şi herţegovinean, a câştigat herţegovineanul. Însă de data asta herţegovineanul avea şi suflet:

1. Pe insula Mljet există două lacuri: Malo jezero şi Veliko jezero, lacul cel mic şi cel mare, legate între ele.

— Maja, ai nevoie de un bărbat serios, de un intelectual. De fapt, cea mai bună combinaţie ar fi un intelectual niţeluş cam golan. Dacă ţi-ai găsi un tip care nu-ţi poate oferi decât o singură latură, de pildă un bărbat inteligent, n-o să dureze. Te vei plictisi imediat. Iar dacă ar fi un individ din tabăra cealaltă, adică un golan necultivat, capabil doar să-ţi ofere siguranţă, te vei sătura rapid de mitocănia lui şi-ţi vei lua lumea-n cap.

— Vrei să spui că mi-ar trebui un tip ca John Dillinger, care a terminat facultatea de filosofie?

— Nu chiar de calibrul ăsta, dar pe-aproape.

Am pufnit amândoi în râs. Şi mi-am dat seama că începusem la rândul meu să trăncănesc. „Atunci când se maturizează, bărbatul nu-şi mai poate pune frâu gurii“, mi-am spus. „Fără îndoială, pentru că, în timp, a învăţat ceva de la viaţă. Nu mai e un filfizon care îşi împrăştie cugetările în dreapta şi-n stânga. În epoca pubertăţii, nu ştie să le pună cap la cap, aşa încât e mai bine să-şi ţină gura, ca să nu se facă de râs. Dar, până la urmă, o fi bine să spui numai chestii deştepte?“ Aşa că m-am hotărât să folosesc doar exemple din viaţa de zi cu zi:

— Ştii cum a cerut-o Paşa pe Cuna în căsătorie? I-a zis: „E mai bine să te măriţi cu mine decât cu un tip care a terminat facultatea. O să-ţi pui pirostriile şi la trei luni după aia o să mă cauţi ca să-ţi fiu amant. În felul ăsta e mai economic: o să-ţi fiu şi soţ şi amant“.

În momentul acela nu eram conştient că, rostind această frază, îi sugeram Majei că vorbeam de fapt despre mine şi că ea putea fi înţeleasă ca o cerere în căsătorie.

În toamnă, *Amarcord* a fost programat la cinematograful Romanija din Sarajevo. Era epoca de aur a marilor cineaşti.

— Ştii că rulează *Amarcord*, al lui Fellini? m-a întrebat Maja entuziasmată. L-ai văzut?

Ce era să-i spun? Adevărul? Imposibil. Cum ar fi putut un student la regie să mărturisească deschis c-a adormit de trei ori la rând în faţa acestei capodopere? Iar dacă-i spuneam că nu l-am văzut, ar fi fost şi mai rău. Ar fi fost ca şi cum l-ai fi întrebat pe un student la arte plastice dacă a văzut

lucrările lui Michelangelo, iar el ar fi răspuns că nu. Am ieşit din impas cu multă dibăcie:

— E un film pe care poţi să-l vezi şi de o sută de ori!

— Atunci, du-mă să-l văd!

Ne-am ocupat locurile în cea mai frumoasă sală din Sarajevo, Romanija. Cortina s-a dat la o parte. Au început să se deruleze secvenţele de debut: pufii zboară, legând vederile asupra oraşului Rimini. Cât de perfect şi-a construit Fellini expoziţia! Bătrânul lup foloseşte pufii ca să înlănţuie imaginile. Jos pălăria! Apare cerşetorul care spune *„La primavera!“*, iar eu... eu, ca printr-o minune, nu adorm. Apoi, o femeie întinde rufele pe sfoară. Apare un avocat care vorbeşte în faţa camerei, micile puşlamale ale oraşului îi aruncă vampei locale, Gradisca, tot soiul de vorbe deocheate. Fericirea mea e fără margini. În timp ce priveam imaginile, mut de admiraţie, o ţineam de mână pe Maja de parcă ne-am fi aflat într-un avion.

Amarcord a însemnat pentru filmele mele ceea ce Big Bang-ul a reprezentat pentru univers. Imaginile şi intenţiile sale au devenit izvoarele care au umplut toate albiile mele cinematografice. După ce l-am văzut, tot ceea ce s-a petrecut în viaţa mea de cineast s-a măsurat cu metrul lui. Pe scara existenţei mele, toate evenimentele, locurile şi fiinţele importante au făcut un salt substanţial! Mama, tata, casa mea, prietenii, alături de tot ceea ce, în mod întâmplător, mi se lipise de suflet: pădurile, regiunile muntoase, fundurile femeilor, bicicletele, acoperişurile lăcaşurilor de cult, podurile, trenurile, autobuzele... Dar şi tot ce detestam: cravatele, blocurile înalte, maşinile de gătit, şcolile, spitalele. Şi, nu în ultimul rând, tot ce avea valoare în ochii mei: noblețea, curajul, istoria, muzica. Pe toate acestea le-am redescoperit.

Guernica, filmul meu de diplomă, nu semăna cu *Amarcord*, dar era legat de el printr-un pod invizibil. Ideile, ca nişte drumeţi care circulă liber de pe un mal pe altul, treceau pe acest pod, estompând diferenţele felului în care era percepută lumea în munţii bosniaci sau pe malurile Mediteranei. *Guernica* asculta de aceeaşi regulă ca şi *Amarcord* – anume că fiinţa

umană trebuie filmată în spaţiu, şi că un chip nu trebuie niciodată despărţit de mediul în care evoluează. Datorez această concepţie faptului că am văzut filmul lui Fellini de mai bine de zece ori.

Când i-am arătat pelicula profesorului meu Otakar Vávra, acesta mi-a spus:

— E un film serios. Astfel de lucrări te fac să simţi că merită într-adevăr să-i înveţi pe studenţi regia.

În sinea mea, am spus: „Mulţumesc, Federico!“.

Traducere de Daniel Nicolescu

Defunctul era un mare dușman al alcoolului

În o mie nouă sute șaptezeci și opt, s-a născut fiul meu, Stribor. În același an, am obținut diploma de absolvire la Praga. Din viața mea dispăruse definitiv spaima că aș fi putut ajunge un erou tipic pentru literatura socială a începutului de secol XX. În aceste romane, provincialii, colegii mei, își ratau viața în marile orașe. Depășisem cu succes această etapă. În ciuda remarcilor profesorului Zeman despre regizorul inteligent și tații idioți, despre filme și copii, pentru mine era capital să am un urmaș. Un prunc, precum în *Odiseea spațială 2001* a lui Stanley Kubrick. Copilul ca o bucurie cosmică, dar având în plus căldura pântecului matern, spre deosebire de frigul nemilos care domnește în universul lui Kubrick.

Întoarcerea în orașul meu natal nu fost la fel de tristă precum plecarea. Eram preocupat cum să organizez nunta cu Maja. Nu părea tocmai simplu, după cum nu era deloc simplu să ne definim apartenența socială. Deja, la vremea aceea – era un fenomen încă izolat, dar notabil – cuplurile tinere se căsătoreau doar în prezența unor martori. După înscrierea în registrul stării civile, însurăței înlocuiau masa festivă printr-un modest prânz în doi.

Când le-am propus acest model părinților noștri, au protestat vehement:

— Dacă chiar vreți să vă luați, atunci căsătoriți-vă ca niște oameni normali, pentru numele lui Dumnezeu!

Eu îmi imaginam căsătoria noastră ca pe un scurtmetraj. Vesel și elegant, precum filmele lui Jean Renoir. Din păcate, o astfel de căsătorie era de domeniul utopiei. Familiile noastre nu aveau rădăcini țărănești. Ținând seama de prietenii noștri, de familii, dar și de climatul general, era greu să ocolim gustul îndoielnic al subculturii populare în care se împotmoleau până la urmă cu toții.

Cumpărau discuri ale formației Bijelo Dugme, se zbânțuiau pe un soi de rock'n-roll pastoral, dar păstrau în buzunare sau prin genți casetele care le exprimau adevărata orientare. Preferințele lor se îndreptau către o muzică primitivă, născută într-un *„no man's land"* aflat între Orient și Mediterana și corcită cu influențe anglo-saxone. Până la urmă, ca să n-o mai lungim, era vorba despre o adunătură de melodii și texte în care nimic nu mai avea legătură cu nimic. Un soi de muzică turbo-folk ce mă ducea cu gândul la prosoapele din hotelurile românești de pe vremea lui Ceaușescu, care se dezintegrau în contact cu apa de pe față. Și care puteau fi calificate printr-un singur cuvânt: *schuft,* de căcat! Tot așa și muzica asta, a fost și a rămas de căcat. Din păcate, era cât se poate de elocventă pentru sentimentele majorității locuitorilor din Republica Socialistă Federativă Iugoslavia.

Primul pas spre căsătorie consta în organizarea unor întâlniri între părinții celor două părți. Trebuiau să se viziteze reciproc, ca niște mici delegații de stat.

— Să vină la noi, a propus de îndată Murat. Le pregătesc o masă pe cinste, o masă de neuitat!

Mišo Mandić, de partea cealaltă, a rămas uimit, pe bună dreptate:

— Potrivit rânduielii, familia Kusturica trebuie să vină mai întâi la noi! Cine cere mâna cui? Nu ei trebuie să vină să ceară mâna Majei? Că doar n-o s-o cerem noi pe-a lui Emir!

Când a ajuns în apartamentul din strada Marcel Šnajder nr. 8, Murat a dat dovadă de o mare originalitate. Cum a trecut pragul, a cerut să vadă câte încăperi are apartamentul. Mama Majei, doctorița Lela Kušec, l-a privit uluită. Putea

să reacţioneze violent, dar a reţinut-o un singur lucru: descumpănită de o asemenea lipsă de tact, a vrut să nu pară şi ea la fel de mojică. Aşa că a păstrat tăcerea, uitându-se la fiica ei, Maja, care, plină de bunăvoinţă şi politeţe, l-a condus pe Murat prin toate camerele. Mie îmi venea să intru în pământ. Tata mi-a aruncat o privire şi m-a întrebat, pentru a mia una oară, cu voce scăzută:

— Ce-ai mai păţit? Unde-am greşit?

Murat era convins că, făcându-şi această intrare în forţă, îşi onora gazdele şi, în acelaşi timp, dovedea cât de fericit este că fiu-său va intra într-o familie bună.

— Jos pălăria! a exclamat el. Ăsta da confort, dragă Emir. Mai rar aşa ceva în Sarajevo sau chiar în toată Bosnia-Herţegovina!

Cu un zâmbet, Maja a dizolvat toată tensiunea din jur. Senka şi cu mine eram stânjeniţi, dar Mišo privea cu simpatie comportamentul oaspetelui său, care îi amintea de controlul neprevăzut al Inspecţiei Urbane din Sarajevo.

Părinţii noştri şi-au dat repede seama că se ştiau din vedere. Vechi cunoştinţe, Mišo şi Senka au schimbat, în sfârşit, primele lor cuvinte. Mišo a remarcat asemănarea dintre Senka şi fratele ei, Akif.

— Senka, a întrebat el, domnul acela misterios care, de douăzeci de ani încoace, mă salută în cartierul Baščaršija scoţându-şi pălăria nu e cumva fratele tău?

— El e! a intervenit Murat, rotindu-şi mâna de parcă ar fi înşurubat un bec, ca să arate că fratele Senkăi era uşor sărit de pe fix. Ca şi soră-sa, de altfel!

— Bine că eşti tu normal! i-a răspuns Senka. Nu e barman în Sarajevo care să nu ştie asta!

Murat era entuziasmat că găsise în Mišo un om care îi împărtăşea punctele de vedere, şi nu ascundea asta. Cel mai încântat era de faptul că aveau aceeaşi părere despre Tito şi că priveau la fel trecutul şi viitorul. Mišo tempera constant inteligenţa cam precipitată a lui Murat cu marea lui erudiţie.

— Şi nu numai atât..., spunea el, după care îşi expunea cu lux de amănunte argumentele, extrase din solida lui educaţie

enciclopedică, dar şi din experienţa şi responsabilităţile sale de judecător.

Familia Kusturica a părăsit apartamentul familiei Mandić fără să fi deschis măcar subiectul căsătoriei.

În timp ce mergeau pe strada Marcel Šnajder spre staţia de autobuz, mama şi tata şi-au început râcâiala obişnuită:

— Nici măcar acum, când se căsătoreşte Emir, n-ai fost în stare să eviţi subiectul Tito?! i-a reproşat mama.

— Senka dragă, cât o să mai îndur observaţiile tale? i-a replicat tata.

— Ai putea scăpa de observaţiile mele, Murat, dacă măcar în momentele solemne ai lăsa-o naibii de politică!

Văzând că ea izbucnise în plâns, tata s-a potolit:

— Zău, Senka, îţi jur cu mâna pe inimă că nu eu am deschis discuţia, ci Mišo. Dacă vrei, ne întoarcem să-ţi confirme.

Senka a continuat să plângă, iar tata şi-a dat seama că de-abia atunci, biata de ea, devenise conştientă de faptul că fiul ei îşi lua definitiv zborul, spre o nouă viaţă.

Săptămâna următoare, familia Mandić ne-a întors vizita. Încă din prag, Mišo a propus un nou subiect:

— Credeţi că marxismul îşi mai îndeplineşte misiunea, în condiţiile în care se întemeiază pe ideea că istoria trebuie ţinută în frâu aşa cum îşi struneşte un birjar caii?...

Problema organizării şi a locului de desfăşurare a nunţii au fost lăsate în grija femeilor şi copiilor: problema era mai puţin importantă decât răspunsul la întrebarea care fusese lansată. Cu toate astea, lucrurile nu erau tocmai simple. Ai noştri nu aveau nimic din familiile bosniace tipice. Mišo era fiu de bancher, bunicul său, Miloš, făcuse pionierat jurnalistic în Bosnia, iar mama sa era fiica brutarului din Visoko. Neamurile Kušec şi Domicelj, din care se trăgeau bunicii Lelei, erau sloveni şi croaţi. Veniseră în Bosnia pe cea dintâi cale ferată austro-ungară. Maja era, prin urmare, un fericit produs al Regatului Sârbilor, Croaţilor şi Slovenilor. Aşadar nu-i de mirare că, şi azi, mai are unele sentimente pro-monarhice. Date fiind familiilor noastre atipice, nu era cu putinţă

să încheiem căsătoria printr-un banchet balcanic, cu muzică de prost gust şi sonorizare deprimantă, cu nuntaşi dezamăgiţi care beau până cad sub masă, vomită şi până la urmă scot cuţitul... Pe de altă parte, era imposibil să scăpăm de marea specialitate a autorităţilor din Sarajevo: căsătoria la grămadă, împreună cu alte cinci cupluri.

În timpul ceremoniei, am încercat să dau o notă de originalitate evenimentului. Ofiţerul stării civile, un tip buhăit, ce părea pe jumătate adormit, m-a întrebat cu voce cântată:

— Emir Kusturica, o iei în căsătorie pe Maja Mandić?

N-am răspuns nimic. S-a instalat o tăcere mormântală. S-au auzit suspine şi şoapte. M-am întors, cu un aer iscoditor, către martori, adică Zoran Bilan şi Branka Pažin. „Ce să fac, naşule?“, părea să întrebe privirea mea. În timp ce mă prefăceam că ezit, Zoran a râs, adresându-mi un semn afirmativ din cap. În clădirea Skenderija, tensiunea atinsese paroxismul. Abia atunci m-am hotărât să rostesc inevitabilul DA. De îndată, au izbucnit suspine de uşurare şi râsete. Maja m-a privit cu un aer mustrător, dar, fiind emoţionată, nu i-a trecut prin cap să mă dojenească. Contempla rochia imaculată a unei mirese însărcinate, care şedea lângă noi, ţinându-se de mână cu un deţinut eliberat provizoriu, cu prilejul căsătoriei. L-am privit şi eu pe deţinut, cu o simpatie ieşită din comun.

După nuntă, soţul a plecat să-şi ispăşească cele câteva luni de puşcărie rămase, iar eu m-am întors să-mi termin studiile la Praga.

În ziua nunţii, Senka a renunţat la permanenta ei luptă împotriva grabnicei şi inexorabilei deteriorări a obiectelor care-i erau dragi, aşa că a scos în cinstea evenimentului plasticul transparent care proteja chilimul chinezesc. În apartamentul de două camere şi jumătate au izbutit să ia loc circa o sută de persoane. Locul de onoare i-a revenit lui Edo Hafizadić, fiul beiului, care sosise de la Travnik şi care, în îndepărtatul an o mie nouă sute patruzeci şi unu, nu se alăturase partizanilor pentru că îl duruse stomacul. Murat l-a prezentat celorlalţi invitaţi, apoi l-a dus la bucătărie.

— Mă uit la oraşul ăsta, Murat, şi-mi dau seama că voi, comuniştii, aţi făcut prăpăd. I-aţi adus pe ţărani la oraş, le-aţi spus că Dumnezeu nu există, şi uite rezultatul!

Murat încuviinţa toate vorbele prietenului său. Primise ordin să nu repete povestea de la căsătoria sa cu Senka – când a trebuit să fie dat afară din apartament în mijlocul nunţii – şi promisese, după propriile-i spuse, „să nu pună strop de băutură pe limbă". Totuşi, o asemenea discuţie cu Hafizadić era ocazia ideală ca să treacă peste promisiuni, iar bucătăria constituia o scenă socială mult mai atrăgătoare decât sufrageria. Aici se destăinuiau cel mai lesne secretele, se parafau înţelegerile şi se luau cele mai serioase angajamente. Adesea, evenimentele decisive ale vieţii se petreceau în bucătărie. Printre cârpe şi farfurii murdare se luau cele mai fericite, dar şi cele mai triste hotărâri existenţiale. Din două în două minute, Senka, neliniştită, îmi făcea semn din priviri spre bucătărie. Când am intrat acolo, tata, cu un gest rapid, şi-a mutat paharul în faţa lui Hafizadić. Ştiam că bea.

— Să nu faci ca la nunta ta, i-am şoptit la ureche.

— Sigur că nu. Doar un păhărel!

— Ai grijă!

Murat a priceput că nu-i de glumă. S-a chircit murmurând:

— Bine, beau doar paharul ăsta cu Edo. Şi după aia, gata, jur pe viaţa fiului meu!

Apartamentul era înţesat cu bărbaţi îmbrăcaţi în cămăşi albe, ale căror cravate atârnau în fel şi chip, în funcţie de cantitatea de alcool ingurgitată. Nevestele lor, înlănţuite, se legănau de la stânga la dreapta, cântând melodiile lui Zdravko Čolić: *Trenul spre Podlugovi* şi *Aprilie în Belgrad*. Când s-au pus casetele cu muzică populară, veselia a răbufnit. Micuţele bosniace chiuiau ţopăind. Apartamentul din strada Kata Govorušić nr. 9A a început să se zguduie. Stipo Bilan, tatăl naşului meu Zoran, preşedinte, pe-atunci, al Adunării din Bosnia-Herţegovina, a ştiut să profite de hărmălaie şi de relaxarea Nadei Lipa, o femeie frumoasă, cu forme voluptuoase. A ciupit-o în mai multe rânduri de fund, şi a continuat cu şi mai mare încântare când a aflat că e din Bijeljina. Bosniacii le apreciau în mod special pe femeile din acest oraş pentru că, după cum se zvonea, ajungeau la orgasm mai uşor decât zdravenele

herţegovinene. Explicaţia ar fi stat în faptul că Bijeljina era situată într-o câmpie mănoasă, în vreme ce Herţegovina se întindea pe aridul carst adriatic, unde feminitatea reprezenta singura avere a muierilor. Fâţâindu-se pe ritmul muzicii, Nada Lipa s-a îndreptat către bucătărie ca să-l înştiinţeze pe soţul ei, doctorul Lipa, că preşedintele Adunării din Bosnia-Herţegovina o ciupea de fund:

— Lasă-l, draga mea, îi face şi lui plăcere, iar ţie oricum nu-ţi pasă, i-a spus el soţiei.

Doctorul Lipa avea grijă de inima lui Murat, dar tata, în ciuda promisiunii făcute, încerca să-i obţină autorizaţia pentru încă un păhărel:

— La naiba, doctore, doar unu' mic. O dată se-nsoară fiu-meu!

Dar doctorul era un adevărat Makarenko[1] al medicinei.

— Să dea Dumnezeu să fie doar o dată, Murat, însă bărbaţii sunt înclinaţi către bigamie, a zis el. Iar tu ai face mai bine să laşi paharul ăla de şliboviţă!

— Atunci lasă-mă să beau ca să nu divorţeze de Maja. Ai văzut ce frumoasă-i noră-mea? O păpuşă, nu alta!

În o mie nouă sute optzeci a murit Tito. Un an mai târziu, eu primeam Leul de Aur la Veneţia pentru filmul *Ce mai ştii de Dolly Bell?*. Când a auzit cum se chema premiul, Stribor, pe-atunci în vârstă de trei ani, a început să fie îngrijorat pentru soarta căţelului nostru.

— Ce-o să păţească Piksi? Dacă-l mănâncă leul? m-a întrebat el neliniştit.

Prietenii mei din copilărie au putut constata că făceau parte din film. Paşa, Haris, Beli şi Truman au fost încântaţi să descopere pe ecran anumite scene din copilăria noastră.

Njego îşi câştiga traiul ca electrician pe pacheboturile transatlantice, iar victoria lui *Dolly Bell* l-a surprins în mijlocul Oceanului Indian. Prindea Radio Roma pe tranzistor, pentru că-i plăcea să asculte *canzone* italieneşti. Deodată, la ştiri, a

1. Anton Makarenko (1888-1939) – pedagog şi scriitor sovietic, creator al unei şcoli de reeducare pentru tinerii delincvenţi.

auzit numele şi prenumele meu, în mai multe rânduri. Recepţia radio era însă instabilă, iar semnalul se pierdea. A scuturat tranzistorul în toate părţile, l-a-ntors în sus şi-n jos, căutând o poziţie potrivită. Nu înţelegea de ce-mi rosteau ăia numele. „Tâmpitul dracului, o fi spart vreo bancă!“ şi-a zis el. „Sau, ferească Sfântul, o fi omorât pe cineva!?“

De-abia când a ajuns în port şi a citit ziarele s-a liniştit: a aflat că vechiul lui prieten primise un mare premiu la Veneţia.

Filmările la *Ce mai ştii de Dolly Bell?* au putut avea loc pentru că, pe de-o parte, văzusem *Amarcord* şi-l întâlnisem pe Abdulah Sidran, dar şi pentru că epoca îngăduia aşa ceva.

Tito se îmbolnăvise – şi era mai prezent ca niciodată pe micile ecrane. Hamza Bakšić, directorul Televiziunii din Sarajevo, dormea la birou, pe un pat pliant, ca să arate cât era de afectat de boala mareşalului. Fiind un membru credincios al partidului lui Tito, Bakšić nu era de acord cu proiectul pentru *Dolly Bell*. Cu toate astea, pentru că Televiziunea din Sarajevo era coproducător al filmului, nu-i putea împiedica turnarea. Când am terminat filmul, a încercat să-i blocheze ieşirea pe piaţă. A trimis o telegramă către Vesna Dugonjić, redactor-şef la Televiziunea din Sarajevo, în care, ca un bun discipol al lui Tito, nu interzicea formal proiecţia din sala cinematografului Tesla, dar sublinia faptul că aceasta nu era recomandabilă. Filmul a fost salvat de poezia lui intrinsecă, dar şi graţie autorităţii lui Rato Dugonjić, o eminenţă cenuşie comunistă în Bosnia, tatăl jurnalistei Vesna Dugonjić. Datorită filmului *Ce mai ştii de Dolly Bell?*, aceasta din urmă a cunoscut o adevărată izbândă personală, iar autoritatea tatălui ei a constituit o pavăză împotriva anatemei.

Era deja prea târziu pentru Bakšić, ca şi pentru toţi aceia care încercau să-l ferească pe Tito de zorii timpurilor noi. Tonul poznaş din *Dolly Bell* i-a dezarmat pe cei mai înfocaţi militanţi ai partidului şi pe cei care ocupau funcţii superioare celei a lui Bakšić. Până şi Muhamed Kreso, mâna dreaptă a lui Hasan Grapčanović, secretarul general al Comitetului Central din Bosnia-Herţegovina – sau „Goebbels-ul bosniac“,

cum îi zicea tata acestui cenzor al tuturor activităţilor artistice din Bosnia – a sfârşit prin a accepta filmul.

Ce mai ştii de Dolly Bell? transforma strada în adevărata scenă a oraşului Sarajevo. Filmul scotea la iveală, întinsă parcă în căuşul palmei, drama ignorată, niciodată evocată până atunci, a mahalalelor oraşului. Mai mult, populaţia din Sarajevo se putea pentru prima oară recunoaşte în ceea ce vedea pe ecran şi se putea bucura privind imaginea mărită a vieţii sale cotidiene. Locuitorii din Sarajevo au fost însă încântaţi mai ales de faptul că drama lor, portretele taţilor, mamelor şi surorilor lor, condiţiile lor de viaţă aveau să fie de-acum încolo cunoscute lumii întregi. Prin acest film, timpul – asemenea mării care aruncă pe ţărm diverse obiecte după furtună – le aducea în atenţie, ca prin miracol, toate evenimentele propriei lor existenţe, sub o lumină crudă şi complet nouă.

Abdulah Sidran a pătruns în viaţa mea sub chipul unui martir. În nuvela sa *Tata este o casă dărâmată*, descrisese o tragedie familială al cărei personaj principal era chiar tatăl său, un martir de la Goli otok. Din cauza părintelui său, cercurile politice din Sarajevo nu-l aveau pe Sidran la inimă.

Ne-am cunoscut la cantina Radioteleviziunii din Sarajevo, unde lucram pe vremea aceea. Aşa cum făcea adeseori, Sidran o ţinea lanţ cu băutura şi petrecerile nocturne. Talentul îl scotea în evidenţă în peisajul cantinei, care duhnea a friptură şi era populată de angajaţi ai televiziunii plini de ei. Harul lui poetic, dublat de arta retoricii, îi dădea un aer de mic aristocrat literar. Vorbea de parcă i-ar fi dictat unei dactilografe dialogurile, în formă definitivă, ale următorului său roman. Nici un cuvânt în plus, nici o virgulă de prisos. Mai târziu, am înţeles că, în timp ce noi credeam că vorbeşte, el de fapt scria.

Odată, în stilul lui atât de personal, mi-a zis:

— Când e vorba de scris, îi bat pe toţi, chiar şi pe Gordan Mihić[1]. Poţi să fii sigur! Am un scenariu pentru tine!

Peste doar o lună, scrisese o scurtă versiune a unui scenariu care surprindea, cu acurateţe, felul cum un adolescent

1. Scriitor şi ziarist sârb din Bosnia, născut în 1938, scenarist al filmelor *Vremea ţiganilor* şi *Pisica albă, pisica neagră.*

din Sarajevo, Dino, trăia momentul primelor sale conflicte de conştiinţă. Sidran întreţesuse cu dibăcie o dramă familială, care culmina cu moartea tatălui, şi drama intimă a lui Dino, care se îndrăgostise de o ţărăncuţă adusă din satul ei ca să fie „şcolită“ pentru prostituţie, la Milano. Scena în care tatăl lui Dino, Maho, comunist şi visător, moare şi se duce pe lumea cealaltă, în timp ce fiul său descoperă în revista *Politikin Zabavnik* un articol despre ipotezele ştiinţifice privind viaţa veşnică, este grandioasă. Întreaga forţă a acestei scene este dată de puternica influenţă autobiografică şi de accentul melodic al dialogurilor lui Sidran. Pentru rolul tatălui, am rezolvat problema cu uşurinţă: mi-am amintit de Slobodan Aligrudić, un muntenegrean uluitor. N-a fost nevoie să insist prea mult pentru ca Slobodan să accepte să joace în primul meu film. S-a certat adesea cu cei de la producţie şi cu Olja Varagić, la început pe tema onorariilor şi apoi pentru tot soiul de fleacuri. A refuzat, până în ultima clipă, să semneze vreun contract. Îi plăcea să-i ia peste picior pe oamenii nesuferiţi şi, cu precădere, pe tartorii din lumea cinematografului. N-am mai întâlnit vreodată, nici înainte, nici după el, un om atât de cald, dar cu porniri atât de puternice spre autodistrugere. Fuma cinci pachete de Marlboro pe zi, le ciupea de fund pe actriţe în timpul filmărilor şi visa să facă o meserie mai serioasă decât cea de actor, de pildă să cultive pepeni. Când Vilko Filać era aplecat asupra camerei de filmat, îl înţepa cu o seringă, aceeaşi care urma să fie folosită mai târziu în scena morţii sale. Aligrudić avea răspuns la orice, inclusiv la gravele întrebări existenţiale.

Într-o zi, în timp ce aşteptam întoarcerea Majei şi a lui Stribor de la Tripoli, unde se duseseră să-i facă o vizită Lelei, care-şi deschisese acolo un cabinet medical, l-am întrebat:

— Când mă gândesc la ei, mă ia un val de căldură la stomac. Ce să fie?

— Iubire, idiotule! mi-a răspuns el, ciocănindu-mi ţeasta cu degetul.

Băutele mele – care nu reprezentau decât nişte ieşiri cu prietenii, nu un obicei sau un mod de a-mi ascunde slăbiciunile – erau destul de rare. Totuşi, odată cu terminarea filmărilor, serile mele cu Slobodan Aligrudić s-au transformat în adevărate beţii. Atunci s-a deşteptat în mine tot ceea ce crezusem

că am lăsat în urmă, în tinereţea mea şi în perioada studiilor. Excentricitatea, sensibilitatea poetică, agresivitatea intelectuală ieşeau iar la suprafaţă. Totul ţâşnea din nou din valiza în care închisesem păcatele tinereţilor, în anii mei de maturitate pragheză. Când ne lua valul, după paranghelii, eu şi Aligrudić ne întreceam care dă mai tare cu capul în burlanele bătrânelor clădiri din Baščaršija, ca să le dărâmăm. Avea căpăţâna tare, ceea ce n-ai fi putut bănui la prima vedere.

Tatăl lui Sidran a fost, pentru amândoi, sursa de inspiraţie literară. Tatăl meu, în schimb, a injectat în *Dolly Bell* tot ceea ce ţinea direct de viaţă şi literatura nu ne putea oferi. Murat, ca un model viu, a îmbogăţit cu felurite detalii personajului tatălui, care uită de acoperişul spart şi nu mişcă un deget ca să-l repare, dar discută, în schimb, despre nedreptatea din lume şi despre faptul că, fără nici cea mai mică îndoială, comunismul o să domnească peste întreaga planetă începând cu anul 2000. Confluenţa destinelor scenaristului şi regizorului avea să contribuie hotărâtor la popularitatea acestui film. La sfârşit, tatăl este cel care devine personajul principal, şi nu Dino – chiar dacă Slvako Štimac a interpretat rolul adolescentului din Sarajevo cu o precizie milimetrică.

Aidoma tuturor provincialilor care se culcă pe-o ureche după un mare succes, m-am pus pe băut. Îmi plăcea din ce în ce mai mult, iar jocul a devenit curând periculos. Mai puţin din cauza băutelor în sine, cât din pricina nevoii mele de a stârni scandaluri în locuri publice. Îmi plăcea peste măsură să înjur statul şi pe Tito prin cafenele. Pe cel de-al doilea îl înjuram cu voce scăzută, dar sudalmele împotriva statului puteau fi auzite de oricine se afla prin preajmă.

Într-o zi, după o lungă insomnie, Maja i-a telefonat tatei şi l-a anunţat cu o voce neliniştită că nu mai dădusem pe-acasă de-o zi şi-o noapte. L-a rugat să-mi ia cheile de la maşină invocând orice pretext – de pildă că trebuie s-o ducă pe Senka la Vrelo Bosne[1]. Tata a făcut exact ce i-a sugerat, dar a împins sacrificiul şi mai departe. S-a hotărât să bea în locul meu.

1. Parc natural ce oferă unul dintre cele mai frumoase peisaje din întreaga regiune Sarajevo.

A dat de mine în cafeneaua Šetalište, în timp ce mă „dregeam“ cu bere, după o noapte de beție. Când mi-am domolit setea, am trecut pe rom și, în loc de toast, m-am ridicat, am întins paharul și am înjurat statul. După care am dat paharul peste cap. Cu o privire mustrătoare, chelnerița Borka mi-a dat de înțeles că „n-ar trebui să vorbesc așa“. Apoi, tot din priviri, mi-a sugerat să fiu atent la clienții care-mi ascultau obscenitățile. Când am înjurat din nou statul, și-a astupat urechile cu mâinile că să nu mă mai audă și să nu fie nevoită să transmită unde trebuie tot ce ascultase. Fiecare nou pahar de rom era însoțit de o nouă înjurătură:

— Îmi bag picioarele în el de stat! strigam eu, iar tata se ridica și continua:

— Statul Liechtenstein!

După care golea paharul dintr-o sorbitură.

Când a înțeles că fugisem de-acasă ca să mă fac rangă, s-a arătat dispus să îndure un sacrificiu suplimentar. Făcea pe prostul și-mi sfeterisea paharele de pe tava chelneriței. Până la urmă, s-a îmbătat atât de tare, încât – exact pe dos de cum fusese stabilit – eu am fost cel care l-a dus cu mașina, în apartamentul din Koševo, ca să se dezmeticească. L-am dus la Maja, nu la el acasă, pentru că-i promisese mamei că nu mai pune mâna pe pahar. La sosire, n-a băgat de seamă că apartamentul era proaspăt văruit. A salutat-o pe Maja și s-a repezit în baie. Lângă ușa de la toaletă, pe același culoar, se afla o altă ușă, de-abia vopsită. A tras de clanță și ușa l-a izbit în cap. Amețit de lovitură, a căzut pe spate, cu ușa batantă peste el. Când a reușit să se ridice, a căutat-o pe Maja din priviri, ținându-se de cap:

— Frumoasa mea, știi la ce m-am gândit? Ce-o să se întâmple cu oțelul cehesc dacă se prăbușește Uniunea Sovietică? Pe mâna cui o să încapă? Tu știi cât oțel produc cehii?

În o mie nouă sute optzeci și trei a murit unchiul Akif, reprezentantul firmei Philips în Bosnia-Herțegovina și prietenul personal al reginei Beatrix. Acest domn misterios, regele eleganței din Baščaršija, era singurul cetățean din Sarajevo

care îi saluta până şi pe copii scoţându-şi pălăria şi înclinând uşor capul.

Într-o sâmbătă după-amiază, chiar cu o săptămână înainte de moartea tatălui ei, Dunja Vitlačil Numankadić se plimba pe strada Vase Miskina. O ducea pe soacra ei, Smilja, să viziteze oraşul vechi. Dorea de mult să se apropie de tatăl ei, dar soarta i s-a pus de-a curmezişul. În timp ce împingea căruciorul fiului ei Dejan, a simţit un fior văzându-l pe Akif în apropierea patiseriei Egipt. Când tatăl ei se pregătea să treacă pe trotuarul celălalt, lângă moscheea Ali Beg, ca s-o apuce spre birou, Dunja s-a oprit în loc, convinsă că, de data asta, o să-i pună faţă în faţă pe bunic şi pe nepotul său, aşa cum s-ar fi cuvenit între oameni normali. Zărindu-şi fiica, unchiul Akif a înclinat capul în semn de salut, după obiceiul său, a aruncat o privire spre nepot, zâmbind larg, şi-a pus la loc pălăria pe cap şi a dispărut. Tulburată, Dunja a rămas pradă presupunerilor, încercând să deslușească ce s-o fi petrecut în viaţa părinţilor ei, de tatăl ajunsese să treacă pe lângă copii, şi apoi pe lângă nepoţi, ca un străin politicos. Ştia că părinţii ei, după douăzeci de ani de separare trăită sub acelaşi acoperiş, se întâlniseră o singură dată faţă în faţă pe stradă. S-au oprit preţ de câteva clipe şi s-au uitat unul în ochii celuilalt, cu privirile încărcate de reproşuri nerostite la adresa infidelităţii lor reciproce. Nici unul nu a scos un cuvânt. De-atunci nu s-au mai revăzut niciodată.

Tot ceea ce Akif uita să facă pentru familie era compensat prin viaţa lui socială din Baščaršija. Aici, până şi nebunii, inclusiv cel mai cunoscut dintre ei, Hora Kukuriku, vedeau în el un adevărat gentleman şi se înclinau în faţa lui cu respect. Unchiul Akif îi hrănea, se îngrijea de ei, le dădea bani. Atunci când o moarte misterioasă l-a luat pe acest om cu o viaţă la fel de misterioasă, sfârşitul său a căpătat, în ochii familiei şi ai concetăţenilor, o strălucire care i-a consolidat deja excepţionala imagine personală.

După moarte, unchiul Akif s-a alăturat lungii liste de eroi cehovieni care îmi îmbogăţiseră viaţa. Aflase, la un control

medical de rutină, că rinichii lui nu erau tocmai sănătoşi. Unchiul n-a intrat în panică, dar când doctorul l-a anunţat că problema nu putea fi rezolvată decât printr-o operaţie, a simţit că i-a sunat ceasul. Convins că nu va ieşi viu din spital, a scris atunci ultima şi cea mai impresionantă pagină a vieţii lui. Şi-a dat sufletul în timpul unei operaţii complicate, când i-a cedat inima. Vestea morţii sale s-a răspândit ca fulgerul în Baščaršija. Toţi prietenii şi verii săi au dat buzna în strada Vrazov, în apartamentul unchiului Akif, să-şi exprime condoleanţele. Sora lui, Iza, care între timp se despărţise de aşa-zisul pilot Ado Beganović şi care de-atunci locuia la fratele ei, n-a fost nevoită să dea în brânci ca să organizeze parastasul din apartamentul defunctului. Fratele ei cumpărase tot ce se cuvenea pentru ceremonie şi stivuise lucrurile pe rafturile şi în dulapurile de la bucătărie.

— Defunctul era un mare duşman al alcoolului, a anunţat mătuşa mea când au sosit invitaţii. Vă rog să-i respectaţi dorinţa şi să nu beţi în apartament.

După ce a rostit aceste cuvinte, mătuşa Iza a vârât mâna îndărătul sifonului de la chiuveta din bucătărie şi a scos o sticlă cu ţuică de casă, confirmând că alcoolul era într-adevăr interzis în acest loc. Apoi a umplut nişte pahare, pentru ea şi pentru nou-veniţi.

— Cu toate astea, nu se cade să-l însoţim pe defunct fără un ultim semn de rămas-bun. Aşa că e firesc – cum ar zice colegii noştri de credinţă creştină – să bem pentru ca sufletul lui să se odihnească-n pace!

A vărsat pe jos jumătate din pahar, a băut cealaltă jumătate, după care a pus sticla la loc, sub chiuvetă. Locuia de ceva vreme la frate-său şi mai bea câte un păhărel cu ţuică atunci când, spunea ea, o durea stomacul sau se simţea deprimată. Ceea ce, desigur, fratele său nu ştia, pentru că era „un mare duşman al alcoolului“.

Înainte să plece la spital, unchiul Akif a vrut ca totul să fie gata din timp. S-a dus la băcănie, iar cumpărăturile din acea zi nu au avut nici o legătură cu raţia lui lunară obişnuită. Aceste ultime târguieli îi dădeau siguranţa că după moarte, în ziua parastasului, totul se va desfăşura exact cum merita

un om de rangul lui. Pe lângă aceste provizii, unchiul lăsase în scris, special pentru sora sa, nişte instrucţiuni detaliate privind modul de aranjare şi de folosire a alimentelor: „Două kilograme şi jumătate de cafea vor fi de ajuns pentru ca toţi cei prezenţi să poată bea după pofta inimii timp de două zile. Vor fi în jur de două sute cincizeci. Dacă împarţi două kilograme şi jumătate la două sute cincizeci, fie că faci cafeaua tare sau slabă, în mare o să ajungă la toată lumea. Un kil de zahăr e cam mult, dar era ridicol să cumpăr mai puţin. Oricum, mai avem două kile în cămară. Un kilogram de curmale, smochine uscate şi două kilograme de rahat lokum. Cele dintâi vor fi pentru copii, iar rahatul, normal, pentru adulţi, să meargă la cafea“.

În partea de jos a bufetului aflat în sufragerie, unchiul Akif aşezase siropurile concentrate pentru sucuri. Pentru ca lucrurile să fie temeinic rânduite, pusese separat limonada de sucul de vişine, iar pe foaia de hârtie notase, cu scrisul lui caligrafic, aceste informaţii suplimentare: „Nu trebuie exagerat cu extrasul de lămâie. Deşi e plăcut la gust, nu e de origine naturală. Nu trebuie pus mai mult de o jumătate de lingură la doi decilitri de apă. Siropul de vişine e cam gros şi trebuie bine diluat. Nu din motive de economie, ci pentru că nu e bun când e prea dulce. Se ştie că diabetul este un fenomen frecvent printre cei din generaţia mea şi cum, în acele clipe de doliu prilejuite de moartea mea, se vor strânge, în mod logic, mai mulţi oameni de vârsta mea, trebuie luat foarte în serios ceea ce am pomenit mai sus...“

Traducere de Daniel Nicolescu

Nu există film fără întuneric

În anul o mie nouă sute optzeci şi cinci, filmul *Tata în călătorie de afaceri* a luat premiul cel mare la Festivalul de la Cannes. Era prima dată când un film iugoslav câştiga un Palme d'Or. M-am întors la Sarajevo cu trei zile înainte de încheierea festivalului şi Mirza Pašić, directorul Forumului de Film din Sarajevo, a fost cel care a primit trofeul în locul meu. Fotografia lui cu Palme d'Or-ul şi braţele ridicate a făcut înconjurul lumii. A primit recompensa din mâinile lui Stewart Granger şi a spus simplu:

— Mulţumesc mult.

Când am fost întrebat, la Sarajevo, de ce nu am primit eu însumi trofeul la Cannes, nu am găsit nimic mai bun de spus decât că trebuia să pun parchet în apartamentul prietenului meu Mladen Materić.

Victoria mea la Festivalul de la Veneţia nu a fost suficientă pentru ca autorităţile locale să binevoiască să-mi acorde un apartament de stat. Maja, Stribor şi cu mine împărţeam apartamentul părinţilor Majei. Două elemente au avut de jucat un rol în acest paradox potrivit căruia, în ciuda premiului meu, nu mi-am putut folosi dreptul la o locuinţă: nu fusesem înscris niciodată în Partidul Comunist, iar Murat nu era chiar răsfăţatul cercurilor politice din Sarajevo. Cum altfel s-ar putea explica faptul că fericitul deţinător al Leului de Aur de la Veneţia continua să fie chiriaş în casa lui? Greu de explicat, când este ştiut că Leul de la Veneţia şi triumful echipei de baschet Bosna reprezentau singurele victorii datorită cărora Sarajevo figura pe scena europeană. Asta îmi aducea aminte de tata şi de umorul său când, întins pe canapea, se apăra în faţa mamei, care îl întreba de ce un secretar de

ministru trăia într-un apartament de o cameră şi jumătate. Dreptul la o locuinţă exista, desigur, numai că trebuia folosit! Dar problemele mele nu se limitau doar la spaţiul de locuit şi la absenţa unor avantaje pe care ar fi fost normal să mi le aducă gloria cinematografică.

După Veneţia, următorul meu proiect, *Tata în călătorie de afaceri*, s-a trezit brusc împotmolit în mocirla politică. Scenariul, care fusese scris în şapte zile, între beţiile lui Sidran, dar şi într-un mare elan de inspiraţie după succesul lui *Dolly Bell*, a devenit ţinta preferată a moştenitorilor lui Tito. Sidran, Stribor şi cu mine eram instalaţi ca într-o redută la hotelul Imperial din Dubrovnik, având în cap o singură idee: să terminăm cât mai repede scenariul despre acea perioadă critică a anului 1948. Era tot povestea familiei Zolj, dar privită invers, în scurgerea şi rădăcinile acelei epoci. Despre cum tatăl, Maho Zolj, victimă a unei intrigi amoroase, fusese anihilat politic şi cum destinul acestui deţinut politic marcase evoluţia fiului său Malik.

Nu obţinusem un apartament şi nu profitasem de privilegii de pe urma recentei mele glorii veneţiene, dar speram cel puţin să beneficiez de unele facilităţi în realizarea noului film. În scurt timp aveam să-mi dau seama că nici vorbă de aşa ceva. Nu luasem în calcul faptul că soldăţeii lui Tito continuau să se afle la putere şi că se străduiau ca nimic să nu se schimbe, ca totul să rămână ca şi cum Tito n-ar fi murit: mai ales să nu abordeze nici cel mai mărunt subiect cathartic, şi în mod special durerosul an 1948. Filmul meu făcea referire la o pagină din istoria noastră care nu era deloc populară în rândul lor. Iar asta cu atât mai puţin cu cât îşi construiseră gloria politică pe mitul separării lui Tito de ruşi. Pe de o parte, filmul evoca, într-un stil poetic şi privite cu ochii unui băieţandru, schimbări istorice cruciale, dar depăna şi povestea unei victime, prizonier nevinovat în lagărul de pe Goli otok. Pe vremea aceea, nu eram conştient de competenţa mea în a aborda tema deţinuţilor de pe Goli otok. Cu toate astea, văzusem mulţi prieteni ai tatălui meu, beţi şi nenorociţi, trecând prin apartamentul nostru din Gorica şi prin cel din strada Kata Govorušić nr. 9A. Jucaseră cu toţii

un rol important în evoluţia mea de adolescent. În special Hajrudin Šiba Krvavac, care era membru al Consiliului Artistic de la Sutjeska Film, dar pentru că fusese deţinut la Goli otok, nu m-a putut ajuta să descurc iţele ce blocau filmările la cel de-al doilea lungmetraj al meu.

Cum să păstrezi mingea la mijlocul terenului? Cum să răcoreşti mintea unui artist înfierbântat de patima sa şi să-l descurajezi încetul cu încetul să filmeze *Tata în călătorie de afaceri*? se întrebau membrii Consiliului Artistic de la Sutjeska Film. Autorizaţia de filmare trebuia în mod obligatoriu validată de acest consiliu. Totul semăna cu iscusinţa fotbalistului Mehmed Baždarević de-a păstra balonul la picioarele sale cât mai mult timp cu putinţă.

Referatele fotbaliştilor noştri intelectuali dau cel mai bine seama despre această nevoie de „a păstra mingea la mijlocul terenului“.

Raportul şedinţei de lucru a Consiliului Artistic de la Sutjeska Film, ţinută pe 1 februarie 1983, la sediul său din Jagomir.

Pct. 2. *TATA ÎN CĂLĂTORIE DE AFACERI*

ČEDO KISIĆ:

Ştim la ce epocă se referă scenariul, dar după părerea mea autorul nu a tratat problema cu suficientă atenţie. În acest scenariu nu se vede şi nu se simte spiritul luptei noastre împotriva Cominformului. Tinde mai degrabă spre o descriere a destinelor personale individuale, dar în el nu se regăseşte nimic despre evenimentele ce le înconjoară şi despre starea societăţii. Când abordezi o asemenea dramă, este indispensabil să defineşti bine epoca, pentru că se pune problema de ce se petrece tot ce se petrece în film.

Mai am de făcut câteva obiecţii în legătură cu anumite pasaje din scenariu: de exemplu, discuţia dintre personajul mamei şi primar. El se dovedeşte brutal şi cred că acest lucru trebuie schimbat. Când urmăreşti destinul unui om, reflecţia asupra sensului evenimentelor, în accepţia sa dramaturgică, impune întrebarea: spre ce ne îndreptăm? Care este finalitatea filmului?

De asemenea, pe alocuri, scenariul este întinat de provincialism şi de primitivism, care ar trebui înlăturate. Mi se pare

totodată că portretul copilului este prea forţat. Mă întreb dacă acest film reflectă pe deplin spiritul de angajare.

NIKOLA NIKIĆ:

Scriptul de turnare trebuie să fie gata în curând. Ţinând seama de schimbările substanţiale operate deja de regizor, propun să nu dezbatem actuala versiune a scenariului, ci să examinăm noua versiune la următoarea şedinţă a Consiliului Artistic.

Raportul celei de-a doua şedinţe de lucru a Consiliului Artistic de la Sutjeska Film, ţinută la sediul său, pe 28 februarie 1983.

Pct.2. *TATA ÎN CĂLĂTORIE DE AFACERI*, script de Emir Kusturica.

NEĐO PAREŽANIN:

Citind acest scenariu, am căutat în el anul 1948 şi evenimentele din ţara noastră aşa cum au apărut ele în ochii lumii şi ai noştri. Ce înseamnă acest an pentru lume, pentru mişcarea muncitorească internaţională? Enorm! El reprezintă începutul unei noi ere în mişcarea muncitorească internaţională. Nu există forţă progresistă în lume care să nu se sprijine pe acel NU al lui Tito. Cu toate că filmul nu are pretenţia să ofere o imagine globală, el ne obligă să analizăm această perioadă. Iată de ce, în opinia mea, ar trebui să ne facă să simţim mai mult spiritul acelor timpuri şi evenimentele legate de ele. Am, de altfel, numeroase obiecţii de făcut:

– *Off*-ul în care Malik spune că tatăl său l-a declarat cu o lună înainte de naştere pentru a beneficia de suplimentele alimentare nu e valabil, fiindcă în acea vreme nu existau suplimente, ci raţii.

– Secretarul KPJ[1] este bun, dar expresiile lui sunt forţate, astfel încât devine o caricatură. Acea şedinţă de partid trebuie să fie serioasă, iar secretarul trebuie să fie un om desprins din viaţa reală, fără a exagera sau a înfăţişa personajul în culori sumbre.

– Mă îndoiesc că scena înmormântării se va putea realiza, pentru că nu se va găsi nici un preot ortodox care să accepte să îngroape un sicriu gol. Minciuna este împotriva dogmei lor.

– Mornar şi Nataša sunt personajele cele mai luminoase din film. Ei fac filmul optimist şi viu.

1. *Komunistička Partija Jugoslavije* – Partidul Comunist Iugoslav.

– Familia Pavlović se îmbracă în negru pentru că tatăl a fost condamnat ca membru al Cominformului. Pe vremea aceea, astfel de lucruri ar fi fost înțelese ca un gest de protest, iar ei ar fi avut neplăceri. O demonstrație de opoziție de felul acesta, în acele timpuri, era de neconceput.

– Poemul lui Makarenko era la modă și nu am nimic împotrivă să fie citit, cu condiția să nu se adauge accente ironice.

– Puțini oameni ai Cominformului au fost trimiși în închisoare fără ca familia lor să fie dată afară din apartament, chiar dacă erau oameni cu stare. Iată de ce acel primar care salvează familia de la evacuare mi se pare o născocire. Cred că familia trebuie evacuată, cu atât mai mult cu cât toți membrii ei s-au mutat la Zvornik și a rămas doar bunicul. Adevărul trebuie respectat.

– Malik nu ar trebui să-i scrie de două ori tatălui său.

– Femeile care poartă pe braț un tatuaj cu Franjo[1] apar de trei sau patru ori într-o manieră burlescă. Cred că este prea mult.

– Personajul Ankica este cel care pune cea mai gravă problemă. Nu este suficient de motivată, nici măcar de dragoste, pentru a fi atât de rea. Că este morală sau nu, mai mult nu e decât e, până la urmă devine o luptătoare împotriva Cominformului. Imoralitatea e cu noi!

– Ar pierde mult filmul dacă ar fi schimbate numele orașelor Zvornik și Banja Koviljača? Fiindcă acolo se duc femeile pentru tratament contra sterilității și s-ar putea crea asocieri regretabile.

– Personajele Dr. Ljahov și Maša mă deranjează pentru că este vorba de ruși. Simbolistica este mai mult decât evidentă: văicărelile, lacrimile, despărțirea de Rusia. Doctorul este un rus alb, iar noi, în 1948, i-am alungat și am trimis o bună parte dintre ei în Rusia. Dragostea dintre Malik și Maša nu are nimic concret. Nici lamentațiile nu sunt reușite. Iată de ce le-am putea interpreta ca pe niște lacrimi vărsate din cauza despărțirii de Rusia, or noi nu plângem din așa ceva. Dragostea copilărească, albumul de amintiri și toate lucrurile ce le însoțesc ar putea fi foarte bine realizate înlocuindu-i pe ruși cu oameni de la noi.

– Fratele femeii, agent al UDBA, în script ca și în scenariu, este un muncitor care acționează de capul lui. Nicăieri nu se află cineva în spatele lui. El hotărăște totul de unul singur: pe

1. Franjo Tudjman (1922-1999) – politician croat, primul președinte al Croației independente în perioada 1990-1999 (n.r.).

cine să evacueze, pe cine să închidă. Nu trebuie să facem din angajaţii UDBA nişte imbecili. Orice s-ar fi întâmplat, la acea vreme, UDBA şi Goli otok au jucat un rol important în lupta împotriva stalinismului. După părerea mea, peste ani şi ani, această perioadă nu va fi considerată în mod negativ, în ciuda erorilor care au putut fi comise atunci.

– Petrović şi moartea sa nu se încadrează în povestea lui Malik, pentru că vârsta fragedă a acestuia din urmă nu îi permite să înţeleagă cazul Petrović.

– În încheiere, aş fi pus la cale o căsătorie între Nataša şi Mornar. Nu am nimic împotrivă ca Faruk să apară sub trăsăturile unui alcoolic, dar rachiul e cel care l-a distrus. Este un gen de om prea întunecat, fiinţa cea mai neagră din film, şi ţine de frontul de luptă împotriva Cominformului, astfel încât ai impresia că drojdia cea mai imundă a societăţii din ţara noastră se lupta cu Cominformul – ca Faruk şi Ankica. De aceea cred că aceste personaje trebuie să fie refăcute şi să se explice limpede de ce sunt atât de negre. Cine ştie, ne-am putea întreba dacă nu sunt amândoi copţi să devină spioni, pentru că nu pot rămâne aşa, sunt nişte personaje prea negative.

– Omul vremurilor noastre vrea să vadă cum a triumfat Iugoslavia împotriva lui Stalin şi, dacă noi nu arătăm asta, înseamnă că avem o atitudine falsă faţă de istoria contemporană. Trebuie să arătăm lumii cât de greu era să pui în practică acel mare NU al lui Tito.

ČEDO KISIĆ:

Rămân la judecata pe care am emis-o deja în legătură cu prima versiune a scenariului acestui film. Cu toate că au fost operate anumite schimbări în script, acestea sunt de natură superficială. Principalul neajuns al scenariului, ca şi al scriptului, este culoarea epocii. Această dramă trebuie exprimată. Când abordăm această parte a filmului, nu vedem epoca, nu o simţim. Ce înseamnă tot ce se întâmpla în acele vremuri de declaraţii controversate? Aici nu găsim nimic din toate acestea, iar cântecul pe care îl auzim, *Toată ţara...*, poate suna a batjocură.

Scena înmânării sceptrului, în care Cekić îi spune lui Meša „Să ieşim din mulţimea asta“ trebuie să rămână ca atare? Un om care apără sistemul nu se comportă aşa. În ansamblu, rămânem cu impresia că este un film despre stalinism, nu despre antistalinism. Simţim asta în mai multe locuri, în timp ce ţara noastră ne cere un film antistalinist extrem de viguros. De altfel, în script, se insistă prea mult pe înjurături. Nu aduc absolut nimic, sunt de părere că trebuie reduse.

În încheiere, nu cred că este posibil să începem lucrul la acest film așa cum propune scriptul. Mai trebuie cizelat.

EMIR KUSTURICA:

Povestea asta nu are nici o legătură cu anul 1948, ea se referă la anii 1950 și vorbește despre o anumită formă de disensiune politică. Ea s-ar putea situa în timpurile noastre sau în orice altă epocă. Acest film își propune să evoce un eveniment verosimil și extrem și aș prefera ca discuția să se poarte asupra textului și nu asupra eventualelor repercusiuni pe care le-ar putea provoca.

Problema constă, cred, în faptul că textul atinge o epocă pe care eu personal nu o simt. Orice insistență de a lipi această poveste de Cominform ar face imposibilă turnarea filmului. Este o poveste posibilă, cu care putem fi sau nu de acord, dar în afara Cominformului. Am câteva soluții pentru dilemele pe care le-ați expus. Culoarea de care vorbiți s-ar putea manifesta prin două personaje: unul care ar fi un veritabil agent al Cominfomului și un altul care ar ajunge la Goli otok dintr-o eroare. Este o măsură conformă cu realitatea și o sugestie care s-ar putea integra în text.

Unele pasaje problematice pe care le-ați menționat au fost alese de fapt pentru ca povestea să nu fie legată de nici o epocă, ele reflectă stările psihologice ale personajelor. Scriptul nu a fost conceput cu intenția de a analiza și de a explica o perioadă istorică.

ČEDO KISIĆ:

Mă tem că acest gen de angajament nu va putea fi bine primit, pentru că oamenii, recunoscând anumite situații, ar pune mii de întrebări. Cred că ar fi de bun-simț să se acorde mai multă atenție scenelor introductive din film, pentru că ceea ce caracterizează epoca este exprimat prea neconvingător. Ar trebui accentuat aspectul său dramatic. Scriptul mai suferă și de o anumită slăbiciune a dialogurilor. În acest libret găsim multe dialoguri simpatice, dar multe sunt incoerente.

EMIR KUSTURICA:

Dialogul provine din structura limbii. Nu trebuie să identificăm personajele și comportamentul lor cu vorbele, oamenii se identifică prin faptele lor. Gradul de vulgaritate și dialogurile adulților sunt autentice. În ceea ce privește antistalinismul, eu

îl percep profund în acest film, pentru că tot filmul este o revoltă împotriva stalinismului ca injustiţie umană universală.

NEĐO ŠIPOVAC:

Tema principală a filmului, martiriul unui om nevinovat şi consecinţele lui, este o temă universală, povestită ca o ficţiune. Dar scriptul nu a reuşit să evite Cominformul. În ciuda tuturor eforturilor regizorului, povestea se focalizează, în orice clipă, pe Cominform. Atmosfera negativă insistentă din text lasă impresia că acest Cominform era un călău pentru omul nevinovat. Or, aşa cum am spus deja atunci când am făcut analiza scenariului, era indispensabil să fie redată adevărata atmosferă a epocii.

Vremea Cominformului a fost o vreme crudă. Dacă latura feerică a poveştii ar fi descris această cruzime dintr-o perspectivă infantilă ar fi fost bine. Dar aşa, păstrează aspectul serios al lucrurilor într-o accepţie negativă, care aruncă o lumină urâtă asupra întregului ansamblu. Adevărurile istorice stau la baza sorţii tragice a indivizilor, dar rămân adevăruri. Or, în text nu găsim nici urmă de aşa ceva.

NIKOLA NIKIĆ:

Ţinând seama de tot ce s-a spus, cred că ar trebui să-i propunem lui Emir să mai lucreze pe script, pentru a arăta mai bine şi a face să se simtă în filmul său spiritul epocii în care se desfăşoară acţiunea.

HAJRUDIN KRVAVAC:

Sunt de acord cu observaţiile formulate până acum şi cred că ele ar putea folosi drept bază pentru elaborarea unei bune argumentări a acestui film. Regizorul ar trebui să le examineze şi să le includă în script, prin propria sa prismă. Cu toate că textul are aspectul unei nuvele, ar fi posibil să se încorporeze în el o mulţime de lucruri pentru a se putea simţi spiritul epocii în care se înscrie această poveste.

Scenariul este destul de dezlânat, iar conflictul principal (care nu ocupă decât treisprezece pagini) nu este suficient dezvoltat, ar trebui clarificat prin adăugarea unor scene:

– Lucrurile pe care le spune Ankica, ar fi bine să le repete şi într-un alt context, nu numai în prezenţa lui Faruk, ci şi a unui alt agent al UDBA.

– Propun ca scena 42 (şedinţa de partid, critică şi autocritică) să fie retrasă, pentru că vine mult după circumcizie şi nu face decât să îngreuneze inutil scenariul. Propun să fie înlocuită cu

scena 55, cu atât mai mult cu cât este vorba de părăsirea soțului în cele două scene următoare.

– Aș suprima de asemenea purtarea doliului și înmormântarea lui Vlado Petrović, doar dacă regizorul nu vrea să facă din acest personaj un pandant al lui Meša, urmând ca fratele soției lui Petrović să moară ca grănicer.

– Lipsește din text o situație de conflict.

– Scena cu mama la primar ar trebui mutată și plasată imediat după sosirea criminalilor.

– Personajul Dr. Ljahov este cea mai mare obiecție ce poate fi adusă acestei părți a filmului. Cred că s-ar impune să fie înlocuit cu un iugoslav, păstrând aceleași trăsături de caracter.

– Aș scoate și scena 54, în care mama îi face reproșuri fratelui său.

În încheiere, aș spune că toate remarcile enunțate în această comisie ar trebui luate în seamă în viitorul script, pentru că ele reprezintă condițiile prealabile realizării unui film bun.

CONCLUZIE:

Dacă acest text are ambiția de a reflecta atmosfera epocii, ar trebui să se ferească de numeroasele reflecții ambigue, care îi dau un ton negativ, pentru că textul este impregnat de această epocă. Consiliul Artistic este de acord în unanimitate să îi acorde timp lui Emir, pentru a asimila toate aceste remarci. Ținând seama de sugestiile enunțate, regizorul ar trebui să înceapă lucrul la un nou scenariu care va fi supus comisiei. După aceea consiliul se va întruni din nou pentru a-l examina.

S-a decis totodată ca scriptul să fie dat spre lectură și altor persoane decât membrilor Consiliului Artistic, acestea fiind alese dintre reprezentanții eminenți ai culturii republicii noastre.

Ceea ce mă susținea în momentele grele ale luptei mele pentru *Tata în călătorie de afaceri*, la Sarajevo, era să știu că exista Belgradul – epicentrul Balcanilor –, cu care aveam să fiu totuși în dezacord în repetate rânduri mai târziu. Chiar dacă eram adesea deranjat de provincialismul și de snobismul arogant al elitei sale, Belgradul rămânea mama de lapte, ultima salvare și speranța că lucrurile se pot îndrepta. Pentru indivizii care hotărau soarta filmului *Tata în călătorie de afaceri*, Belgradul era o adevărată Sodoma și Gomora politică, în timp ce pentru mine simboliza punctul obligatoriu de trecere pentru a obține libertatea. Cercurile politice din Sarajevo

considerau Belgradul un generator al anarho-liberalismului – după Tito, care vedea acolo o orientare prea accentuată spre Occident – şi al anticomunismului, adică a refuzului naţionalismului şi ideologiei cetnice – de fapt, nişte vorbe mari pentru a condamna tentativa de a apropia Serbia de Rusia, şi toate celelalte provocări al căror purtător era acest oraş.

Simţind că încep să îmi scadă forţele, mi-a venit ideea că locul meu era acolo, în acel oraş în care apărea săptămânalul *Nin*, în care trăiau Aleksandar Petrović, Živojin Pavlović şi ceilalţi cineaşti din Valul negru, acolo unde lumea se interesa de filosofie, unde erau prieteni Matija Bećković şi Milovan Đilas, unde trăia Dragoslav Mihajlović, autorul romanului *Când dovlecii erau în floare*, şi unde se edita *Studentul*. Un oraş ai cărui locuitori erau treziţi, pe undele radiofonice, de vocea marelui Duško Radović.

Să aştept hotărârea privind turnarea filmului *Tata e plecat în călătorie de afaceri*, ca pe un „final de partidă" à la Beckett, nu se înscria în viziunea mea despre viitor. Trebuia să plec. Fie la Belgrad, fie în Occident. Dar cum să mă prezint în Occident cu un film neterminat? Apăsat de aceste gânduri, am întâlnit-o pe Mira Stupica la aeroportul din Sarajevo. Nu ne văzuserăm niciodată, dar ne ştiam din auzite. În septembrie 1981, influenţa sa a fost determinantă în hotărârea soţului ei, Cvijetin Mijatović, preşedintele Iugoslaviei şi comandant suprem al forţelor armate ale RSFI, care mă autorizase să mă duc la Veneţia pentru a primi Leul de Aur, şi asta în ciuda stagiului meu militar. Întâlnirea cu Mira o aranjase Vuk Babić, prietenul meu regizor, care făcuse cu ea serialul de televiziune *Kika Bibić*. Mira se întorcea de la Trpanj, pe litoral, unde Cvijetin îşi avea reşedinţa de vară.

Foarte repede, am ajuns să ne plângem unul altuia de greutăţile vieţii de artist. I-am explicat că mă săturasem până peste cap de Sarajevo şi că nu ştiam dacă voi supravieţui prostiei „blocajului" politic la care era supus *Tata în călătorie de afaceri*. La rândul ei, mi-a mărturisit dorinţa de a fi o mamă vitregă bună pentru fetele lui Cvijetin şi m-a întrebat dacă pot pune o vorbă bună pentru admiterea Majei Mijatović la Academia de Arte Dramatice din Sarajevo. I-am răspuns că mă voi strădui, în măsura posibilităţilor, iar ea

m-a invitat să îi vizitez în toamnă la Trpanj, ca să îl informez pe Cvijetin despre necazurile mele.

La jumătatea lunii septembrie a anului o mie nouă sute optzeci și trei, soseam cu taxiul la vila lui Cvijetin Mijatović. Am fost surprins să îl găsesc pe președintele Iugoslaviei bronzându-se la soare în costum de baie și cu șosete în picioare. Președintele, care începea să îmbătrânească, era întins în fața casei – din care nimic nu trăda că ar aparține unui președinte al Iugoslaviei, era o construcție modestă, făcută de întreprinderea Krivaja, din Zavidovići. Se arămea la soare, dar purta niște șosete groase de munte, din lână pură. Mi-a observat privirea ațintită la picioarele sale.

— Proastă circulație venoasă, dragă Emir! mi-a explicat el. Altădată, picioarele astea erau spaima portarilor din echipele de fotbal ale vechii și noii Iugoslavii. Acum nu mai sunt picioare, ci niște nenorociri care se transformă în țurțuri la cel mai mic nor ce ascunde soarele nostru adriatic.

Am plecat tustrei cu mașina să luăm prânzul la Dubrovnik. Acolo, Mira a jucat un rol capital. De câte ori simțea că mergeam prea departe cu denigrarea isprăvilor partidului lui Tito în Bosnia, schimba vorba, povestind cu tandrețe despre fetele lui Cvijetin, și sublinia influența mea care putea fi hotărâtoare pentru admiterea Majei Mijatović la Academia din Sarajevo. Băusem deja câteva pahare de vin și, în ciuda puținelor afinități politice dintre mine și Mijatović, simțeam că pe măsură ce trece timpul stima lui față de mine creștea și că era gata să-mi ierte îndrăzneala. De aceea, nu am ezitat să forțez nota:

— Singura forță care generează dramele din Balcani este politica. Și problematica pe care o determină aceasta la eroii din filmele, din piesele de teatru sau din cărțile noastre este singurul material dramatic autentic. Mai bine zis, la noi nu există dramă care să nu fie politică!

— Asta e viziunea ta asupra lucrurilor, dar să nu-mi spui că nu există motive dramatice în viața de zi cu zi!

— Bineînțeles că există, la francezi și belgieni!

— Şi la spanioli nu? a întrebat Cvijetin, dând o turnură glumeaţă discuţiei.

— N-o să mă credeţi, dar nici ei nu s-au omorât după dramele din viaţa de zi cu zi. De altfel, cele mai mari opere ale picturii spaniole sunt pătrunse de un puternic context politic. Goya, de exemplu! Spaniolii au vorbit multă vreme între ei prin cătarea unei puşti. Aşa explică Andrić de ce nu s-a putut dezvolta în Serbia genul literar dramatic.

Ca să-i intru în graţii lui Cvijetin, aminteam tot timpul de eventualitatea instalării mele la Belgrad. Evocam tradiţia de libertate a acestui oraş, ca şi convingerea mea că, jucând cartea Belgradului, jucam cartea libertăţii.

— Dacă ai şti câtă bătaie de cap ne dă naţionalismul sârb la Belgrad! Mihiz şi alţii ca el sunt pe cale să submineze statul nostru iugoslav!

— Nu ştiu dacă îl subminează, dar naţionaliştii cultivaţi sunt interlocutori plăcuţi. Cu ei poţi purta discuţii de la om la om. M-am săturat, Cvijetin, de toată scursura asta, cu care trebuie să-ţi vulgarizezi propriul limbaj ca să nu pari pedant, dacă din nefericire îţi iese pe gură vreun cuvânt străin. Sau, când întâlneşti nişte oameni cultivaţi, să fii obligat să le suporţi frustrările provocate de propriile eşecuri şi de aerul închis pe care îl respiri la Sarajevo. Belgradul este un spaţiu deschis, o vastă piaţă de schimb de bunuri şi de idei, spre deosebire de Sarajevo, care nu a avut un căpitan Koča[1], primul său bogătaş, nici zeci de oameni de ştiinţă, de gânditori, de promotori ai Iluminismului.

Cred că, pe măsură ce mă asculta, Mijatović a început să se gândească la o strategie ca să nu ajung ca Meša Selimović[2], unul dintre nenumăraţii transfugi care plecaseră de la Sarajevo la Belgrad. Părea să fi înţeles că trebuia să facă tot posibilul pentru ca *Tata în călătorie de afaceri* să fie filmat la Sarajevo şi să dovedească unor oameni ca Mihiz că Sarajevo era capabil să producă un film pe o temă interzisă. Mijatović ar fi

1. Koča Anđelković (1755-1788) – Negustor de vite care a luptat împotriva Turciei la sfârşitul secolului XVIII, având sprijinul Imperiului Habsburgic.
2. Scriitor bosniac (1910-1982), autorul romanului *Dervişul şi moartea*.

trăit ca pe un eşec personal instalarea mea la Belgrad, cu un film neterminat.

Pe drumul de întoarcere spre Trpanj, a manifestat pentru prima dată oarecare simpatie pentru sinceritatea mea şi pentru îndrăzneala cu care nu ezitam să-i prezint propria mea viziune despre realitate însuşi preşedintelui Iugoslaviei:

— Exagerezi, mi-a spus el, dar nu contează, eşti un bărbat tânăr, gândeşti cu capul tău. De altfel, caracteristica democraţiei este că le permite oamenilor să gândească diferit fără să sară cu cuţitul unul la altul. Hai, spune-mi, despre ce e vorba în noul tău film?

— Este continuarea lui *Dolly Bell*, dar retrospectivă: e povestea unui băiat care creşte alături de mama şi fratele lui, după ce tatăl a fost arestat şi trimis la Goli otok pentru o poveste de amor de care nu este chiar nevinovat. Filmul nu tratează direct despre Goli otok, ca romanul lui Antonije Isaković, *Tren 2*. Nu mă interesează Goli otok ca fapt istoric, ceea ce mă interesează în acest film este să explorez felul cum l-a influenţat acest eveniment pe tânărul Malik. Este o melodramă care îi aduce în scenă pe cei care trăiesc în planul doi. Cvijetin, o să fie un film cu totul unic!

Tata în călătorie de afaceri a fost turnat la doi ani după întâlnirea mea cu Cvijetin Mijatović, apoi a fost răsplătit cu un Palme d'Or la Cannes. Ceva mai înainte, fiica lui Cvijetin, Maja, fusese admisă la academia noastră, iar eu îmi câştigasem un nou prieten.

Miloš Forman, preşedintele juriului Festivalului de la Cannes, era unul dintre modelele mele din lumea cinematografiei, un om a cărui apropiere îţi provoca o emoţie stimulatoare. Când mi-a propus să fiu profesor onorific la Columbia University din New York, am acceptat fără să stau pe gânduri.

Tata în călătorie de afaceri s-a bucurat de un mare succes la public în toată lumea. Instalarea parchetului în apartamentul amicului meu Mladen, ca justificare a absenţei mele de la înmânarea premiului, a fost un pretext care mi-a permis să scap de comentariile referitoare la relaţiile mele proaste cu autorităţile bosniace. Cu trei zile înainte de încheierea festivalului, când şi ultimul portar de hotel ştia deja că *Tata*

va câştiga, m-am întors acasă fără ca nimeni să facă vreun gest pentru a mă reţine.

În seara premierei de la Sarajevo s-a întâmplat ceva la fel de important ca această victorie. În seara în care *Tata în călătorie de afaceri* era proiectat pentru prima dată la Sarajevo, simultan în trei săli diferite, am trăit o stare de autentic catharsis în relaţia cu fiul meu de şapte ani. După ce m-am înclinat în faţa publicului de la cinematograful Dubrovnik, m-am prezentat în faţa celui de la cinematograful Romanija, unde entuziasmul şi emoţia provocate de film au atins apogeul. Doar reacţia fiului meu Stribor a depăşit această exaltare. În timp ce mulţumeam publicului care m-a primit cu ovaţii, Stribor a scos un strigăt sfâşietor, ce exprima durerea de-a fi despărţit de tatăl lui. A întins braţele spre mine, izbucnind în lacrimi. Cu cât răsunau mai zgomotos aplauzele, cu atât ţipa mai tare, plângând în hohote. Când a fost adus pe scenă, în faţa ecranului, l-am luat în braţe, iar Stribor s-a agăţat de mine ca şi cum n-ar mai fi vrut să se desprindă niciodată din această îmbrăţişare.

Traducere de Dan Radu Stănescu

Vise dulci

În o mie nouă sute optzeci și șase, ni s-a repartizat un apartament de stat pe strada Šenoina, una dintre cele mai scurte străzi din Sarajevo, care lega strada Tito de strada Obala. După triumful de la Cannes al filmului *Tata în călătorie de afaceri*, decana Academiei de Arte Dramatice din Sarajevo, Razija Lagumdžija, reușise să obțină o locuință pentru noi prin intermediul primăriei din centru. Ceva mai înainte, declarase în ziarul *Oslobođenje*: „Prieteni, doar nu o să-l lăsăm pe câștigătorul Palme d'Or-ului să locuiască cu soacră-sa, nu are nici o noimă!".

Cu puțin timp înainte de mutarea noastră, din acel apartament austro-ungar dărăpănat, cu pereți înalți, dar fără baie, fusese evacuată o studentă. Vecina Fevza pretindea, pe cuvântul ei de onoare, că era o prostituată. Am reparat tavanul, am dărâmat pereții, am schimbat planșeul și o altă bătălie s-a profilat la orizont: Palme d'Or-ul trebuia să obțină o linie telefonică! Acest tip de legătură, folosită deja pe scară largă în comunicații, era acordată cu zgârcenie la Sarajevo. A fost nevoie de încă un an de război de tranșee ca să ne fie alocat un număr de telefon. Până la urmă, după ce m-am plâns prin ziare că nu puteam fi contactat din străinătate, s-a produs o schimbare spectaculoasă: lucrătorii de la PTT au apărut brusc în fața blocului din strada Šenoina nr. 14, de parcă ar fi căzut din cer. În timp ce se urcau pe un stâlp și trăgeau o grămadă de fire, vecina Fevza i-a întrebat:

— Ce puneți la cale acolo? Aveți autorizație să deranjați curtea?

— Îi instalăm telefon lui Palme d'Or, i-a răspuns unul dintre ei.

Cel care se opunea până atunci acestei operaţii înţelesese în sfârşit că ar fi un excelent mijloc de a mi se asculta convorbirile. Împlinea astfel visul tipului bondoc şi scund de la ghişeu care, în momentul când îmi înmânase primul meu paşaport, îmi propusese fără succes să devin informator al UDBA.

Când am ajuns la poştă ca să semnez contractul pentru telefon, un muntenegrean care-mi aprecia francheţea a deschis un ditamai catastiful, mai mare decât un registru şcolar, şi mi-a spus:

— Jos pălăria pentru interviul din *Nin*, ce chelfăneală le-ai tras lui Mikulić şi fiică-sii! Bravo! Fata mea, care studiază limbile orientale mi-a zis: „În arabă, Kusturica înseamnă un tăiş mic şi foarte ascuţit care se pune în rindea pentru şlefuirea trunchiurilor de copaci“. Iar eu i-am răspuns: „Fata mea, nu este un mic Kusturica, ci un mare Kusturica!“. Uite, frate, alege ce număr îţi place!

Am fost luat cam pe nepregătite şi chiar surprins, dar neaşteptata situaţie mi-a plăcut. Trebuia să aleg şase cifre pentru numărul meu. Am privit defilându-mi prin faţă mii de combinaţii şi până la urmă am închis ochii.

— 212-262! am spus dintr-o suflare.

La care, muntenegreanul a conchis:

— Adjudecat! De acum, ăsta e numărul tău de telefon, te rog doar să-mi dai un mic autograf pe contract.

De fapt, muntenegreanul răsplătea o declaraţie publică îndrăzneaţă, care aduna tot ce debitase tatăl meu în stările sale etilice, în nopţile sale albe, de-a lungul ultimilor douăzeci de ani.

După triumful meu de la Veneţia, Murat nu-l mai căra după el, în escapadele sale nocturne, pe tânărul de aceeaşi statură cu mine. Pusese frână băuturii de teama infarctului. Făcea turul cafenelelor din Sarajevo, de preferinţă ziua, citându-şi fiul cu orice ocazie, dar cel mai adesea pe teme politice. Tata îşi întreba cu mândrie interlocutorii:

— Ei, ai văzut în numărul de astăzi din *Nin* cum i-a încondeiat fiu-meu pe ăştia?

De fapt, îi împlineam toate visele de libertate. Era nebun de bucurie că nu cruţam pe nimeni. Avea tot mai mult aerul unui om mulţumit, convins că făcuse tot ce era de făcut. Uneori, când – în cursul unei mese bogate cu carne de miel stropită cu vin alb îndoit cu apă minerală – se pornea o conversaţie gravă despre viitorul nostru şi când discuţia se împotmolea, când nimeni nu mai avea vreo soluţie care să lase să se întrevadă o viaţă mai bună, tata rostea pe un ton categoric:

— Prieteni, nu aveţi decât să citiţi interviul lui Emir din *Nin*! Acolo e spus totul.

Era un mod de a-mi atesta afirmaţiile, dând însă de înţeles că el era cel care vorbea prin ele. Mai mult decât atât: procedând astfel, Murat recunoştea că toate tensiunile noastre între tată şi fiu aparţineau de acum trecutului şi că îşi câştigase dreptul de-a spune deschis tuturor, inclusiv preşedintelui Comitetului Central din Bosnia-Herţegovina, să se ducă-n mă-sa.

Aceasta era dovada că atinsese Olimpul vieţii sale sociale.

Pe vremea aceea, aproape toate responsabilităţile sale de şef de familie trecuseră asupra mea. Se ascundea de prietenii mei când se îmbăta prin oraş şi, dacă în vreo cafenea din Sarajevo dădea nas în nas cu Sidran, se întorcea acasă înainte să se crape de ziuă în tovărăşia scriitorului. Sidran şi părinţii mei locuiau în blocuri învecinate, cu intrări lipite una de alta. Pe când fiecare se pregătea să intre în casă, tata îi spunea:

— Să nu cazi în ispita diavolului! Să nu-i spui lui Emir că am băut împreună în seara asta!

Problema majoră a lui Murat era tendinţa lui de a se îngrăşa. Ţinea un regim care dădea însă rezultate firave. Uneori era atent să se reţină de la mâncare, dar când plecam prin lume să prezint *Tata în călătorie de afaceri*, se relaxa şi punea imediat pe el patru sau cinci kilograme. De îndată ce îşi aducea aminte că se apropie ziua întoarcerii mele, o suna pe Maja, vinerea, de exemplu:

— Maja, spune-mi când vine călăul?

— Joia viitoare.

— Vai de mine! Asta înseamnă că de luni trebuie să-mi încep regimul.

N-ar fi renunţat la plăcerile sale de weekend cu nici un preţ. Nici măcar acela de-a fi interogat de călău, în cazul de faţă eu, din cauza câştigului în greutate şi a inimii sale care risca să cedeze fără veste.

— O să mă pun pe regim de luni până joi. Habar n-ai, îi spunea el Majei, ce deliciu e carnea de miel cu vin alb îndoit cu puţină apă minerală turnată direct din sifon.

În lunile toride de vară, tata rămânea la Sarajevo şi se bucura de singurătate, în timp ce Senka se bronza şi se bălăcea pe litoral la Makarska. După jumătatea lui iulie şi până la începutul lui august, Sarajevo, complet pustiu, devenea un oraş mai frumos.

Tata îşi luase un nou obicei: după-amiaza venea să-şi facă siesta la noi. Îi plăceau casele din epoca austro-ungară, pentru că nu aveau nevoie de aer condiţionat. Totuşi, a realizat repede neajunsurile unui astfel de program: dacă dormea ca un înger, se trezea cu o foame de lup.

„Ar trebui să mănânc mai întâi şi să fac nani după aceea“, îşi spunea el, aşezat la masa din biroul său, privind pe fereastră la tramvaiele de producţie cehă care lustruiau şinele din faţa clădirii Consiliului Executiv şi bucurându-se deja de ziua ce urma. S-a hotărât ca a doua zi, după lucru, cu promisiunea unei mese copioase, să se plimbe pe sub umbra răcoroasă a clădirii Consiliului Executiv, să meargă prin Marijin Dvor până la Kvarner. Apoi va traversa parcul însorit. Desigur, pe acolo nu erau nici clădiri, nici umbră, dar puţin îţi pasă dacă eşti binedispus, iar la capătul promenadei te aşteaptă o recompensă pe măsură: în aceste condiţii poţi suporta orice, chiar şi soarele de plumb din Sarajevo. Şi-a promis deci că, încă din dimineaţa următoare, se va trezi mai devreme pentru a-şi pregăti gustarea pe care o va lua în apartamentul de pe strada Šenoina nr. 14, înainte de a se duce la muncă. Murat îşi freca mâinile dinainte la gândul acestei zile care va întruni cele două activităţi preferate: dulcele somn de după-amiază, precedat de o gustărică. Se va regala cu un escalop pane, având în plus satisfacţia de a se hrăni respectând în acelaşi timp regimul propus.

Mišo Mandić, tatăl Majei, lucra la Tribunalul Departamental, situat la vreo sută de metri de strada Šenoina. Ca specialist în cazuri de contencios civil, își fixase drept obiectiv să rezolve treizeci de dosare pe lună. De obicei, își rezolva toate cazurile încă din prima săptămână, astfel că îi rămânea mult timp liber. Cel mai adesea, venea să-și vadă fiica, dar îi plăcea și să stea de vorbă cu mine. După expresia celor din Sarajevo, „îmi ascuțea percepția asupra istoriei". La sosirea verii, continua să vină în apartamentul nostru, chiar dacă eram plecați la Visoko, reședința noastră de vară, încă din primele zile ale lui iunie. Mišo avea obiceiul ciudat ca, după ce saluta lumea din casă, să deschidă ușa frigiderului. De cele mai multe ori, din pură curiozitate, pentru că ne umplea adesea frigiderul cu bunătăți cumpărate din provinciile bosniace pe unde își făcea turele de inspecție. Dar poate că era și reflexul unui fost deținut de la Goli otok care se temea că n-o să mai aibă nimic de mâncare.

De cum s-a trezit în acea dimineață, Murat Kusturica și-a pus scrupulos în aplicare planul dinainte stabilit. A tăvălit escalopul prin pesmet, a tăiat salata într-un castron, a acoperit cele două recipiente cu celofan și a pornit la drum spre strada Šenoina. Soarele încă nu răsărise când a intrat în apartament. A pus escalopul și salata în frigider. Ajuns la birou, și-a dat seama că urmează una din acele zile de iulie când nu era mare lucru de făcut la Secretariatul Informațiilor Republicii Bosnia-Herțegovina. Majoritatea colegilor săi erau deja în concediu. În câteva rânduri, Murat Kusturica s-a gândit cu plăcere la escalopul care îl aștepta și la siesta regală de o oră sau două ce avea să urmeze, în răcoarea zidurilor austro-ungare înalte.

Mišo Mandić nu plecase încă în concediu. Și el rămăsese singur în orașul pustiu. În fiecare zi venea în apartamentul nostru, pe care fiica lui îl pusese în ordine înainte de plecarea în vacanță, golind bineînțeles frigiderul. Un bărbat înfometat nu-și pierde niciodată speranța, nici dorința de a pune ceva în gură. De vreme ce frigiderul se încăpățâna să rămână gol, Mišo nu avea nimic altceva de făcut, după această tristă

constatare, decât să închidă uşa şi să doarmă, pentru a-şi uşura sufletul de apăsătoarele cazuri de contencios civil.

Pe la orele 14.30, Murat a părăsit clădirea Consiliului Executiv pentru a se îndrepta spre strada Šenoina nr. 14.

„Trebuie să îmbuc ceva!“, îşi spunea secretarul ministrului Informaţiilor Republicii Bosnia-Herţegovina cu un zâmbet larg. A început chiar să fredoneze melodia sa preferată: „Sunt un vagabond... nu pot să stau locului“. Îşi încetinea mersul, ca o felină care se apropie de pradă. „Ehei, micul meu escalop! Nu mai ai mult de trăit, judecata de apoi se apropie. O să vezi cum o te înghit?!“, îşi spunea întruna.

S-a oprit la Gradina, de unde a cumpărat pâine şi mirodenii pentru salată. Pe parcurs, l-a salutat curtenitor pe Rizo, un homosexual celebru din Sarajevo.

— Ce mai faci, Rizo, e ceva tineret prin zonă? l-a întrebat tata, în timp ce bărbatul pufăia din ţigară – o ţigară care, din câte se spunea, îi rămânea lipită de buze chiar şi în somn, după ce se stingea.

— Murat, eşti pus pe glume, cine te aude ar putea crede că sunt, Doamne fereşte, vreun..., i-a răspuns Rizo zâmbind.

— Da de unde să scoată una ca asta! Toată lumea ştie prea bine că eşti normal.

Murat a luat pâinea şi s-a îndreptat spre strada Šenoina. A deschis vesel uşa apartamentului, a intrat în bucătărie spunându-şi: „Bravo! Ce răcoare cu pereţii ăştia înalţi, nu degeaba au domnit austriecii peste întreaga lume şi şi-au răspândit civilizaţia şi arhitectura!“. A luat o farfurie de pe raft, a pus-o pe masă, a adăugat tacâmurile şi s-a îndreptat fredonând spre frigider. L-a deschis şi... nu i-a venit să-şi creadă ochilor! Era oare cu putinţă? Cum să supravieţuieşti unui asemenea şoc? Cineva îi mâncase escalopul!

— Doamne, ce lume nedreaptă, şi-a zis Murat mestecând o bucată de pâine goală.

A format numărul nostru de telefon de la Visoko şi i s-a plâns Majei:

— Dacă ai şti, dragă noră, cu câtă bucurie aşteptam... Şi uite, totul s-a prăbuşit. El mi-o fi şterpelit escalopul?

Tata se gândea la fiul său, neştiind că escalopul îşi aflase sfârşitul în stomacul lui Mišo Mandić, pe care îl bucurase

nespus! Judecătorul Mandić fusese răsplătit pentru perseverența de a deschide în fiecare zi ușa frigiderului din strada Šenoina. Până la urmă, găsise acolo escalopul pane al lui Murat.

Vechiul apartament cam părăginit din strada Šenoina nr. 14 atrăgea ca un magnet toată lumea pestriță din Sarajevo. Era și bine plasat, pentru că mica stradă Šenoina dădea în strada Tito, artera principală a orașului.

— Hai să trecem pe la Kusta, nu e departe, spuneau prietenii noștri, fie că locuiau în Višnjik sau în Koševo.

De cum ajungeau în centru, treceau obligatoriu pe strada Tito. Aveau astfel impresia că Kusta locuia chiar aproape de ei. Debarca la noi cine vrei și cine nu vrei. Părinții treceau regulat o dată pe zi, și rar se întâmpla ca vreunul dintre cunoscuți să nu-și petreacă noaptea la noi. Acest necontenit du-te-vino mă ducea cu gândul la cămăruța din strada Vojvoda Stepa nr. 2, în care mă născusem. Pe vremea aceea, toată lumea poposea la părinții mei.

— Ăsta nu-i un apartament, e o casă de tranzit! protesta Senka.

Istoria se repeta, dar acum era o companie mai destinsă decât bieții disperați din anii 1950. Progresul mondial ne prinsese din urmă, Levi Strauss, Coca-Cola și rock'n-rollul.

Viața între cele două filme, *Ce mai știi de Dolly Bell?* și *Tata în călătorie de afaceri* se scurgea în ritmul „marilor speranțe". În perioada de după moartea lui Tito și chiar înainte, rockerii interpretau cântece angajate. Printre ei, Bora Čorba și Azra lui Johnny Štulić au lăsat cea mai puternică amprentă. Cu toate astea, publicul și-a aflat fericirea în rockul câmpenesc al lui Goran Bregović. El a reușit să traducă muzica celor de la Led Zeppelin într-un limbaj rural. După Concertul de la Hajdučka Česma, la care s-au adunat peste o sută de mii de fani, mătușa Vesnei Bajčetić a comentat în felul său succesul lui Bregović:

— Dacă trăia maică-sa, n-ar fi făcut nimic din toate astea!

Nici nu dispăruseră bine Led Zeppelin de pe scenă că Bregović avea deja la activ un disc *nouvelle vague*. În dorința

lui de a trăi o sută de ani, a compus chiar un cântec în care își exprima aversiunea față de centenare.

Apariția grupului No Smoking Orchestra, a cântărețului Elvis J. Kurtović și a emisiunii televizate a „Suprarealiștilor" au fost niște fenomene pur și simplu revoluționare. Această artă populară le-a permis moștenitorilor cărților *Cronica din Travnik* și *E un pod pe Drina...*[1] să se recunoască în cântecele lor și în parodiile televizate. Taximetriștii, măcelarii, brutarii se uitau la „Suprarealiști" și râdeau de caricaturile propriilor manifestări, în scheciurile inspirate de Monty Python. Nu era vorba de o plagiere a acestora, ci de un joc cu clișee, așa cum făcuseră cu succes înainte Terry Jones și Gilliam. Este ceea ce a făcut marele regizor german Rainer Werner Fassbinder. A recunoscut în uriașul de la Hollywood, Kirk Douglas, și în grandioasele lui melodrame niște veritabile stereotipuri. Pe această bază, a construit opere cinematografice moderne care au făcut celebru filmul german din anii 1980 și, printre acestea, pelicula cea mai cunoscută: *Căsătoria Mariei Braun*. Fassbinder a fost unul dintre rarii cineaști care, folosind stereotipurile, a lipit de televizoare milioane de spectatori și i-a obligat să privească arta autentică. Este vorba de serialul *Berlin Alexanderplatz*. Era și vremea în care televiziunea era în stare să producă adevărate capodopere.

Ne strângeam în apartamentul de pe strada Šenoina, cu Nele Karajlić, ne uitam la opera lui Fassbinder și recunoșteam în ea procedeele pe care le aplicam în film și în rock'n-roll. Acei ani 1980 au fost importanți pentru cinema și pentru muzică, fiindcă originalitatea unui artist se măsura prin distanța pe care și-o lua sau nu față de stereotipurile existente, dar și prin respectul acestuia față de fundamentul melodramatic – fie că era vorba de Euripide, de Shakespeare sau de soarta lui Baba Atif strivit de un tren – de unde țâșnește forța emotivă a trăirii. Această trăire cerea un artist capabil să o înțeleagă și să reacționeze la ea într-un mod personal, în acord cu epoca sa. Gustam din plin grupul The Clash, pentru că Joe Strummer era un erou care nu avea ce mânca

1. Opere de căpătâi ale scriitorului sârb Ivo Andrić.

seara şi care, pe vremea când noi îi ascultam şi reascultam albumul *London Calling*, era plecat în Nicaragua ca să lupte alături de sandinişti. Eram departe de a putea încerca o ispravă similară, iar acesta este unul dintre motivele pentru care devenise idealul nostru. Mişcarea punk, chiar dacă era o creaţie stilistică a managerului londonez McLaren, avea şi lucruri bune. Trezea sentimentul de justiţie pe care îl cultivaseră „copiii florilor", hipioţii, până în 1968, înainte de a se vinde Wall Street-ului.

Apariţia lui Dr. Karajlić[1] se înscria în suita logică a divertismentului european, aşa cum austro-ungarii îl implantaseră în obscura noastră raia, cu orchestrele de alămuri şi cu maeştrii lor de capelă, dar şi în linia acrobaţilor de circ. Nu e nevoie să-i explorăm originile. Ca orice artist, Karajlić venea de undeva, de pe un trapez zburător, şi orice întrebare despre origine era mai puţin importantă decât curajul artistic pe care îl manifesta. Era cel mai bun reprezentant al ideii punk a diversităţii. Purta un pulover tricotat de mama lui şi ura „fardul". Aplica la teoriile fotbalistice propriile scheme filosofice, reînviind astfel acea gravă gimnastică a spiritului. O traducea într-un limbaj popular. Citea cărţi, punea întruna rămăşaguri, paria într-o manieră nerealistă pe victoriile lui FC Željezničar. Asta într-un moment în care era evident că echipa sa preferată nu avea nici o şansă să câştige.

În 1986, la concertul grupului No Smoking Orchestra de la Rijeka, în Croaţia, Dr. Karajlić i-a strigat mulţimii: „Marshall a crăpat". A fost o confuzie generală. Unii au susţinut că se gândea la amplificatorul marca Marshall, dar alţii nu au avut nici o îndoială că făcea aluzie la mareşalul Tito. Un mare număr dintre concetăţenii noştri au fost şocaţi să audă vorbindu-se despre Tito într-un mod atât de ireverenţios. Cel mai greu pentru ei era să accepte că Tito murise de-a binelea. Această provocare a doctorului Karajlić la concertul de la Rijeka a rămas arhivată în memoria iugoslavilor iubitori de libertate

1. Pseudonimul lui Nenad Janković, cântăreţ şi compozitor al grupului No Smoking Orchestra.

ca o glumă curajoasă despre funcţia totemică a tovarăşului Tito. Dar s-a dovedit foarte repede că a te juca de-a stereotipurile la televizor şi a te juca cu acelea ale vieţii şi morţii nu era acelaşi lucru.

Când a trecut pe strada Šenoina pentru a veni la mine să discutăm probleme artistice şi politice, Dr. Karajlić nu ştia că o simplă plimbare prin oraş îi va da măsura gravităţii infracţiunii sale politice. În ziare şi la televiziune nu s-a acordat prea mult spaţiu incidentului de la Rijeka, dar povestea a fost transferată în stradă, pentru ca poporul bosniac să-i aplice el însuşi pedeapsa contravenientului. Dr. Karajlić a dat buzna gâfâind în apartamentul meu şi mi-a arătat arcada spartă deasupra ochiului drept. Agresorii se năpustiseră asupra lui şi încercaseră să-l pună la pământ, cărându-i pumni cu nemiluita. În timp ce îl băteau, unul dintre ei îi strigase:

— Dacă nu-ţi place Tito, fă-ţi bagajul şi cară-te la Belgrad, fir-ar mă-ta a dracului!

Intimidaţi de groaza trecătorilor care se plimbau pe strada Tito, nu au reuşit să-l doboare. Cuprins de furie, m-am repezit afară doar în şosete ca să dau de ei, dar bineînţeles că o şterseseră. Nu ne mai rămânea altceva de făcut decât să ne pierdem în presupuneri: acţionaseră de capul lor? Sau era un grup organizat de serviciile secrete străine – ceea ce în Bosnia era o practică obişnuită? Dacă picai în dizgraţie în ochii politicienilor, te puteai aştepta în general la un răspuns al străzii – pe un drum cu sens unic te puteai trezi în faţa unui camion care circula pe sens interzis şi care avea drept misiune anihilarea ta. Exact asta i se întâmplase poetului Rajko Petrov Nogo. Şi la ce te puteai aştepta din partea concetăţenilor? Când scriitorul Meša Selimović i-a devenit suspect lui Branko Mikulić, puţină lume îndrăznea să-l mai salute pe stradă. Numai doctoriţa Lagumdžija, decana Academiei de Arte Dramatice, continua să se afişeze plină de curaj la braţul scriitorului pe străzile din Sarajevo. Până şi cei mai buni prieteni ai lui Selimović întorceau capul şi treceau pe alt trotuar. La hotelul Europa toţi se ascundeau în spatele ziarelor desfăcute sau îşi înşfăcau paltoanele ca să se facă nevăzuţi pe străzile învecinate.

Stribor a venit pe lume pe vremea când încă târam după mine povara trecutului meu din Gorica – acel mediu sărac, dar fermecător, în care se desfăşurase copilăria mea în căutarea unor răspunsuri la întrebările existenţiale pe care aveam să le traduc mai târziu în limbajul artei. Acele vremuri grele au fost încununate de mari recompense la festivalurile internaţionale de film. Şi iată că, printr-o minune, primele observaţii ale lui Stribor şi primele sale fraze erau gângăvite în această manieră existenţială. De unde şi îngrijorarea pentru căţelul Piksi, teama lui să nu fie înghiţit de Leul de Aur, după triumful lui *Dolly Bell* la Veneţia.

Dunja, sora lui, s-a născut în ecourile grupului The Clash şi printre norii fumului de ţigară, în apartamentul nostru din strada Šenoina nr. 14. Pe vremea aceea aşteptam răsăritul soarelui în toiul unor ciorovăieli slave extravagante sau petreceam seri zadarnice în care nopţile treceau dezbătând dacă bricheta Ronson este mai bună decât Dupont, dat fiind faptul că era mai bine cotată pe piaţă. Altă dată, ne-au prins zorii descifrând cu succes piesa lui Wilson, *Einstein on the Beach*. Era perioada în care două experienţe se amestecau în conştiinţa noastră: mizeria politică de la Sarajevo care se instalase după prăbuşirea titoismului şi speranţa că viitorul va fi obligatoriu mai bun. Această idee era susţinută de forţa muzicii celor de la The Clash şi de excentrica, dar şi populara cultură punk a anilor 1980, care se ridicau ca un scut în faţa monstrului pe cale de-a se naşte al canalului MTV şi a zoaielor ce începeau să curgă de pe micul ecran, ameninţând să ne înece în rahatul său muzical.

Dilema pe care Joe Strummer o formulase cel dintâi, exprimând ceea ce gândeau milioane de oameni, în cântecul său *Should I Stay or Should I Go*, a fost rezolvată prin plecarea mea de la Sarajevo în Statele Unite. Această hotărâre nu se baza pe vreo prejudecată politică, pur şi simplu oraşul meu natal nu se mai potrivea cu hainele pe care îmi plăcea să le port, ba mai mult, îi scăzuse cotaţia la bursa proiectelor mele artistice. Am acceptat invitaţia lui Miloš Forman de a-l înlocui

la Columbia University şi, pentru a doua oară în viaţă – dar de data asta pentru totdeauna –, am plecat din Sarajevo.

Era în 1988 şi, în timp ce ne pregăteam să părăsim casa din strada Šenoina nr. 14, înconjuraţi de tristeţea prietenilor şi a familiei, televizorul transmitea în direct „revoluţia iaurturilor“, momentul în care Vojvodina şi-a pierdut autonomia şi când rahatul a început să se reverse peste întreaga Iugoslavie.

Traducere de Dan Radu Stănescu

La revedere, patrie dragă

Toate drumurile către lumea largă la plecarea din Sarajevo, ca și toate revenirile în orașul natal, treceau în mod obligatoriu prin Belgrad și prin apartamentul mătușii Biba. Așa a fost și în clipa în care Dunja, Stribor, Maja și cu mine am plecat spre Statele Unite. Drumul spre New York trecea prin piața Terazije nr. 6. Era o sărbătoare pentru mine. Mă bucuram mai ales că o revăd pe mătușa Biba, a cărei prospețime și agerime insuflaseră evoluției mele personale o hotărâre și o forță comparabile cu vântul plin de oxigen care aţâță flacăra unui foc de tabără anemic și îi permite să ardă cu mai multă vigoare. Ea era mentorul tatălui meu, dar și unul dintre stâlpii dezvoltării mele. Din păcate, în momentul în care plecam la New York ca să predau la Columbia University, privirea mătușii nu mai era atât de vie, iar lumina pe care o răspândea în jur, oriunde s-ar fi aflat, pălise de-a lungul anilor. Inevitabila tristeţe pe care o aduce bătrânețea era dublată de încă o decepție: ultimul act al conflictului cu soțul ei Ljubomir Rajnvajn. Acesta găsise o pictoriță cu treizeci de ani mai tânără decât el, o oarecare Gavrankapetanović, și nu se gândea decât să scoată cât mai mulți bani din economiile comune ca să se mute la Herceg Novi. Singurul mod de a-și procura suma necesară pentru acest ziarist, promovat de curând profesor, era vânzarea apartamentului din piața Terazije. Mătușa refuza categoric, susținând că nu poate trăi fără manifestările și instituțiile culturale care îi îmbogățeau viața și care se găseau, cum spunea ea, în pragul ușii.

— Emir dragă, n-am decât să ies din holul blocului ca să dau de Dušanov Grad, restaurantul unde găsești cel mai bun rasol din tot Belgradul, iar la o sută de metri mai încolo am

Teatrul Naţional, muzeul. În zece minute de mers pe jos ajung la Învingătorul din Kalemegdan şi în cincisprezece minute sunt la cafeneaua Kolarac de pe strada Knez Mihailova.

Era de ajuns ca una dintre părţi să nu fie de acord cu vânzarea pentru ca toată afacerea să pice. Situaţia lui Ljubomir Rajnvajn era cu atât mai grea cu cât avea tot interesul să stea liniştit şi să nu arate cât de tare o urăşte pe mătuşa mea. Cu toate astea, i se citea în priviri că ar fi strivit-o pur şi simplu pe loc. Spera că, cu ajutorul nostru şi al membrilor „raţionali“ ai familiei, va reuşi să recupereze cât mai mulţi bani cu putinţă pentru a-şi oferi o viaţă mai bună pe coasta de sud a Mării Adriatice. Dar, în fiecare dimineaţă, baricadată în partea de apartament pe care şi-o rezervase, mătuşa mea trăgea cu urechea la paşii soţului ei şi îi striga cu o neascunsă plăcere:

— Aţi luat până şi acordeonul Slavenkăi, bandă de tâlhari! Ştii când o să mă păcălești, Ljubomir? Niciodată! Partea ta de apartament n-o să-ţi ajungă nici până la cot! adăuga ea, dându-i cu tifla prin aer, pentru că nu-i putea arăta direct jumătatea de braţ.

În anul următor, când mă întorceam de la New York la Belgrad pentru a primi premiul AVNOJ[1], cea mai mare recompensă a Republicii Socialiste Federative Iugoslavia, mătuşa mea avea aerul unei luptătoare uzate şi epuizate. Cu toate astea, Biba şi îmbrăţişarea ei erau la fel de călduroase. Îmi confirma astfel că pentru ea succesele mele erau un adevărat balsam, faţă de suferinţele pe care i le provoca ultima bătălie a vieţii. Înainte de a pleca la ceremonie, am cedat invitaţiei insistente a lui Ljubomir Rajnvajn de a-l însoţi în bucătărie. Încerca să mă convingă să pun capăt iadului din viaţa lor comună, înainte să se producă vreo catastrofă. Din clipă în clipă, mătuşa deschidea uşa.

1. *Antifašističko Vijeće Narodnog Oslobođenja Jugoslavije* – Consiliul Antifascist de Eliberare Populară a Iugoslaviei, înfiinţat în 1942 pentru a administra teritoriile eliberate de partizani.

— Vrea să mă dea afară din apartament, striga ea. E vechea obsesie a familiei Rajnvajn, de douăzeci şi cinci de ani vor asta! Emir, băiete, să nu crezi nimic din ce-ţi spune, e un bandit, ca şi surorile lui, nişte târfe nemţeşti!

— Vezi şi tu, dragul meu, ce coşmar trăiesc, mi-a spus Rajnvajn.

Nici nu dispărea bine mătuşa pe uşă, că apărea din nou imediat, ca un Charlie Chaplin:

— Cum aşa, „ce coşmar trăiesc"?! Ljubomir, te conjur, nu-mi otrăvi nepoţelul cu minciunile tale! Emir, băiete, s-a căsătorit cu mine pentru statutul meu de luptătoare în prima linie, ca să se lanseze în jurnalism. Dacă nu m-ai fi avut pe mine, ai aduna şi acum bârfe de prin piaţă pentru ziarul *Pobjeda* din Titograd şi nu ţi-ai fi plimbat niciodată fundul prin metropolele internaţionale!

Unchiul repeta că trebuie să ne ţinem firea şi mă implora să fac ceva să reglez partajul apartamentului, ca să-şi poată vinde partea, pentru că, pe lângă „baricade", mătuşa ameninţa că o să-l „ucidă în somn". De fapt, Biba se săturase de viaţă şi fusese internată în spital de câteva ori. La început, a fost tratată de o boală de plămâni. Apoi, din cauza singurătăţii. Lua sedative foarte puternice, iar căderea ei fizică nu făcea altceva decât să-i accentueze teama de viitor.

A fost foarte fericită când am anunţat-o că la ceremonia de înmânare a premiilor va ocupa locul de onoare. După a nu ştiu câta ceartă cu Rajnvajn, mătuşa s-a pregătit îndelung.

— Rajnvajn Ljubomir, banditul ăsta austriac şi nemţoaicele alea de surori ale lui, repeta ea întruna în timp ce se farda, vor să o scoată din casa ei pe Biba Kusturica, decorată cu medalia de luptătoare veterană.

Deşi era obosită şi slăbită, mătuşa nu-şi pierduse plăcerea de a se găti pentru ocaziile speciale şi de a frecventa oameni de vază. Asta îi aducea aminte de vremurile trecute, când lucra în capitale europene, organiza recepţii oficiale la Berna, Praga şi Belgrad şi când era vizitată de Vinaver, Vjekoslav Afrić şi oameni de ştiinţă ca Siniša Stanković, celebrul biolog.

Holul Consiliului Executiv Federal, unde avea loc înmânarea premiului AVNOJ, gemea de personalităţi la modă venite să dea strălucire acestei ceremonii. Printre toate aceste personaje din lumea bună, am remarcat-o pe marea poetă Desanka Maksimović. Continua să se uite la bărbaţi cu ochi de femeie, nu ca o bătrână, cum mă aşteptam. Am făcut cunoştinţă cu ceilalţi invitaţi şi am întâlnit, printre două uşi, privirea lui Stipe Šuvar[1].

— Ce tânăr minunat, declara în stânga şi-n dreapta Desanka. Un Dionysos, o adevărată frumuseţe!

Mătuşa Biba s-a apropiat de poetă şi, cu un surâs larg, i-a întins mâna.

— Sunt mătuşa lui Emir, s-a prezentat ea.

Desanka s-a întors spre Biba şi a întrebat-o mirată:

— Care Emir?

În seara aceea, am citit un text pe care îl scrisesem ceva mai devreme în casa mătuşii, într-unul din rarele momente de linişte, printre furtunile verbale dintre Biba şi Ljubomir.

„Când mi s-a propus să ţin un discurs de mulţumire în numele laureaţilor premiului AVNOJ, am acceptat fără să stau prea mult pe gânduri, deşi ştiu că astăzi cuvintele se devalorizează mai repede decât dinarul. (M-am gândit că este o ocazie pentru mine să spun în public, într-un loc în care toată lumea poate auzi, ce cred despre ţara al cărei cetăţean sunt.)

O fac cu o plăcere cu atât mai mare cu cât nu nu aparţin nici unui partid politic. Pot vorbi deci în numele generaţiei sacrificate de ideologia Ligii Comuniştilor din Iugoslavia şi de conducătorii săi care, ani de-a rândul, într-un mod planificat şi cu un zel deosebit, au provocat o mulţime de pagube. Şi-au împlinit sarcina cu vârf şi îndesat, după cum o dovedesc statisticile. Singurul lucru pe care nu au reuşit să-l ducă până la capăt este anihilarea spiritului nostru: ca orice lucru aflat în ilegalitate, el a rămas singura miză valabilă care a supravieţuit acestui joc social, în ochii generaţiei mele şi probabil şi în ai altora.

În timpul acestor zile, când în propria-mi ţară, pentru prima dată în viaţa mea şi în văzul întregii lumi, se desfăşurau evenimente istorice grave, priveam aceste rupturi şi aceste revirimente

1. Liderul Ligii Comuniştilor din Iugoslavia între anii 1988-1989.

de la New York, cuprins de o mare confuzie emoţională. Am trăit toate aceste catastrofe cu intensitate, dar cu şi mai multă durere dezintegrarea Iugoslaviei. De aceea mă întreb ce înseamnă astăzi să primeşti premiul AVNOJ. Ce rost are să primeşti cea mai înaltă distincţie într-o ţară care nu este decât o adunătură de popoare, de triburi aflate în plină dispută, în pragul unui război generalizat? Într-o ţară în care sistemul de valori este făcut praf, în care cetăţenii sunt supuşi abuzurilor guvernanţilor, în care nişte semicetăţeni stau chiar şi astăzi, în marea lor majoritate, ghemuiţi în spatele zidurilor goale de cărămizi ale caselor sau mai exact ascunşi în culisele în care li s-a corupt conştiinţa politică; într-o ţară care a blocat în ei orice fel de reflecţie politică?

Cum să primeşti un premiu într-o ţară care s-a trezit cu brutalitate la coada istoriei, în urma aproape tuturor ţărilor din Europa de Est – cu excepţia Albaniei şi a României –, şi unde a apărut, datorită mişcărilor maselor, provocate de revoltele politice, esenţa monarhismului bolşevic în socialismul iugoslav?

De ce am venit totuşi aici şi am acceptat să primesc premiul AVNOJ?

Pentru că refuz să rămân fără nici o credinţă. Căci să fii fără nici o credinţă – cel puţin aşa spune Evanghelia – înseamnă să nu existi. Îmi fac deci un mic serviciu mie însumi, prin dorinţa de-a crede în ceva şi, în ciuda tuturor lucrurilor… de-a spera.

Îndrăznesc să cred că apelul lansat de la această înaltă tribună, unde s-au adunat cei a căror operă a meritat cea mai înaltă recompensă a ţării, va fi auzit cu tărie şi că ne va da o nouă şansă de a înscrie în ziarele noastre un cuvânt de credinţă şi de speranţă în adevăr.

Mă număr printre aceia a căror inimă a zvâcnit de bucurie anul trecut, când, la Žuta Greda, poporul muntenegrean, zdrobit sub lovituri cu acordul tacit al autorităţii supreme federale de către conducătorii săi – care de-a lungul anilor încercaseră să îl reducă la un nivel de trai demn de Congo –, a reuşit să le plătească această bătaie şi să răstoarne puterea momentului.

Inima mea a zvâcnit de bucurie, dar am fost imediat cuprins de spaimă când am înţeles că nimic nu avea să treacă de graniţele acestei republici.

Oare nu din cauza acelui semicetăţean, ghemuit în spatele zidului său de cărămidă, într-o casă construită cu nişte bani pe care nu i-a câştigat? Banii aceia pe care masele populare îi împărţeau cu guvernanţii, ce îşi construiau vile şi fabricau „vilegiaturi“ pentru popor, în scopul de a-şi asigura o domnie cât mai lungă?

Oare acest semicetățean nu era, pe piața iugoslavă atât de sfâșiată, garantul, el însuși sfâșiat, al unei civilizații pregătite pentru o revoltă socială și politică, ai cărei martori suntem astăzi pretutindeni în lume?

Dacă revolta muntenegreană, care a fost la început o rebeliune de natură socială și politică, s-a oprit la scară națională, când aveam înainte evenimentele din Cehia, Polonia și Germania, rămâne o întrebare de pus pentru Istorie: cum și de unde celelalte popoare iugoslave, aflate în aceeași stare de sărăcie și într-o surdă ostilitate reciprocă, au găsit atâta toleranță pentru a face zid în spatele guvernanților lor dubioși, rămânând tăcute, sau excluzându-se singure de la jocul unei zguduiri mondiale?

Pentru că nu încape nici o îndoială că lumea se transformă sub presiunea străzii. Evenimentele de la Praga și Berlin ne-o dovedesc limpede: nu a fost dărâmat doar un zid, ci și un tiran a cărui piscină, ca probă a corupției sale, a apărut pe canalele de televiziune americane timp de cincisprezece zile la rând!

Ce s-ar întâmpla dacă, de la o zi la alta, sutele noastre de Honecker – presupunând că apărătorii unui sistem echitabil nu s-ar apuca să zbiere ca niște animale rănite și ar lăsa poliția să acționeze conform procedeelor sale staliniste sau democratice – ar începe să-i bage la zdup pe cei care ne-au jefuit ca să-și construiască vile?

Sau dacă toate aceste regiuni, rămase în afara acestor zguduiri radicale, ar sfârși ca acel personaj al lui Andrić, Alihodža, care a întâmpinat noua putere cu urechile bătute în cuie pe un pod de către tovarășii săi? Ori va trebui ca sărăcia să crească și nivelul de trai să scadă atât încât acest semicetățean, pe a cărui corupție se pune bază, să înceapă să râcâie zidurile și tencuiala, în chip de pâine și lapte, ca să se poată hrăni?

Sigur că toți vrem să intrăm în Europa. Dar pentru a lua trenul care duce acolo, nu putem avea drept tovarăși de drum politicieni care și-au construit cariera alături de niște Honecker, Ceaușescu, Hodja sau Jivkov…

Nu putem merge acolo cu cei care sunt astăzi grădinarii-șefi ai politicii lor.

Nu putem merge acolo, pentru că nu ajungi în Europa lăsând în urmă socoteli neîncheiate.

Înclin să-i dau dreptate unuia dintre eroii lui Václav Havel, care spune că îl urăște mult mai mult pe un anticomunist decât pe un comunist.

Nu se pune problema să știm dacă cineva urăște sau iubește ideologia comunistă. Conceptul politic s-a dezvoltat pe tirania

monarhică a unui sistem monopartid, provincial, închis în el însuşi, hrănit mai mult de resentimente decât de nevoile reale ale omului, ce nu a reuşit să treacă proba timpului.

Dacă analizăm încotro merg lucrurile, acest concept şi acest sistem vor aştepta să curgă sânge ca să apară nu o ideologie, ci altceva care îi este, din punct de vedere calitativ, cu totul străin.

Omul primitiv s-a zbătut să iasă din haos introducând ordinea, clasificând ideile, dându-le un nume, scriind cărţi pentru a comunica şi a se înţelege cu semenii săi.

Omul modern a găsit în politică mijlocul său de comunicare şi de înţelegere reciprocă, pentru că în cele din urmă cartea religioasă a devenit un registru de noţiuni prea metafizice, un manual de studiu.

Consider Liga Comuniştilor din Iugoslavia şi ideologia sa un mijloc cât se poate de contestabil, epicentrul acestei zguduiri, care a rupt şi a făcut imposibilă comunicarea în tot spaţiul iugoslav.

Primim premiul AVNOJ, la crearea căruia a participat Liga Comuniştilor, dar cred că sunt îndreptăţit să cer ca patria noastră să fie salvată fără ca Liga Comuniştilor să joace vreun rol, pentru că experienţa noastră din trecut o exclude din acest joc.

Mi-am început primul lungmetraj cu fraza „Dragi tovarăşi şi tovarăşe, situaţia este complexă“, parafrazând formula hamletiană a ideologului comunist cu aer posac, aşezat în faţa unei sticle cu apă minerală carbogazoasă, care ne conducea autoritar copilăria, tinereţea, viaţa întreagă…

Pentru acest politician, tot ce ţinea de nevoile zilnice, de viaţa obişnuită a oamenilor şi de aspiraţiile lor spirituale avea mai puţină valoare decât propria sa viziune asupra eternităţii şi marile sale proiecte.

Din cauza ideologiei sale, spiritul iugoslav din anii 1940 s-a menţinut mai mult sau mai puţin în umbra ilegalităţii.

Numai artiştii de curte, slugi abile ale acestor regimuri, reuşeau să cosmetizeze ideologia după gustul politicianului nostru megaloman, aproape de mumificare, care se încrunta plin de oroare la tot ce era mărunt şi omenesc.

Cred că toţi cei care au fost recompensaţi aici aparţin într-un fel sau altul acestui spirit al umbrei, care a reuşit să supravieţuiască, să-şi păstreze autenticitatea, faţă de toţi şi împotriva tuturor.

Acţionând astfel, ei au salvat aparenţele micului lor petic de ţărână în ochii lumii care acum debarcă pe acest pământ cu forţa

tehnologiei sale și îi obligă să-i măsoare lipsa de importanță. Am rezistat în pofida ideologiei. Și, în ciuda tiraniei acestui sistem monopartid, a avut totuși loc un progres social.

Ideologia dominantă a deschis larg porțile cataclismului iugoslav, contribuind astfel la prăbușirea noastră în prăpastie.

Dacă partizanii acestui proiect, ratat din toate punctele de vedere, nu părăsesc scena, nu dau înapoi pentru a ceda locul unor patrioți care poartă un semn premergător al umanității și promițător din perspectivă politică, ne vom întreba mâine ce premiu, ce recompensă am primit cu adevărat."

Pe când îmi citeam textul, devenea tot mai clar că nu un astfel de discurs se așteptau să asculte asistenții din Consiliul Executiv Federal.

După înmânarea premiului, în timpul petrecerii de la Clubul Scriitorilor, mătușa Biba i-a dezvăluit Majei un adevăr important despre istoria familiei noastre. Mă privea fix pe când eu, la celălalt capăt al mesei, urmăream un duel verbal între Momo Kapor[1] și Dušan Kovačević[2] – îmi plăcea mult originalitatea pieselor de teatru ale lui Dušan, iar Momo era idolul meu în materie de Pop art. Momo deplângea faptul că unii membri ai Academiei Sârbe de Științe și Arte nu au nici o moralitate, că își înșală nevestele și își întreţin amantele, fără „a îndrăzni să se despartă legal de soțiile lor".

Biba nu își ascundea satisfacția de-a vedea că nepotul ei reușise în viață. Era fericită că rezultatele muncii mele îndreptaseră reflectoarele spre numele familiei Kusturica și că îl făcuseră celebru. Ceea ce o bucura cel mai mult pe mătușa Biba era că și ea, într-o anumită perioadă a vieții sale, reușise să apere familia.

— De vreme ce nu am reușit să o salvez pe a mea, de ce n-aș fi încercat să salvez familia fratelui meu?! i-a spus ea Majei.

Și i-a povestit o istorie de la începutul anilor 1970, când tata s-a îndrăgostit nebunește de o blondă din Zagreb.

— Pe vremea aceea, aveam o oarecare putere și puteam împiedica o catastrofă familială: nici nu se punea problema

1. Momčilo Kapor (1937-2010) – pictor și scriitor sârb.
2. Dramaturg și regizor sârb, scenarist al filmului *Underground*.

ca Emir al meu să crească fără tată! Fratele meu era îndrăgostit nebunește de femeia aia din Zagreb. Senka nu o cunoștea, dar descoperea tot timpul în valizele și hainele lui Murat diverse obiecte pe care femeiușca aia le strecura cu singurul scop de a-i despărți. Într-o zi, Senka mi-a spus că se petreceau lucruri dramatice în viața lui Murat! Atunci mă îmbrac într-o clipită și mă arunc în primul tren de Sarajevo. Când dau buzna în micul lor apartament, o văd pe Senka abătută, cu ochii țintă la linoleumul din bucătărie. Emir era plecat la joacă în cartierul Gorica. „Biba dragă, cine o să-l salveze și o să-l aducă pe drumul cel drept? Jumătate dintre prietenii lui sunt deja în case de corecție sau în pușcărie. Mă iubește, mă adoră, dar nu ascultă deloc, Doamne iartă-mă!“, se plângea ea. Auzind vorbele astea, mă dichisesc, mă îndrept spre Secretariatul Federal și ciocănesc, toc-toc!, la ușa unui prieten din vremea partizanilor. Era mare mahăr în UDBA la nivel federal. I-am spus imediat: „Ajutor, tovarășe! Fratele meu s-a încurcat cu o femeie din Zagreb și, din cauza curvei ăsteia, vrea să-și părăsească nevasta și fiul ca să plece cu aia în serviciul diplomatic“. Prietenul ăsta, care îl cunoștea pe Murat, s-a dus să verifice despre ce femeie era vorba. S-a întors repede și mi-a explicat: „Nu e un animal obișnuit, e un agent dublu. Lucrează pentru noi, dar și pentru nemți. Dacă împotriva ei nu putem face nimic, măcar putem veni în sprijinul familiei lui Murat. Nu-ți mai face griji pentru asta, Biba!“. Planul lui Murat de a-și folosi cunoștințele din lumea diplomatică a eșuat, nu a fost numit consul la Bonn, iubita lui din Zagreb a găsit rapid un înlocuitor cu care s-a măritat, iar familia noastră a scăpat de dezastru.

Biba nu i-a povestit niciodată mamei mele secretul poveștii.

La întoarcerea în apartamentul din piața Terazije, mătușa nici n-a descuiat bine ușa, că și-a reluat tirada împotriva lui Ljubomir Rajnvajn.

— Au luat până și acordeonul Slavenkăi, nemții ăștia împuțiți! a strigat ea, în speranța că acesta o va auzi. Asta n-o să v-o iert niciodată, n-aveți nimic sfânt!

Vizibil nemulțumită că nu primește nici un răspuns de la fostul ei soț, mătușa a schimbat tonul.

— Copii, ne-a sfătuit ea cu glas scăzut, nu e bine să umblaţi pe-afară după vecernie. Cine ştie ce poate să vă facă ticălosul ăsta de neamţ!

— Tanti, cei din familia Rajnvajn sunt austrieci, nu nemţi! i-am amintit eu ca să o liniştesc.

— E acelaşi lucru, Emir dragă. Nu-i cunoşti pe ăştia!

Maja şi cu mine am acceptat pretextul vecerniei.

În seara aceea, am văzut în direct la televizor procesul lui Ceauşescu în România. Nu avusesem pic de simpatie pentru omul ăla, ba chiar dimpotrivă, îi găseam respingători pe el şi pe nevastă-sa. Cu toate astea, atunci când „revoluţionarii" i-au pus la zid şi i-au împuşcat, Maja şi cu mine am fost întorşi pe dos.

Am dormit în salon, pe o canapea rabatabilă. Pe o saltea veche de mai bine de treizeci de ani, de pe timpul când mătuşa ducea, împreună cu Slavko Komarica, o viaţă diplomatică, în Elveţia. Mi-aduc aminte fiecare mişcare din noaptea aceea, nu numai din cauza gândurilor triste privind destinul nefericit al mătuşii, ci şi din cauza durerilor pe care mi le provocau arcurile saltelei.

Traducere de Dan Radu Stănescu

Unde sunt eu în toată povestea asta?

În o mie nouă sute nouăzeci şi doi a murit tata. În acelaşi an, Iugoslavia a dispărut. După separarea Croaţiei, pe primul canal al Televiziunii Franceze, jurnalul de ştiri a început cu această propoziţie: „Iugoslavia nu mai există".

După doi ani petrecuţi în Statele Unite, Maja, Dunja, Stribor şi cu mine ne întorseserăm în Europa cu gândul să locuim jumătate din timp în Iugoslavia şi jumătate în Franţa. Franţa era ţara în care, la Versailles, la încheierea Primului Război Mondial, fusese creată cea dintâi Iugoslavie. Am fost cu atât mai impresionaţi cu cât prezentatoarea de la canalul TF1 a transmis această tristă ştire cu o voce plină de entuziasm.

Speranţa noastră de a ne împărţi mai târziu viaţa între cele două ţări s-a năruit. Iugoslavia nu mai exista, nu ne rămânea altceva de făcut decât să ne stabilim în Franţa, care se făcea complice la distrugerea Iugoslaviei. Era oare manevra Vaticanului, a Germaniei şi, până la urmă, a Statelor Unite? O să descoperim şi asta într-o bună zi. Adevărul gol-goluţ. Atât doar că atunci această informaţie îşi va fi pierdut orice importanţă.

În ajunul dezintegrării finale a Republicii Socialiste Federative Iugoslavia, în februarie 1992, eram la Sarajevo cu Johnny Depp. Voiam să organizez un festival al filmului, asemănător ca stil cu Fest de la Belgrad, pe muntele Jahorina.

— Ce festival îţi mai trece prin cap tocmai acum? Mai degrabă ia-ţi picioarele la spinare şi şterge-o cât mai departe de-aici! îmi spunea mama întruna.

Mie mi se părea că iarna, zăpada şi Johnny Depp erau nişte argumente solide pentru acest gen de eveniment. În

biroul îngheţat al Ministerului Culturii al Republicii Bosnia-Herţegovina, l-am aşteptat atâta timp pe ministru, că Johnny a şi răcit. Când, în sfârşit, ministrul, un oarecare dr. Hasić, a sosit şi ne-a întins o mână moale, a aruncat o privire întrebătoare spre Johnny, închipuindu-şi probabil că era vorba de unul dintre ţiganii mei.

— Jahorina ta nu e locul cel mai bun pentru un festival, mai bine te duci la Bjelašnica. Jahorina nu e o staţiune balneară! mi-a spus ministrul, în intenţia de a mă îndrepta spre Bjelašnica, a cărei populaţie era musulmană.

Evident, de festival s-a ales praful. Două luni mai târziu, războiul cuprindea întreaga Bosnie, iar ministrul o ştergea în Suedia.

Prietenia mea cu Johnny Depp datează de la prima fisură din fragmentarea Iugoslaviei. Filmările pentru *Arizona Dream* au început pe fondul primelor ecouri ale acestei poveşti. Echipa de fotbal din Belgrad, Steaua Roşie, devenise campioana Europei, iar la Sarajevo, Sead Sušić, fratele legendarului fotbalist Safet Sušić, se certa în Baščaršija cu tarabagiii care nu făceau nici un secret din ura lor faţă de Steaua Roşie şi tot ce însemna ea. „Tu-ţi mama ta de cetnic!“, mormăiau cinstiţii negustori. Pe vremea aceea, pe la ţară, la nunţile sârbeşti se luase obiceiul de a mâzgăli cruci pe zidurile tuturor moscheilor aflate în drumul alaiului spre biserică.

Încă de la începutul filmărilor la *Arizona Dream*, după vechiul meu obicei, am căzut într-o depresie. Omul care are meritul de-a mă fi scos din această stare penibilă a fost chiar Johnny. Ca un superman de mahala, atunci când a fost nevoie să depăşească limitele, a făcut-o fără să pună întrebări, ca ţiganii din Gorica de pe vremea copilăriei mele: cu toate că trăiau în condiţii mizere, făceau orice ca să-i sară în ajutor unuia de-al lor.

Atât doar că Johnny risca mult mai mult decât indienii mei. Ţiganii din cartierul meu nu avea nimic de pierdut. Pe când Depp, în perioada aceea, era pe cale să devină steaua hollywoodiană cel mai bine plătită. Ca să-mi permită o retragere temporară, a simulat o criză de gastroenterită, oferindu-mi

astfel şapte zile de răgaz. Sunt convins că acest răgaz a salvat *Arizona Dream*.

Chinurile mele nu s-au terminat însă aici. Turnarea filmului a fost deseori întreruptă, iar eu am şters-o până la urmă. S-a organizat o adevărată urmărire pentru a da de mine – poate cea mai mare din istoria filmului. Companiile de asigurări, producătorii, psihiatrii încercau să mă „prindă" şi veneau să mă hăituiască până la Sarajevo sau în Muntenegru. În tot acest timp, Johnny aştepta deznodământul şi refuza ofertele altor case de producţie, care se ridicau la milioane de dolari. Poziţia lui era clară: „Trebuie să îl aşteptăm pe regizorul *Vremii ţiganilor* până ce îşi depăşeşte criza psihologică". Filmul a fost terminat până la urmă şi chiar recompensat la Berlin cu Ursul de Argint pentru regie. În Franţa şi în Italia a fost bine primit. După aceea, am fost foarte fericit să-l văd pe Johnny făcând o mare carieră. Nu în fiecare zi un rege al Hollywoodului se poartă ca un indian din Gorica şi nu ca un yankeu din Kentucky.

La Sarajevo, februarie a fost dintotdeauna luna cea mai friguroasă a anului. „Gerul din Sarajevo", spunea mama. Njego, Truman, Avdo şi Beli Zimić, Zoran Bilan, Čuka, Slađa, Raka Jevtić şi Zlatan Mulabdić făcuseră focul la un grătar din curtea cafenelei Šetalište. Mai erau acolo Dr. Karajlić, Nele. Adusese două megafoane şi un amplificator, pentru a face mai bine auzită o voce iubitoare de libertate în lupta împotriva nedreptăţii. Paša li se alăturase mai târziu, din cauza plimbării duminicale pe care o făcea în mod regulat împreună cu soţia lui, Cuna. O sfătuia să se îmbrace cu pantaloni cât mai strâmţi, pentru a permite formelor ei să iasă în evidenţă. Mergeau amândoi din satul Švrakino până la Marijin Dvor, unde aveau un magazin de bijuterii. Nu era vorba de o banală plimbare prin Sarajevo, în care cuplurile hoinăreau, braţ la braţ, fără vreun scop anume.

În cazul de faţă, Cuna mergea în faţa lui Paša, în timp ce el, cu ochii la pândă, supraveghea împrejurimile ca un câine gata să muşte. Nu aştepta decât un lucru: să lanseze cineva vreo glumă proastă la adresa soţiei sale. Dacă apărea vreun astfel de tip, reacţia lui Paša era imediată. Îl făcea numaidecât

K.O. pe neobrăzat. Se întâmpla chiar ca ambii soţi să-şi unească forţele pentru a-i aplica o corecţie corespunzătoare cetăţeanului care saliva cam tare la vederea unui fund mare, bine conturat.

Cafeneaua Šetalište era primul, dar şi ultimul port de ataş în care mai acostau prietenii mei, ca şi cum ei înşişi ar fi fost nişte corăbii. De-acum se legănau în bătaia altor vânturi, după toanele unor furtuni necunoscute. Se izbeau de chei sub forţa valurilor şi curenţilor pe care îi provoca divizarea Iugoslaviei, începută cu mult înainte de-a deveni evidentă. Fără să-şi fi terminat şcoala, cu visuri spulberate sau căsnicii naufragiate, erau, în ciuda tuturor acestor eşecuri, mulţumiţi. Câţiva fuseseră deja trataţi de alcoolism, unul murise dintr-o supradoză de heroină, li se născuseră copii, alţii erau deja divorţaţi, puţini reuşiseră să atingă nivelul de trai al părinţilor, tovarăşii de luptă ai lui Tito. Îşi petreceau cea mai mare parte a timpului adunaţi la cafeneaua Šetalište, pe care autorităţile voiau acum să le-o ia.

La primele alegeri democratice, musulmanii, sârbii şi croaţii ne-au zdrobit, pe noi, care credeam că era posibil să fim nişte simpli cetăţeni din Balcani. Eram învinşi. În Bosnia, poporul a ales partidele politice naţionaliste. O scurtătură care, după părerea noastră, ducea drept la război. După alegeri, reformiştii lui Marković, pe care noi – copii de partizani – îi susţineam, au fost măturaţi, în timp ce toate notabilităţile – cei cărora li se spunea citadini – jurau că au votat pentru el. De fapt, le era frică să recunoască în ce direcţie i-a îndreptat inima, frică de Securitatea Statului, dar şi de noile autorităţi naţionaliste ce reprezentau viitorul politic al Bosniei-Herţegovina. La cafeneaua Šetalište, numai un antreprenor din construcţii, un sârb din Pale, după ce a băut ceva mai mult, s-a arătat cu adevărat sincer:

— Cu cine ai votat, Vukota? l-am întrebat eu.

— Frăţioare, eram închis în cabină, mâna mea începuse să încercuiască numele reformiştilor Kecmanović şi Sidran, dar inima a dat ordin creionului să meargă în cealaltă direcţie şi l-am bifat pe Karadžić.

Viaţa în democraţie a deschis noi răni, deşi rănile vechi nu apucaseră să se cicatrizeze. Sentimentele naţionale s-au încins. Tensiunea devenise starea de spirit cotidiană a tuturor – a celor care votaseră, ca şi a celor care nu făcuseră nici o alegere politică. Aşa sunt oamenii. Se obişnuiesc cu orice şi ascund orice în adâncul sufletului. Sârbii nu voiau cu nici un preţ să iasă din Federaţia Iugoslavă, iar musulmanii, majoritari în Bosnia-Herţegovina, erau de părere că statul le aparţine. Spre nenorocirea lor, sârbii nu voiau să facă parte din acest nou stat, şi nici croaţii, pentru că vedeau în el o replică a Iugoslaviei de care tocmai voiau să se separe. Era o situaţie ideală ca să vină cineva din afară şi să reglementeze toate dilemele. Războiul era deja în toi în Croaţia. Majoritatea oamenilor din Sarajevo susţineau că nu există „nici un risc, frate, să ajungă războiul la noi“.

Nu știam cum îți ajung războaiele în pragul ușii. Dar în 1990, am avut o întâlnire care a fost un fel de preambul pentru războiul ce avea să vină.

Într-o zi, un musulman, Omerović, din cartierul de sus din Visoko, s-a apropiat de mine pe când cumpăram pâine de la piaţă.

— Eşti prieten cu Vampo?

Se referea la un aventurier care ţinea o cafenea în centru la Visoko şi care semăna cu un vampir pentru că avea faţa arsă după un accident de maşină.

— Da.

— Vampo mi-a spus că eşti interesat de nişte jucării pe care le colecţionez, a continuat el pe un ton conspirativ.

L-am privit tulburat.

— Am nişte kalaşnikovuri, frăţioare, gata să pocnească exact ca perele bine coapte, mi-a strecurat el în ureche.

Omerović m-a dus până la el acasă şi am coborât în pivniţa unde, acoperite de o prelată militară, erau aliniate zeci de lăzi pline de puști automate. Tipul ăla cu mutră de ticălos nu glumea:

— A sosit momentul, o să-i futem în cur pe toţi! O să-i lichidăm pe toţi, şi pe cetnici, şi pe ustaşi!

— O să-i spun lui Vampo să te contacteze când o să adun banii, am lăsat eu să-mi scape, cu singurul gând să o șterg cât mai repede din acest umed depozit bosniac.

— Frate, ești de-ai noștri. Dacă vrei, pot să ți le las la cincizeci de mărci bucata. Pe piață nu le găsești sub trei sute. N-ai decât să încerci.

Eram deja în curte, când m-a prins din urmă la poartă.

— Nu găsești nicăieri marfă de calitatea asta, frate. Dar să nu sufli o vorbă nimănui! Puțin ne pasă cine de ce credință e, important e să fim musulmani. Ha-ha-ha...

— O să mă duc să-l văd pe Vampo, de cum îmi intră ceva bani pe film. O să te caut și-o să batem palma, i-am spus, jurându-mi în barbă să nu mai calc în viața mea în curtea aia.

Întors pe dos, m-am grăbit să ajung acasă.

La Sarajevo, singurul loc în care ecourile războiului erau mai puțin apăsătoare și mai puțin amenințătoare era chiar cafeneaua Šetalište. În fața evenimentelor, clienții obișnuiți se comportau ca școlarul codaș care își alungă din minte catastrofa ce-l așteaptă a doua zi la examen. Nici măcar n-a frunzărit cartea, însă hotărăște, odată momentul sosit, să-și privească profesorul fix în ochi. Complet ignorant, nu are habar de nimic, dar își păstrează speranța reușitei.

Nici o reflecție serioasă și aprofundată referitoare la război nu era înscrisă pe ordinea de zi la cafeneaua Šetalište. Bețivii din generația veche repetau întruna:

— Ce, a intrat groaza-n voi? De când e lumea lume, oamenii se bat și se fut. Eu nu mai pot să fac nici una, nici alta, dar mi-ar plăcea să mai văd așa ceva... Ca să-mi mai treacă pofta!

— Să vezi ce, primul sau al doilea lucru?

— Mi-e totuna, nu e nici o diferență, te pui jos și te uiți la război cu două beri în față, îți tai câteva feliuțe de șuncă afumată și de brânză de Travnik, și Dumnezeu să-ți dea sănătate!

Cafeneaua Šetalište era proprietatea firmei Balkan, o întreprindere care dăduse faliment. Rechinii din cercul comercianților bogați o considerau deja un bun al lor. Or, prietenii mei din copilărie nu vedeau astfel lucrurile. Nu aveau bani să cumpere cafeneaua, dar voiau să-l împiedice pe negustorul de fructe și legume angro, fostul polițist Delimustafić, să o cumpere și să-i priveze pe această cale de „saloon"-ul lor.

Pe grătarul sărăcăcios, de unde se ridica fumul cărbunelui de lemn, prea subțire din cauza presiunii atmosferice scăzute, doar frigăruile sfârâiau voios. Amicii mei țineau în mâini pancarte: E CAFENEAUA NOASTRĂ! JOS CAPITALIȘTII! AFARĂ CU HOȚII! Asta l-a impresionat pe Johnny Depp, dar și camerele de televiziune din Sarajevo.

— *What a proud people!* a exclamat artistul sensibil care este Johnny. *They fight for their bar. I have never seen it in my life*[1], a adăugat el.

Eram ca niște prizonieri ai unei drame de Cehov, la care cea mai măruntă posibilitate de schimbare generează spaimă și paralizie. O groază care îi ține pe eroi închiși într-un fel de coșmar și îi împiedică să facă primul pas către altă viață, să se trezească într-o eră nouă, diferită, poate chiar într-un univers transfigurat.

Această grevă, excepțională din toate punctele de vedere, a fost precedată de o vizită făcută de rebelii de la cafeneaua Šetalište primarului din Sarajevo, domnul Muhamed Kreševljaković. Întâlnirea fusese organizată de un om politic, apărător al drepturilor omului, diplomatul Srđan Dizdarević. Întrevederea a început printr-un avertisment al decanului clienților cafenelei, domnul Joza Franjčević, care a mers drept la țintă:

— Domnule primar, ca să ne înțelegem de la bun început, nu sunt un bețiv, sunt doar un obișnuit al cafenelelor și de aceea afirm cu toată responsabilitatea că clienții de la Šetalište nu vor renunța niciodată la drepturile asupra cafenelei lor!

Primarul, care nu reușea să priceapă despre ce drepturi vorbea domnul Franjčević – așa că se temea de această

1. Ce popor mândru! Oamenii își apără barul. N-am mai văzut așa ceva în viața mea (în engl., în orig.) (n.r.).

problemă ca de multe alte probleme insolubile din oraşul Sarajevo –, nu a făcut nici un efort să înţeleagă. După cât se pare, niciodată şi nicăieri clienţii nu îşi ceruseră drepturile asupra unei cafenele prin ocuparea locului în litigiu. Primarul, care voia să joace rolul de gazdă, i-a întrebat pe rebelii de la Šetalište:

— Nu doriţi câte un păhărel, domnilor?

La care Joza Franjčević a răspuns imediat:

— Unul dublu, ca să nu facă secretara dumneavoastră două drumuri.

Comunicarea cu trecătorii era marea specialitate a prietenilor mei de la cafenea. Salutau cu aplauze apariţia unor tinere „bine făcute".

— Nu doreşte vecina să se oprească puţin la o cafeluţă, un suc sau poate o tărie mai dulce, un păhărel de lichior, de exemplu? spuneau cei mai în vârstă.

Stimulaţi de prezenţa unui oaspete de marcă, se întreceau în vorbe de duh. Într-o zi, când un motociclist gonea pe vehiculul său, înfofolit tot în eşarfe, unul dintre ventrilocii noştri – cred că era Čuka – a imitat mai întâi din gură un scrâşnet de frâne, după care i-a strigat: „Hei, prietene!". Întorcând capul, nefericitul motociclist a scăpat ghidonul şi a zburat într-un tufiş, în timp ce maşinăria lui a mers mai departe şi s-a zdrobit de trunchiul unui copac. S-a stârnit o explozie de râsete şi de veselie fără seamăn. Cu o frigăruie în mână, Johnny era la fel de amuzat, în timp ce naşul meu, Zoran Bilan, un uriaş din toate punctele de vedere, îşi umplea paharul cu rachiu şi ţinea un toast:

— Hai, americanule, fă-te-ncoa! Să dăm câte unul peste cap, doar tu şi cu mine!

I-am dat bluzonul meu HTZ lui Johnny Depp, care era îngheţat. După grătarul de la Šetalište, l-am dus să prânzească în apartamentul din strada Kata Govorušić. Murat ne-a ospătat cu o cratiţă bosniacă şi, pe toată durata mesei, a discutat în engleză cu Johnny. A fost o adevărată uşurare pentru distinsul nostru oaspete, care îşi petrecuse ultimele ore pe post de actor într-un film mut. După bunul meu obicei,

am uitat să îl întreb dacă dorea să rămână să se odihnească după masă în apartamentul părinţilor mei. Voiam să mă însoţească la o întâlnire cu omul care punea parchetul în noul nostru apartament din strada Petar Preradović nr. 1. Era oare de prost gust să introduc un astfel de oaspete într-un apartament în curs de amenajare? Fără îndoială, dar am simţit întotdeauna nevoia să împărtăşesc lucrurile bune cu cei la care ţin. Nimeni, nici măcar mama, nu mă putea face să renunţ. Mai târziu, am observat că nici copiii mei, Dunja şi Stribor, când urmăresc o scenă frumoasă într-un film, nu pot rezista dorinţei de-a o împărtăşi celor apropiaţi.

— De ce îl chinui pe Johnny? m-a întrebat Senka în timpul mesei. Lasă-l să doarmă puţin, să se odihnească cum trebuie.

Încurcat, Johnny se uita fix la chilimul chinezesc acoperit cu o folie de plastic transparent de sub masa din sufragerie. Mi-a aruncat o privire întrebătoare.

— Aşa luptă mama împotriva distrugerii premature a obiectelor la care ţine, i-am explicat eu râzând.

— *Wow!* a zis Johnny.

Am plecat deci spre noul meu apartament. Suflând în mâinile amorţite, Johnny se uita la camerele mari repetând: *„Great man, realy great!“*[1], în timp ce eu puneam la punct cu un omuleţ ultimele amănunte privind montarea parchetului. După ce ne-am pus de acord, l-am condus la uşă şi am făcut o pauză ca să admir în jurul meu o scenă care mi-a plăcut.

Amintirile cele mai fericite ale mutărilor mele – care au fost numeroase – sunt legate de talmeş-balmeşul creat de mulţimea de bibelouri împrăştiate peste tot în spaţiu. Cutii, saci şi dulapuri cu uşile întredeshise, obiectele încep să scoată nasul şi să-l privească pe om drept în ochi. Atunci ai impresia că le vezi pentru prima dată. Tot aşa se întâmplă cu fotografiile îngrămădite în cutii de pantofi: cu cât înaintezi în viaţă, cu atât mai multe se adună... Iei una, apoi alta, şi iată că încep să-ţi alunece printre degete şi să se împrăştie peste tot. Fug ca şi evenimentele care se strecoară şi îţi scapă pe culoarele uitării.

---

1. Ce tip grozav, într-adevăr grozav! (în engl., în orig.) (n.r.)

Întâlnirea cu o dezordine voită este foarte incitantă şi totul ar merge bine dacă omul nu ar fi blestemat. Chiar dacă se hotărăşte să nu se mai uite niciodată la unele lucruri, acestea, sub efectul unei forţe stranii, se întorc la el. Aceste obiecte nedorite se înfăţişează din nou sub ochii lui, ca şi cum ar urma o orbită care e numai a lor. Atunci îţi pare rău că nu le-ai aruncat la timp. Aşa şi-a făcut apariţia prima pagină a revistei *VOX*, având pe copertă o caricatură a lui Ivo Andrić tras în ţeapă într-un toc cu peniţă! Johnny s-a aplecat asupra imaginii.

— *It looks like commercial add for horror movie?*[1] a întrebat el.

Nu i-am răspuns, dar mi-am adus aminte că atunci când a apărut coperta aceea, am perceput-o ca pe o confirmare a unei glume făcute de vecina noastră Velinka. Nu era un scheci: vecina noastră cu posteriorul proeminent căzuse în fund şi, ca să abată atenţia de la acest eveniment neplăcut, lansase următoarea frază: „Când smulgi un picior de la un taburet bosniac cu trei picioare, totul se duce dracului!".

Caricatura aia era o lovitură de măciucă asupra edificiului bosniac şi o operă de subminare a fundaţiilor acestuia.

— *This guy is our Nobel price writer*[2], i-am explicat eu.

Johnny nu înţelegea de ce voia cineva să tragă în ţeapă un laureat al Premiului Nobel într-un toc cu peniţă.

— *Why they treated him like this?*[3] s-a interesat el.

La prima vedere, mi-era greu să-mi limpezesc gândurile împrăştiate, ce reflectau starea apartamentului meu, dar de fapt tocmai această dezordine îmi convenea de minune. Când ideile mi se înghesuie în diferitele sertare ale creierului, le manevrez cu mai mare uşurinţă. Nu mi-a fost deloc greu să-i

1. Pare să fie o reclamă pentru un film de groază? (în engl., în orig.) (n.r.)
2. Tipul ăsta e scriitorul laureat cu Premiul Nobel din ţara noastră (în engl., în orig.). În versiunea originală a volumului, unele expresii în limba engleză sunt redate defectuos. Le-am preluat ca atare, preferând însă traducerea lor corectă în note (n.r.).
3. De ce i-au făcut asta? (în engl., în orig.) (n.r.)

explic lui Johnny cine era premiantul nostru Nobel şi de ce era tras în ţeapă într-un toc.

— E un desen ce evocă cruzimea cu care eroul cărţii *E un pod pe Drina...*, Radisav, a suferit supliciul tragerii în ţeapă. Eroul distrugea noaptea ceea ce constructorii ridicau ziua. Cum construcţia podului nu înainta, până la urmă l-au prins pe Radisav şi i-au aplicat această groaznică pedeapsă. Povestea se desfăşoară pe vremea stăpânirii Imperiului Otoman în Balcani. Construcţia podului era finanţată de Mehmed Paşa Sokolović, un sârb convertit cu sila de turci la islam, care a devenit cetăţean de vază, bogătaş şi comandant de armată. Podul era un dar către popor. Descrierea tragerii în ţeapă se înscrie printre cele mai teribile pagini naturaliste din literatura noastră. Andrić este eroul meu. Croat prin naştere, dar sârb prin propria opţiune. A trecut de partea celui mai mare perdant din Balcani. Un scriitor la fel de genial ca Thomas Mann. Când un popor mic are printre ai săi un artist de talia asta, este un semn că în anumite domenii se află pe picior de egalitate cu marii săi fraţi europeni. Biografia sa agitată arată că acest scriitor eminent era membru al „Tinerei Bosnii", organizaţia care a pus la cale atentatul împotriva arhiducelui austriac Franz Ferdinand, la Sarajevo. Nu a fost direct amestecat în această afacere. Şi-a dat doctoratul la Viena, iar acest doctorat i-a atras duşmănia musulmanilor din Bosnia. În teza lui, a scris printre altele că viaţa spirituală din timpul ocupaţiei turceşti din Bosnia nu a supravieţuit decât în mănăstirile ortodoxe.

Andrić era ambasadorul Regatului Iugoslaviei. Tito nu putea să-l sufere, dar nu a făcut nimic împotriva lui şi i-a lăsat neatins locul în literatură. Nimeni nu a cunoscut mai bine ca el oamenii acestor ţinuturi şi nici nu i-a egalat perspicacitatea în demistificarea omului balcanic. A fost singurul care a înţeles întreaga complexitate a acestei triade tragice – islam, catolicism, ortodoxie –, ale cărei iubiri, scrie el, erau atât de îndepărtate şi ale cărei duşmănii atât de apropiate. Musulmanii priveau spre Istanbul, sârbii spre Moscova şi croaţii spre Vatican. Acolo le erau iubirile. Aici le era ura. Într-un cuvânt, un om genial.

— *And this magazine, from where does it come?*[1] a insistat Johnny.

— Astea toate au venit odată cu democrația. Au muncit din greu ca să-i aducă la același numitor pe toți cei care prin nume și prenume aparțineau „naționalității" musulmane[2]. Pretindeau că adună oile rătăcite. Nu încetau să-l înjure pe Abdulah Sidran, autorul scenariilor primelor mele două filme. Tragerea în țeapă a lui Andrić într-un toc cu peniță era un mod de a-l avertiza pe Sidran că îl aștepta o soartă asemănătoare „dacă va mânca în continuare carne de porc". S-au ocupat și de cazul meu. Pe Sidran au ajuns să-l reducă la tăcere în cele din urmă, dar în ce mă privește nu au reușit din cauza „amabilității" atavice a caracterului meu, dar și pentru că nu mai locuiam aici. Cu mult înainte de alegeri, *VOX* publica articole care anunțau că sârbii vor trăi într-o țară musulmană ca niște cetățeni de categoria a doua. „Subțirimea de spirit" a acestor tineri provoca zâmbete largi pe figura președintelui Bosniei-Herțegovina, Alija Izetbegović.

— *You cannot call it funny!*[3]

— Nici mie nu mi se părea că poți să elogiezi drept „subțirime de spirit" afirmațiile celui care considera că un cetățean aparținând altei religii și altei naționalități ar fi un cetățean de categoria a doua într-un stat abia înființat.

— *It's scary, man!*[4]

— Președintele Izetbegović se lăsa fotografiat, pentru a-și promova imaginea, cu revista *VOX* în mână, arătându-l pe Andrić tras în țeapă într-un toc. „Acești tineri au un umor foarte simpatic!", declara el. Eu mă întrebam cum era perceput acest umor simpatic de căpitanii, coloneii și generalii din JNA. Căci, dacă un traficant de arme ca Omerović vindea atâtea kalașnikovuri cărora le murmura vorbe dulci ca unor bebeluși, poți să-ți închipui ce duioșii le șopteau generalii și soldații sârbi tunurilor, tancurilor și bombelor din dotare.

---

1. Și revista asta de unde vine? (în engl., în orig.) (n.r.)
2. Constituția din 1974 a acordat musulmanilor din Bosnia naționalitatea musulmană.
3. Nu poți să spui că-i amuzant! (în engl., în orig.) (n.r.)
4. E înfricoșător, frate! (în engl., în orig.) (n.r.)

Sau mai rău, ce vorbe dulci le murmurau armelor din mâinile lor. Or, arme erau cu ghiotura. Pentru că Iugoslavia era cea de-a patra producătoare de arme din lume.

— *I didn't know you have such big production of weapons!*

— *Me neither. I was just told this few weaks ago!*[1]

Am pregătit o cafea, uitându-mă la lucrurile împrăştiate în jurul nostru. Deodată, soarele de iarnă a inundat salonul cu razele sale. Johnny contempla sutele de fotografii care îi alunecau din când în când printre degete. Le aduna, le privea din nou, întrebându-mă în răstimpuri cine era în ele. Lumina şi prezenţa lui Johnny sporeau senzaţia de spaţiu şi de bunăstare din apartament.

Farmecul locului ţinea mai ales de priveliştea ce se întindea la sud şi la est. La sud, muntele Trebević cobora perpendicular pe râul Miljacka, în timp ce de partea cealaltă se deschidea imensa întindere a parcului, în spatele căreia se zărea biserica ortodoxă, având la stânga catedrala catolică. Nu se vedea turnul orologiului de lângă moschee, dar se auzea limpede. În faţa clădirii, era singura piaţă care făcea din Sarajevo un oraş asemănător oraşelor europene din perioada Renaşterii. La întoarcerea din Statele Unite, chiar farmecul acesta a făcut să se nască în mine o poftă de nespus de a trăi din nou în ţara mea natală. Şi asta împotriva părerii prietenilor, care considerau că e iresponsabil să părăsesc Statele Unite pentru o zonă gata să se arunce în război, după cum aprecia CIA. Cum viaţa e scurtă, poate că fiinţa umană respinge ideea unui viitor război în numele unor sentimente mai apropiate şi mai nobile. Dacă nu ar fi aşa, poate că toată planeta s-ar muta în Statele Unite, pentru că acolo nu sunt niciodată războaie. Sau lumea întreagă ar deveni americană pentru a evita războiul. Dar oare ar putea toată lumea să se supună modului lor de viaţă? Totuşi oamenii mai au şi gustul aventurii.

— Ca fiu sinceră, prefer să mă păzesc de grenade decât să mor de singurătate la Mamaronek, îmi spunea Maja.

---

1. — Nu ştiam că fabricaţi atâtea arme!
— Nici eu. Tocmai mi s-a spus acum câteva săptămâni! (în engl., în orig.) (n.r.)

Prefera să se întoarcă în ţară decât să trăiască în Westchester County, în statul New York. Eram înclinat să gândesc ca ea că singurătăţile americane – ca acelea absurde din nuvelele lui Carver – sunt aventuri psihologice mai riscante decât o viaţă care presupune, dimpotrivă, şi posibilitatea să ţi se spargă uşa, în timp de război, şi să ţi se tragă un glonţ în cap.

Priveam, pe fereastra apartamentului, defilând personajele romanelor lui Andrić. Numai că pe scenă nu se mai juca tema emoţionantă a vieţii în comun şi a prieteniei. Nu mai exista nici urmă din spiritul şi căldura de la Šetalište care anima pe atunci cartiere întregi din Sarajevo. Chiar pe sub fereastra mea, din cauza vecinătăţii cu editura Svjetlost, se plimba ţanţoşă elita intelectuală bosniacă. Le spuneam *tutumraci*[1]. Fiecare dintre cele trei popoare avea propriii săi *tutumraci*, a căror misiune era să demonstreze că Andrić se înşelase când pretindea că iubirile celor trei confesiuni erau atât de îndepărtate una de alta şi că duşmăniile lor erau chiar acolo, sub nasul lor. Erau sfâşiaţi între trecutul din care veneau şi timpul prezent care le impunea nu numai democraţia, ci şi o apartenenţă naţională. Acţiunea lor în condiţiile democraţiei naţionale nou-create trebuia să constituie formula salvatoare ce avea să evite războiul.

La Sarajevo, poeţii, criticii, redactorii-şefi, academicienii, prezentatoarele de televiziune, cântăreţii, compozitorii de romanţe nu au reuşit să aibă niciodată o influenţă mai puternică şi mai hotărâtoare decât cea a unor simpli vânzători de fructe şi legume, a muftiilor, popilor şi măcelarilor. Niciodată asociaţiile şi academiile lor nu au atins forţa de radiere a riturilor religioase din moscheile şi bisericile în care oficiau popii şi muftiii.

Îi urmăream pe *tutumraci* gravitând pe lângă busturile de bronz din parc, în faţa străzii Petar Preradović. Fumau, se aşezau pe bănci, aruncând o privire gânditoare spre Andrić,

1. Cuvânt inventat de Kusturica, desemnând „intelectualii încruntaţi“.

Selimović, Kulenović, Ćopić, şi se întrebau: „Unde sunt eu în toată povestea asta?“.

Îşi imaginau propriul bust care, în pas cu vremurile noi aflate într-un marş inexorabil, avea să înlocuiască demn marile nume „depăşite“. Făcuseră, de altfel, cea mai mare parte din treabă. Ani în şir, lucraseră la propria mărire. Săpaseră deja fundaţiile pentru socluri, nu le mai rămânea altceva de făcut decât să toarne betonul. Cofrajul va fi trecut în contul Iugoslaviei lui Tito, ajuns acum praf şi pulbere, iar betonul va fi plătit de naţionalişti. Cu puţin noroc, cineva avea să comande pentru ei şi busturile de metal pentru ca, odată ajunşi celebri, să-i poată privi pe locuitorii din Sarajevo cu ochi de bronz.

Transmutaţia s-a produs când au ajuns să-şi pună competenţa în slujba noului sistem prin intermediul unor comisii, comitete de redactare şi a altor ciudăţenii „sociale“. Singurul lucru ce le lipsea era o operă. Scriitoraşi de duzină în cea mai mare parte, trăiau aceste vremuri tulburi ca pe o şansă de a-şi câştiga un statut şi de a-şi împăca sufletele meschine şi vulnerabile cu un succes obţinut cu orice preţ. Chiar cu preţul unui război. Fie că jucau rolul victimelor sau al criminalilor, poziţia nu conta. Important era să acţionezi după un protocol care să satisfacă „dreptatea şi scopurile civilizatoare“. Iar din acest punct de vedere, „măreţia lor sufletească“ a jucat un rol decisiv, au mers până acolo încât l-au tratat pe Andrić drept eunuc! (Să mă ierte că am citat acest exemplu!) În treacăt, în marea lor generozitate, au catadicsit să-i acorde statutul de mare artist. Pentru că, în distrugerea valorilor pe timp de război, un artist are mai puţin succes de stradă decât un erou. Cea mai bună cale pentru a-şi atinge scopul a fost diabolizarea marelui scriitor. Pentru a putea, mai târziu, să spună cu uşurinţă: „Dacă ne uităm bine, nici literatura lui nu valorează prea mult“. Fără vreo aspiraţie reală la arta literară, fără vreun succes în viaţa personală, instigatori la tulburări, la dileme, la drame şi răsturnări de situaţii, au rămas împleticiţi în plasa imoralităţii lor, pe care au botezat-o – numai ei ştiu cum – „moralitate“. Doar şobolanii

din Sarajevo se bucurau la apariţia operelor lor, căci ştiau prea bine că nimeni nu le va citi niciodată volumele groase de patru sute de pagini şi că acestea vor sfârşi foarte repede în depozitele editurilor. Oamenii ăştia, care nu reuşeau să regaleze decât rozătoarele, nu mai lăsau din gură cuvântul „scelerat“, cu care îl tratau pe laureatul Premiului Nobel. Totul, şi de această dată, se reducea la întrebarea şuţului Kera: „Unde sunt eu în toată povestea asta?“. Răspunsul, când vine vorba de *tutumraci*, este: „Nicăieri!“. Narcisismul pervers al acestor personaje bloca orice proiect de viaţă comună. Maşinaţiile lor în mijlocul societăţii ucideau în faşă orice speranţă şi orice încredere în viitor.

Pe când Johnny şi cu mine ne pregăteam să ieşim din apartamentul de pe strada Petar Preradović, am zărit îngrămădite într-o ladă operele complete ale lui Ivo Andrić. Speram să găsesc *Cronica din Travnik* şi *E un pod pe Drina...* ca să i le ofer lui Johnny. Am găsit o traducere în engleză a nuvelei *Domnişoara*.

— *This is not the best what he has done, but anyway...*[1]

I-am propus atunci să-i citesc un pasaj pe care idolul meu literar şi filosofic îl scrisese despre oamenii simpli din Sarajevo, înainte de începutul Primului Război Mondial.

— *I am afraid this could happened again*[2], i-am atras eu atenţia înainte de-a începe lectura.

> „Trebuie să se întâmple astfel de evenimente ca să-ţi dai cu adevărat seama de tot ce trăieşte în oraşul acesta împrăştiat ca un pumn de grăunţe, o parte pe versanţii abrupţi ai colinelor ce îl înconjoară, o alta în câmpia de pe malurile râului. Trebuie să se întâmple ceva ca mai deunăzi, sau poate chiar un eveniment mai puţin important, ca să apară la lumina zilei tot ce se ascunde în oamenii aceştia care, de obicei, muncesc sau, dimpotrivă, îşi omoară timpul stând degeaba, cheltuiesc peste măsură sau trăiesc

1. Nu e cea mai bună chestie pe care a scris-o, dar oricum... (în engl., în orig.) (n.r.)
2. Mi-e teamă că asta se poate întâmpla din nou (în engl., în orig.) (n.r.).

în mizeria cartierelor cocoţate pe înălţimi şi întortocheate, aducând cu nişte văgăuni. Ca orice orăşel oriental, Sarajevo îşi are şi el scursurile sale, o plebe care trăieşte, de zeci de ani, retrasă, împrăştiată şi aparent domesticită, dar care, în împrejurări ca acestea, potrivit legilor unei chimii sociale misterioase, se adună brusc şi erupe ca un vulcan ce a mocnit veacuri de-a rândul, scuipând flăcările şi noroiul celor mai joase patimi şi slobozind poftele cele mai abjecte. Această masă de subproletari şi mici burghezi înfometaţi este alcătuită din oameni deosebiţi prin credinţă, prin obiceiuri şi veşminte, şi totuşi identici printr-o cruzime lăuntrică înnăscută, aliată secretă a sălbăticiei şi josniciei instinctelor lor. Adepţi a trei religii principale, ei se urăsc între ei, de la naştere până la moarte, visceral şi orbeşte, transmiţând această ură lumii de dincolo pe care şi-o închipuie ca pe propriul triumf, propria glorie, şi ca pe-o înfrângere ruşinoasă a vecinului de altă credinţă. Se nasc, cresc şi mor în ura aceasta, în această repulsie de-a dreptul fizică faţă de vecinul care nu le împărtăşeşte credinţa, petrecându-şi adesea întreaga viaţă fără a avea prilejul să-şi exteriorizeze acest dezgust cu toată puterea şi toată oroarea; dar dacă, la vreun eveniment important, ordinea e tulburată, raţiunea şi legea sunt suspendate pentru câteva ore sau câteva zile, hoarda aceasta, sau mai bine zis câţiva inşi din mijlocul ei, profită de ocazie şi se năpusteşte asupra oraşului, altfel cunoscut pentru curtoazia şlefuită ce-i conduce viaţa socială şi pentru vorbele sale frumoase. Ura aceasta îndelung stăpânită şi setea ascunsă de distrugere şi violenţă, care le dominau în străfunduri sentimentele şi gândirea, explodează la suprafaţă; ca nişte flăcări care au căutat îndelung şi au găsit în sfârşit cu ce să se alimenteze, ele năvălesc pe străzi şi le iau în stăpânire, scuipând, muşcând, făcând totul praf, până când sunt stăvilite de o forţă superioară ori până când furia lor se consumă şi se epuizează de la sine.“

— *Amazing. If this represents the worse, what could be the best?*[1]

— *This*, am spus eu arătându-i versiunile originale din *Cronica din Travnik*, *E un pod pe Drina...* şi *Curtea blestemată*, şi am adăugat indicându-i *Semne lângă drum*: *But this, if there is another world up there, I would send them*

1. Uimitor. Dacă asta e ce-i mai rău, atunci ce-ar putea fi mai bun? (în engl., în orig.) (n.r.)

this to study. This is the best example of painful history of human kind.[1]

Ajungând afară, în apusul ce se lăsa peste Sarajevo, la ora la care poluarea îţi înfundă nările, frazele lui Andrić îmi răsunau încă în minte. Brusc, am fost cuprins de groază la gândul că puterea acestei plebe şi forţa sa distructivă ar putea potopi într-o zi Bosnia. În timp ce îi citeam fragmentul din *Domnişoara* lui Johnny, nu mă aşteptam să mă înţeleagă pe deplin. Nu ştiu de ce. Poate din acea convingere provincială, profund înrădăcinată în noi, că străinii nu ne pot înţelege problemele. Cu toate astea, străinii – aşa cum era cât se poate de limpede cazul lui Johnny – înţeleg, vai, cât de bine, geniul unui mare scriitor. Trebuie doar să ştim dacă ne aflăm pe lista lor de bucate şi dacă au tot interesul să ne înţeleagă.

În *Domnişoara*, Andrić a descris mâna care, după moartea lui, se va grăbi să îi dărâme statuia.

La scurt timp după tragerea sa în ţeapă pe coperta revistei *VOX*, memoria laureatului Premiului Nobel a fost pângărită în oraşul Višegrad. Acolo, între pod şi liceu, a fost doborât monumentul ce-i era închinat. A fost isprava unui oarecare Murat Šabanović, unul dintre acei oameni ai plebei descrise în *Domnişoara*, acelaşi care apărea în costumaţii diferite la marile revolte bosniace.

Şi iată că şi eu, la rândul meu, îmi puneam întrebarea şuţului Kera: „Unde sunt eu în toată povestea asta?“. Au doborât bustul lui Andrić mort, ce îmi vor face mie, care sunt în viaţă, dacă nu pun de acord bietul meu creier cu ţestele gânditoare şi cu ideile *tutumracilor* musulmani? Orice s-ar întâmpla, nu voi renega niciodată şunca afumată dalmată, uscată în vântul din Krajina. Nimic pe lume nu mă va face să uit că am primit primele doze vitale de aminoacizi devorând felii de pâine unse cu untură de porc şi presărate cu boia roşie. În opera lui, Andrić prevăzuse aproape tot din reacţiile personajelor sale. Faţă de puţinul care mai era de

1. Astea (...) Dar pe asta, dacă există o altă lume dincolo, le-aş trimite-o s-o studieze. E cel mai bun exemplu de istorie umană dureroasă (în engl., în orig.) (n.r.).

ghicit, îmi puneam întrebarea: oare ar fi mai plăcut să trăiești pe pământ dacă acel Šabanović ar fi citit *E un pod pe Drina...* și, după ce-ar fi încheiat lectura, ar fi decis de unul singur să doboare bustul lui Andrić? Înfuriat poate de conținutul cărții sau de stilul laureatului Premiului Nobel, s-ar fi dus să distrugă monumentul pentru a-și exprima dezacordul personal cu autorul. Nu, imposibil. Dacă și-ar fi rezervat câteva zile din viață pentru a-i citi romanul, n-ar fi putut, după această încercare încununată de succes, decât să-i lustruiască bustul pentru a-l face să strălucească mai tare.

De vreme ce nu a citit niciodată nimic din opera lui Andrić, mă întreb dacă ar fi supraviețuit măsurilor de reeducare. O terapie sub constrângere care l-ar obliga la lectura operei complete a lui Andrić! Ce i s-ar fi întâmplat? Poate că încă de la primele pagini ar fi fost dat peste cap de o criză de nervi din cauza unui efort mental excesiv și ar fi cedat ca un pod de beton prost sub o încărcătură prea mare. A doua zi de lectură l-ar fi apropiat pe Šabanović de momentul fatal. „Omorâți-mă sau dați-mi ceva să mă sinucid! Nu mai pot suporta genul ăsta de tortură!“ ar fi fost ultima lui rugăminte pentru a fi lăsat în pace. Eu însă aș fi fost nemilos, nu aș fi scutit pacientul de terapie; i-aș fi cerut să citească opera lui Andrić până la ultima pagină.

În multe cămine din Sarajevo, ca și în apartamentul nostru din strada Kata Govorušić nr. 9A, ospeția juca un rol important în viața socială. Partizanii și notabilitățile din Sarajevo veneau la noi, aducându-ne sub acoperiș vioiciunea de spirit și originalitatea lor. Ironia le permisese să traverseze epoca lui Tito și să supraviețuiască regimului. Am perfecționat această ironie la Praga și am adus-o înapoi la Sarajevo. Prin conversațiile cu Sidran, care răsunau ca niște megafoane, am pus temeliile mitologiei din Sarajevo. În această mitologie nu-și găseau loc cei ce îl împinseseră pe omul care nu citise *E un pod pe Drina...* să dărâme statuia laureatului Nobel. Mai mult ca sigur că în jurul lui Izetbegović roiau o grămadă de *tutumraci* care mormăiau printre dinți, așteptând momentul favorabil. Ca și Nele, Sidran și cu mine redepănam dramele

părinţilor noştri şi le traduceam într-un limbaj propriu, făceam din ele cântece, romane, filme.

Odinioară, când eram pedepsit pentru chiul, eram obligat să-i ascult pe cei mari glumind între ei în sufragerie. Acum, încerc să-mi închipui cu ce ar semăna aceste cercuri de intelectuali unde s-ar dezbate justificarea distrugerii unui monument închinat unuia dintre stâlpii literaturii europene.

Familia Kreševljaković face o vizită la ţară familiei Izetbegović. După băuturile răcoritoare nealcoolizate, copiii primarului se pun pe glume şi chiar sar peste cal. Alija Izetbegović îi spune tatălui:

— Pe legea mea, Muhamed, ce-au mai crescut băieţii tăi, Senad şi Sead!

— Să nu mai vorbim despre asta, nu răsuci cuţitul în rană!

— Cum aşa, de ce te plângi? Sunt băieţi cumsecade. Uită-te la ei, sunt ca mieii. Ia spune, micuţule, cum merge cu şcoala, bine?

Băieţii Kreševljaković îşi pleacă frunţile în faţa autorităţii lui nenea Alija. Tatăl răspunde în locul lor:

— Sigur că da, sunt silitori, toate merg ca pe roate, dar sunt nişte draci împieliţaţi, Doamne iartă-mă, nu stau o clipă locului! Când se pun pe glume, nimic nu-i opreşte. Ce i-ai spus puştiului vecinului sârb Kovačević, când te-ai certat cu el?

— Să dea Cel de Sus să te recunoască maică-ta într-un hamburger! spune cel mai mare dintre băieţii Kreševljaković.

— După culoarea ochilor, bineînţeles! adaugă celălalt.

— Păi, vezi? Dacă Nenad Janković poate face să râdă toată Iugoslavia, de ce puştii tăi n-ar înveseli Bosnia noastră? comentează nenea Alija.

— Chiar îi vezi apărând la televizor?

— Poate nu la televizor, dar există şi alte mijloace. Să-şi termine şcoala şi să-şi vadă de glume. Nu mai vreau ca de-alde Janković să apară în faţa musulmanilor din Bosnia şi să facă bancuri pe socoteala noastră.

Nici n-a avut nevoie de mai mult Kreševljaković ca să fie de acord şi să-şi împingă odraslele în focul acţiunii. „Cred că

avem aici cheia problemei!“ trebuie să-şi fi spus preşedintele Izetbegović, ca şi McLaren când a auzit primul cântec al formaţiei Sex Pistols. Tinerii Kreševljaković l-au ascultat pe nenea Alija. Au înfiinţat revista *VOX*, în paginile căreia au vărsat găleţi de violenţă şi de murdării, distrugând, săptămână de săptămână, viaţa comună din Bosnia. Prin vulgaritatea şi sarcasmele lor, pretindeau că îl detronează pe Nele, alias Dr. Karajlić, regele comediei din Sarajevo. Sperau să înlocuiască butadele lui Nele împotriva stereotipurilor şi performanţele sale scenice, demne de numerele trapeziştilor, printr-un nou tip de umor. O estetică elaborată în sânul inteligheţiei *tutumracilor*, care anunţa furtuna, chiar dacă nu folosea artileria grea a mass-media. Pentru că *tutumracii* nu puseseră încă mâna pe televiziune şi pe cotidiene.

Ţineam ca Johnny să descopere frumuseţea ascunsă a vieţii din Sarajevo. De aceea l-am dus la prietenul meu Mladen Materić.

Când Mladen a pus un disc de-al lui Lou Reed pe gramofonul Dual, Johnny a putut citi în ochii mei o încântare şi o bucurie pe care nu le-a asociat cu siguranţă lui Lou Reed. Pentru el, să asculte *Walk on the Wild Side* era un lucru cât se poate de banal.

— *Did you see it?* nu conteneam eu să repet.

— *What do you mean*? a spus Johnny fără să înţeleagă.

— *My friends, they like Lou Reed.*

„Ce e atât de extraordinar în asta?“, s-o fi întrebat Depp, însă a spus doar:

— *Yes, man, great people*.[1]

Nu-şi putea închipui că astfel de momente în casa lui Mladen erau pentru mine cea mai frumoasă imagine din Sarajevo. Această fuziune atât de aprig dorită a Occidentului cu Orientul, acest aliaj captivant care leagă cele două părţi ale lumii, care desfiinţează graniţa dintre spiritul Renaşterii şi spiritualitatea melancolică a Orientului. Spiritul baladesc prezent în cântecele lui Zaim Imamović lumina piesele de

1. Ai văzut chestia asta? – Despre ce vorbeşti? – Prietenilor mei le place Lou Reed. – Da, ce oameni grozavi (în engl., în orig.) (n.r.).

teatru ale lui Mladen şi filmele mele, dar şi gândurile noastre. Pe vremuri, obiceiul de-a bea toată ziua cafea turcească fusese un adevărat pericol pentru Mladen: risca să ajungă la şaptezeci de ani într-o seducătoare poză orientală, aşezat pe o sofa, în fumul gros de la Avdo. Cu iarba şi jointurile pe care le rula Mladen, Sarajevo se transforma într-o lume de vis. Chiar şi strada Skerlić devenea suportabilă. Abruptă, întunecoasă şi strânsă între nişte blocuri de înălţime medie, era cunoscută ca periculos de alunecoasă în timpul iernii din cauza poleiului care acoperea asfaltul încă de la primele ninsori şi care provoca deraparea şi ciocnirea maşinilor. Nişte văgăuni transformate în străzi, spunea Andrić.

Am exagerat puţin cu iarba în noaptea aceea, aşa cum făceau partizanii pe vremuri înainte de-a se năpusti asupra trupelor lui Hitler. Se vedea de la o poştă că Johnny avea o vastă experienţă de fumător. În faţa mea ţâşneau maşini care alunecau de-a lungul străzii îngheţate. Ca pe o masă de montaj, rederulam filmul de nenumărate ori şi refăceam ciocnirile de la început. În timp ce evadam în ceţurile marijuanei, atmosfera de plumb a oraşului nostru se risipea puţin câte puţin. Containerele aliniate sub fereastra apartamentului lui Mladen lăsau să scape fumul gunoaielor pe care le ardeau. În ciuda mirosului neplăcut care se răspândea, această scenă, în mod cu totul inexplicabil, ne aducea o oarecare uşurare. În ceaţa noastră se profilau balene, delfini şi alte apariţii stranii cărora le dă naştere marijuana. Atunci Mladen a început o poveste despre cum se regulează balenele, iar eu m-am apucat să demonstrez că *brusnica*[1] e un fruct care vine de la Bruce Lee. Am izbucnit în râs. Veša, soţia lui Mladen, şi Johnny chicoteau şi ei. Mi se părea de tot hazul că nu puteam să-i descriu lui Johnny atmosfera ce domnea în oraşul meu natal. Toate încercările mele de-a articula o singură frază despre ce urma să facem mâine erau întrerupte de hohote nebune. Mai întâi de chicoteli uşoare, apoi de un râs ce se transforma într-o reacţie isterică faţă de realitatea care, la Sarajevo, ţinea mai mult de presentiment decât de vreun element palpabil al vieţii. Orice tentativă de-a înăbuşi acest râs şi de-a oferi o

1. Specie de afin cu fructe roşietice.

şansă raţiunii cădea la pământ. La capătul unor lungi şi necontenite spasme de hilaritate, un singur gând îmi stăpânea cugetul: regretul că nu i-am putut explica lui Johnny unde l-au dus picioarele şi cât de singulară era casa din Sarajevo în care se asculta Lou Reed şi al cărei sacru patron era Bob Wilson.

În timp ce coboram pe strada Skerlić, plăcerea marijuanei se risipea. Acum, componenta secretă care ne circula prin sânge, în loc să ne stimuleze centrii râsului din creier, injecta doze slabe de paranoia. I-am arătat lui Johnny o fereastră şi i-am spus:

— Arşiţa verii la Sarajevo poate fi nimicitoare şi o stradă ca asta e complet pustie. Închipuie-ţi acest povârniş, fără vreun suflet pe-afară, la ora prânzului. Într-o zi din vara trecută, în timp ce vipia de iulie anunţa o ploaie cu clăbuci, un localnic a scos un gramofon şi nişte megafoane. Brusc, locul a răsunat de o muzică la care nimeni nu se aştepta. Era *Flautul fermecat* de Mozart. Muzica se împrăştia prin toate colţurile, într-un vid fantomatic.

Oamenii de pe-aici ascultă rar Mozart, am continuat eu, poate doar la înmormântările laice. Când cineva pune muzică de Mozart pe o stradă pustie, asta e pentru că vrea să scape de o mare încordare. Şi nu pentru a se delecta cu incredibila armonie şi cu ordinea cosmică pe care ni le-a dăruit Mozart.

Sunt convins că oaspetele meu a fost dezorientat de expunerile mele abstracte despre războiul ce avea să vină. Încă de a doua zi, Johnny a făcut febră şi a rămas ţintuit la pat. Să fi fost frigul din Ministerul Culturii al Republicii Bosnia-Herţegovina cel care i-a venit de hac, sau a fost deprimat de muzica lui Mozart, a cărei frumuseţe maiestuoasă s-a răspândit într-o zi pe o stradă pustie din Sarajevo, anunţând războiul? Sau era chiar gerul care se strecurase în oasele invitatului meu, atacându-i imunitatea, atunci când se întâlnise cu prietenii aflaţi în grevă pentru a-şi apăra cafeneaua pe care capitaliştii ameninţau să le-o ia?

Cert este că Senka a reuşit să-i scadă temperatura printr-o alchimie verificată. Cataplasmele cu rachiu de vin şi ceaiul de măceş au făcut minuni.

— *Your mother Senka saved my life, great woman!*[1] îmi tot repeta Johnny mai târziu.

În ziua aceea, Johnny a rămas în pat, iar eu, prin intermediul unui oarecare Mirosad Purivatra, a cărui soție era rudă cu Izetbegović, am primit o invitație să-l întâlnesc pe președintele Bosniei-Herțegovina în apartamentul fiului său.

Izetbegović făcea impresia unui om pașnic. O impresie întărită de prezența nurorii sale însărcinate și a fiului său Bakir, pe care îl cunoșteam din timpul școlii. Când tatăl său fusese aruncat în închisoare din cauza cărții *Declarația islamică*, organizasem strângerea de petiții pentru eliberarea lui, la îndemnul lui Dobrica Ćosić[2]. Acestea avuseseră o influență pozitivă pentru moralul lui Izetbegović, pe atunci deținut.

— Știi, Emir, că noi, cei din familia Izetbegović, ne declaram sârbi pe vremuri. Belgradul ne e mai aproape decât Zagrebul, a început Alija.

— Nu știam, interesant, am spus eu, după care am adăugat: noi râdeam în hohote privindu-l pe comicul Čkalja la televiziunea sârbă, eram topiți după umorul său. Cât despre Nela Eržišnik, ca să nu o jignească, maică-mea spunea: „Nici ea nu e rea".

— Numai că uite ce e, m-a întrerupt Alija, când vezi cum se poartă sârbii cu albanezii, nu-mi fac nici o iluzie în privința locului pe care ni-l rezervă nouă, musulmanilor, într-un stat comun!

Izetbegović se referea la un acord încheiat între musulmani și sârbi, pe care Milošević îl semnase deja și care îșI propunea să-l instaleze în funcție pe Zulfikarpašić, liderul unui partid musulman mai moderat și mai orientat spre Europa.

— Fie, am răspuns eu, dar pune-te în locul unui sârb: ții la teritoriul tău, la mănăstirile tale, la moștenirea spirituală a lui Lazăr, și asta nu-i puțin lucru.

---

1. Mama ta, Senka, mi-a salvat viața, grozavă femeie! (în engl., în orig.) (n.r.)
2. Scriitor și om politic sârb, născut în 1921.

În momentul acela, vorbeam mai mult ca un avocat al Iugoslaviei decât ca apărător al sârbilor.

— Nu are nici o legătură una cu alta, Emir, a intervenit Bakir, asta e propagandă sârbească. Pentru albanezi e o problemă de explozie demografică, nu e vorba să-i gonim pe sârbi. Îți jur pe capul maică-mii, nimeni nu are de gând să gonească pe nimeni.

Fiul lui Izetbegović se străduia să-mi bage în cap că are dreptate și să-mi zdruncine certitudinile. Îmi aminteam de Bakir din timpul liceului. În recreație, își scotea salamul din sendviș. Apoi, cu o strâmbătură de dezgust, străbătea toată cantina și, cu un gest teatral, însoțit de un inevitabil „bleah!", îl arunca la gunoi.

Când i se spunea Ali cel Galben, din caza părului său cam roșcovan, Bakir încerca să o ia în glumă.

— Nu sunt galben, sunt verde! răspundea el, amintind de orientarea sa islamică.

— Bun, și cum o să-i anunțăm pe albanezii din Kosovo că au de plătit curentul electric? O să fie cineva însărcinat cu încasarea impozitului pe marile tranzacții funciare? Din câte știu, companiile de asigurări și cele mai importante instituții de stat nu mai funcționau de pe vremea lui Tito. Astea nu au început sub Milošević?!

Izetbegović și-a luat un aer condescendent și a ținut să mă pună la punct:

— Nu mi-o lua în nume de rău, dar cred că filosofezi prea mult. Nu asta e la ordinea zilei, trebuie să ne concentrăm pe problemele cruciale.

Președintele a făcut o pauză, ca un adevărat actor, anume pentru ca fraza următoare să răsune cu toată gravitatea:

— Știi, Emir, că sârbii nu vor avea prea mulți generali în Bosnia. Vor trebui să se conformeze.

Mărturisindu-mi acest lucru, Izetbegović presupunea că discuția noastră îi va fi transmisă lui Dobrica Ćosić. Credea că acesta avea o influență hotărâtoare asupra lui Milošević. Ceea ce s-a dovedit imediat a fi complet fals.

— Da, dacă Bosnia este o țară de cetățeni, am răspuns eu pe un ton glumeț, e logic ca soldații săi să fie oameni de meserie.

Dar nu a dat dovadă de același simț al umorului ca față de simpaticii băieți de la *VOX*:

— Bineînțeles că e logic. Și va fi și mai logic când ăia vor fi musulmani!

Dacă aș fi continuat să vorbesc sincer, conflictul ar fi fost inevitabil. „Nu e prea politicos din partea unui oaspete să bage mortul în casa gazdei sale", mi-a trecut prin minte. Dar am continuat să insist pe riscul de război.

— Vom vedea, a spus președintele, vom căuta toate căile pașnice. Dar dacă vom fi obligați să ne batem, o să ne batem. Știi, în ce mă privește, sunt primul care dorește un acord cu sârbii. Aș fi de părere să-i transferăm pe ai noștri din regiunile în care sunt în minoritate, și unde sârbii sunt majoritari, și să-i aducem în zonele în care noi avem majoritatea. Ai noștri să trăiască printre ai lor, sârbii între ei, și să fie pace în Bosnia!

Cum putea să-și închipuie că va deplasa populații autogestionare, când cel mai modest autobuz școlar nu era în stare să plece într-o excursie fără scandaloase deficiențe de organizare?! Pentru președintele Izetbegović, Turcia era o mare sursă de inspirație. Un istoric trebuie să-i fi sugerat această idee, pornind de la un episod foarte cunoscut din istoria turcă – cel al transferului de populații din 1922. Turcii din Grecia orientală și din insule au fost deplasați la Izmir, iar grecii expulzați din Izmir. O deplasare încrucișată care s-a realizat în două zile. Pe această cale a ajuns la noi muzica underground grecească, *rebetiko*[1], născută direct din aceste nenorociri. Nu am idee dacă Izetbegović știa sau nu că pe vremea aceea, în 1922, trei mii de greci fuseseră aruncați în mizerie în numai două zile. L-am întrebat dacă se teme de un război.

— Nu mă tem decât de Allah, a răspuns el, și vreau să cred că există o soluție pașnică pentru poporul meu și pentru celelalte popoare.

Să-i fi dat credința această nobilă încredere? Sau aflase în martiriul său de fost pușcăriaș autoritatea care i-a permis

1. Formă de muzică populară grecească apărută în anii '20 ai veacului trecut.

să preia ştacheta Bosniei din mâinile comuniştilor ramoliţi ai tovarăşului Tito?

De ani de zile, copiii comunismului semănau cu nişte oberchelneri ai unor localuri decăzute, în orice caz, nu cu nişte oameni capabili să conducă popoare. Singurul care avea o şansă să devină un lider politic, în vremurile tulburi ce se anunţau, era Fikret Abdić. Era artizanul unui miracol economic în Krajina bosniacă. Mai târziu, pedepsit de comuniştii bosniaci din cauza succeselor sale fulgerătoare, a devenit un martir. În vâltoarea politică ce agita ţara, s-a înscris în SDA[1], a devenit membru al partidului lui Izetbegović, fără să bănuiască ce îl aştepta. Probabil că la început visa să-şi relanseze firma, Agrokomerc, şi în acest scop îşi orientase participarea la alegerile prezidenţiale din Bosnia, convins că, orice s-ar fi întâmplat, va reuşi să revigoreze viaţa economică din Krajina.

La primele alegeri democratice prezidenţiale, erau doi candidaţi ai SDA, Izetbegović şi Abdić. Şi, ca prin minune, Abdić a învins detaşat, obţinând cu câteva zeci de mii de voturi mai mult decât Izetbegović. Prin acest vot, musulmanii bosniaci se pronunţaseră în favoarea celui ce reprezenta continuitatea, cu bunăstarea şi modernitatea pe care le cunoscuseră în Iugoslavia lui Tito. Nu îl sprijiniseră pe Izetbegović, reprezentantul Bosniei clericale musulmane. Fikret Abdić ar fi putut deveni deci preşedintele Bosniei-Herţegovina, dar nu a fost aşa.

După victoria sa în alegeri, la şedinţa SDA de la Tešanj, Abdić a fost constrâns, în numele disciplinei de partid, să accepte ca preşedintele Bosniei-Herţegovina să fie Alija Izetbegović şi nu el. Legendarul Čenga, secretarul SDA, a fost cel care i-a adus la cunoştinţă această veste. În sala în care avea loc reuniunea, alături de conducătorii partidului, se afla un grup de flăcăi bine înarmaţi, în uniforme negre, cu ochelari fumurii, veniţi special din Sandžak[2]. Bosniacilor li s-a inoculat ideea

1. *Stranka Demokratske Akcije* (Partidul Acţiunii Democratice) – partidul naţional al musulmanilor din Bosnia, înfiinţat în 1990 de Alija Izetbegović.
2. Regiune aflată în sud-vestul Serbiei şi în nordul Muntenegrului, cu populaţie majoritar musulmană.

că Abdić nu dorea să exercite funcţia prezidenţială. S-au convins în ce măsură acest lucru era fals în timpul războiului, când Abdić şi-a creat propria armată şi s-a confruntat militar cu Izetbegović, devenit astfel duşmanul său de moarte. Nu era singurul care voia să evite cu orice preţ un război împotriva sârbilor. Adil Zulfikarpašić, care reprezenta curentul musulman cel mai moderat, a semnat cu Milošević un acord de neagresiune între musulmani şi sârbi. Acord pe care Izetbegović l-a aruncat la gunoi.

Conversaţia mea cu preşedintele era întreruptă de lungi tăceri, încărcate de vorbe nerostite. Gazdele mele au vrut atunci să restabilească buna dispoziţie. Doar mă aflam acolo ca să fiu îmblânzit, câştigat de partea lor, nu ca să mă sperie! Aşa îmi explic schimbarea atitudinii lor. În timp ce Alija, fiul său Bakir şi nora însărcinată spuneau anecdote despre Hasan Čengić, secretarul partidului lor, pe care Nele, Dr. Karajlić, îl satiriza savuros, gândurile mi-au zburat pentru câteva clipe în afara apartamentului.

Mă preocupa o enigmă: strategia preşedintelui nu era oare, de fapt, o banală tactică politică balcanică, veche de cel puţin două secole? Little Brother din Balcani primise de la Big Brother din lumea mare – din lumea occidentală în special – garanţia că îi va sări în ajutor „dacă îl necăjeşte cineva“. O strategie elaborată pe baza scenariului scandalurilor de cârciumă. Aşa încep ostilităţile într-o cafenea balcanică: la masa la care stă aşezat un grup de flăcăi solizi vine un puşti. Apucă un pahar cu apă şi îl aruncă în faţa unuia dintre vlăjganii puşi pe harţă. Cel atacat, fără să stea o clipă pe gânduri, îi arde o palmă micuţului şi se îndreaptă spre masa de unde venea băiatul, care o şterge afară. În acest timp, cel stropit şi tovarăşii lui le trag o mamă de bătaie indivizilor de la masa provocatoare. Taman când crezi că povestea se apropie de final, puştiul apare din nou, având în spate nişte uriaşi de doi metri care, la rândul lor, îi caftesc pe cei din grupul ce părea învingător în acest mic război de cafenea.

Mirsad Purivatra era fiul unui cunoscut designer de naţionalitate musulmană din Bosnia. Era un admirator înflăcărat

al grupului Sex Pistols şi obţinuse o slujbă la Academia de Arte Dramatice pentru că adusese douăzeci de metri de cablu coaxial pentru reprezentarea unei piese de Mladen Materić, *Dansul anilor*.

Teatrul Obala se născuse din nevoia locuitorilor din Sarajevo de-a avea şi ei, în oraşul lor, un loc în care să se poată exprima o artă alternativă şi un teatru viu, care să se deosebească de apatia teatrului public. Printre aceşti cetăţeni se afla şi Purivatra. Înclinaţia sa pentru muzica punk, aerul său european şi încăpăţânarea de a se îmbrăca în negru au fost decisive în hotărârea lui Mladen de a-l accepta pe Mirsad-punkistul în mijlocul nostru. Era o combinaţie bună pentru Mirsad, chiar dacă nu era un organizator de mare clasă. Pe măsură ce războiul se apropia, îşi exprima tot mai rar apartenenţa la mişcarea punk şi îşi pierdea tot mai mult din aerul rebel. Mladen Materić l-a învăţat să-i iubească pe Hieronymus Bosch în pictură şi pe Bob Wilson în teatru, în timp ce, de-a lungul numeroaselor turnee cu piesa *Teatrul tatuat*, Vesna Bajčetić îl iniţia în delicatele sale observaţii despre artă şi viaţă.

Cu puţin înainte de război, Mirsad a constatat că musulmanii din Sandžak nu erau chiar apropiaţi de Bosch şi Wilson. De aceea, de pe o zi pe alta, a uitat de marile nume ale teatrului alternativ. Tot aşa i s-a întâmplat şi cu pictura. La începutul ostilităţilor, Mirsad organiza expoziţii şi vernisaje, dar când a înţeles că filmul era o afacere mai rentabilă, a devenit director de festival cinematografic. În acel moment a început să recunoască opera tatălui său.

În timpul turneelor trupei de la teatrul Obala, Mladen Materić şi Mirsad Purivatra purtau lungi discuţii despre război. Mladen amintea că poporul sârb se luptase pentru autonomie şi că nu avea altă opţiune decât să se lupte:

— E singurul popor mic care şi-a plătit supravieţuirea cu milioane de morţi. De când s-au eliberat de turci, sârbii se războiesc, fără să discute preţul, pentru a-şi apăra interesul naţional. Nu acceptă nici un fel de stăpân.

După marea adunare de la Foča, organizată de partidul SDA al lui Izetbegović – la care, potrivit ziarelor, s-au strâns peste o sută de mii de persoane –, mulţimea ameninţătoare

a scos săbiile. Îmbrăcaţi în uniforma sinistrei divizii Handžar[1], manifestanţii au reînviat amintirea vremurilor când musulmanii din Bosnia ajutaseră trupele SS în atacul nereuşit asupra Moscovei. Acum, ridicau săbiile împotriva sârbilor, ameninţând să-i răzbune pe musulmanii masacraţi de cetnici în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Erau, din câte spuneau, gata şi ei să treacă la masacru.

— Nu trebuie să-i provocaţi pe sârbi în halul ăsta, riscaţi să plătiţi scump asta, îi spunea Mladen lui Mirsad.

— Dacă sârbii ne învinge, vom găsi o altă soluţie.

Şi i-a povestit istoria cu bătaia din cafenea!

După Purivatra, în distribuirea rolurilor, sârbii aveau să primească o bătaie soră cu moartea din partea americanilor. Şi am înţeles până la urmă de ce preşedintele Bosniei-Herţegovina, Alija Izetbegović, nu părea înfricoşat de faptul că arsenalul militar se află în mâinile JNA. Toată lumea zăngănea armele, dar preşedintele nu avea aerul că s-ar teme de vreun război. Acel Omerović, în pivniţa sa, nu contenea să-şi îmbogăţească stocul de kalaşnikovuri. Peste tot în Balcani, cererea sporise. Cât despre JNA, ştiam ce are în depozite. În acel moment, frica a devenit o stare permanentă pentru toţi locuitorii din Bosnia.

La sfârşitul întrevederii noastre, i-am spus lui Izetbegović că Andrić a descris cel mai bine această teamă şi această ură. În nuvela sa *Scrisori din 1920*. Asta nu a avut aerul să-i placă, simpla menţionare a numelui lui Andrić i-a provocat o imperceptibilă schimbare de expresie. A rămas tăcut şi m-a dus cu gândul la vecina mea fricoasă din Visoko, Darinka, atunci când trebuia să rostească numele tatălui meu Murat: „Maja, când vine prietenul vostru, nu îndrăznesc să-i pomenesc numele?!“.

La fel a reacţionat şi preşedintele Izetbegović, atâta doar că el a rămas mut. Eram convins că în spatele măştii blajine a lui Izetbegović se ascundea o furie însetată de răzbunare. Abia pe hol, ieşind din apartamentul fiului său, în timp ce

1. Divizie musulmană bosniacă înfiinţată la iniţiativa lui Himmler, în 1943.

ne puneam încălţările, nu şi-a mai putut disimula sentimentele:

— Spune-mi, e adevărat că vrei să faci un film după *E un pod pe Drina...*?

— Aşa intenţionam, dar ar costa prea mult. Ar fi vorba de o mare producţie.

— De ce-ai face asta, prietene? a mai spus el. Literatura lui Andrić e plină de ură, nu era decât un slugoi plătit.

Abia plecat din apartamentul lui fiu-său, am ştiut că Izetbegović nu putea fi preşedintele meu. Nu numai din cauză că nimeni n-a obţinut un Premiu Nobel pentru ură, dar din cauză că refuzam ca preşedintele meu să vorbească astfel despre eroii mei.

De la Paris, Maja mi-a dat telefon să mă duc la Visoko. Trebuia să arunc o privire la reşedinţa noastră de vară. Eram bucuros să-i pot arăta lui Johnny mândria familiei noastre. Mi-l şi închipuiam pe Johnny Depp la Visoko, ce glumă! Un adevărat happening de artă conceptuală!

În comparaţie cu majoritatea locuinţelor din ţinut, casa noastră traducea distanţa pe care ne-o luaserăm faţă de ţară. Acelaşi efect îl obţii când întorci invers o lunetă şi priveşti lucrurile de sub nasul tău: abia atunci îţi dai seama cât sunt de îndepărtate. Prin această lunetă inversată trebuie văzute scriitura deja personală ce caracterizează filmele mele şi frumuseţea deosebită a casei noastre. Nici una, nici alta nu au crescut ca rodul care se coace în pom hrănindu-se din pământul pe care călcăm. Înfăţişarea acestei case evoca dorinţa de a fugi dintr-un mediu care nu a reuşit niciodată să-şi impună legile estetice pentru a-şi crea un stil propriu. Acelaşi lucru se întâmpla şi cu filmele mele. Succesul lor nu a avut niciodată vreun impact asupra artiştilor din cercul nostru. Nici un curent nu s-a născut din acest succes, pentru că i-a lipsit timpul să se dezvolte. De-abia ajungeau cei mai valoroşi bosniaci la un rezultat oarecare, că erau nevoiţi să-şi părăsească ţara natală din motive politice. Astfel încât Bosnia a rămas o ţară lipsită de stil, ca o echipă de fotbal din divizia a treia în care cei mai talentaţi jucători nu fac mulţi purici.

Nu doar din cauza condiţiilor financiare de neinvidiat, ci mai ales din cauza unei viziuni strâmte şi limitate asupra vieţii şi a provincialismului în care se scaldă cea mai joasă politică populistă.

Aspiraţia către frumos a fost condamnată aici printr-o sentinţă fără apel. Mizeria a făcut asta, un fenomen social profund ancorat în ţara mea. Sărăcia şi-a găsit ecourile în poezie, şi mai ales în cântecele populare. Pe de altă parte, clasa medie în care se află solicitanţii, consumatorii şi creatorii de frumos nu era recunoscută ca realitate socială. Toate astea le conveneau de minune *tutumracilor*, care la rândul lor reprezentau un fenomen secular, dar funest, în Bosnia.

În numele principiilor care înfloresc în păturile cele mai sărace au pierit trandafirii şi via familiei Domicelj, bunicii Majei, pe care austriecii îi aduseseră din Slovenia pe prima cale ferată din zonă. Fuseseră trimişi la Visoko pentru că populaţia locală nu inspira încredere autorităţilor de la Viena. Acestea constatau că turcii lăsaseră în urma lor o concepţie lamentabilă despre lume şi că vechiul obicei slav de măsurare a timpului nu mai putea fi respectat. De acum încolo, nimic nu mai putea fi planificat de pe o zi pe alta. Fusese instalată calea ferată, tradiţiile orientale puneau probleme noilor provocări aduse din Occident în Bosnia. Timpul şi modul lui de măsurare cereau o schimbare radicală. După părerea ocupanţilor austrieci, trebuia să se termine cu obiceiul de-a încheia afacerile printr-un „om vedea săptămâna asta“. Calea ferată era semnul cel mai concret al acestei schimbări: trenul nu ajungea „săptămâna asta“, ci într-o zi anume, la 8 fix şi pleca la… 8.15. Dată fiind urgenţa acestei adaptări şi noile cerinţe ale timpului, comerţul din Bosnia a devenit mai ales ocupaţia străinilor.

Vecinul nostru, bunul proprietar Mitar, nu era singurul care îşi fixa întâlnirile şi îşi încheia afacerile în stilul ţărănesc al lui „om vedea săptămâna asta“. Marea majoritate a populaţiei nu renunţase niciodată la vechiul sistem slav şi continua să stabilească ora ridicând ochii spre cer şi nu uitându-se la orologiu.

Mitar cumpărase una dintre cele trei case ale familiei Domicelj la scurt timp după dispariţia celor mai bătrâni din neam. S-a mutat în casa cea mai apropiată de a noastră şi a smuls trandafirii, bolta de viţă şi răzoarele de flori, cultivate de-a lungul a câtorva decenii.

— Maica mea, Darinka, nu poate vedea drumul. Toate astea o împiedică să vadă peisajul, explica el.

Şi adăuga:

— Pe Dumnezeul meu, câţi cartofi s-ar fi putut pune aici în locul trandafirilor!

La sfârşit de săptămână, când Mišo plivea florile din faţa casei, Mitar, după o zi de muncă grea, îl urmărea sorbindu-şi cafeaua, de-acolo de unde avea o vedere nemaipomenită asupra peisajului.

— Dacă plantai ceva mai deştept decât trandafiri, ceva din care să şi trăieşti, ai fi fost un judecător demn de numele ăsta! îi striga el lui Mišo peste gard.

Nu îndeajuns de restabilit după gripă şi tulburat de vâltoarea de incidente pe care le stârneam în jurul meu, Johnny s-a dus la culcare de cum am ajuns la Visoko. Eu am urcat dealul din spatele casei şi am cules un măr. Sunt puţine locuri pe lume unde pământul şi cerul dau rezultate atât de zemoase! Muşcând cu poftă din măr, m-am uitat la căsuţa din vale şi am izbucnit în lacrimi. Nu ştiu dacă din cauza vieţii mele de până atunci sau a celei care mă aştepta de mâine. Cert este că plângeam, lacrimi mari au început să mi se prelingă pe faţă. La această jale se adăuga gustul dulce-amărui al celui mai minunat măr din lume, trezindu-mi amintirile din copilărie. Pe vremea aceea, lacrimile se amestecau mai degrabă cu pământul. Dar această emoţie ce mi se revărsa pe obraji nu era decât o parte din furtuna care îmi tulbura sufletul. La scurt timp după aceea, am înţeles că suspinele mele multă vreme reţinute nu erau decât vestitorii unor evenimente mult mai grave şi mai răscolitoare.

Atunci am vărsat toate lacrimile pentru casa noastră. Iar Johnny, oaspetele meu de seamă, a fost ultimul care a dormit acolo. Casa luase foc deja pentru prima dată în visele maicii Darinka, nevasta bunului vecin Mitar, cel care dezrădăcinase

trandafirii şi viţa-de-vie. A mai ars şi în visul lui Davor Dujmović, actorul principal din *Vremea ţiganilor*. Fiul meu Stribor visa şi el adesea casa noastră în flăcări.

Păi, dacă această căsuţă arsese de atâtea ori în vise, ce soartă o aştepta în vremurile ce se anunţau?

Cuvântul Sandžak se gravase în aşa măsură în memoria lui Johnny, încât atunci când, câteva zile mai târziu, taxiul de la aeroportul din Paris ne-a dus în apropiere de turnul Saint-Jacques, m-a întrebat:

— *Is it connected to people from Sandžak?*[1]

Ne-am despărţit ca nişte buni prieteni. Johnny a plecat să înceapă filmările la *Gilbert Grape*, iar eu, două luni mai târziu, am luat avionul spre New York, unde urma să ţin cursuri de regie timp de încă un semestru. Şi iar am făcut trei lucruri deodată. Ca Sofocle, care ţesea trei intrigi în tragediile lui. Am montat *Arizona Dream* la Paris, am ţinut cursuri în faţa studenţilor din New York şi am început să scriu *Underground*. Nici nu pusesem bine piciorul pe pista de aterizare de pe J.F. Kennedy, că pe ecranele televizoarelor am văzut primele schimburi de focuri din Sarajevo.

După referendumul pentru independenţa Bosniei-Herţegovina, la care populaţia sârbă nu a participat şi care a avut un rezultat pozitiv pentru cei ce credeau în această independenţă, sârbii au împărţit oraşul ridicând baricade. Pentru mine a fost un avertisment suficient ca să o mut pe Senka la Herceg Novi, în Muntenegru. Încă de la sosirea la New York, le-am telefonat părinţilor mei şi am fost liniştit când am aflat că erau împreună. Lucrurile riscau să ia o întorsătură proastă pentru Senka la Sarajevo, din cauza convingerilor mele. Dar evenimente mai grave au urmat unele după altele.

Din New York, telefonam cu regularitate la apartamentul din Herceg Novi.

— A murit Šiba Krvavac, m-a anunţat într-o zi Senka.

---

1. Are vreo legătură cu oamenii din Sandžak? (în engl., în orig.) (n.r.)

— Cum așa? Din ce cauză? rosteam cuvinte fără rost, așa cum se întâmplă în astfel de ocazii.

— De inimă.

— Cum a reacționat Murat?

— E îngrozitor, nu se oprește din plâns! Uite, ți-l dau pe el.

Tata plângea ca un copil, fără să-și poată opri lacrimile. Abia a reușit să-mi spună:

— Știi… nu aveam nici un frate… În viața mea, el era mai mult decât atât…!

Am încercat să-l consolez, atât cât puteam printr-o convorbire telefonică.

După cursurile mele la Columbia University, îmi luasem obiceiul să mă plimb pe Broadway. Pașii mă purtau mai mult spre centrul orașului, pentru că, mergând în direcția opusă, ajungeai în Harlem, unde albii, nu fără motiv, erau indezirabili. Spre sud, până la Columbus Circle, începeau zgârie-norii, dar nevoia mea de a-mi înălța capul spre dramaticul cer newyorkez dispăruse. Îmi fusese de-ajuns o încercare ratată de a număra etajele unui bloc uriaș ca să nu mai fac altă tentativă. Pofta de-a te uita la ceva care îți încarcerează privirea trece repede.

În adolescența mea, Šiba Krvavac găsise pentru mine soluția salvatoare: îmi inoculase pasiunea filmului. Acum, moartea lui copleșea peisajul newyorkez. În timp ce mergeam, o profundă disperare punea stăpânire pe mine la fiecare privire aruncată imenselor clădiri. Metropolele americane seamănă mai degrabă cu niște expoziții de materiale de construcții în aer liber decât cu ceea ce noi, europenii, numim orașe.

O clipă am crezut că nenorocirile noastre aveau să se sfârșească în curând. Când s-a anunțat că diplomatul portughez Cutileiro a pregătit un plan de pace, am fost nebun de bucurie, aproape că nu mai știam ce să fac și unde să mă duc. Îmi venea să ies și să-i îmbrățișez pe toți trecătorii. Mi se părea că războiul va fi evitat. Fericirea mea a fost de scurtă durată. Într-o primă fază, Izetbegović a semnat planul de pace european, numit „Acordul de la Lisabona“. Dar, după o întâlnire cu ambasadorul american, domnul Zimmermann,

preşedintele Bosniei-Herţegovina şi-a retras semnătura. Planul a fost respins şi imediat, la 7 aprilie 1992, independenţa Bosniei a fost recunoscută de Statele Unite ale Americii. Era adevăratul început al războiului.

Sentimentele şi gândurile mele se îndreptau către un coşmar privind nimicirea lumii. Pe când eram copil, visam deja lucruri de genul ăsta, după ce vărul meu Edo îmi povestise istoria sfârşitului lumii. Având o fire imaginativă, dezvoltasem o întreagă strategie pentru a face faţă acestei catastrofe. Înţelesesem că lucrul cel mai important era să consider familia un trunchi salvator. Chiar smuls din rădăcini, luat de un fluviu care s-a revărsat peste maluri, trebuia să te ţii de acest trunchi. Iar astăzi, visul meu devenea realitate: esenţial era să fim împreună. Orice s-ar întâmpla! Pământul crapă sub picioarele noastre, cerul se sfâşie, dar până în ultima clipă există o speranţă. Salvarea poate veni oricând dacă acţionezi după preceptele bogatului arsenal al viselor tale. Şi bineînţeles, dacă nu-ţi pierzi speranţa. Războiul nu este sfârşitul lumii. Este întreprinderea cea mai lucrativă pe care a inventat-o omul în lunga sa istorie. Există întotdeauna un mijloc de a-l învinge, până şi pe el. Nu în conflictele directe. Dacă nu ai fiinţe dragi de apărat împotriva unui pericol imediat, războiul poate fi o sursă de inspiraţie pentru aventurierii care vor să-şi umple buzunarele, dar şi pentru artişti. La visurile mele de viaţă comună, realitatea îmi răspundea provocându-mi cea mai grea pierdere suferită până atunci.

În o mie nouă sute nouăzeci şi doi, pe 29 septembrie, la Herceg Novi, tatăl meu a murit. Am fost anunţat într-un mod straniu. Miroslav Ćiro Mandić, un regizor care locuise un timp la noi, la Paris, tocmai vorbea cu Maja în momentul în care ea mă suna la New York ca să-mi dea trista veste. Înainte de-a pronunţa fatalul „Alo“, neştiind că legătura fusese deja stabilită, îl întreba pe Ćiro dacă trebuia să mă anunţe imediat de moartea lui Murat sau să aştepte întoarcerea mea la Paris. Am încasat vestea în tăcere. Am fumat până în zori ultimul meu pachet de ţigări şi, puţin după miezul nopţii, a venit Momčilo Mrdaković să-mi ţină tovărăşie. Acest tehnician, un

adevărat nevropat, care visa să facă primul său film la o vârstă destul de înaintată, a fost omul ideal pentru a mă susţine în durerea mea. A adus o sticlă de şliboviţă şi a umplut paharele. După datină, am vărsat jumătate pentru sufletul lui Murat şi am băut restul în numele răposatului meu părinte. La Columbia University, cursul meu de a doua zi a fost anulat. Pe panoul de anunţuri era scris: *„No class today, Emir's father passed away"*[1].

Când am sosit, Stribor şi cu mine, în strada Norveška nr. 8, unde de-acum mama locuia singură, am văzut pe uşa cu geamuri mari de la intrare ferparul lui Murat Kusturica, cu numele, prenumele şi fotografia sa, având deasupra o stea roşie. Acest şoc vizual nu era decât preambulul conştientizării definitive a morţii tatălui meu.

Când ne moare una dintre fiinţele apropiate, timpul nu îşi mai urmează cursul obişnuit. În clipa în care afli o astfel de veste, mori şi tu puţin. Auzi mai greu, vorbeşti mai încet, devii ca felinarul din stradă de care te miri că mai dă lumină. Iar apoi te duci la locul îngropăciunii şi abia acolo teribila dorinţă de a nu muri face să renască viaţa în tine.

Stribor se uita la fotografia bunicului său.

— O să se termine toate astea vreodată? a întrebat el.

Se gândea la toate nenorocirile care ne cădeau pe cap, una după alta.

— Deşi nu pare, fii sigur că n-o să dureze o veşnicie, i-am răspuns eu.

Cât de greu trebuie să-i fi fost lui Stribor al meu! Voiam mai mult decât orice să-l consolez şi să-i insuflu un strop de bună dispoziţie, aşa cum făcea tata cu mine, de câte ori era nevoie. Aşa s-a întâmplat când am văzut pentru prima oară un om mort. Atunci tata mi-a îndepărtat teama de moarte din ochi la fel de uşor cum alungă vântul norii de pe cer. Amintirea acestei scene a fost toată viaţa un sprijin pentru firea mea vulnerabilă. Când cineva declară cu o asemenea certitudine că „moartea e un zvon neverificat", anihilează

1. Astăzi nu se ţine cursul, tatăl lui Emir s-a stins din viaţă (în engl., în orig.) (n.r.).

spaima de sfârşitul vieţii cu cea mai subtilă anestezie. Faptul că tata reducea mortea la un banal fapt divers de tabloid, ca şi spiritul şi natura sa perspicace de herţegovinean, îmi dădea curaj. Importantă nu e greutatea care ne copleşeşte sufletul, important este să nu duci singur povara. Trebuie să ai un tată care să-ţi arate cum să accepţi apăsarea nenorocirilor care se abat peste tine.

Din ce izvor de căldură şi duioşie îşi trăgea tata seva? Pe ce rădăcină era grefat farmecul lui contagios, ce anume îl făcea cel mai bun dintre prietenii lui din Sarajevo? Cum a devenit el sprijinul arhitecturii întregii mele vieţi? Abia mi-aduc aminte de părinţii lui. Dar povestea lor este scurtătura ce duce la izvorul pe care vreau să-l descopăr.

În oraşul Travnik, tatăl lui Murat, Husein Kusturica, era un distins funcţionar de tribunal, un om care se ducea în fiecare dimineaţă la lucru la 7 fix, cu un creion bine ascuţit în buzunar şi cu manşete negre de lustrin. La 9.30 fix, se întorcea acasă într-o scurtă pauză, să pregătească prânzul pentru *efendinica*[1] sa. Pentru moravurile din Travnik – dar ce să zic, chiar pentru cele din Viena –, era dovada unui înalt grad de liberalism masculin. Trăiau dintr-o singură leafă şi nu duceau lipsă de nimic datorită valorosului funcţionar Husein. A părăsit tribunalul când i-a venit vremea pensionării. Cultiva cu grijă o grădiniţă de legume în faţa casei, în cartierul Potur din Travnik, ceea ce pentru ei mai reducea din costurile vieţii de zi cu zi. Kusturica era una dintre rarele familii din oraş ai cărei membri mai tineri se alăturaseră partizanilor. Încă dinainte de război, mătuşa mea Biba făcea parte din Liga Tinerilor Comunişti din Iugoslavia, SKOJ. La începutul celui de-al Doilea Război Mondial, tata a fugit cu ea în pădure şi a intrat în Mişcarea de Eliberare Populară. Dacă nu ar fi făcut-o, ar fi murit de mâna aceloraşi cămăşi negre care o obligaseră pe mătuşa să fugă de-acasă. Însoţind-o la gară s-a hotărât tata să-i dea întâlnire în pădure. De fapt, numai el s-a alăturat partizanilor. A devenit soldat al Primei Brigăzi

1. Soţia unui efendi, notabilitate musulmană.

de Eliberare Populară a provinciei Krajina din Bosnia. În această provincie bosniacă au trecut tata şi sora lui prin ciurul istoriei. Puţini erau cei care treceau de partea „acestor nebuni de sârbi care vor să se bată iar cu nemţii“. Cea de-a doua soră a tatei, Lala, privea cu scepticism activismul lor politic, dar făcea tot ce-i stătea în puteri să nu afle nimeni despre activităţile lor de dinainte de război. Majoritatea populaţiei nemusulmane din Bosnia nu avea nici tradiţie, nici înclinaţie pentru ideile revoluţionare, şi cu atât mai puţin pentru cele socialiste. Dându-se de partea celor oprimaţi şi ameninţaţi, Murat şi Biba îşi afirmau apartenenţa la ideile de stânga şi reînnodau legăturile cu istoria rădăcinilor lor sârbeşti. La sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial, au sărbătorit împreună, ca luptători ai armatei învingătoare, victoria împotriva fascismului – spre deosebire de cei care se alăturaseră învingătorilor în ultimul moment, chiar la sfârşitul războiului. Ei aleseseră acea tabără dintotdeauna. Murat făcuse şcoala la liceul creştin din Travnik. Acolo, însuşirea unui mare număr de cunoştinţe i-a oferit nu numai un spirit deschis spre lume, dar l-a şi îndepărtat de ideologia religioasă, care considera ocupaţia ustaşă ca pe o soartă inevitabilă. Uneori, când punea ouă la fiert, Murat recita în latină *Pater noster*, a cărui lungime îi indica dacă ouăle erau tari sau moi.

La sfârşitul războiului, mătuşa Biba s-a instalat la „Bilgrad“, cum îi spuneau părinţii ei capitalei Iugoslaviei. S-a măritat cu Slavko Komarica, iar puţin mai târziu acesta a fost numit consul general al Iugoslaviei în Elveţia. Mătuşa era în al nouălea cer că va avea ocazia să organizeze serate de neuitat. Tânăra din Travnik era încântată să primească în casă oameni atât de importanţi şi să facă parte din această societate strălucită alături de Slavko Komarica. La plecarea spre Berna, ca soţie de consul, bucuria ei nu cunoştea limite. A primit din partea statului o luxoasă haină de blană şi o sacoşă plină de bancnote. Era un lucru bun, atât doar că îi plăcea să vorbească prea mult despre asta: „Statul nostru e inteligent, toate astea sunt necesare ca să facem impresie bună în lume şi ca nimeni să nu încerce să ne corupă“.

Când s-a recăsătorit, Biba şi-a reorganizat viaţa cu soţul ei, Ljubomir Rajnvajn, şi a aşteptat cu drag şi nerăbdare

să-şi primească părinţii în noul apartament din Belgrad, piaţa Terazije nr. 6. Vizita, organizată în mai multe rânduri, nu a fost un succes. Ceva scârţâia. Cu toate acestea, distinsa belgrădeană, funcţionară la Institutul internaţional muncitoresc, le trimisese de mult bilete de tren părinţilor. Se folosise chiar de statutul ei de fostă luptătoare în prima linie pentru a obţine bilete la preţ redus. Biba habar nu avea însă că, pentru părinţii ei, pe drumul de la Travnik la Belgrad apăruse un obstacol… Soţia unui efendi nu se putea plimba pe străzile din Belgrad cu un mantou vechi!

Funcţionarul Husein era cel care rezolva acest gen de treburi, ca şi atâtea altele din viaţa nevestei sale. În cazul de faţă a dat dovadă de înţelegere pentru atitudinea soţiei. A cumpărat stofă pentru un nou mantou intrând în economiile pe care le făcuse fără ştiinţa nevestei, pentru a achiziţiona într-o bună zi un loc de veci în cimitir. Suma nu ajungea şi pentru croitor, dar, o dată în plus, Husein s-a ocupat de problemă cu tot sufletul. Tata a aflat de toate astea dintr-o scrisoare sosită pe adresa lui din Sarajevo, în pachetul pe care i-l trimiteau lunar părinţii săi din Travnik. În scrisoare, Husein îşi cerea scuze că n-a putut expedia decât o sticlă de ulei, două kilograme din celebra brânză de Travnik şi două kilograme de prune uscate. Nu am descoperit niciodată cheia misterului, dar mantoul a fost confecţionat şi bătrânii Kusturica au putut porni spre Belgrad. Se povesteşte că bunica mea a vizitat tot blocul din piaţa Terazije nr. 6, că se ducea dintr-un apartament în altul să bea câte o cafea cu celelalte femei şi că într-un răstimp foarte scurt a cucerit toate inimile.

„Ce prinţesă era maică-mea!“, mi-a spus odată tata.

La sfârşitul războiului, Frontul Femeilor Antifasciste a iniţiat o acţiune pentru desfiinţarea vălului musulman la femei. Căutând sprijin în rândul familiilor din Travnik, au contactat-o pe Biba ca să le ajute să găsească persoana cea mai potrivită pentru această acţiune de propagandă. Iar alegerea s-a oprit asupra mamei partizanilor Murat şi Biba Kusturica.

În faţa femeilor adunate, *efendinica* a expus convingător toate motivele pentru care trebuia terminat odată cu obscurantismul

trecutului. Pentru ea, care provenea din familia Avdić, nu era greu. Cei din familia Avdić, ca și cei din familia Kusturica, erau herțegovineni, prin urmare și ei erau măcinați de lupta lăuntrică dintre herțegovinean și ființa umană. După remarcabilul său discurs asupra necesității de a scăpa de vălul musulman, soția lui efendi a primit mari elogii din partea progresiștilor, dar mai ales din partea fiului și fiicei sale.

— Pe dumneavoastră, doamnă Kusturica, ar trebui să vă alegem primar, nu ar fi deloc rău! îi spuneau câte unii.

Numai că, încă de-a doua zi, lucrurile au luat o altă întorsătură. Bunica mea a ieșit în piața mare cu vălul pe cap! Când fiica ei, gâtuită de stupefacție, a aflat despre această neașteptată răsturnare, i-a trimis o telegramă fratelui ei.

— Mamă, de ce-ai făcut asta? a întrebat-o tata, ajuns în grabă la Travnik.

— Nu știu, cred că e mai frumos să nu vezi decât ochii femeii.

— Nu poți să ne faci una ca asta, mamă. Ai primit o sarcină de partid, a insistat tata.

— Pentru Dumnezeu, băiete, toate astea nu se fac cât ai bate din palme! O zi îl porți, o zi nu-l porți. Așa se fac treburile!

De fapt, ea ducea o altă bătălie. Cei mai apropiați vecini erau familia beiului Vehbija Šahinpašić, a cărui soție se opunea suprimării vălului. Or, lupta lor se dădea pentru locul întâi în materie de prestigiu în cartier. Bunica se temea că își va pierde definitiv ascendentul asupra femeilor de pe aceeași stradă din cauza acestei povești și că nu-și va mai putea ține rangul când se adunau între vecine la o cafea. De unde și compromisul: „O zi îl porți, o zi nu-l porți“. Când s-a aflat la capătul drumului, la spitalul din Koševo, în ajunul morții, i-a cerut tatei pernița mea ca să moară cu capul pe ea.

Tata a murit în același timp cu patria mea dragă. A plecat exact când trebuia ca să nu vadă prăbușindu-se edificiul la care pusese și el câteva cărămizi și căruia îi dăruise o bună parte din viață. Temeliile acestei construcții erau deja zdruncinate de multă vreme de serviciile secrete străine, de socotelile neîncheiate dintre Serbia și Croația și de *tutumraci*.

Aceştia din urmă şi-au abandonat rolul de elită a poporului, cedând locul unor specialişti în distrugeri de orice fel, fără a înceta să repete eterna întrebare: „Unde sunt eu în toată povestea asta?“.

Cu şase luni înainte de moartea tatei, Abdulah Sidran era la Paris, într-o călătorie de studii. Pe când evoca situaţia insuportabilă din Bosnia şi pacea care, după părerea lui, nu putea fi menţinută pe teritoriul bosniac decât de Naţiunile Unite, partizanul din Prima Brigadă a provinciei Krajina din Bosnia i-a spus verde în faţă:

— În timpul celui de-al Doilea Război Mondial am luptat în păduri ca să alung cizma străină din ţara mea şi tu vrei să aduci forţele ONU în Bosnia mea?

Sidran a încercat să-şi dezvolte teoria, care nu l-a convins deloc pe interlocutorul său.

— Războiul a început practic pe 1 martie, la referendumul privind independenţa Bosniei-Herţegovina, a declarat Murat. Când o treime din populaţie nesocoteşte referendumul şi refuză să iasă din Iugoslavia, războiul din Bosnia este inevitabil.

— La referendum s-a exprimat totuşi dorinţa majorităţii cetăţenilor din Bosnia, i-a atras atenţia Sidran.

Murat a bătut cu pumnul în masă, punând capăt conversaţiei.

— Iugoslavia a fost creată în sânge şi în sânge va dispărea! Ţine bine minte ce-ţi spun!

Acum trebuia să găsesc ceva în memorie şi printre amintiri ca să-i dau curaj lui Stribor şi să uşurez măcar provizoriu apăsarea pe care o simţea la moartea bunicului său. Dar, ca de atâtea ori în viaţă, s-a întâmplat exact pe dos. Băiatul de paisprezece ani se străduia să mă consoleze. În timp ce urcam scările din strada Norveška nr. 8, mi-a spus:

— Toate astea sunt ca mărul. Mai întâi vine floarea, apoi apare fructul, care creşte, îşi trage seva din pământ şi, din verde cum e, devine un măr frumos şi roşu. Soarele îl scaldă, ploaia îl mângâie, el atârnă de codiţa lui sub rouă. Apoi vara trece şi mărul e tot acolo. Vine toamna şi se încreţeşte din pricina frigului, se zbârceşte tot mai tare şi, la începutul

iernii, codiţa cedează, fructul scofâlcit cade la pământ, iar mărul nu mai e.

Stribor voia să-mi spună că moartea e un proces natural.

Numai când am intrat în micul apartament din Herceg Novi şi am strâns-o pe Senka în braţe, am înţeles fizic că nu-l voi mai vedea niciodată pe tata. Dispariţia unei fiinţe dragi se transformă într-o profundă tristeţe în momentul când te afli în prezenţa persoanei care i-a fost cea mai apropiată şi care de acum încolo este legătura simbolică cea mai puternică dintre tine şi cel plecat. În ultimele sale clipe, tata strigase: „Senka, Emir, vă părăsesc!“. Şi noi eram înfiorător de nefericiţi, pentru că nu avea să se mai întoarcă niciodată.

Stribor a izbucnit în lacrimi când a văzut cât eram de îndureraţi, Senka şi cu mine. Atunci, am găsit calea de a-l linişti pe fiul meu:

— Bunicul tău nu a murit, i-am spus eu, viaţa l-a trimis în altă lume ca să-şi odihnească bunătatea.

Şi mi-am continuat plânsul.

Traducere de Dan Radu Stănescu

Tennis elbow[1]

Pe pantele abrupte din Gorica, unde au rămas prietenii mei din copilărie, evenimentele dramatice s-au rostogolit unele după altele. A început un război de cu totul alt gen. În Sarajevo-ul meu, în Gorica mea pe care o cunoşteam piatră cu piatră. Acolo, tristeţea mi-a rămas spânzurată de felinare, ca o lumină clipind în vârful unui stâlp de iluminat public care se clatină. Pe Muntele Negru zboară suspinele mele, ca fluturii de noapte, în timp ce pe drumurile povârnite, unde încercam să capăt viteza cosmonautului şi încetineala îndrăgostitului, continuă să plutească baloane. Iar eu n-am încetat niciodată să alerg după ele.

În acele zile de război, Paşa s-a văzut nevoit să renunţe la plimbarea pe care o făcea împreună cu soţia sa, pe timp de pace, de la Švrakino Selo până în centrul oraşului. Deşi suporta greu faptul că nu se mai putea răfui cu „maniacii sexuali“ care se zgâiau cu poftă la posteriorul nevestei, reuşea totuşi să-şi croiască drum prin oraş, alergând în zigzag de la un zid la altul pentru a evita gloanţele franctirorilor. Se strecura spre centru şi spre Gorica pentru a-i aduce un strop de curaj prietenului Njego Aćimović.

Pe străzile din Sarajevo era haos: refugiaţii din partea orientală a Bosniei, musulmanii izgoniţi din Rogatica şi Višegrad, căutau un adăpost, mai ales în apartamentele localnicilor care fugiseră deja. Cel mai adesea, se năpusteau asupra locuinţelor sârbilor care nu reuşiseră să iasă la timp

1. Epicondilita laterală, numită şi „cotul tenismanului“, este o afecţiune apărută din cauza suprasolicitării tendoanelor.

din oraş. Pericolul de-a fi aruncat în stradă era cât se poate de real. Şi doar moartea era mai rea. Pentru sârbii din Sarajevo, drumul cel mai scurt către moarte era întâlnirea cu acordeonistul Caco. Muzicantul ăsta nu avea nevoie de note ca să-i omoare pe sârbi. Uneori, călăul aducea sute de sârbi – iar după unii martori chiar mii – pe eşafodul de la Kazani, sub pretextul pedepsirii nenorocirilor îndurate de musulmani de-a lungul râului Drina. I s-a dus buhul până la Paris şi mă întrebam dacă luptătorii pentru o Bosnie multietnică nu ştiau cu ce se ocupau muzicanţii lor când îşi lăsau deoparte instrumentele.

Njego Aćimović a petrecut primele zile ale războiului terorizat şi baricadat în apartamentul lui din strada Kalemova nr. 2. Se îngrozea la cel mai mic zvon de glasuri în casa scării. Ameninţările telefonice, înjurăturile şi bătăile în uşă în toiul nopţii deveniseră o practică obişnuită a celor care voiau să-l scoată din apartament ca să se mute în locul lui. Ştia că nici faptul că nu-şi sărbătorea *slava*[1] şi că evita să-şi afirme originea sârbă nu-l ajuta cu nimic. Până la urmă, a fost salvat de o prietenie sinceră.

După ce trecea prin tirul de baraj al franctirorilor, Paşa ajungea la prietenul său cu mâncare. La încăierări, Njego era cel mai slab, iar Paşa cel puternic. Prietenia lor e o poveste pe care nu a difuzat-o nici un canal de televiziune. De la începutul războiului, pe aceste canale nu se vedea şi nu se auzea nimic despre prietenia dintre sârbi şi musulmani.

Paşa s-a ivit în vârful dealului din Gorica, s-a oprit pe drum să-i lase ceva de mâncare surorii lui, Azemina, şi a coborât în fugă către clădirea din strada Kalemova nr. 2. A gonit un grup de rişcari din faţa uşii blocului lui Njego, apropiindu-se de cel mai înalt dintre ei:

— Şterge-o de-aici dacă nu vrei să-ncasezi o scatoalcă!

1. Sărbătoarea patronului familiei.

Panicat, găliganul și-a strâns banii și a luat-o la fugă.

— Dacă-ți mai trece prin cap să bați la ușa pe care e scris numele Aćimović, te jupoi de viu, ai înțeles?! i-a strigat Paša.

De teamă să nu fie altcineva care imita glasul lui Paša, Njego nu a răspuns imediat la ușă. În cele din urmă, s-a hotărât să se apropie, și-a recunoscut prietenul prin vizor și a deschis. A fost cuprins de un sentiment de siguranță în prezența tovarășului său. Un sentiment mai puternic decât foamea care îl chinuia de câteva zile.

— Ce-i, bă, cetnicule, te caci pe tine, așa-i? Strângi din buci? a glumit Paša.

După care, cei doi amici au plecat să cumpere pâine de la brutărie. Au trecut de mai mulți oameni care stăteau la coadă de-o bună bucată de vreme. Paša a observat un tip care îl privea chiorâș, oftând. I-a tras o palmă pe loc.

— Bă, idiotule, l-a repezit el, vrei să-ți dau una de să-ți sară ochii din cap? Tu ai bătut la ușa lui Njego, așa-i?!

Și l-a luat la poceală. Așa îi făcea Paša pe oameni să știe ce-i așteaptă, dacă se iau de casa ori de viața prietenului său.

Nu putea fi altfel. Trecutul îi obliga. Amintirile îi îndatorau reciproc. Nici unul dintre ei nu putea uita cum se înfiripase prietenia lor, pe caldarâm, cum învățaseră împreună regulile și morala străzii. Își plăteau datoria acum, pe timp de război. Nu încape nici o îndoială că Njego ar fi făcut același lucru pentru Paša, dacă Gorica s-ar fi aflat pe teritoriu sârbesc. Pentru că erau legați de isprăvile noastre nebunești și nemaipomenite, de pe vremea când jefuiam chioșcurile din Zaostrog și ne duceam să vindem aparatele de ras și lamele de chewing-gum furate pe plajele din Makarska, pentru a ne oferi, pe banii noștri, câteva săptămâni pe malul mării – ceea ce, pentru noi, însemna revenirea la viață.

Pentru că memoria lor era legată pe vecie de scenele când ne certam cine să fie șeful pe plajă și la serile de dans din Tučep. Fiecare victorie rămânea întipărită în ei ca o dulce amintire de dominație și triumf, atât de necesară dezvoltării unui bărbat. Nu conta cine căra pumnii și cine îi primea, nu uitaseră că nu lași niciodată un prieten la nevoie, oricare ar

fi preţul pe care l-ai avea de plătit. Pentru că, mai presus de orice, exista o lege care cerea şi sacrificii: să nu fii niciodată „un bărbat lipsit de onoare“!

Trebuia oare să termin *Arizona Dream* la Paris, să continui montarea unei pelicule cu atâtea probleme de filmare, sau să mă întorc la Sarajevo? Cuprins de îndoieli, sunam acolo zi şi noapte. Încă de la primele tulburări din faţa Adunării Republicii Socialiste Bosnia-Herţegovina, am fost întrebat ce cred. Am răspuns că oamenii nu trebuie în nici un caz să ajungă la o confruntare cu JNA-ul, pentru că nu erau tari pe poziţii şi exista riscul să se lase cu multe pierderi de vieţi omeneşti. Încercam să transmit următorul mesaj: nu trebuie să ne jucăm de-a nemţii şi partizanii; ar fi fost o nebunie să credem că, în această distribuţie, sârbii ar fi acum fasciştii germani, iar musulmanii – partizanii! Majoritatea au perceput această observaţie ca pe-o ofensă, deşi sunt convins că mulţi gândeau la fel, dar erau reduşi la tăcere de desfăşurarea evenimentelor şi de teama cu care se confruntau. Un cântăreţ de revistă a vrut să reacţioneze la ideile mele pacifiste. A făcut-o cedând poziţiei oficiale: oamenii trebuiau chemaţi în apărarea oraşului Sarajevo, sau mai precis la război împotriva sârbilor. Şi nu la pace cu orice preţ, aşa cum credeam eu.

— Emir, avem nevoie de strigătul, nu de murmurul tău! spunea cântăreţul. Şi, peste noapte, a devenit eroul oraşului, în timp ce regizorul filmelor *Dolly Bell* şi *Tata în călătorie de afaceri* era pe cale să devină un trădător de ţară.

Am luat hotărârea fermă de-a participa la drama oraşului meu natal şi mi-am cumpărat un bilet de avion pentru Sarajevo. Dar intenţia mi-a fost oprită în faşă de Zoran Bilan, care m-a sunat la numărul meu parizian:

— Naşule, nu veni, pe viaţa ta! Aici rişti să fii împuşcat.

— Cine mi-ar putea dori moartea?

— Patrioţii! mi-a răspuns el pe loc.

— Pentru că am spus în articolul din *Le Monde* că Alija Izetbegović e un general fără armată?

— Nu ştiu de ce, dar rămâi acolo!

— Dar când am spus asta, nu i-am iertat nici pe cei care bombardează oraşul!

— Povestea ta nu ţine, naşule. N-ai înţeles nimic. Toate s-au schimbat. Aici nu se mai pune problema să spui care e cel mai rău, primul, al doilea sau al treilea. Singurii care nu mai fac nici cât o ceapă degerată sunt sârbii. Ca într-un film cu cowboy, înţelegi? Chiar dacă e adevărat ce spune Noka: „Nu ştiu care-mi fac mai mult rău, cei care mă atacă sau cei care mă apără!".

— Dar Alija are într-adevăr o armată?

— Las-o baltă pe asta cu cine are armată şi cine nu. În orice caz, să nu pui piciorul pe-aici! Te ţin la curent dacă se schimbă ceva.

Profanatorul bustului lui Andrić de la Višegrad a obţinut o însărcinare încă de la începutul războiului. Nu era pe măsura speranţelor sale, dar destul cât să-l recomande şi să-l înscrie pe lista potenţialilor „purtători de medalii". Cu toate că nu-i plăceau nici sârbii, nici partizanii, se vedea totuşi în postura de „luptător în prima linie". Purtător de medalie. Dacă, printr-o fericită întâmplare, ar fi fost condamnat la reeducare, cu obligaţia de a citi operele complete ale lui Ivo Andrić, cred că acest Šabanović ar fi privit cu alţi ochi misiunea pe care i-au încredinţat-o *tutumracii*. Ameninţa să arunce în aer barajul hidrocentralei de la Višegrad!

— O să fac asta ca să inund Serbia, până la Dedinje şi la vila lui Milošević, i-a declarat el lui Radoje Andrić, ziarist la cotidianul *Večernje Novosti*.

Generalul Kukanjac, comandantul districtului militar Sarajevo, s-a amestecat şi el în discuţie. Cu limbajul său de om simplu, a parlamentat cu apucatul de Šabanović, care susţinea că vrea să arunce barajul în aer din cauza atrocităţilor comise de paramilitarii lui Arkan în regiunea Zvornik. La sfârşit, a intervenit şi Alija Izetbegović şi discuţia a fost transmisă la telejurnalul de seară. Preşedintele i se adresa lui Šabanović pe un ton duios, ca şi cum ar fi vorbit cu propriul său fiu. Dar acesta se încăpăţâna să declare că va distruge totul.

— Ai răbdare, Šaban, te rog, să nu ajungem acolo, i-a spus președintele. Să lăsăm asta la o parte pentru moment, să ne oprim aici…

Noi, telespectatorii, am înțeles că, dacă inundația nu se va produce imediat, ea nu va întârzia prea mult. Poate avea să se producă chiar în noaptea aceea. Era ca mesajul sibilinic dintr-un film mut, în care cartoanele dintre scene anunță evenimentele ce vor urma.

În ciuda insistențelor președintelui Izetbegović și a sfatului său „nu, pentru moment", Šabanović a lăsat să curgă o parte din apa barajului de la Višegrad. Or, casa lui Šabanović era construită la Nezuke, o aglomerație din apropiere de Višegrad, astfel încât, cu marea lui idee de-a inunda Serbia până la Dedinje și la vila lui Milošević, nu a reușit decât să-și inunde propria locuință! Furia apei a târât totul cu ea, inclusiv casa rămasă aproape într-un singur perete. Cu o nespusă tristețe, Šabanović își privea casa pe care curentul puternic o ducea către Serbia. Și-a adus aminte de promisiunile preelectorale ale SDA, de la Foča, unde partizanii lui Izetbegović urlau de bucurie, cerând răzbunare și anunțând că, în caz de război, vor răzbuna fiecare musulman omorât de sârbi pe Drina în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Dar cei care făcuseră această promisiune fugiseră la Sarajevo, de teama armatei sârbe. Iar Šabanović rămânea singur, cu privirea ațintită la apele râului revărsat. Își dorea din tot sufletul o minune, se închina la Allah. Ar fi vrut ca o forță superioară să inverseze cursul râului. Iar dacă Allah nu putea, poate că americanii vor fi în stare de asta?

Până la urmă a fugit și el de la Višegrad la Sarajevo și acolo a continuat să spere într-o minune. Se ruga să curgă Drina către izvoare și casa să i se întoarcă înapoi din Serbia la Nezuke.

Așteptam nerăbdător un telefon de la nașul meu Bilan din Sarajevo. Se produsese vreo schimbare? Erau vești de bine? Era oare posibil să fiu șters atât de repede de pe lista locuitorilor din Sarajevo? Dar toate speranțele s-au năruit. Legătura

telefonică cu Sarajevo a fost tăiată și nu mi-a fost greu să renunț la întoarcerea în orașul natal. Bilan nu dădea nici un semn de viață. Nu doar din cauza tăierii liniilor telefonice. Motivul era mai tragic: mama lui Bilan, Kaja, fusese ucisă în pragul casei, la Jajce. Făcea parte din rândul partizanilor și avea medalia de luptătoare veterană. După spusele surorii sale, care rămăsese la Belgrad, fusese omorâtă de membrii „Vulturilor albi". Știam că printre ei erau puține astfel de păsări nobile, asociate tradiției luptei eroice a poporului sârb pentru libertate. Cel care o ucisese pe mătușa Kaja în pragul casei nu era decât un șobolan alb.

Întoarcerea mea în țară era din ce în ce mai complicată. Nu din cauza fricii. Aici lucra o psihologie complexă. Dacă m-aș fi întors la Sarajevo, ar fi trebuit să accept o transformare pentru care nu eram pregătit.

Neputând să iau avionul spre Sarajevo, am încercat să-mi închipui ce s-ar fi întâmplat dacă aș fi sosit acolo brusc, pe nepregătite? Ar fi trebuit să mi se înșurubeze alt cap pe umeri, să mi se taie cel vechi care, învelit în hârtie de ziar, să fie aruncat în Miljacka. Cu acest nou cap ar fi trebuit să scuip pe tot ceea ce gândeam, pe tot ce credeam, pe tot ce spuneam. Pe tot ce îmi lăsase tata moștenire! Niciodată o astfel de grefă nu s-ar fi prins, chiar dacă intervenția chirurgicală ar fi reușit. Noul cap l-ar fi căutat neîncetat pe cel vechi, și de aici toată tragedia. Vechiul cap, încăpățânat cum era, i-ar fi cerut celui nou să nu accepte soluțiile impuse de război. Fiindcă ele nu sunt de-ajuns pentru a înțelege toate datele problemei. Deși acesta este scopul: să crezi ceea ce înțelegi. Pentru că, dacă nu crezi decât ceea ce simți, nu ajungi nicăieri. Or, vechiul cap era îndărătnic. I-ar fi impus seamănului său să nu uite motivele ce duseseră la război, în ciuda cruzimii lor. Atunci, noul cap ar fi început să latre, să povestească peste tot ceea ce nu trebuie spus în astfel de vremuri grele, și ar fi fost condamnat la moarte. Un cap și-ar fi aflat sfârșitul pentru că ar fi fost obligat să se schimbe, celălalt – pentru că ar fi rămas sub influența fratelui său geamăn.

Din aceste motive, și din altele mai greu de exprimat, nu am plecat spre Sarajevo. Revedeam trecutul așa cum îl descrisesem în filmele mele. Nici această „comunitate internațională“, cu umanismul ei abstract, nu-mi era pe plac. Fără a mai vorbi despre țopârlanii de-acasă, dintre care voi prezenta un exemplu:

Senka mi-a arătat într-o zi un raport pe care îl obținuse de la verișoara ei Dunja Numankadić. Această hârtie arăta cum un înalt ofițer din Poliția Militară a Bosniei-Herțegovina, un oarecare Edo Lucarević, dăduse năvală împreună cu mai mulți subalterni de-ai săi în apartamentul tatălui meu, Murat Kusturica, din strada Kata Govorušić. În burlanul unei sobe, a găsit o bombă pe care, potrivit raportului, „teroristul Murat Kusturica o ascunsese“. Vecina Rodić semnase chiar documentul, în calitate de martor.

— Ce i-o fi făcut bietei femei ca s-o oblige să semneze o minciună atât de monstruoasă? a strigat Senka.

De fapt, luptătorii pentru o Bosnie-Herțegovină liberă aveau, în afară de apărarea orașului, și alte activități mai lucrative.

— Ticăloșii! În burlanul ăla păstram cei două mii cinci sute de dolari pe care mi i-ai dat când am plecat din Statele Unite ca să ajungem acasă, mi-a mărturisit mama după aceea.

Când am adus-o pe Senka de la Herceg Novi la Paris, am instalat o antenă satelit. Ne uitam la actualitățile de peste tot.

Pentru noi, asta era mai important decât pâinea pe care-o mâncam. Cu ochii țintă la toate aceste emisiuni de pe canalele din toate țările, am observat diferențele de interpretare a acelorași evenimente și am înțeles că lui Hitler nu i-a lipsit decât televiziunea pentru victoria finală a politicii sale criminale. Nimeni nu l-ar fi învins dacă ar fi avut propriile sale posturi de televiziune.

Cu banii câștigați de pe urma filmului *Arizona Dream* am cumpărat o casă în Normandia. Nu mai exista nici o îndoială:

Statele Unite aparţineau trecutului şi ne luaserăm adio pentru totdeauna de la Sarajevo. Cred că doar cu sila ne-am fi întors acolo, chiar dacă nu ar fi fost război. Marile realizări impun o schimbare în stilul de viaţă, obiceiurile se schimbă şi ele. Când ai gustat o dată din mâncarea japoneză, iar resursele tale financiare se situează foarte departe de nivelul oraşului natal, nici măcar mirosul de chiftele prăjite nu te poate ademeni să faci cale întoarsă.

Marea noastră casă normandă era o replică a căsuţei din Visoko. Aâta doar că prima era o veritabilă şi autentică locuinţă în comparaţie cu a doua. Dacă Murat ar mai fi trăit, le-ar fi arătat fără îndoială cu mândrie tuturor pensionarilor din Herceg Novi fotografii ce ar fi dovedit dimensiunile şi numărul de camere ale noii proprietăţi a familiei fiului său.

În această casă, Maja a dus până la perfecţiune talentul ei înnăscut în amenajarea spaţiului de locuit. Renunţând la orice stil, ea şi-a creat unul propriu.

— *It feels good, like if I was în Visoko*[1], a spus Johnny Depp când a venit aici prima dată.

Locuinţa noastră normandă a fost amenajată atât de plăcut, încât atunci când stăteai mai mult timp aşezat şi priveai pe fereastră nici măcar nu simţeai nevoia să vorbeşti. Erai literalmente învăluit de o atmosferă de nobleţe. Johnny Depp simţea asta cel mai bine. În pacea acestei case, pe vremea când noi ne aflam în Muntenegru, a fost concepută Lily-Rose, fiica lui Johnny Depp şi a Vanessei. Copilul căruia aveam să-i devin naş.

În fiecare din multele camere, obiectele, aranjate cu o incredibilă măiestrie, stăteau unele lângă altele ca un perfect montaj de planuri într-o secvenţă cinematografică: atunci când le aşezi unele după altele şi când nimic nu le mai poate modifica înlănţuirea. Aranjate de mâna Majei, prin culoarea, forma şi dispoziţia lor, obiectele casnice îi exprimau cu fidelitate stilul care se năştea puţin câte puţin sub ochii noştri, înlocuind

1. Mă face să mă simt bine, de parc-aş fi la Visoko (în engl., în orig.) (n.r.).

decorurile stereotipe ale camerelor de hotel lipsite de prospeţime, reci şi neprimitoare în care, în treacăt fie spus, mi-am petrecut cea mai mare parte din viaţă. Odinioară, la Belgrad, camera de hotel reprezenta idealul de aranjare a unui spaţiu de locuit. Toate astea doar ca să spună clienţii tot timpul „Splendid, splendid!“, ceea ce avea darul să mă enerveze.

Talentul Majei se manifesta îndeosebi prin modul său special de a introduce în cadrul preexistent, în cazul nostru o casă, obiecte pe care le dibuia te miri unde, nu neapărat scumpe, ba uneori chiar foarte ieftine. Şi agrementa totul cu un detaliu al cărui preţ era exorbitant. Pe această cale, insufla viaţă relaţiei noastre cu spaţiul. Uneori, în cel mai obişnuit supermarket, cumpăra o rochie ieftină, care îi venea perfect. Şi bineînţeles, o purta cu pantofii cei mai scumpi şi cu o geantă care costase cât ochii din cap. Asta îi plăcea cel mai mult. Din acest punct de vedere, îi semăna tatălui ei. Acest judecător, având faima de cel mai bun expert în drept civil care lucra la Tribunalul Departamental pentru un salariu modest, îşi oferea din economiile sale cele mai scumpe aparate de fotografiat. Mišo Mandić avea un mare respect pentru tehnologia germană sofisticată. Deşi fusese deţinut în lagărele de concentrare ustaşe şi naziste, n-a scos o vorbă rea împotriva nemţilor. Iar pe ustaşi evita să-i pomenească.

La întoarcerea mea de la Praga, când îl citam pe scriitorul Bohumil Hrabal, nu-mi cădea bine când nimeni nu înţelegea ce spune eroul meu literar: „Cerurile nu sunt umane şi nici omul care gândeşte nu e uman. Nu pentru că nu doreşte să fie uman, ci pentru că asta intră în contradicţie cu o judecată dreaptă“.

— Iată, e exact ce spune Hrabal al tău, mi-a zis într-o zi Mišo, pe când scotea obiectivul Zeiss din aparatul său Leica M2. Altădată primeam de la nemţi şi bune, şi rele. Ei bine, acelaşi lucru se întâmplă acum cu americanii. Altădată, ofiţerii germani veneau în teritoriul recent cucerit, stând în picioare într-un Mercedes decapotabil şi purtând pe piept aparatul Leica. Chiar dacă populaţia din ţările ocupate îi

ura, era impresionată: recunoştea superioritatea lor tehnologică. Nu poţi reproşa nimic unui Mercedes, majoritatea oamenilor visează să se afle la volanul unei astfel de maşini. Cu cât visează mai mult, cu atât devine mai clar că nu vor avea niciodată ocazia asta şi încep să-i dispreţuiască nu pe nemţi, ci pe omul de lângă ei, pe vecinul alături de care trăiesc, muncesc şi mor. Ca să conducă un Mercedes, cei mai mulţi sunt gata să se facă sclavii nemţilor pe vecie!

Astăzi, americanii au creat o marfă universală. Omul nu mai ştie pe unde să scoată cămaşa în faţa unui asemenea belşug de produse şi de tentaţii. Lumea s-ar putea lipsi foarte bine de majoritatea acestor obiecte, dar e incapabilă să reziste. Odinioară se apuca să se roage la Dumnezeu, se uita la cer şi la iconostas, astăzi dă iama, ca vaca-n lucernă, în magazine. Fiinţa umană e o specie aparte. Îi pasă din ce în ce mai puţin de „perfecţiunea tehnică“, cum ar spune Milka Babović, comentatoarea noastră de patinaj artistic. În lumea de astăzi, ceea ce contează este esteticul. Oamenii sunt convinşi că nu pot trăi fără solariu, telefon, DVD player, avioane, vapoare. Brevetul de invenţie al acestei noi necesităţi le aparţine americanilor. Prin intermediul televiziunii, ei fac oamenii dependenţi, apoi le propun aceleaşi obiecte în viaţa reală şi, de ce să nu recunoaştem, lumea e mulţumită. Uniunea Sovietică nu a câştigat competiţia. A rivalizat cu succes cu Statele Unite în domeniul armamentului şi industriei grele, dar a pierdut partida la ceea ce le place oamenilor mai mult. Ruşii nu au ştiut niciodată să organizeze o piaţă şi să o umple cu produse care să-ţi facă cu ochiul.

Nenorocirea cu americanii e că ne vând lucruri la preţ redus, dar când ne bombardează, nota de plată e atât de grea, că nu-i mai putem înghiţi. Bombele cad din cer de la o înălţime de zece kilometri. Nu putem face nimic împotriva celor care ne aruncă bombe în cap: ei ne văd, dar noi nu-i vedem. De câte ori se întâmplă câte ceva care nu le convine, refac istoria după bunul lor plac. E bine când ne oferă mărfuri şi când se plimbă pe lună. E mai puţin bine când ne bombardează şi îşi botează bombele îngerii „milosteniei“. Cel mai

rău e atunci când îţi dai seama că aceste două lucruri se leagă, primul nu merge fără al doilea, sunt produsul aceluiaşi individ: eroul lui Hrabal, care nu poate fi uman şi care se scuză, invocând cerul „care nici el nu este uman“, pentru că, spune el, asta intră în contradicţie cu o judecată dreptă. Pentru a avea acces la acele obiecte minunate şi la nivele ridicate de ştiinţă şi cultură, omul se caţără spre cer şi spre paradis pe nişte scări ale căror trepte sunt martiri asasinaţi, victime ale războiului economic. Victimele colaterale ale Istoriei! E bine, atâta vreme cât mai poate spera că lucrurile se vor schimba! Dar rămâne o întrebare: oare ceea ce se află la capătul scării pe care o urcăm călcând peste morţi chiar merită atâtea suferinţe?

În Normandia, Mišo traducea în sârbeşte toate materiile şcolare ale lui Stribor, pentru că tânărul Kusturica abia începuse şcoala în limba franceză. Ca toţi copiii răsfăţaţi, băiatul pierdea toate caietele traduse, iar bunicul, ca un adevărat bunic, se punea din nou pe treabă. Stribor avea deja probleme cu pubertatea. Într-o zi, s-a întors de la şcoală foarte agitat. A refuzat să ne spună imediat ce s-a întâmplat – îmi recunoşteam primii paşi în contactul cu realitatea. Se bătuse cu un francez, un huligan de la şcoală care îi maltrata pe elevii algerieni. În aceeaşi vară, la Budva, i-a spart dinţii unui body-builder al cărui tată ţinea o benzinărie în centrul oraşului.

— Stribor, ştii că e vorba de o vătămare corporală gravă? Că este un fapt penal? i-a spus Mišo la întoarcerea în Franţa.

Stribor s-a îngrozit.

— Poţi fi condamnat la doi ani de închisoare pentru asta! a adăugat Mišo.

Stribor a fost şi mai tulburat. După acest avertisment, nu a mai sărit la bătaie cel puţin două luni.

— Ce să fac? Cum să-l ţin în frâu? l-am întrebat pe Mišo.

— Nu poţi să faci nimic. Încearcă, însă când în comportamentul unui copil se manifestă unul dintre strămoşi, un bunic, de exemplu, atunci se va întâmpla ca şi cu bunicul, toate eforturile sunt inutile, mi-a răspuns el sperând să mă liniştească.

Dându-şi seama brusc că tocmai sugerase că Stribor putea să-i semene, Mišo s-a grăbit să adauge:

— Din punct de vedere genetic, fenomenul poate să sară o generaţie, şi copilul poate să semene cu străbunicu-său.

Bunicul Mišo nu suporta să fie în centrul conversaţiei. Nu avea înclinaţii pentru răfuielile fizice, ca mine şi Stribor. Cu toate astea, când erau meciuri de box la televizor, îşi agita pumnii de parcă s-ar fi aflat în ring. Când boxerii se lansau într-o serie de lovituri şi accelerau jocul de picioare, Mišo făcea la fel. Uneori sărea cu atâta violenţă, că picioarele lui trăgeau chilimul după ele, răsturnând bibelourile, iar cele din sticlă se făceau zob şi zburau peste tot. Într-o zi, n-a observat cioburile de sticlă rămase pe jos şi şi-a umplut tălpile de răni.

Nu era mare diferenţă nici când urmărea singur meciurile de fotbal la televizor, în salonul din Koševo. Picioarele îi zburau prin aer ca şi cum s-ar fi aflat el însuşi pe gazon. Trăgea câte un şut în fiecare balon. Iar în faza de gol, când Mišo credea că jucătorul urma să tragă la poartă, executa chiar el şutul, singur în cameră, luându-şi avânt cu piciorul şi lovind cu toată puterea balonul imaginar.

Într-o zi, Maja, care îşi făcea temele în camera ei, l-a auzit pe Mišo ţipând. Într-o primă fază, a auzit un puternic „GOOOOOL!“. Apoi un moment lung de tăcere. După care, un strigăt de durere:

— Am căzut, mi-am rupt piciorul! Ajutor!

Fire sensibilă, Mišo suporta greu cele mai mărunte complicaţii în relaţiile dintre oameni. Ca şi Stribor. Orice situaţie complexă îi stătea în gât. Lucru care s-a întâmplat când a încercat să-şi ia permisul de conducere la Visoko. În momentul în care tensiunea examenului a devenit intolerabilă, a lăsat ghidonul din mână. Motociclistul şi motocicleta au căzut împreună. Aşa se explică cum de-a trăit cea mai mare parte a vieţii în bună înţelegere cu prietenii apropiaţi şi loiali. Nu se simţea bine în locurile necunoscute şi printre provocările pe care le reprezentau pentru el nou-veniţii. În schimb, soţia lui adora să călătorească, să descopere ţinuturi diverse şi să

facă noi cunoştinţe. Mišo era de acord cu voiajurile, dar o punea în gardă:

— Lela, du-te unde vrei, stai cât vrei, cu o singură condiţie: când te întorci, să nu-mi arăţi fotografii şi să nu-mi povesteşti nimic din ce-ai văzut.

În Normandia, Lela cultiva aceleaşi legume ca la Visoko. Eu preferam ridichile. Când veneam de la New York, mergeam direct în grădina de legume pentru a culege câteva roade roşii bogate în fier. Ronţăiam ridichile abia smulse, nespălate, cu pământ pe ele, de parcă veneam din Etiopia şi nu din Statele Unite. Francezii s-au bătut cu englezii pentru Normania trei sute de ani, dar pământul e prea nisipos pentru gustul meu. Nu are onctuozitatea lutului din ţinutul meu natal, al cărui gust îmi revenea adesea, împreună cu imaginile trecutului şi cu lacrimile copilăriei.

În 1994, mătuşa Biba ne-a părăsit. Numai viaţa îţi poate juca astfel de feste: vestea morţii sale a ajuns la mine în aceeaşi zi cu o scrisoare de la fostul ei soţ, Ljubomir Rajnvajn, trimisă pe adresa mea din Paris. Unchiul meu, mereu pe fază cu progresele tehnologice, a trimis-o prin fax, nu prin poştă. Nu ştia că fosta soţie murise, dar dispariţia mătuşii coincidea punct cu punct cu proiectele lui de viitor:

Dragul şi marele meu Emir!

Absurditatea vieţii mele cu mătuşa ta Biba a ajuns la culme! Pe vremuri, am încercat de multe ori să rezolv ca un gentleman problema separării noastre, dacă tot ne era imposibil să trăim în armonie, mătuşii tale şi mie. Din nefericire, nu s-a putut. Ura ce a urmat după divorţ explodează în fiece zi şi ameninţă să ia o întorsătură proastă. Ceea ce îmi face cel mai rău sunt ameninţările ei că o să mă omoare în somn. Dacă nu am locui în acelaşi apartament, lucrurile ar sta cu totul altfel.

Tu ştii, dragă Emir, că mi-ai fost totdeauna simpatic. Încă din timpul serviciului meu în ţările din Europa Centrală, când veneaţi în vizită, mama ta, tatăl tău şi cu tine, doream să vă

simțiți la noi ca acasă. Aici, am continuat să joc tenis, pentru că, știi și tu, familia Rajnvajn provine din Austria și la Cetinje, care a fost altădată un oraș de ambasadori, sunt mai multe terenuri de tenis. Pe aceste terenuri, bunicul meu, care era maestru de ceremonii la curtea regelui Nikola, a fost printre primii care au popularizat acest sport în Balcani! Când am ajuns adolescent, am practicat și eu acest joc și am participat la numeroase competiții. Am devenit un mare amator de tenis. În loc să practic sportul meu favorit pe litoralul muntenegrean, sunt obligat să înghit insulte zilnice. E normal ca o femeie, după douăzeci de ani de viață comună cu un bărbat să declare: „Cu Rajnvajn nu trebuie să lași garda jos niciodată! Și în somn trebuie să ții ochii deschiși și urechea ciulită"?

Emir dragă, nu sunt un căcat de neamț, nici un fecior de târfă, nu sunt decât un om obișnuit, cu o frumoasă carieră de ziarist, un om care vrea să trăiască în pace și să joace tenis liniștit. Ce-mi trebuie mie tot tărăboiul ăsta? Te implor să mă ajuți să-mi rezolv problema: totul se poate soluționa prin vânzarea părții mele de apartament. Cu banii ăștia, mi-aș putea lua o mică locuință la Herceg Novi și, ceea ce este foarte important, mi-aș putea îngriji acolo și acest tennis elbow*, care mă chinuie și amenință să facă din mine un handicapat. Desigur, nu vei înțelege pe loc problema mea, pentru că atunci când spun* tennis elbow*, tu, care mă știi un jucător de tenis pasionat, te-ai putea gândi că în aceste vremuri grele îmi fac de cap. Nu e vorba de asta, dragă Emir. Tenisul e viața mea și nu un simplu divertisment.*

Moartea Bibei Kusturica a pus definitiv capăt tensiunii dramatice care domnea în piața Terazije nr. 6, iar Ljubomir Rajnvajn a vândut cu ușurință apartamentul situat în plin centrul Belgradului. Slavenka Komarica, fiica din prima căsătorie a Bibei, nu s-a opus vânzării. Cât despre lucrurile din locuința mamei sale, nu a vrut nimic. Cum altfel să fi reacționat, dacă, așa cum spunea Biba, familia Rajnvajn dăduse prima exemplul: „Ticăloșii ăștia de nemți au luat până și acordeonul Slavenkăi!".

— Restul nu mă interesează. Luaţi ce vi se pare că vă aparţine, i-a spus Slavenka tatălui ei vitreg.

Atunci a luat totul, până şi ultimul cârlig de rufe de pe frânghia pe care răposata îşi usca rufele. Noul proprietar s-a mutat acolo, unchiul şi-a văzut visul cu ochii pe coasta adriatică, iar mătuşa a continuat să trăiască în gândurile mele. Amintirile făceau să renască imagini din vremurile petrecute în acest apartament. Invizibile pentru noul ocupant, ele erau totuşi vii. Chiar după moartea ei, Biba dădea viaţă acestor locuri. Spusele tatei, cum că „moartea e un zvon neverificat“ îşi găseau o dată în plus confirmarea.

Traducere de Dan Radu Stănescu

Carnetele de note la *Underground*

În o mie nouă sute nouăzeci şi trei a murit Federico Fellini. În acelaşi an a fost semnat, în capitala Statelor Unite, Acordul privind înfiinţarea Federaţiei Croato-musulmane. Când am aflat că Constituţia acestei federaţii a fost redactată la Washington, m-am întrebat dacă nu cumva există riscul ca, pe viitor, legile fundamentale ale tuturor ţărilor să fie scrise în capitala americană. Cu acest prilej, preşedintele american l-a menţionat pe scriitorul croat „Fra Ivan Jukić". A vrut să condimenteze cu o spoială de literatură semnarea acordului privind Federaţia Bosniacă a Musulmanilor şi Croaţilor, citându-l pe autorul care scrisese despre dragostea din Bosnia. Un semn grăitor, printre altele, al dificultăţilor pe care le au în general americanii în problemele de cultură. Sau poate greşesc din cinism?

În Bosnia nu există decât un „Fra". Prenumele lui este Ivo. Numele lui este Andrić şi nu Jukić. Iar când vorbeşti despre Balcani ca despre un teritoriu tragic la ratificarea unui acord, atunci n-ai înţeles nimic dacă nu ai citit nici un rând de-al lui Andrić.

Părintele meu în domeniul celei de-a şaptea arte ne-a părăsit. Acest eveniment a fost pentru mine mult mai important decât căderea Zidului Berlinului pentru civilizaţia occidentală – deşi unificarea Germaniei însemna distrugerea Iugoslaviei. Moartea lui Fellini a făcut din noi, discipolii săi, nişte orfani, la sfârşitul acestui secol XX. Estetica noastră, moştenită de la părintele cinematografic, a fost supusă unei întregi serii de răsturnări. Cum să te obişnuieşti să trăieşti în vremuri în care frumosul, binele şi noblețea au devenit

concepte desuete, valori de anticariat? Inchiziţia pieţei şi a culturii ştiinţifice a iniţiat procesul de distrugere a arhetipurilor.

Senka s-a adaptat la viaţa micii noastre comunităţi normande. O viaţă întreagă se mândrise cu faptul că şi-a întemeiat un cămin, ceea ce a făcut ca, după măritiş, să nu trăiască în comun cu surorile, cumnaţii, tatăl şi mama sa, în locuinţa familială. Sub acoperişul nostru, toţi erau la ei acasă, dar mai puteai auzi din gura lui Mišo, a Lelei ori a Senkăi:

— Ce-nseamnă să ai căminul tău, mica ta libertate!

Pentru că o casă nu e o simplă construcţie, aşa cum cred unii. Nu e doar o suprafaţă de metri pătraţi, aşa cum o concepe arhitectura modernă. O legătură nevăzută o ataşează de om. Această legătură nu s-a materializat fizic în cochilie, ca la melci sau moluşte, dar căminul se înscrie, fără îndoială, în însăşi structura fiinţei omeneşti. Dacă îşi pierde casa şi se prăbuşeşte, ruina sa capătă dimensiunile casei pierdute. Ea este ca şi cuibul pe care şi-l construiesc păsările. Când nu există vreun cuib pe o ramură sau pe acoperişul casei, acesta se află în căpşorul păsării. Ea poartă în sine imaginea cuibului şi îi cunoaşte arhitectura. N-are nevoie să se uite la alte păsări ca să-l construiască. Aşa se întâmplă şi cu oamenii, chiar şi cu cei care nu au norocul să aibă un acoperiş deasupra capului.

Cele mai mari teatre din lume sunt casele: la început nişte grote, astăzi zgârie-nori sau proprietăţi. Aici ia fiinţă povestea omului, chiar şi în mintea celor fără adăpost.

Legăturile ce îi ataşau pe Senka, Mišo şi Lena de căminele lor fuseseră rupte pentru totdeauna. Nu puteau scăpa de senzaţia de exilaţi pentru că, ştiau prea bine, nu se puteau întoarce la Sarajevo. Ce se întâmpla oare în sufletele lor, ce furtună îi bântuia?

La Paris, o simplă mutare de pe o stradă pe alta provoacă un stres imens.

Mišo şi-a părăsit casa doar cu un cartuş de ţigări bosniace Drina, iar Lela abia a avut timp să-şi strecoare un capot

într-o pungă de plastic. Cu toate astea, spre deosebire de alte neamuri, doctorița Lela Kušec nu era deloc conformistă. Prin modul său de-a acționa, te ducea adesea cu gândul la un punkist de la sfârșitul anilor 1960. Când ziariștii au întrebat-o dacă ar putea trăi din nou la Sarajevo după jefuirea apartamentului său din Koševo, ea a răspuns:

— Cei care nu-i cunosc pe oamenii ăia să se ducă să trăiască acolo cu ei și să le fie de bine!

Când a pătruns cu forța în apartamentul ei, un oarecare Alija din Nahoreva, care a găsit pe biroul lui Miloš Mandić un steguleț norvegian, a exclamat:

— Aici a trăit cetnicul Miloš Mandić! Toată lumea asta trebuie zdrobită!

Senka se afla într-o situație ceva mai bună, datorită apartamentului său din Herceg Novi, dar, spre deosebire de Lela, rămăsese singură.

Nu se împăca deloc cu ideea că nu-și va revedea niciodată bărbatul. Ziua întreagă ne aranja casa, mătura prin curte, plângându-se de „starea de agitație care o cuprinde".

Într-o zi, pe când făcea duș, a descoperit din întâmplare un mic nodul sesizabil la pipăit. Doctorița Lela Kušec a clătinat din cap a îndoială și, două zile mai târziu, un celebru oncolog francez diagnostica un cancer la sân.

În viața mea am trecut prin toate dramele pe care le găsești în marile romane. Dar de-acum încolo fundalul războiului devenea mai dureros și mai greu de suportat decât dacă m-aș fi aflat la Sarajevo, printre bombe și gloanțe.

Senka a fost operată și a confirmat o dată în plus excepționala ei forță de caracter. Doar că nu se mai punea problema să lipești spini de trandafiri pe becurile din lift. Acum chiar trebuia să calci pe spinii aceia.

În sălile de așteptare ale spitalelor se repetau scene din filmele mele. De câte ori nu filmasem vizite la bolnavi! Cât timp nu petrecusem pe culoarele spitalelor! Acum nu mai veneam să filmez secvențe de film. Erau secvențe de viață.

Imediat după operație, Senka a fost coborâtă de la etajul întâi al spitalului la parter. Când am luat-o în brațe, mândru de curajul ei, a întrebat-o îndată pe Maja:

— Nora mea cea mică şi frumoasă, n-ai o ţigară?

Maja nu s-a codit să intre în complicitate cu soacra ei de curând operată. A aprins două ţigări şi i-a dat una Senkăi. Maja vedea în interzicerea fumatului încă una dintre viclenііile comunităţii internaţionale.

— Mă laşi, te rog, ne otrăvesc cu milioanele lor de automobile, cu furnalele lor înalte, aruncă bombe, ne bagă pe gât haleala lor mizerabilă şi se simt deranjaţi de un fum de ţigară? Ce civilizaţie, ce ipocrizie!

Faptul că Senka a fumat o ţigară, în ciuda nocivităţii tutunului, era un semn bun. Ceva mai târziu, când a fost supusă la chimioterapie şi raze, a cerut să i se lase părul în pace. Refuza să fie cheală. La fiecare şedinţă i se punea o pungă cu gheaţă pe cap, astfel încât părul i-a rămas intact. După tratament, se ducea regulat să se plimbe prin magazinele de la periferia Parisului. Asta îmi aducea aminte de vremea în care locuiam pe strada Kata Govorušić nr. 9A, când la sfârşitul zilei sale de lucru la Facultatea de Construcţii Civile şi, după ce termina cu treburile gospodăreşti, se ducea pe jos până la Ilidža. Făcea atât de des acest traseu de unsprezece kilometri de unde locuiam noi, în centru, încât vânzătorii din Ilidža îşi luaseră obiceiul să o întrebe: „Cum se simte astăzi vecina noastră?“.

După moartea tatălui meu, mama nu şi-a găsit energia în instinctul ei biologic de supravieţuire. Cu toate că nu a recunoscut-o niciodată, acum îşi accepta dependenţa şi ataşamentul faţă de soţul ei ca făcând parte integrantă din propria-i viaţă. Cât trăise Murat, Senka se supusese spiritului său sarcastic, dar după moartea lui a înţeles că modul de viaţă şi chiar viziunea lui politică fuseseră calea emancipării amândurora. Cu toate ciorovăielile, provocate de mania lui Murat de a lega totul de politică, avusese adesea ocazia să verifice justeţea raţionamentelor şi previziunilor soţului ei.

Fusese singurul din familie care prezisese desfăşurarea evenimentelor ce au urmat morţii lui Tito, ca şi războiul din Iugoslavia. Cu obiceiul său de a-şi trezi nevasta la ore imposibile când se petrecea vreun eveniment important în lume – ca

atunci când Nasser a trecut din tabăra ruşilor în tabăra americanilor –, tata îşi ascuţise discernământul. În timpul dezmembrării Iugoslaviei, Senka n-a uitat că tocmai acest stat iugoslav, de-acum aruncat în hăurile uitării, fusese creuzetul emancipării noastre familiale şi al strălucitei cariere de funcţionar a tatălui meu. În vreme ce, pe când Iugoslavia era regat, crescuse într-o familie în care părerile politice nu erau rostite în gura mare de când tatăl ei, poliţistul oraşului Vakuf, abia scăpase de moarte.

Murat era primul partizan pe care îl întâlnise în viaţa ei şi tocmai cu acel partizan se măritase. Nu putea uita o astfel de întorsătură a destinului. După încetarea ostilităţilor, Senka a avut o ultimă conversaţie cu o locuitoare din Sarajevo care nu era de acord că responsabilitatea politică a declanşării războiului din Bosnia revenea celor trei părţi. Reuşise să stabilească o legătură telefonică cu Hanumica Pipić, în grădina căreia ne petreceam nopţile de vară la Sarajevo:

— Doamne, ce ne-au făcut? i-a spus Senka.

— Pe legea mea, nu toţi, a răspuns femeia din Sarajevo.

— Cum aşa, „nu toţi"? Ba toţi trei! Nici unul nu e mai breaz! a răspuns Senka gândindu-se la Izetbegović, Karadžić şi Tudjman.

Prietena ei îi găsea scuze lui Izetbegović. Cât despre Tudjman, puţin îi păsa. Senka lua asta drept o jignire, chiar dacă îmi spunea adesea:

— Doamne, Emir, musulmanii au avut multe de îndurat, exact cum a prezis Murat!

Îşi amintea că tata, înainte de primele alegeri democratice, insista asupra pericolului acelor adunări în care simpatizanţii politicii lui Izetbegović ameninţau că se vor răzbuna pentru nenorocirile suferite din partea musulmanilor, pe vremea regatului şi a celui de-al Doilea Război Mondial. Ca să nu mai aibă motiv de supărare şi ceartă, Senka a hotărât să nu mai răspundă la telefon. Nici măcar propriei surori, de care de altfel nu era prea apropiată, dar despre care aştepta regulat veşti, nu prea vesele.

— Au avut loc evenimente grave, dragă Emir. Războiul ăsta nu a fost pus la cale degeaba, toată lumea asta s-a dezagregat în sânge. Să dea Dumnezeu ca nepoţii tăi să apuce

o vreme când totul se va drege la loc. Nu accept justificările la care recurg ei pentru suferinţele îndurate, dar în acelaşi timp nu pot să spun că n-au suferit! mi-a replicat ea când i-am atras atenţia că faptul de-a refuza să răspundă la telefon nu avea nici o noimă.

— Nu toţi s-au născut doar piele şi os, unii mai au şi bucile tari, am spus eu, făcând aluzie la o anecdotă de familie, ca să-i redau buna dispoziţie şi să-i readuc surâsul pe buze.

După moartea fratelui lor Akif, Iza, sora Senkăi, se mutase la fiica ei Sabina. În apartamentul acesteia din Bjelava a prins-o războiul. Continua să lupte cu kilogramele, deşi susţinea că atât în vreme de război, cât şi pe timp de pace, avea o poftă de mâncare de păsărică.

Senka îşi aducea aminte cât de folositoare i-a fost grăsimea surorii sale Iza în casa din strada Kata Govorušić. Când Senka se hotăra să spele chilimul chinezesc, scăpat în ultimă instanţă prin acea acţiune atentă de salvare a obiectelor preţioase de rapida şi atât de uşoara degradare a lucrurilor, o chema de fiecare dată pe soră-sa în ajutor. Umplea cada cu apă, iar mătuşa Iza sărea înăuntru şi călca în picioare covorul cu toată greutatea ei, până ce apa devenea neagră de atâta murdărie. Aceeaşi grăsime, atât de utilă familiei pe timp de pace, i-a salvat capul mătuşii în timpul războiului.

În cursul unui bombardament asupra oraşului Sarajevo, o schijă s-a rătăcit pe străduţa din Bjelava unde locuia mătuşa. Din fericire, schija şi-a ratat ţinta şi s-a înfipt în fundul mătuşii…

— Vrei să spui că fundul soră-mii i-a salvat capul? Nu ţi-e ruşine? De unde scoţi toate astea? s-a indignat Senka.

— Edo mi-a spus toată povestea!

Până la urmă Senka a râs din toată inima de puterile salvatoare ale posteriorului omenesc, dar imediat veselia a fost înlocuită de o dureroasă părere de rău că nu şi-a mai văzut sora de atâta vreme.

Pe-atunci mă străduiam să-mi răscolesc amintirile şi să-mi trezesc la viaţă conştiinţa originii. M-am apucat să scriu povestiri, frânturi de trecut care mai domoleau problemele mele de identitate. Faptele relatate în povestirea „Pământul

şi lacrimile“, publicată în revista belgrădeană *Nin*, cu care începe această carte nu i-au plăcut mătuşii Iza. Mi-a spus asta într-o scrisoare, care consider că merită citită nu numai pentru a confirma că posteriorul său i-a salvat într-adevăr capul, ci mai ales pentru stilul emoţionant şi pentru conţinutul răscolitor.

Nu i-am arătat niciodată mamei această scrisoare:

Dragii mei Senka şi Emir,

Profit de ocazie pentru a vă transmite această scrisoare prin Dunja. I-am scris Senkăi în timpul războiului, dar nu am primit niciodată răspuns.

Am aflat de prima operaţie a Senkăi şi iată că, din nefericire, a apărut şi a doua. Mă interesează mai ales cum se simte acum. O visez adesea şi mă gândesc tot timpul la ea. Şi tu, Emir, cum o duci? Ce mai fac ai tăi? În ce ne priveşte, noi suntem când mai bine, când mai rău. Războiul a lăsat urme dureroase în noi toţi. Un milion de obuze au căzut peste Sarajevo. Au murit zece mii de civili, dintre care două mii de copii. Şi pe mine m-a atins un glonţ rătăcit în 1993, la ora două noaptea. Glonţul a intrat pe fereastră, dar norocul a făcut să fiu culcată pe-o parte. Altfel nu m-aş mai afla pe lumea asta.

Ieri citeam pagina cu anunţuri mortuare: mi-au căzut ochii pe ferparul lui Hidajet Ćalkić, care a murit şi el, ca şi Vlado Branković. Hidajet şi cu mine am venit să vă vedem la spital, pe tine şi pe maică-ta, când te-ai născut, în 1954.

În cotidianul Dani, *care apare la Sarajevo, am văzut povestirea ta „Pământul şi lacrimile“. Am citit-o imediat, pentru că mă interesează orice articol în care se vorbeşte de tine.*

Nu am apreciat ce ai spus despre căsătoria Bunicului, vreau să spun că nu e adevărat. În primul rând, Bunicul nu avea fraţi, ci două surori, Zejfa şi Iza. Tiza mea Iza a murit de tânără, dar Zejfa a trăit până la adânci bătrâneţi. Bunicul mi-a povestit de mai multe ori cum în familia Numankadić nu se năştea decât un băiat în fiecare generaţie. Bunicul lui era singurul fiu, la fel ca şi taică-său, ca şi bunicul, la fel şi Akif, iar Edo al nostru, ultimul născut, a fost şi el fiu unic la părinţi. Ăsta e adevărul-adevărat, dragă Emir, pentru că

ştiu bine istoria familiei noastre, de vreme ce, odată măritată, am locuit cu ei mai bine de zece ani.

Adesea, Mama îmi povestea aventura căsătoriei sale şi o femeie pe nume Hatidža Hadžiahmetović, care luase parte la răpire, venea să ne vadă. Ea îmi povestea că Mama flirta cu Bunicul de la fereastra ei şi că avea mulţi pretendenţi, pentru că era foarte frumoasă şi provenea dintr-o familie de agi. Înainte de căsătorie, Bunicul îi spusese: „Hanifa, ştiu că ai peţitori, dar cei mai mulţi sunt negustori, iar comerţul nu e sigur: cât ai clipi din ochi, afacerea se duce de râpă. Eu sunt funcţionar de stat, iar salariul îmi este garantat permanent. Dacă mor înaintea ta, o să ai chiar şi-o pensie".

Când Bunicul ne-a părăsit şi când Mama a încasat prima pensie, mi-a spus în câteva cuvinte toată povestea.

Şi acum, câte ceva despre oraşul Donji Vakuf, care pe vremea aceea nu era decât un cătun. Cele două cartiere principale erau Cartierul de jos şi Cartierul de sus. Bunicul era din Cartierul de jos, iar familia lui avea două case. Îmi aduc bine aminte şi astăzi. Şi cum era funcţionar, nu ştia ce-i aia sărăcie.

Mama locuia în Cartierul de sus, la care se ajungea prin „Moviliţă". Familia Mamei avea o casă cu curte şi o grădină de legume. Aveau şi o reşedinţă de vară. Pe drumul spre Travnik, erau proprietarii unui mare domeniu cu livezi gemând sub povara merelor, prunelor, perelor şi a multor altor fructe.

Ajung acum la căsătoria Mamei. Căzuse la înţelegere cu Bunicul că el va veni într-o noapte anume, pentru că ştia că în noaptea aceea ai ei plecau la ţară şi că va rămâne singură cu sora ei. Îşi pregătise lucrurile într-o altă cameră, ca să poată fugi mai uşor. La acea oră, Bunicul aştepta împreună cu Hatidža într-o trăsură la poalele „Moviliţei". În timp ce sora ei îşi făcea rugăciunile, Mama a profitat de ocazie. La sfârşitul rugăciunii, soră-sa s-a ridicat, şi-a dat seama că nu mai e nimeni în casă şi a izbucnit în lacrimi:„Au furat-o pe sora mea Hanifa!".

Deci, Emir dragă, nu e vorba de nici un frate al Bunicului, nici de pistoale, cum povesteşti tu. Bunicul nu avea acasă nici măcar o praştie băieţească. Nu avea nici o aplecare spre arme şi era incapabil să le ameninţe pe sora şi pe bătrâna mamă a Hanifei cu un pistol.

Akif s-a născut la Vakuf, în 1920, iar eu în 1924. Ca funcţionar de stat, Bunicul a fost mutat mai târziu la Bugojno, unde s-a născut Senka. Am locuit acolo până în 1939, an în care Bunicul a fost din nou mutat la Prozor. Fratele meu Akif şi-a făcut şcoala în Banja Luka, a terminat Academia de Comerţ şi, când şi-a găsit de lucru la Sarajevo, în 1941, am venit cu toţii aici, pentru că eram mai în siguranţă. Urmarea o ştii şi tu.

Dragă Emir, nu ţi-aş fi scris niciodată toate astea dacă nu ai fi abordat chiar tu subiectul. Dacă Senka nu se simte bine, rupe această scrisoare ca să nu o tulbure, aş prefera să fii singurul care o citeşte, pentru că în fond este vorba despre Bunicul tău şi Bunica ta.

Iza, care se gândeşte mult la voi şi vă iubeşte.

Dragostea mătuşii Iza pentru părinţii ei – pe care şi-o exprima scriind Bunicul şi Bunica cu litere mari – m-a înduioşat la fel de tare ca şi dragostea ei pentru adevăr. Graniţa imperceptibilă dintre ceea ce s-a întâmplat cu adevărat şi ceea ce nu a avut loc a produs miracole. Povestea răpirii Mamei noastre nu este rodul imaginaţiei mele. Este povestea pe care o spunea bunicul meu copilului care eram, în timp ce Mama ne pregătea o plăcintă. Spunea oare această poveste ca să ne amuze, pe Mama şi pe mine? Nu ştiu. Ea asculta istoria condimentată cu efecte cinematografice, cum ar fi pistoalele şi celelalte accesorii. Bunicul ne distra, pe mine şi pe Mama noastră bolnavă. După ce am citit scrisoarea mătuşii, am ajuns la concluzia că în surâsul enigmatic al Mamei şi în privirile pe care i le arunca Bunicului, ea mărturisea deja ceea ce scria tanti Iza, dar şi bucuria ei de a vedea cât îl amuză această versiune a măritişului ei pe nepotul său.

După moartea fratelui lor Akif, poveştile despre morţi şi înmormântări au devenit subiectele zilnice ale surorilor. Mătuşa Iza nu voia ca moartea ei să le surprindă pe fiicele sale, Aida şi Sabina, şi să fie o povară în plus pentru bugetul lor, şi aşa modest. Cum unchiul Akif fusese înmormântat într-un teren din Barama, Iza insista să fie exhumat şi să se construiască pe acel loc un cavou al familiei. Astfel i-ar fi scutit pe copiii ei de cheltuielile de înmormântare, împărţindu-le pe cele

pentru cavou între mai mulţi membri ai familiei. Dar Dunja Numankadić s-a opus de la bun început acestei idei:

— Nimeni n-o să-l scoată pe tata din mormânt şi să-l fâţâie de colo-colo. Nici măcar nu-mi trece prin cap!

Dar moartea a luat-o până la urmă pe tanti Iza, confirmându-i temerile.

În ajunul izbucnirii războiului, pentru a-şi ajuta sora, Senka i-a lăsat pensia ei de angajată la Facultatea de Construcţii Civile. Cu toate că a primit-o cu recunoştinţă, Iza nu s-a putut abţine să nu remarce:

— Pe tine, Emir al tău te poate îngropa într-un coşciug de aur. Dar bieţii mei copii ce-o să facă?

— Pentru Dumnezeu, Iza, te rog, o să ne îngroape cum or putea! Nu avem altceva mai bun de discutat?

— Eu, Senka dragă, sunt speriată, nu pot închide ochii noaptea: mi-e frică de viermi!

— Ce viermi, soro? a întrebat Senka.

— O să mă îngroape după obiceiul musulman, pentru că e mai ieftin! Nu că m-ar deranja, numai că nu pot dormi noaptea când mă gândesc că o să mă înfăşoare doar într-un cearşaf şi o să mă mănânce viermii.

În 1996, la sfârşitul războiului, tanti Iza a murit şi a fost îngropată aşa cum se temuse în timpul vieţii. Copiii nu au făcut-o din rea intenţie. Ţinea pur şi simplu de credinţa lor musulmană, pe care războiul n-a făcut decât să o întărească.

Spre deosebire de marea majoritate a membrilor familiei mele, prea afectaţi de imobilism, în aşa hal încât puteau fi loviţi de o schijă de obuz în propriul pat, pe mine nu mă putea ajunge din urmă nici un glonţ.

Făceam regulat naveta între Paris şi New York, ţineam cursuri în ultimul semestru studenţilor de la Columbia şi pregăteam *Underground* cu Dušan Kovačević. Maja a trecut prin această perioadă dificilă ca o leoaică. Şi-a luat chiar şi permisul de conducere, în ciuda aversiunii sale pentru volan. A depăşit frustrările tatălui ei şi teama de momentele solemne care l-au răsturnat pe Mišo de pe motocicletă. Creştea copiii, îi ducea pe Dunja şi pe Stribor la şcoală şi pe Senka la şedinţele de chimioterapie. Eu eram convins că singurul mod de-a

rezista războiului era să-mi continui lupta personală. Iar în cazul meu, această luptă însemna turnarea unui film. Pentru a nu ştiu câta oară, mi-a venit în minte Ivo Andrić. Şi-a scris operele capitale în timpul celui de-al Doilea Război Mondial.

După scandalul cu *Arizona Dream*, devenisem persona non grata pentru companiile de asigurări şi pentru Finance Film. Or, fără ei, mi-era imposibil să realizez vreun proiect cinematografic. Trebuia deci să găsesc un producător, de preferinţă bogat, un om ce dispunea de o avere personală, care să nu fie nevoit să ceară împrumuturi bancare şi alte credite. Pe vremea aceea, majoritatea oamenilor din domeniu credeau că s-a terminat cu cariera mea, pentru că abandonasem filmările şi depăşisem peste măsură bugetul. Atunci s-a produs, ca de atâtea ori în viaţa mea, o fericită răsturnare a lucrurilor. Un „Bingo!“, cum se spune astăzi! Magnatul francez de la BTP, Francis Bouygues. Încă de pe vremea când locuiam la New York, miliardarul acesta îl trimisese pe Pierre Edelman să-mi spună că omul cel mai bogat din Franţa doreşte să finanţeze unul dintre filmele mele. Văzuse împreună cu soţia *Vremea ţiganilor* şi se pare că izbucnise în lacrimi.

— Când mi-aduc aminte cât de greu mi-a fost să fac acest film, şi mie îmi vine să plâng! i-am explicat lui Bouygues în blocul său parizian aflat în apropierea palatului prezidenţial.

Edelman îmi repetase în mai multe rânduri o frază neobişnuită pentru timpurile noastre:

— Ai văzut şi ai auzit: bătrânul nu glumeşte. Filmează ce vrei şi cât vrei, e bogat precum Cresus, dar îi lipsesc Palme d'Or-ul şi gloria de învingător la Cannes.

Şase ani mai târziu, când Francis Bouygues a murit, nimeni nu a vorbit la televizor despre averea sa. Nimeni nu a menţionat câţi bani avea în cont. Asta mi-a plăcut. S-a spus doar că a plecat pe lumea cealaltă „un om care a construit un reactor nuclear în Iran şi care păstra acasă, într-o vitrină, un premiu Palme d'Or“.

După *Underground*, şi eu am fost prins de vârtejul războiului, ale cărui ecouri îmi ajungeau la urechi zi de zi. La rana deschisă din suflet s-a adăugat microbul nenorocirii care mi s-a strecurat în inimă.

Jurnalele televizate, care au jucat un rol esenţial în acest război, au ridicat minciuna la rang de adevăr. Pretutindeni se manifesta disproporţia dintre realitate şi ficţiune. Dintre adevăr şi minciună! Toată lumea minţea! Americanii, englezii, germanii, sârbii, musulmanii! La numai cinci zile de la izbucnirea războiului, canalele de televiziune, mai rapide decât un glonţ de kalaşnikov, anunţau peste două sute cincizeci de mii de morţi! Se pare că cineva planificase această cifră şi făcea tot posibilul să o atingă. Nici măcar Germania lui Hitler nu reuşise un astfel de scor la începutul ostilităţilor. Dezinformarea era în plină desfăşurare.

Experienţa unică trăită pe vremea lui Tito şi mai ales perioada ce a urmat morţii lui îşi cereau filmul lor. „De altfel", îmi spuneam eu cu infatuare, „chiar şi Ivo Andrić şi-a scris cele mai importante opere în timpul războiului – şi asta nu numai pentru că făcea ravagii sub ochii săi şi îi distrugea iluziile." Acest film, *Underground*, nu era o biografie a lui Tito, simbolul major al destinului nostru tragic, ci o evocare a tragediei celor care cred orice se arată la televizor. Deci un film despre propagandă.

Oricine ar fi aruncat o privire bănuitoare asupra cazului Tito şi s-ar fi întrebat cine era de fapt acest om – dacă era adevăratul Iosip Broz Tito sau falsul ţar Šćepan cel Mic[1], nu avea nici o îndoială că acesta punea probleme tragice, legate de natura poporului nostru. Este chiar ciudat că omul acesta, care nici măcar nu stăpânea limba poporului asupra căruia domnea, a fost nu numai glorificat, ci ridicat la rangul de divinitate. Aici se opreşte povestea despre Tito. De aici trebuie să începem să vorbim despre noi înşine. Important nu mai era să ştim cine este Tito şi de unde vine, ci, de fapt, cine suntem noi.

Tito nu îmi punea probleme psihologice, aşa cum îi pusese tatălui meu. Singura legătură tangibilă dintre Tito şi mine

1. Šćepan Mali (Šćepan cel Mic) a domnit în Muntenegru între 1767 şi 1773, prezentându-se drept ţarul rus Petru al III-lea.

fusese Organizaţia Pionierilor, desfiinţată de mult. Cum nu mai eram pionier şi cum, din fericire, scăpasem de o eventuală intrare în Liga Comuniştilor din Iugoslavia, mă purtam faţă de el ca şi cum aş fi fost cetăţean ceh.

Altădată, televizorul nostru era ţinta flegmelor tatei, care îşi manifesta astfel aversiunea faţă de tovarăşul Tito, monarhul bolşevic. Şi cu toate astea, orice ar fi putut spune tata despre acest om, trebuie să recunoaştem că statul nostru a trăit o jumătate de secol fără conflicte. Ceea ce nu e puţin lucru pentru Balcani. Dar să recunoaştem şi faptul că toate compromisurile sale, care au făcut atâta rău poporului sârb, nu ar fi putut deveni acte criminale fără complicitatea noastră. Chiar şi cazurile Goli otok şi Kosovo. Detractorii repetau întruna că succesele lui nu reprezentau decât o parte infimă din progresul mondial şi că se datorau unor situaţii în care abilitatea lui politică nu jucase nici un rol, dar eu nu împărtăşesc acest punct de vedere. Pentru că el a înţeles că succesul economic, când era vorba de împărţirea la nivel mondial a beneficiilor economiei de război, nu se putea realiza fără a răspunde la întrebarea „Unde sunt eu în toată povestea asta?“. Fusese autorizat să fabrice şi să vândă arme părţilor aflate în război din blocul ţărilor nealiniate. Devenise unul dintre liderii acestora!

Epoca lui a fost singura din istoria ţării noastre când beneficiile bugetului de stat au ajuns la câteva miliarde de dolari anual. Din aceste beneficii s-a născut o clasă medie care, ţinând pasul cu Europa, atingea niveluri culturale, sportive şi ştiinţifice la înălţimea ţărilor situate la vest de Alpi.

În ciuda a tot ce i se datorează, viaţa tovarăşului Tito confirmă faptul că nu doar zidarii fac clădiri fără aprobare. Construcţia frauduloasă face şi ea parte din viaţa mareşalului Iosip Broz. A venit în regiunea Balcanilor în timpul Primului Război Mondial, ca soldat inamic. Nu are importanţă că s-a născut la Kumrovec, în Croaţia, sau dincolo de Carpaţi, sau cine ştie unde. În calitatea lui de caporal austriac, a tras

asupra patrioţilor noştri! Numărul de victime a fost considerabil: am pierdut două milioane de oameni. Apoi, demobilizat din armata austro-ungară, învinsă în Primul Război Mondial, a apărut în timpul celui de-al doilea de partea învingătorilor. Totul s-a legat ca într-un lung serial de televiziune. Prin mijlocirea ruşilor, a venit la noi pentru a pregăti rezistenţa în faţa nemţilor. Fostul caporal austriac a ştiut să menţină perfect echilibrul între ruşi şi anglo-americani. Apoi, germanii au emis un mandat de arestare pe numele lui, comandantul partizanilor, dar şi pe numele lui Draža Mihailović, comandantul cetnicilor. Tito a ştiut să şteargă cu abilitate portretul lui Draža de pe această pagină de istorie, astfel încât a apărut ca singurul care a opus rezistenţă nemţilor. Niciodată nu s-a putut stabili cum au reuşit cetnicii, acuzaţi mai târziu de colaborare cu ocupantul, să colaboreze cu aceiaşi nemţi şi să-i trădeze, rămânând ascunşi în păduri, în loc să bea în cinstea victoriei cu inamicul prin saloane. Din dorinţa de a câştiga încrederea lui Churchill, Tito l-a înşelat de Draža Mihailović. Până la urmă, englezii au descoperit o hibă în biografia lui Draža: credea în panslavism, îi iubea pe ruşi şi era membru al unei organizaţii panslaviste din Bulgaria. Englezii nu i-au iertat asta.

În timpul anilor de după război, Tito a devenit cel mai bun elev al Războiului Rece. În primele zile de după Eliberare, a pus să fie împuşcat Draža Mihailović, patriotul care se luptase cu el în cursul Primului Război Mondial şi care, în timpul celui de-al doilea, făcuse parte din armata regală sârbă pe care englezii o trădaseră. Ascensiunea lui Tito a fost confirmarea puterii anglo-americanilor în Balcani şi a temerilor acestora de o prezenţă rusească în Europa. I-a fost suficient să înţeleagă lucrul ăsta şi mai ales să-şi dea seama cât suntem de pupincurişti. De acum încolo, treaba era pe jumătate făcută. Cât despre propaganda de care făcea uz Tito în întreaga Iugoslavie, asta este exact ce se vede în *Underground*.

Moartea lui Tito dovedeşte până unde viaţa sa ţine de construcţia frauduloasă. Este îngropat într-un ţinut care

nu e al său, ceea ce pecetluieşte duplicitatea firii sale. Niciodată şi nicăieri, în istoria recentă a Europei, funeraliile unui preşedinte de republică nu au fost realizate în condiţii mai neobişnuite. Rămăşiţele sale pământeşti au fost îngropate pe proprietatea lui M. Acović, arhitect, membru al Consiliului Coroanei. Ultima călătorie a lui Tito nu a avut drept destinaţie Istoria. A fost înhumat într-o grădină anonimă, pentru că şi-a petrecut toată viaţa pe pământ străin. Astfel, nu a fost decât un episod în lunga serie de nenorociri ale istoriei noastre. Un episod pe care totuşi l-am iubit toţi. Nu putem uita faptul că a fost un om care a ridicat nivelul de trai al cetăţenilor patriei noastre pierdute.

Dacă un popor întreg a putut crede şi urma un astfel de om, un mincinos al cărui accent trăda o ţară natală îndepărtată şi nesigură, de ce nu ar crede spectatorii povestea din *Underground*? În filmul acesta, destinul se joacă cu un grup de oameni închişi într-un beci. Pentru a putea fi exploataţi, nu li s-a spus că al Doilea Război Mondial a luat sfârşit. Sunt trataţi cu un fel de propagandă care funcţionează impecabil într-un spaţiu închis. Oprimaţii cred că afară puterea se află în mâinile fasciştilor, dar că eliberarea va veni într-o zi. Dacă ţinem seama de metodele obişnuite ale puterii, această situaţie nu este străină de realitate. Singura diferenţă este că, în realitate, aria de acţiune are contururi mai nesigure. Unde se află fascismul? În fundul beciului, unde sunt instalaţi oamenii care cred că războiul nu s-a sfârşit? Sau acolo sus?

Fiinţa umană nu ar putea suporta astfel de minciuni dacă ele nu ar circula deja prin organismul său, ca nişte anticorpi – ceea ce este valabil fie că e vorba de cazul lui Tito sau de povestea din *Underground*. Oamenii mint de pe când spun adevărul. Şi le-ar fi greu să ştie ce este adevărul dacă nu ar minţi. Problema e că astăzi noţiunea de adevăr nu este prea incitantă, într-o lume în care instinctul de reproducere, după Freud, şi instinctul de supravieţuire, după Jung, au fost înlocuite de bani şi comerţ, noile scântei care aprind motoarele întreprinderilor umane.

Acest adevăr mai e şi cam plicticos şi nu convine majorităţii locuitorilor de pe planeta noastră: se ştie deja că nu a cântărit mare lucru în viaţa oamenilor, şi cu atât mai puţin în istorie.

Şi totuşi, cum a putut deveni posibilă o istorie atât de incredibilă ca a noastră? *Underground* şi provocările sale m-au făcut să mă gândesc la un alt subiect depăşit din trecutul umanităţii. Am fost confruntat cu probleme morale: în această poveste din *Underground*, a cărui temă principală este încarcerarea unor fiinţe umane într-un beci şi folosirea dezinformării pentru a le face să creadă că războiul nu s-a sfârşit, eu vedeam în primul rând o crimă morală.

În istoria noastră, cine sunt geometrii care iau măsura moralei şi a aplicării ei? Pe vremuri, aceştia erau interpreţii Vechiului Testament, poeţii Marko Miljanov şi Njegoš. După aceea, contemporanii noştri au pretins că dureroasele probleme ale moralei sunt încarnate de eroii din romane. Dar, în afara literaturii şi a cinematografiei, s-a impus până la urmă o altă morală. De la etica unei echipe de fotbal şi până la cea de la vârful statului, s-a impus o lege bazată pe sfaturile pe care le găseşti în revistele pentru meşterii artizani de duminică: „Construieşte singur“ sau „Fii propriul tău stăpân“. Iată ce devenise morala noastră: totul se desfăşura de la caz la caz. Biserica şi teoreticienii se aflau în afara realităţii în care trăia, creştea şi se educa majoritatea populaţiei. Până la urmă, ideea de morală a rămas doar apanajul nobilimii. Imperativul moral s-a evaporat odată cu idealismul. Când, pentru omul contemporan, idealismul a devenit un viciu, morala a dispărut.

Am crescut într-un cartier unde, alături de locuinţele funcţionarilor din administraţie şi de casele militarilor, îşi făcea veacul mizeria ţigănească. În astfel de condiţii de viaţă, minciuna nu avea greutatea unei infracţiuni morale. Dar mi-am făcut studiile la Praga, unul dintre centrele culturale ale Europei Centrale. Acolo, noţiunile de adevăr şi de minciună erau diferite. După încheierea studiilor, aveam toată viaţa înainte pentru a face comparaţiile necesare.

Balcanicii trăiesc cu un picior pe asfalt şi cu celălalt încă înfundat în glodul de la ţară. Când îi strigă cuiva „ţărănoaica de maică-ta!“, o fac stând într-un picior, cel din oraş, bineînţeles. Dar înjurătura nu merge prea departe, pentru că de fapt îşi înjură propria mamă ţărancă. Celălalt picior, împotmolit în noroi, demonstrează cât de superficială este relaţia pe care geamănul său citadin o întreţine cu morala şi cu originea sa: nu înţelege că ceea ce vine de la ţărănoiul de frate-său este capitalul lor comun.

Într-un sătuc din apropiere de Užice, în centrul Serbiei, la întrebarea „Ce este morala?“, ţăranii se holbează cu un aer năucit. Aşteaptă să le sufle cineva răspunsul. E probabil un rest de traumatism de la şcoala unde au fost târâţi cu forţa. Cum nu le vine nimeni în ajutor, tac vreo zece secunde, până când unul dintre ei îndrăzneşte:

— Morala e ceea ce eşti obligat să faci!

Şi când li se pune întrebarea „Ce este imoral?“, toţi trag concluzia logică:

— Imoral e ceea ce nu eşti obligat să faci!

Cu toate eforturile de imaginaţie, suntem incapabili să sesizăm importanţa reală a unei astfel de declaraţii. Până şi cele mai ascuţite spirite din ţara noastră ar trece prin toate chinurile din lume pentru a da o definiţie atât de remarcabilă. Iar logica unei astfel de morale este susţinută de cea mai puternică economie a lumii. Cine ar fi crezut că în apropiere de Užice putea fi auzită cea mai bună definiţie a unei noţiuni atât de complexe precum morala?!

Această viziune şi această concepţie păgână despre morală i-au permis ţăranului sârb să facă multă economie de necazuri şi de eforturi. Acum s-a dovedit că această noţiune nu îşi are originea în cărţi, nici în interpretările Vechiului Testament sau în discuţiile filosofice asupra principiilor etice, ci în practica păgână. Ţăranul din cătunele de lângă Užice nu avea la îndemână nici un Kant sau Hegel, nici manuale de istorie care să trateze probleme de morală, nu şi-a stabilit formal punctul de vedere. Întrebându-se cu timiditate: „Unde sunt eu în toată povestea asta?“, el a continuat să plutească între

marile principii şi Dumnezeu, în legătură cu care avea ceva îndoieli, în care credea un pic, sau nu prea mult, dar pe care îl respecta mai departe sărbătorindu-l pe sfântul patron al familiei sale şi aprinzând lumânări. Făcea deja toate astea cu mult înainte, în vremurile ce au precedat apariţia unui dumnezeu unic, când cerul colcăia de dumnezei.

Cei din Statele Unite au încercat de mult să-şi ucidă Dumnezeul, dar cum nu le-a ieşit, au sfârşit prin a-i găsi un rol. Asta s-a întâmplat în viaţa de zi cu zi, dar şi în domeniul ştiinţei. Nevoia de a-l elimina pe Dumnezeu a devenit mai presantă odată cu progresele ştiinţifice – în ciuda faptului că cei mai mari savanţi au fost în general oameni credincioşi. Acest Dumnezeu nu se mai potrivea cu noile concepte. După ce s-a despărţit de Dumnezeul catolic, a pornit în larg de pe malurile atlantice ale Europei şi a debarcat în America, unde s-a instalat pe coasta de est. Acolo, din cauza unei istorii tumultuoase, a genocidului indienilor, a sălbăticiei capitalismului, dar şi a războiului civil, acest Dumnezeu a scăpat teafăr din mai multe atentate. Până la urmă, şi-a găsit refugiul la Hollywood, unde trăieşte şi astăzi. Dumnezeului american i-a fost atribuit solemn rolul de actor principal, şi deci de cel mai mare star dintre toate starurile. El tronează în vârful piramidei de unde, ca şi alte staruri şi sfinţi, se află în slujba noii civilizaţii. A înţeles în sfârşit că timpurile noi ale ştiinţei au creat un nou om hightech păgân şi că acesta nu mai putea crede într-un Dumnezeu clasic. Domnul a acceptat să fie o *„celebrity“* şi nu a făcut mare caz de asta. S-a instalat comod şi a încetat să se revolte. În Statele Unite şi aproape peste tot în lume.

Unde se ascunde ţăranul din cătunele din apropiere de Užice? Cum răspunde el astăzi la întrebarea „Unde sunt eu în toată povestea asta?“. A rămas îngropat acolo unde era şi a continuat să trăiască după logica lui. Nu a aflat nimic despre călătoria, plină de spini şi capcane, a Dumnezeului american care a fugit de Inchiziţie şi a salvat ştiinţa de rug şi tortură. În tot acest timp, marele interpret al moralei din Užice a continuat să-l sărbătorească pe sfântul patron al

familiei sale. Iar în ce priveşte povestea despre Dumnezeu, o manevrează după nevoile sale. Când e, când nu e la îndemâna lui. Când americanul l-a retras pe Dumnezeu din circuit, colegul său moralist din Užice nu a avut nimic de modificat în datinile şi obiceiurile sale. La el, totul a rămas neschimbat secole de-a rândul. Deşi era departe de-a se închipui în acest rol, a devenit legătura dintre trecut şi prezentul american. Această fantastică întorsătură în abordarea şi concepţia despre morală, această revenire la adevărul moralistului din Užice şi la o nouă etică poate fi observată azi pretutindeni. De fiecare dată când americanii îşi pregătesc cel de-al nu ştiu câtelea bombardament, devenit de acum încolo cel mai mare show al lumii, când toată planeta aşteaptă cu sufletul la gură marele bum, morala rămâne la locul ei. Pentru a apăra în Irak confortul Dumnezeului lor hollywoodian, şi-au prezentat mai întâi acţiunile militare la televizor, apoi s-au justificat potrivit logicii ţăranului din Užice: nu aveam de ales, eram obligaţi să lansăm bombardamentul acesta. Imediat după aceea, operaţiunea a fost proclamată „morală“. Pentru că ceea ce eşti obligat să faci este moral. Pe toate marile canale de televiziune, distrugerile şi bombardamentele sunt prezentate drept acţiuni de protecţie a moralei şi civilizaţiei.

Iată-ne revenind la răspunsul ţăranului de lângă Užice. Morala este ceea ce eşti obligat să faci. Iar astăzi, puşcaşii marini americani pun în practică teoria lui, aplicând legile etice ale statului lor.

Dacă aş vrea într-adevăr să scutur şi să golesc acest cap de pe umerii mei, aşa cum scutură ţăranii prunele din pomi înainte de a le pune la fiert ca să le facă rachiu, memoriei mele, fie şi complet secătuită, i-ar fi greu să dea pe loc lecţii particulare de morală. Toate astea pentru a susţine *Underground* şi a răspunde la întrebarea: „Ce îl face pe om să trăiască în minciună?“.

În copilărie, mama nu mă copleşea cu laude, cum făceau celelalte mame din vecini. Când o vecină voia să-şi laude fiul în faţa tuturor şi să-şi exprime admiraţia fără limite pentru odorul său, ea spunea de obicei: „Samir al meu, şnapanul şi hoţul ăsta mic, ce băiat adorabil!“.

Problemele de morală erau reglementate de viaţă, unde domneau ca nişte stăpâne mizeria şi nenorocirile istoriei, dar şi de o legătură dezvoltată cu Dumnezeu. În aceste condiţii, când mama îi murmura cuvinte de alint fiului, de genul „micul meu șnapan și hoțoman“, toată lumea o aproba. „Micul hoţoman al maică-sii“ era cel apreciat în societate, mult mai mult decât omul instruit, cinstit şi muncitor.

Povestea acestor oameni care cred că al Doilea Război Mondial nu s-a terminat încă mi se pare o glumă nevinovată faţă de minciuna în care trăiește lumea astăzi.

Underground a fost construit pornind de la sfârşit către început. Cunoşteam mai întâi sfârşitul, începutul a venit după aceea. Mă gândeam să filmez o nuntă pe o peninsulă de la malul unui râu. Această ceremonie trebuia să fie o secvenţă fatală, asemănătoare celei de la sfârşitul filmului *Cenuşă şi diamant* al lui Andrzej Wajda. Acesta ar fi epilogul dramei pe care o povestește *Underground*. Personajele care au supravieţuit vor sărbători acest lucru; aş fi recurs o dată în plus la stereotipurile mele, pentru a le distruge într-un mod cu totul nou. Aş imagina cum crapă pământul, cum se cască o prăpastie chiar la picioarele mesei mirilor şi cum apa în trombă duce bucata de pământ cu nuntă cu tot de-a lungul râului, fără ca nuntaşii să-şi dea seama ce li se întâmplă, sar pe mese, dansează, mănâncă. Aşa s-ar îndepărta alaiul balcanic dionisiac.

Am turnat sfârşitul acestui film în timp ce simţeam, la rândul meu, cum îmi crapă pământul sub picioare. Dacă aş avea de filmat o continuare la *Underground*, aş cunoaşte deja sfârşitul. De data asta, nu ar mai crăpa pământul. Ci s-ar rupe cerurile. Astfel de gânduri mă duceau pe marginea prăpastiei, acolo unde unui om disperat îi e greu să se oprească şi să nu-şi piardă complet cumpătul. Ca să nu devin patetic, aş imagina cum un șoricel își scoate nasul din pantoful de sport moștenit de la un militar în scurta mea carieră de atlet, şi şi-ar arunca privirea către abisul ceresc. Nu ar fi obligat să facă un tur de onoare. Ar avea rolul corifeului din tragediile greceşti. În istoria despre sfârşitul planetei Pământ, în continuarea la *Underground*, șoricelul s-ar întreba cu voce tare:

— Unde sunt eu în toată povestea asta?

După care ar adăuga, decepţionat:

— Ce le trebuia oamenilor să-şi risipească atât de ieftin norocul? Că au muncit spre propria lor pierdere, asta ar mai fi de înţeles, dar de ce ne-au sacrificat pe noi?

Traducere de Dan Radu Stănescu

Fiul tatălui lui Dionysos

În o mie nouă sute nouăzeci şi cinci, au fost semnate la Paris acordurile de la Dayton, care puneau capăt războiului din Bosnia. Milošević, Tudjman şi Izetbegović au încheiat pacea. Chiar cei care ne duseseră la democraţie şi imediat după aceea la război ne împingeau acum către pace. Am înţeles că acest ultim război confirma vechea teză a lui Andrić, potrivit căreia conflictele noastre nu ne rezolvă niciodată problemele, ci ne creează altele pe care vom fi obligaţi să le rezolvăm prin noi războaie.

În acelaşi an, *Underground* a triumfat la Cannes şi am primit al doilea Palme d'Or. De data aceasta nu pentru că filmul reprezenta o cărămidă la opera occidentală de dărâmare a regimurilor comuniste din Europa de Est, aşa cum se întâmplase în 1985 cu *Tata în călătorie de afaceri*. Dacă aş fi ştiut atunci că filmul meu avea să fie folosit ca o referinţă anticomunistă, nu l-aş fi făcut niciodată. Cei care mi-au atribuit Palme d'Or-ul în 1985 nu mai împărtăşesc, desigur, aceleaşi sentimente astăzi, când văd ce fel de creatură politică am devenit: cred că ar fi în stare să-mi ceară premiul înapoi.

Underground a fost clasat într-o altă categorie. De data asta, estetica filmului a fost cea care a făcut să strălucească steaua mea norocoasă. Acelaşi astru care stătea atârnat prima dată pe cerul plin de funingine de la Zenica îşi continua cursa de la Veneţia la Cannes, la Berlin şi în alte părţi. Înclin să cred că euforia care a cuprins prestigioasa sală a Palatului festivalurilor după proiecţia filmului *Underground* mi-a câştigat simpatia membrilor juriului. Un critic de cinema a declarat chiar că sunt descendentul direct al zeului Dionysos.

Exagera, bineînţeles, dar cine mai ştie ce sunt în stare să demonstreze experţii în zilele noastre. Am vrut să-mi păstrez modestia, dar, în stupiditatea mea, am supralicitat.

— De fapt, sunt fiul tatălui lui Dionysos, am răspuns eu în franceză.

Criticul m-a privit contrariat.

— Deci, dacă nu sunteţi Dionysos, sunteţi fratele lui? m-a întrebat el.

— Nu, sunt fiul tatălui lui Dionysos, m-am încăpăţânat eu.

Criticul m-a fixat cu un aer perplex şi până la urmă a zâmbit.

— Chiar dacă nu are nici un sens, sună bine, trebuie să recunosc!

— Ei bine, sper că acum aţi înţeles.

Mai târziu mi-am tot bătut capul să descâlcesc acest gând, consecinţă a unei doze de somnifere asociate cu bere. Un cocktail care dublează volumul creierului, dar îl face să-şi piardă inteligenţa pe drum. Era singurul mod de a depăşi presiunea festivalului. Până la urmă, am renunţat să analizez această tâmpenie şi am ajuns la aceeaşi părere cu a criticului francez: suna bine.

Decizia de a-mi acorda premiul pentru a doua oară o datorez unei profunde nostalgii a membrilor juriului de la Cannes, care deplângeau faptul că nu mai există un Buñuel, un Fellini, un Bertolucci. Iar eu, la sfârşitul secolului XX, le aduceam aminte de trecut. Astăzi, îmi e foarte limpede că două elemente externe mi-au influenţat destinul. Nu mă voi angaja într-o analiză a cauzelor interne. Pentru că aş ajunge undeva spre Dostoievski, şi nu ar fi foarte *fancy*. Nimeni nu mai vrea să audă de acele mobiluri secrete al căror fin cunoscător era Dostoievski. Profunzimea sufletului, temă legată esenţialmente de existenţa umană… Pe cine ar mai interesa astăzi aşa ceva? Geniul lui Dostoievski nu mai e, nici măcar în Rusia, atât de popular pe cât am dori. Lumea de-acolo se entuziasmează mai degrabă la Tolstoi şi Puşkin. Aşa cum fac de altfel şi criticii literari de la *Times*. L-au plasat pe Tolstoi pe primul loc, în timp ce Dostoievski nu figurează nici măcar

printre primii o sută de mari scriitori ai lumii! Nu e prima dată când *Times* şi ruşii cad de acord, chiar dacă se înşală!

În ce mă priveşte, era clar că împlinisem urarea lipsită de modestie a tatei: „Dacă nu poţi fi un Fellini, fii măcar un De Sica“. O împlinisem, chiar dacă obiectivul meu era pur şi simplu să nu fiu nevoit să roşesc pentru ceea ce fac. Atât şi nimic mai mult. După cât se pare, lucrul acesta a fost hotărâtor pentru reuşita mea cinematografică. În viaţă, ca şi în film, puterea de caracter moştenită de la mama, care le permitea vecinilor de pe strada Kata Govorušić nr. 9A să aibă lumină în lift, m-a ajutat întotdeauna. Ca şi cum încăpăţânarea Senkăi de a-i împiedica pe vecini să fure becurile era înscrisă în propriul meu destin.

Fotografia mi-a apărut în *Times*, alături de un articol al lui Richard Corlis, care nu prea scria despre victoria filmului *Underground*. Reacţia ziaristului era aproape aceeaşi cu cea pe care o provocase *Ce mai ştii de Dolly Bell?* în urmă cu paisprezece ani, la Veneţia. În septembrie 1981, în reportajul despre festival, aceeaşi revistă consemna: „Victoria festivalului a fost obţinută de un film care vine de Nicăieri, regizat de Nimeni...“ Fuseseră extrem de zgârciţi cu vorbele în prezentarea filmului. Era o glumă tipic colonialistă, nu neapărat rău intenţionată, în afară de faptul că era colonialistă. Pe-atunci făcea parte din limbajul acelei *cool culture* occidentale. Între timp lucrurile s-au schimbat. De această dată, la Cannes, în 1995, filmul chiar fusese regizat de Cineva. Puteai să-ţi dai seama de asta citind cronicile, cu toate că mai erau şi critici care negau faptele. De altfel, făceam parte dintre aceştia din urmă. Puneam uneori la îndoială, nu prea des, din fericire, afirmaţiile unor critici care declarau că, între timp, ajunsesem Cineva.

După victoria obţinută de *Underground*, nu a mai rămas mult spaţiu în ziare pentru filmul propriu-zis, fiindcă pe plaja din faţa hotelului Martinez s-a iscat o bătălie generală, furnizând un subiect mai interesant. Iată că regizorul îşi sărbătorea triumful prin participarea la un scandal general! S-a

pus accentul pe firea mea „sălbatică". „Dacă te baţi cu pumnii şi cu obiecte necontondente, e normal să fii tratat drept sălbatic şi barbar", spune un vechi proverb indian. Dar când arunci tone de bombe, inclusiv bomba atomică, eşti în „misiune civilizatoare". În acea seară din 1995, eram în misiune dionisiacă. *Underground* se mutase de pe ecran şi din sala unde primise Palme d'Or, pe plaja plină de nisip de la Martinez.

La Palat, colegul meu grec Theo Angelopoulos era în al nouălea cer. Era convins că în noaptea aceea numele său va străluci printre învingători. Era puţin cam prea încrezător în forţele proprii. Îl priveam pe video-beam cum urcă cu o ţinută teatrală treptele acoperite cu covorul roşu. El, actorii şi membrii echipei se ţineau de mâini şi păşeau solemn către Palme d'or precum un grup de dansuri folclorice. A primit rău vestea că nu a obţinut decât „Marele Premiu".

— Pregătisem un discurs pentru Palme d'Or, dar acum l-am uitat..., a spus regizorul grec în timpul ceremoniei.

Cu două zile înainte, acest mizantrop se întreba în coloanele ziarului *Herald Tribune*: „De ce aici, la Cannes, acest Kusturica este atât de iubit? În filmele lui, oamenii nu fac altceva decât să bea, să mănânce şi să danseze, ce fel de cinematograf mai e şi ăsta? Unde se ascunde gândirea, care este morala?", se întreba grecul care, în filmele lui, se străduia să pară cât mai *„cool"*. De fapt, se purta de parcă s-ar fi născut la Heidelberg şi nu la periferia Atenei. Îşi făcea filmele mai mult din dorinţa de a-şi exprima dragostea pentru filosofia germană, decât din nevoia de a încălzi specia umană cu opera sa. Ca şi cum n-ar fi ştiut că de multă vreme, la Hollywood, toată lumea înţelesese că filmul este mai tare ca viaţa.

După conferinţa de presă şi înainte de şedinţa cu fotografii, fiica mea Dunja, care în timpul solemnităţilor atinsese brusc maturitatea, l-a arătat cu degetul pe Angelopoulos:

— Emir, fii atent la tipul de colo! mi-a murmurat ea discret. Dacă o să aibă ocazia, o să-ţi fure premiul. L-am văzut cum se uita la el când era pe masă.

Ţineam strâns recompensa în mână, dar îndemnat de avertismentul fetiţei, l-am luat pe regizorul grec pe după

umeri, trăgându-l deoparte. A fost tulburat când i-am spus simplu:

— Theo, îţi împrumut Palme d'Or-ul dacă vrei să faci un tur în jurul Palatului, cu condiţia să-mi dai înapoi jucăria imediat după aia!

M-a privit cu nişte ochi ce exprimau o ură neîmpăcată, dar şi regretul că nu poate să-mi râdă în nas. Ceea ce, la urma urmei, era foarte de înţeles.

Toţi participanţii la Sărbătoarea lui Dionysos aveau câte ceva din personajele filmului *Underground*. Tot ce ura mai mult şi mai mult Angelopoulos, în speranţa unui triumf la Cannes.

Pe plaja de la Martinez a sosit o actriţă celebră, îmbrăcată într-o superbă rochie roşie, ca o prinţesă ce iese dintr-un palat din *O mie şi una de nopţi*. Chipul ei atrăgea privirile tuturor invitaţilor sărbătorii fiului tatălui lui Dionysos. O figură marcată de inocenţă, căutând pierdută o protecţie masculină. Rătăcea pe plaja hotelului, cu o cupă de şampanie în mână. Noaptea târziu, dansa transportată de ritmurile orientale ale orchestrei de alămuri Salijević. S-a îmbătat repede. Semăna din ce în ce mai mult cu idealul dionisiac: o femeie în noapte, aflată în transa dansului şi alcoolului, gata să se arunce cu tot trupul în aventură şi pasiune. Pierre Edelman, faimosul mesager al miliardarului, aducătorul veştii că s-au găsit bani pentru *Underground*, îi ţinea companie. Edelman se număra şi el printre învingătorii serii. Acum avea o sarcină grea de dus la capăt: cum să-şi savureze victoria şi să o protejeze în acelaşi timp pe această frumuseţe, pe care în mod evident nu o caracteriza erotica vulgară. Mai degrabă firea sa vulnerabilă şi nostalgia rolurilor pierdute o îndemnaseră către alcool decât instinctul erotic. Pierre dansa liber, atâta vreme cât dansul rămânea la un nivel de zbânţuială convenabilă. Când actriţa s-a întins pe nisip, s-a străduit să o imite: s-a lungit lângă ea râzând la stele.

Jocul acesta decadent ar fi putut dura la nesfârşit dacă în apropierea scenei care te ducea cu gândul la *Noaptea* lui Michelangelo Antonioni nu s-ar fi aflat un individ, fatal în

acest gen de situaţii. Un fel de brută masivă din munţii noştri.

— Amice, dă-i drumul, nu pierde timpul, fute-o pe loc! Cunosc genul ăsta de boarfe, cu ele tre' să treci direct la concret, a spus Peđa D'Boy, o fostă vedetă a rock'n-rollului din Iugoslavia.

Nimeni nu ştia cum reuşise să se strecoare la serbarea fiului tatălui lui Dionysos. Nici măcar nu ştiu dacă faimoasa actriţă a remarcat prezenţa acestui bădăran. Dispreţuiam mitocănia acestor scoborâtori din Alpii Dinarici, care se năpusteau asupra femeilor ce semănau cu mama lor. Actriţa ajunsese celebră mai mult datorită publicităţii decât rolurilor jucate, într-o epocă în care gloria actorilor avea din ce în ce mai puţin legătură cu interpretarea. Alain Delon a jucat în sute de filme lipsite de valoare, dar a rămas Rocco al lui Luchino Visconti. Această epocă ţine de-acum de trecut. Pentru că nu interpretase roluri cu adevărat demne de ea, casta figură a tinerei actriţe rămăsese intactă. Frumoasă, dar lipsită de mister, şi extrem de seducătoare. Peđa, care nu avea aceeaşi concepţie despre libertate, se şi vedea tăvălindu-se prin nisip cu femeia cu chip de înger. Abia când a pişcat-o pentru a nu ştiu câta oară, ea l-a observat şi a fost îngrozită. Atunci, Pierre a luat o cupă de şampanie şi i-a aruncat-o în faţă lui Peđa. Vinul a stropit şi alte persoane, iar garda de corp a lui Johnny s-a repezit să ia apărarea încântătoarei invitate. Încăierarea a izbucnit când Stribor şi Đorđe au înţeles că toţi compatrioţii noştri, inclusiv fiorosul Peđa, trebuiau să rămână în seara aceea sub protecţia noastră – chiar dacă, la început, bodyguarzii intenţionaseră să o apere pe celebra actriţă de Peđa. După un schimb de pumni, atmosfera festivă a scenei s-a transformat într-o imensă harababură. Aveam în faţa ochilor un tablou al pictorului ceh Josef Lada, care interpretase poetic scandalurile din cârciumi: mesele, scaunele, sticlele zburau prin aer. Inutil să te întrebi dacă toate astea erau necesare. Bineînţeles că nu, dar asta s-a întâmplat. Aşa cum şi războiul îţi bate la uşă până la urmă. Numai că aici nu exista nici un profitor de pe urma războiului. E la fel de inutil să te întrebi dacă era nevoie sau nu ca Stribor şi Đorđe să se repeadă asupra cavalerilor apărători ai celebrei actriţe,

pe care nici unul dintre ei nu ar fi atins-o nici cu un deget. Ne cunoșteam de multă vreme și, dacă cineva s-ar fi aruncat asupra ei, Stribor și Đorđe ar fi apărat-o ca pe propria soră.

Soarta pusese în scenă sărbătoarea fiului tatălui lui Dionysos după tehnica lui care pe care. Aici găseai prea puține elemente dintr-o operă dramatică clasică. Cu o dreaptă bine plasată, actorul Lazar Ristovski l-a făcut K.O. pe un tip sub ochii mei. Exact cum ar fi făcut-o în *Underground*. Nașul lui Stribor, Miki Hršum, care tocmai venise de pe frontul bosniac, izbea exclusiv cu capul. Oricui se apropia de el, îi trăgea câte o lovitură de dovleac, zbierând: „Ticălos de ustaș!". Când fiul unei prietene din Paris s-a apropiat de el ca să-l liniștească, Miki l-a gratificat cu aceeași lovitură de dovleac, tratându-l și pe el de „ticălos de ustaș!", deși francezii nu au nici o treabă cu ustașii. La rândul său, Stribor se bătea cu trei tipi care apăruseră fără ca nimeni să știe cum. Tânărul Kusturica le-a tras o sfântă mamă de bătaie, dar când aceștia au șters-o fără să se uite înapoi, bodyguarzii de la începutul poveștii au sărit iar pe Stribor. Maja, care văzuse tot – în timp ce eu eram încă în cețurile unui cocktail de somnifere și bere –, s-a repezit asupra indivizilor care îl târau pe Stribor spre mare. Mama Maja înhățase un scaun pe drum și îi izbea pe agresorii lui Stribor țipând:

— E fiul meu! Lăsați-mi băiatul în pace, bandă de cretini!

În momentul acela au apărut în capul scării jandarmii. În mod normal, femeile se așteptau să pună capăt încăierării. Nici vorbă de așa ceva.

— Așa i-ați lăsat pe ustași să-l ucidă pe regele nostru Aleksandar în 1934, la Marsilia! le-a strigat Maja, în timp ce aceștia făceau cale-ntoarsă.

Această apropiere m-a încântat. Să fii comparat cu un rege de propria soție, în plină bătălie, nu e puțin lucru! Păcat că nu a auzit-o criticul de la *Times*, ca să o menționeze în cronica lui! Fără această încăierare, sunt sigur că Maja nu m-ar fi comparat niciodată cu un rege. Când vine vorba de mine, e mai degrabă zgârcită cu complimentele. Asta e partea cea bună a relației noastre. Nu suport prea bine laudele

grandilocvente. Nu știu niciodată ce să fac cu mâinile când mi se aduc prea multe elogii. Prefer complimentele mai modeste, care îmi sunt adresate în treacăt. În această comparație cu regele, realitatea îmi era mai favorabilă mie decât monarhului. Spre deosebire de el, eu puteam să mă apăr.

Jim Jarmusch contempla Palme d'Or-ul cu un aer perplex: „Cum ai putut sărbători astfel o victorie la Cannes?". Meditația sa a fost întreruptă de Miki Manojlović, care a luat premiul și l-a vârât sub smoching ca să-l pună la loc sigur. Miki se temea ca aurul să nu fie furat. În mijlocul vacarmului, nu îl văzusem pe Johnny. Dar îi știam felul de-a observa ce se petrece în jurul său. Nu mă îndoiesc că scena l-a tulburat. Cum are mult umor, cred că a râs nu o dată de toate astea.

Prietenul meu de la căminul din Praga, Vilko Filac, care-mi urmărea îndeaproape filmele, s-a plictisit până la urmă de firea mea dionisiacă. „Tipul ăsta face prea multe valuri", și-o fi zis el înainte de a părăsi plaja hotelului Martinez împreună cu Franja, femeia vieții sale. Am înțeles că nu mai vedea un viitor cinematografic comun pentru noi. Filmele pe care le-am făcut împreună nu ar fi ceea ce sunt fără privirea lui atentă fixată pe peliculă. Dar pentru gustul și pentru proiectele sale de viață, scandalul ăsta era prea mult. În timpul filmărilor la *Underground* făcea lucruri frumoase, dar îmi dăduse deja semne care anunțau sfârșitul colaborării. Nu îi puteam reproșa nimic și nici nu-i puteam adresa niște vorbe care ar fi distrus imensa noastră prietenie și elanurile noastre artistice. În timp ce îl urmăream pe Vilko plecând de pe plaja hotelului Martinez, ținându-și nevasta pe după umeri, știam că avea să dispară din viața mea.

Terorizată, Dunja a început să plângă. Și când am văzut-o pe Maja gata să-i omoare pe bodyguarzi cu lovituri de scaun pentru a-l salva pe Stribor, am alergat să le vin în ajutor. Problema a fost rezolvată, fiului tatălui lui Dionysos nu-i mai rămânea altceva de făcut decât să pună capăt serbării. Sfârșitul s-a produs ca în piesele clasice. Când energia părților aflate în conflict s-a epuizat, sau mai bine zis când puterile au

început să-i lase pe toţi participanţii – cu atât mai mult cu cât la petrecere nu se aflau grupări inamice clar delimitate. Apoi a circulat un zvon în legătură cu tipii care se strecuraseră printre noi şi care provocaseră tot scandalul. Servicii secrete şi alte treburi de genul ăsta.

Cred că această noapte triumfală nu ar fi reuşit dacă nu ar fi pătruns în viaţa reală catharsisul contagios al filmului *Underground*. Ţin să precizez acest lucru, pentru că mi se tot repeta că sunt fratele lui Dionysos, în timp ce mie îmi plăcea să fiu mai degrabă fiul tatălui lui Dionysos.

Sfârşitul celei de-a doua reprize a serbării fiului tatălui lui Dinoysos s-a anunţat prin apariţia unui tânăr care a coborât în fugă scara ce lega plaja de faimoasa croazetă de la Cannes. Tânărul semăna cu acei kamikaze care, încinşi cu centuri pline de bombe, se aruncă asupra victimelor. Presupunând că ar fi avut o bombă asupra lui, nu ar fi reuşit să o declanşeze. M-am tras puţin la o parte şi i-am ras cu sânge-rece o directă de dreapta în bărbie, curmându-i cursa. Ăsta a fost adevăratul final al bătăii, pentru că ne-am temut cu toţii pentru viaţa tânărului, când acesta a dat cu capul de pământ. Pentru a nu ştiu câta oară în viaţă, m-am gândit la Dostoievski.

— Era oare cu putinţă să mă ajungă pedeapsa imediat după crimă, chiar în seara aceea, şi să-mi sfârşesc viaţa în închisoare?

L-am cărat pe tânărul leşinat şi l-am întins pe o masă. L-am stropit cu apă. Din fericire, a deschis ochii repede, m-a privit cu groază şi... a luat-o la fugă. Era unul dintre cei trei care se repeziseră la Stribor înainte de a interveni Maja.

La cinci zile după triumful de la Cannes, mama şi-a pierdut cunoştinţa în apartamentul ei din Herceg Novi. Complet restabilită sau, potrivit doctorilor, vindecată de cancerul la sân, acum suferea de o tumoare la creier. Maja şi cu mine am luat avionul şi, pe aeroportul din Risan, am găsit-o pe Senka fumând pe o bancă. A izbucnit în lacrimi când m-a văzut.

— De ce se adună toate pe capul meu, Emir dragă?

— Senka, orice-ar fi, n-o să mori din asta, i-am răspuns eu, încercând să îndulcesc lucrurile.

A început din nou să plângă, dar, după felul în care m-a strâns în braţe, am simţit că m-a crezut. Am dus-o la Clinica centrală din Belgrad, unde a fost operată de doctorul Joksimović. Tumoarea nu era malignă şi Senka şi-a revenit imediat. Când doctorul Nele Karajlić a venit să o viziteze, nu şi-a putut ascunde bucuria de-a o vedea zâmbind.

— Nele, ai un foc? l-a întrebat ea.

— Pe tine, Senka, nici toporul nu te doboară, a conchis Nele, fericit că-i poate aprinde ţigara.

La sfârşitul luptelor, călăul care dărâmase bustul lui Andrić se plângea ziariştilor că războiul nu i-a adus decât complicaţii în viaţă. Nu numai că nu a primit nici o medalie, dar nu i s-a acordat nici statutul de „luptător în prima linie". *Tutumracii* îl aruncaseră ca pe un gunoi. Nu a primit ajutor nici de la Allah, nici de la americani. Casa lui fusese dusă de ape până la Bajina Bašta. Visul său de-a inunda Serbia până la Dedinje se năruise. Nu mai îndrăznea să pună piciorul în satul Nezuci, pentru că serviciile judiciare din Republica Srpska îl condamnaseră în contumacie la cinci ani de muncă forţată pentru distrugerea bustului lui Ivo Andrić. Šabanović a declarat că regretă acest gest, dar că fusese convins de *tutumraci*. Pentru acest gest, Behmen şi Ganić îi promiseseră o prăvălie pe strada Dženetić Čikmi, în cartierul Baščaršija. Din păcate, deşi îşi onorase contractul, nu obţinuse nimic. Cel mai interesant lucru în cazul său era că acum afirma că Andrić a fost un bosniac mult mai mare decât *tutumracii* care îl împinseseră la acest act de vandalism. „Am participat la acţiune pentru că mi s-a spus că asta ne va duce în Europa!?", pretindea Šabanović, înainte de-a se muta în Statele Unite.

Mi-am adus aminte de măsura de reeducare potrivit căreia Šabanović ar fi fost obligat să citească operele complete ale lui Ivo Andrić. Şi acum cred că ar trebui prescris acest gen de remediu tuturor brutelor exaltate. Poate că măcar asupra lor ar fi avut efect, dacă nu a avut asupra lui Izetbegović care, inspirat de o forţă superioară, se înverşunase împotriva premiantului nostru Nobel. Preşedintele pregătise o nouă viaţă pentru Bosnia. Îi angajase deja pe americani să termine războiul şi să redacteze Constituţia statului al cărui preşedinte

era, aşa că putea foarte bine, după atâtea victime, să le ceară să inventeze ceva mai bun decât un protectorat!

Îmi vine greu să mă împac cu gândul că nu mă voi întoarce niciodată în oraşul meu natal. Nu dintr-un sentiment de culpabilitate, nici din exces de dragoste pentru acea vale abruptă în care este aşezat Sarajevo.

Pentru a încheia povestea, după nenumăratele ticăloşii care au urmat războiului, ceva mă deranjează într-un fel cât se poate de personal, iar principalul vinovat este cafeaua.

Oraşul meu natal a devenit singurul loc din lume care nu mai oferă condiţiile necesare îndeplinirii unui ritual important, a unui obicei social fundamental în viaţa mea, legat de păcatul meu oriental. Singura mea dependenţă serioasă poartă numele de „cafea consensuală". Cafeaua pe care o bei cu cei ce îţi împărtăşesc opiniile, sau măcar înţeleg ca şi tine unde bate cântecul *Start Me Up* al grupului Stones. Discuţia care te trezeşte, fără ca interlocutorii să înceapă să emită păreri diferite. Această cafea de dimineaţă nu este o cafea democratică. Iată de ce ador cafeaua consensuală. Ziua ce se anunţă, oriunde te-ai afla, nu are nici o şansă să o ia în direcţia cea bună fără această cafea. Fără acest ritual, ziua e ratată. Nu există. Din pură superstiţie. Un om de bună-credinţă ar putea spune, auzind toate astea, că tot ce povestesc nu este decât un paravan pentru a-mi ascunde pofta nebună de a mă întoarce în ţară.

— Tot la Sarajevo visezi? m-ar putea întreba el.

— O singură dată am străbătut Sarajevo în vis. Era un coşmar: stăteam ghemuit pe bancheta din spate a unei maşini fără număr de înmatriculare, înaintând pe străzi cunoscute pe care se plimbau oameni necunoscuţi. Şi asta m-a dat peste cap.

Dacă, printr-o minune, m-aş trezi într-o bună dimineaţă la Sarajevo, din curiozitate m-aş duce să beau o cafea la Šetalište. Pentru cafeaua asta, consensul de care vorbeam ar fi indispensabil. Ca să nu repunem totul sub semnul îndoielii. Lucrurile ar putea rămâne sub control atâta vreme cât am purta o discuţie de umanişti. De tipul „îmi sunt dragi

toate popoarele, nu urăsc pe nimeni, în orice pumn de grâu mai e și neghină etc“. Dacă, în timp ce-mi beau cafeaua, mi-aș asuma riscul să insist asupra reciprocității numărului de victime, consensul ar fi la pământ și cafeaua la fel. Căci pentru sârbi nu există amnistie: numai noi, sârbii, am inventat acest război, ca și pe toate celelalte. Dacă întâmplător ar mai fi o a doua cafenea la hotelul Europa, aici consensul ar trebui să presupună obligatoriu că toți sârbii trebuie „goniți în Rusia“. Pe strada Vojvoda Stepa, s-ar stabili clar, fără putință de tăgadă, că Gavrilo Princip era un terorist. Mi-ar fi imposibil să înghit astfel de afirmații. Pentru că, deși Gavrilo nu l-a ucis pe arhiducele austriac la Viena, ci aici, lângă Miljacka, unde acesta din urmă îi ocupa țara, nu poți bea o cafea fără consens. Când i-am explicat toate astea unui prieten de-acolo, a rămas uimit:

— Ei căcat, de ce te simți tu obligat să abordezi subiecte sensibile?! Bea-ți cafeaua, ține-ți gura în privința gândurilor tale și pace asupra Bosniei! După care, du-te unde vrei!

Prietenul meu nu înțelegea că, până și când stau fără să scot un cuvânt, de fapt eu vorbesc. Nu fac parte din moștenirea lingvistică a lui Vuk Karažić, a cărui deviză are putere de lege: „Scrie așa cum vorbești“. La mine, norma în vigoare este: „Scrie așa cum gândești!“. Și, după spusele unui gânditor și scriitor oriental: „Cel ce a făcut pace cu moartea vorbește cu sufletul“.

Îi duc supă Senkăi, la Centrul clinic din Belgrad, unde se reface după operație. Îi mărtusisesc cât mă umple de tristețe gândul că nu mă voi mai întoarce niciodată la Sarajevo. Nu știe de unde a venit această răsturnare neașteptată. Mă privește cu un aer neîncrezător. E uluită, ca și cum s-a întreba: „De unde îi vine această nouă toană?“. Mă știe viguros și coerent. Semăn cu mama. Suflă în lingură să răcească supa. Ia o gură, apoi încearcă să-mi dea curaj:

— Ăia de-acolo, dragul meu, nu te merită. În ce mă privește, mă întorc de cum ies din spital. N-o să le las apartamentul nici moartă!

Tace un moment, apoi mă cercetează din ochi, vrând să-mi înțeleagă tristețea.

— Da' de ce te-a apucat tristeţea, aşa dintr-odată? mă întreabă ea.

De fapt, mama, ca orice mamă, încearcă să mă tragă înapoi din pragul disperării.

— Îmi închipuiam că aş putea bea o cafea la Šetalište. Cu Zoran Bilan şi Paša. Dar am înţeles în acelaşi timp că acolo nu mai e posibil un consens, nu mai pot bea o cafea cu ei.

La cuvântul „consens", Senka se opreşte din mâncat.

— Dacă-mi vorbeşti de consens, trebuie să fie vorba şi de politică pe-acolo.

— Într-un fel sau altul.

— Doamne, Emir, cât mă poţi enerva uneori! Există ceva pe lume pentru tine care să nu ţină de politică?

Sunt cu lacrimile în gât şi înghit în sec ca să le reţin.

— Ştiu... Vrei să spui că sunt ca tata?

— Nu, eşti mai rău decât el, răspunde Senka îmbrăţişându-mă.

Pufnesc în râs, continuând să-mi reţin lacrimile. Ca să nu o întristez pe Senka.

Traducere de Dan Radu Stănescu

Al cui ești tu, fiule?

La Herceg Novi, pe malul mării, acolo pe unde trecea altădată o cale ferată îngustă, e o grămadă de bănci rupte. Acolo, băieții ajunși în pragul adolescenței și soldații pilițti vin să-și încerce forțele.

Pe o bancă, lângă tunel, stă mama. Își aprinde o țigară, privește în depărtare, pe deasupra mării. Închide ochii. Senka mea visează. Când cunoscuții, localnici sau refugiați, se plimbă pe faleză, o zăresc pe Senka somnolând pe bancă.

— Ce faci, Senka, ai nevoie de ceva? o întreabă ei.

Ea deschide ochii.

— Nu, de nimic, m-am așezat puțin să mă odihnesc și m-a prins somnul.

Cunoscuții își văd de drum, localnicii se duc acasă, refugiații se îndreaptă spre căminul lor provizoriu. Mama închide ochii la loc și își continuă visul, cât se poate de tainic.

De fiecare dată când ajung la Herceg Novi, e ca și când aș ajunge într-un mic Sarajevo. Refugiați, bătrâni palizi, puțini tineri, pentru că majoritatea au emigrat în Canada.

— Fii atent, mă previne un prieten, Senka stă adesea pe banca asta, doarme aproape de scuar. Să dea Dumnezeu să nu facă un atac la plamâni din cauza frigului, sau alte complicații. Cu sănătatea ei șubredă....

Sunt cuprins de aceeași bucurie de câte ori vin în refugiul nostru din Herceg Novi. Poate că sunt fericit pentru că totul seamănă cu viața noastră din apartamentul din Gorica. Numai că lipsesc jumătate din oameni. Și, bineînțeles, tata. Zidurile au păstrat zgomotele noastre zilnice, prin fereastră se aud

glasurile copiilor care izbesc într-o minge de fotbal, în tigaie sfârâie gogoşile şi tu dormi liniştit. Se aud doar şoapte şi ceva mai departe scrâşnetul surd al liftului. În pragul uşii, Senka îşi trimite acasă vecinele.

— Doarme, a venit aseară târziu de la Paris.

— Pot să-l aduc pe nepotu-meu să facă o poză cu Emir?

— Bineînţeles că poţi, dar mai târziu, prostuţo! Aşteaptă măcar ca fiul meu să-şi refacă rezerva de somn!

— Al cui eşti tu, fiule? mă întreabă brusc mama, în timp ce ne bem cafeaua de dimineaţă.

— Al tău. Al cui altcuiva?

Ea schiţează un surâs, mă urmăreşte cu coada ochiului. Ca şi cum ar vrea să-mi smulgă o taină grozavă. Tot aşa se-ntâmpla, mi-aduc aminte, când Senka încerca terenul ca să afle cine mă luase la scaldă, la Ilidža, fără voia ei. Asta era acum multă vreme.

De fapt, mama se pricepe să pună întrebări. Ocoleşte cu abilitate intrarea bruscă în temă. Deşi ştiu că îi plac oamenii puternici, consecvenţi, nu înţeleg de ce îşi începe povestea aşa:

— Dintre toţi, îl prefer pe Vlado Dapčević.

Vlado ăsta e un personaj din viaţa reală care seamănă cu Vlado Petrović, un erou de literatură şi film.

— A zis o dată în viaţă că-l iubeşte pe Stalin şi din cauza asta a petrecut doisprezece ani la puşcărie, continuă ea.

Nu din cauza lui Stalin îl iubea mama. Ea tot îl mai regretă pe Tito. Îl ţine însă la mare stimă pe Vlado Dapčević pentru că este, cum spune ea, „un bărbat adevărat, cu convingeri proprii“. Când a ieşit din închisoare, un ziarist de la cotidianul *Pobjeda* din Titograd l-a întrebat care era opinia sa acum.

— Îl iubesc pe Stalin, a răspuns el fără ezitare.

Cine ştie ce gândea omul acela cu adevărat. Dar un principiu rămâne principiu. Ce spusese odată, nu mai putea lua înapoi, „Un bărbat adevărat, cu convingeri proprii“, cum spunea mama.

— Al cui eşti tu, hai, povesteşte? insistă mama.

— Al tău, ţi-am mai spus deja. Şi dacă nu, tu ar trebui să ştii mai bine ca mine, am răspuns eu râzând.

Senka se pune şi ea pe râs.

— Ştii bine ce te întreb, nu mai face pe prostul, continuă ea.

— Nu ştiu.

Senka mă îmbrăţişează.

— Ai pe masă marmeladă şi unt, iar acolo ai pâine prăjită. Eu mă duc să plătesc curentul şi pe urmă să mă plimb un pic.

Totul se întâmplă ca în dimineţile copilăriei mele. Atâta doar că atunci indicaţiile erau scrise pe bucăţele de hârtie, pentru că mama se afla deja pe drum spre Facultatea de Construcţii Civile, pe aleea din Koševo, cu două ore înainte de plecarea mea la şcoală.

Încă buimac de somn, o privesc clătinându-se către mare, pe faleza pe unde altădată trecea calea ferată.

La Herceg Novi, omul care îmi e cel mai drag este doctorul Radmilo Jovanović, un psihiatru din Sarajevo. Ca şi Senka, îşi omoară timpul plimbându-se în fiecare zi pe faleză. O face aşa cum o fac muntenii când merg pe malul mării.

În urmă cu unsprezece ani, acest doctor Jovanović mă scosese din prima depresie. Întrerupsesem filmările la *Tata în călătorie de afaceri* ca să mă duc să-l consult la Jagomir.

— Doctore, nu mai pot, i-am spus eu dintr-o suflare.

M-a rugat mai întâi să iau loc, apoi mi-a pus întrebarea:

— Ce faceţi atât de greu, încât să spuneţi „nu mai pot“?

— Un film despre destrămarea unei familii în 1948.

Şi deodată, iată-l izbucnind în plâns. Un hohot autentic şi profund. Doctorul plânge cu lacrimi fierbinţi. Mă simt jenat şi caut din priviri pe cineva prin apropiere. Pentru moment, îmi spun că poate e vorba de o metodă de terapie. Sar din scaunul meu, mă întorc. Nici urmă de infirmieră. Şi nimic nu-l poate opri pe acest om din plâns.

Brusc, depresia îmi dispare. Mă apropii de doctor.

— Ce-i cu dumneavoastră?

— Ne-au zdrobit şina spinării acolo, la Goli otok, mi-a spus ştergându-şi lacrimile. Ştiţi că fiinţa omenească a avut

nevoie de câteva milioane de ani ca să se ridice pe propriile picioare. Ei bine, acolo, fratele i-a îndoit şira spinării fratelui său. Ne târam ca nişte şopârle din Dalmaţia.

Când am terminat *Tata în călătorie de afaceri*, doctorul Jovanović a asistat la premieră. Plângea din nou. De bucurie, de data asta. După moartea lui Tito, foştii deţinuţi de la Goli otok îşi recăpătaseră, într-o oarecare măsură, demnitatea. Cu toate astea, crima în sine nu a constituit un motiv de reflecţie pentru gândirea umanistă universală. Nu era decât un amănunt istoric. Acest calvar a rămas îngropat în sfera relaţiilor complicate dintre ruşi, sârbi şi muntenegrenii ortodocşi. Calvarul de la Goli otok nu face parte din inventarul crimelor mitologice. Mie mi se pare totuşi că există crime în istorie în cazul cărora roata gândirii umaniste s-a înfundat în noroi. În ultima vreme, nimeni nu se interesează şi nu se ocupă decât de crimele care au o legătură directă cu ideologia progresistă. În această dramă, în care era amestecat şi Stalin, umanismul a fost iertat pentru muţenia sa în privinţa crimelor de la Goli otok. Astăzi, sunt mândru de prietenia mea cu doctorul Jovanović. Cu lacrimile lui, m-a vindecat de depresie.

Ne plimbăm pe malul mării, mama, doctorul Jovanović şi cu mine, mergând agale. Jovanović ne spune:

— Murat era un om foarte perspicace şi foarte inteligent, dar nu ştia să distingă între lucrurile esenţiale şi cele secundare şi nici să se distanţeze de o grămadă de evenimente. În viaţă, trebuie să înveţi câteva driblinguri, pe care să ştii să le foloseşti. Nu ca să distrezi galeria, ci ca să nu iei prea în serios situaţiile şi oamenii pe care ai reuşit să-i driblezi.

— Vezi, ţi-am spus de atâtea ori: politica n-o să-ţi fie de nici un folos. Nu e un sport pentru oamenii cu nervii slabi, intervine mama, ai cărei ochi şi simţ al umorului creşteau pe măsură ce îmbătrânea.

Îl lăsăm pe doctor să se ducă la consultaţiile lui, iar noi ne îndreptăm spre cimitirul din Savina. Spre mormântul tatălui meu. Senka îmi mărturiseşte că descoperă adesea flori proaspete pe mormânt. De fiecare dată când vine cu flori, cineva i-o ia înainte.

Senka şi cu mine, fiecare în felul lui, ne străduim să ne ascundem lacrimile unul de celălalt, ca să nu ne întristăm şi mai tare. Plângem absenţa lui Murat. De altfel, m-am gândit întotdeauna că ochii Senkăi erau atât de mari pentru că plânsese mult la viaţa ei. Mă consolez totuşi la gândul că şi ochii mei vor fi, într-o bună zi, la fel de mari ca ai ei. Doamne, câte lacrimi nu am vărsat noi, familia Kusturica, până în ziua de azi! De multe ori chiar când nu exista nici un motiv real de plâns.

Într-o seară, la o competiţie de salturi pe schiuri, un sloven a câştigat o medalie la Garmisch-Partenkirchen, în Austria. Tata şi cu mine săream pe canapea, scoţând ţipete de bucurie şi plângând. Vecinii au protestat din cauza gălăgiei pe care o făceam.

— Duceţi-vă naibii cu slovenii voştri, a explodat mama, o să rupeţi arcurile de la canapea.

Apoi, ceva mai târziu, spre seară, am vărsat o sticlă de vin pe chilimul protejat de folia de nailon transparent.

— Vezi tu, Emir, mi-a spus Senka, tot timpul mă tachinezi că am grijă de lucruri... Spune-mi, ce s-ar fi întâmplat dacă vinul s-ar fi împrăştiat pe chilim?

— Nimic! am răspuns eu.

— Eşti chiar obraznic, s-a supărat ea. Cum aşa, „nimic“, ştii că trebuie să muncesc un an întreg pentru o astfel de cheltuială?

— Ştiu, dar tu îl cunoşti pe omul care are un chioşc de ziare şi nu are picioare? Aia e o mare tragedie, pe când problema ta e doar o melodramă!

— Taci din gură. Nu ţi-e ruşine? Parc-ai fi taică-tău!

În ziua în care handbaliştii noştri au câştigat la Jocurile Olimpice de la München, am plâns din nou ascultând imnul.

Printre lacrimi, mi-am adus aminte în special de o scenă. Se petrecea în pragul apartamentului nostru de pe strada Kata Govorušić nr. 9A. La televiziunea din Sarajevo, Eurovision anunţa că *Tata în călătorie de afaceri* a triumfat la Festivalul de la Cannes. La noi, victoriile, ca şi înfrângerile, sunt sărbătorite prin aceleaşi lacrimi, aşa că nu se pot separa.

Aşa s-a întâmplat şi când a murit Tito. De la stadionul din Koševo, am şters-o acasă după întreruperea meciului Sarajevo-Osijek, pentru cazul în care ar fi avut nevoie cineva de noi, dacă s-ar fi ivit vreo problemă, şi pentru ca familiile noastre să nu fie îngrijorate din pricina noastră.

Când *Tata în călătorie de afaceri* a luat Palme d'Or-ul, vărul meu Edo Numankadić a venit la noi în fugă. A strâns-o în braţe pe Senka, iar ea a izbucnit imediat în lacrimi. În faţa acestei scene, Jim Jarmusch ar fi fost convins că amândoi plâng dispariţia vreunui apropiat.

— Edo, dragă, ce ni s-a mai întâmplat?

— Un lucru mare, dragă Senka! a răspuns Edo, hohotind şi mai tare.

În Balcani, emoţia nu exprimă numai bucuria sau numai tristeţea, ci ambele la un loc. De aceea în arta noastră dramatică nu există o separaţie de genuri. Oamenii de aici au învăţat că lucrurile mari aduc şi mari necazuri, ceea ce explică şi de ce adesea preferă să le evite. Tot ce e mare tulbură viaţa şi o destabilizează. Şi cum marile evenimente sosesc în general pe neaşteptate şi dau viaţa peste cap, cei care plătesc, de cele mai multe ori, oalele sparte sunt oamenii cei mai loiali şi consecvenţi. Tenacitatea nu e o calitate balcanică, valorile şi modelele noastre comportamentale sunt importate din alte părţi. Din Occident ca şi din Orient. Iar când intervin schimbări neprevăzute, nu ne anunţă nimeni, aşa încât trecem drept nişte imbecili, sau nişte porci. Ne abandonăm de la o zi la alta idealurile în numele unor idealuri noi şi mai elevate. Femeile îşi reneagă bărbaţii pentru că Tito a decis brusc că Stalin nu e un tip de treabă, când tocmai el fusese cel ce ne învăţase să-l iubim. Iar noi murim cu numele lui Stalin pe buze.

Cam asta voia să spună mama când a declarat că „Acest Dapčević este un bărbat adevărat, un om cu principii", chiar dacă ea nu-l iubea pe Stalin. Şi îl respecta pe Tito, chiar dacă tata îl critica.

În cimitirul din Savina nu există noroi, ca în cimitirele bosniace. Poţi să stai jos, să priveşti marea şi să respiri

parfumul pinilor, fără a fi nevoit să-ţi cureţi încălţările când o iei către casă. Pe drumul care urcă spre cimitir, Senka şi cu mine ne odihnim pe terasa Belvedere, cu privirile întoarse spre larg. Senka fumează ţigări Jugoslavija, iar eu trabucuri cubaneze. Nu scoatem o vorbă.

— Hai, spune-mi acuma, dar sincer, al cui eşti? reia Senka discuţia, cu un surâs. E adevărat ce se discută prin preajma ta?

— Aş fi vrut să fiu al cuiva. Aş fi fost gata chiar să mor pentru acest cineva, ca Dapčević al tău pentru Stalin.

— Nu e Dupcevic *al meu*. E doar un om demn de respect.

— Asta vreau şi eu să spun... pentru ca la moartea mea să se zică: „Un om adevărat".

— De ce? Nu eşti un idiot!

— Dar, Senka mea dragă, nu mai există oameni adevăraţi. Mi-ar fi plăcut să port tatuajul unui erou, aşa cum Maradona îl poartă pe-al lui Fidel Castro.

— Termină cu poveştile astea! Al cui eşti tu? Vecinii mei îmi spun „Emir al tău, nu încape îndoială, e omul lui Milošević". Aşa e?

— Vrei să fiu sincer?

— Bineînţeles că asta vreau!

— Senka dragă, aş vrea să-ţi pot face o bucurie şi să-mi pot face mie însumi o bucurie, spunându-ţi că aşa e. Când a venit el la putere, nu mi-am dat bine seama cum era împărţită lumea asta.

— Cum aşa? întreabă mama.

— M-am înşelat pentru că m-am încurcat într-o poveste de justiţie, când de fapt Vestul începuse deja să cucerească Estul. Ceea ce nu era chiar o noutate, pentru că Europa de Est nu a făcut niciodată cuceriri în Vest.

— De ce ai vorbit? Nu trebuia decât să taci.

— Pentru că sunt un idiot.

Senka se pune pe râs.

— Politic? întreabă ea.

— Exact.

— Doamne, Emir, şi eu care credeam că eşti inteligent!

— Atâta doar că n-am pus să mi se tatueze portretul lui pe umăr, ca Maradona. După aceea, a apărut pe scenă soţia

lui, şi mulţi oameni au deschis ochii când s-a întors el de la Dayton făcând pe cetăţeanul obişnuit. Grijuliu cu copiii lui, descoperise marca Timberland şi se hotărâse, din câte spunea, să-i cumpere lui fiu-său nişte pantofi ca lumea.

În momentul în care ajungem în dreptul mormântului tatei, descoperim un buchet de stânjenei depus lângă stelă.

— Asta e mâna unui dement! Dacă aş şti cine e, i-aş suci gâtul! exclamă mama.

Pune florile lângă portretul tatei, se duce clătinându-se până la fântână, ia apă şi se întoarce. Ne apucăm amândoi să curăţăm mormântul lui Murat. Frecăm piatra cu nişte perii. Iar eu, cine ştie de ce, îmi aduc aminte de clipele când Senka îmi freca spatele cu săpun de casă. Pentru prima zi de şcoală, dar şi de fiecare dată când mă întorceam de la fotbal.

Când în sfârşit granitul de pe mormântul tatei străluceşte, Senka se duce să aducă ţigările. Ritualul nostru poate să înceapă: Senka aprinde o ţigară, mi-o dă mie, iar eu o depun pe marginea mormântului tatei. Ca să fumeze şi Murat cu noi. În timp ce ţigara se consumă, rămânem tăcuţi, aşteptăm clipa în care cenuşa ţigării tatălui meu se desprinde de filtru, pentru a părăsi cimitirul din Savina. Mă gândesc la avantajele mării. Trăiască Mediterana! Nu avem nevoie să ne curăţăm pantofii, nu e noroi. Când ajungem în piaţă, Senka şi cu mine ne despărţim în capătul de sus al treptelor Orologiului.

— O să merg mai departe pe jos către casă, pe malul mării, îmi spune ea, iar tu, dacă vii târziu, ia cheia, în caz că adorm până atunci.

O las să coboare treptele şi să se îndepărteze spre mare, apoi, uşurel, o să mă aşez lângă poştă, acolo unde Senka nu va putea să mă vadă când se va aşeza pe banca ei, în apropiere de tunel. Pe aceeaşi bancă unde altădată, lângă îngusta cale ferată, stăteau de obicei tata şi mama. Ea îşi fuma ţigările Jugoslavija, el privea în depărtări, amândoi luptau împotriva durerilor provocate de război. Nenorocirile nu-i ocoliseră, dar războiul era cea mai mare dintre ele.

Acum, mama stă singură pe aceeaşi bancă. Închide ochii şi se cufundă într-un vis tainic. La ce poate să viseze mama? mă întreb privind scena. Nu ştie că sunt acolo, că o urmăresc.

Senka nu doarme, aşa cum îmi spunea un prieten. Fumează cu ochii închişi. Pleoapele îi sunt închise, dar nu doarme. Pare că poartă o conversaţie secretă cu cineva. Ori că vorbeşte cu o cunoştinţă. Nu o fi pe cale să-şi piardă minţile? mă întreb eu, văzând-o cum mişcă din buze. Oare nu face parte dintr-o sectă? Dar ce naiba îmi trece prin cap? Bietul de mine! Bătrâna doamnă îşi încheie liniştită conversaţia, se ridică, îşi strânge lucrurile şi o ia către casă.

Privim împreună telejurnalul de seară în timp ce eu mă ospătez cu gogoşi. Nimic nou la televizor. Relaţii bilaterale, sancţiuni, întreruperi de electricitate şi apă în Muntenegru. Necesitatea reducerii armamentului nuclear în lume. Senka e hotărâtă să-şi ducă până la capăt ancheta privind apartenenţa mea.

— Hai, acum fii sincer, insistă ea, ştii cum spun ăi bătrâni: fapta mărturisită e pe jumătate iertată. Al cui eşti tu? E ceva adevărat în ce spune o vecină, caţa aia de la etajul unşpe, care pretinde că-i faci reclamă lui Milošević în Occident?

Izbucnesc într-un râs nebun în faţa unor astfel de fabulaţii. Totuşi, nu vreau să las baltă această conversaţie care s-ar putea intitula „Al cui eşti tu, fiule?“.

— Îmi plac oamenii coerenţi şi puternici, ca şi ţie, Senka.

— Nu glumi cu lucrurile astea, eşti sigur că el e un astfel de om? Puternici sunt preşedinţii Americii, Rusiei, Chinei. Nu cel al Iugoslaviei.

Am cunoscut-o prin telefon. În 1988, trebuia să aibă loc premiera *Vremii ţiganilor*. Natura mea egocentrică a fost cea care m-a îndemnat să accept conversaţia – şi când vine vorba de film, mi-e greu să-i pun capăt.

Directorul de la Beograd Film, Munir Lasić, refuzase ca premiera să aibă loc la Centrul Sava, deşi toate sălile de cinematograf din Belgrad erau în ruină. Sugera în schimb sala de cinema Kozara. Olja Varagić, producătoarea *Vremii ţiganilor*, ştia că numai noul şef al Comitetului Central din Serbia putea să se opună lui Lasić şi să rezolve problema.

— Am aflat că aveţi nevoie de ajutor, a spus preşedintele cu o voce puternică la telefon.

Mă aflam la New York. Abia trezit din somn și tulburat, i-am explicat că singurul loc în care acest film putea avea o veritabilă și demnă premieră era Centrul Sava.

Și premiera a avut loc la Centrul Sava.

— De acord, dar de ce pentru astfel de hotărâri e nevoie de intervenția primului om din stat? întreabă cu naivitate Senka.

— Pentru că nu vor să asculte de al doilea. Doar cuvântul primului contează.

Senka începe să râdă în timp ce eu mă gândesc la *Tata în călătorie de afaceri*. Dacă pe vremea aceea nu ar fi fost Mira Stupica pentru a-l convinge pe soțul ei, Cvijetin Mijatović, președintele de atunci, *Tata în călătorie de afaceri* nu ar fi văzut lumina zilei.

— Al cui ești tu, fiule? Nu încerca să schimbi vorba.

— Când a venit Milošević la putere, slovenii au fost primii care au strigat că a apărut un nou Hitler în Balcani.

— Asta e adevărat.

— Eu nu puteam accepta ca tocmai slovenii să fie cei care-l considerau pe Milošević un nou Hitler. Pentru că acum știm din filmele documentare că Hitler a fost primit la Maribor[1] ca un comandant suprem. Tot așa l-au primit ceva mai târziu, și pe Tito – care a fost călcat în picioare de aceiași sloveni, când au cerut să intre în Europa. Pentru a se angaja pe această cale, trebuia să scape de Belgradul bizantin. Și mai trebuia și să verse ceva sânge. Vreo zece vaci carbonizate pe CNN, trei sau patru mașini incendiate. În momentul acela a început să crească în mine idiotul.

— Vrei să spui idiotul politic? spune Senka în glumă.

Nu am nimic împotriva acestei ironii.

— Exact. Tata îmi spunea că, fără Milošević, noi, partizanii, o să fim însemnați cu fierul roșu în stradă.

— Ce-mi plăcea la el e că era un adevărat iugoslav, remarcă Senka.

— Un motiv în plus ca să-l accept.

— Atunci, fiule, spune-mi deschis, îi datorezi ceva?

---

1. Al doilea mare oraș din Slovenia.

— Îi datorez naţionalitatea şi asta nu-i o nimica toată, nu?

— Hai, lasă-mă cu asta te rog, cu toţi prietenii pe care îi ai la Belgrad! Ca şi cum el ţi-ar fi dat paşaportul.

— Era imposibil să-l obţin fără să ştie el.

— Nu există ţară pe lume în care să nu ţi se fi eliberat un paşaport. De altfel, poţi foarte bine să i-l dai înapoi.

— Da, Senka, dar nu vreau. Vreau să semăn măcar un pic cu Vlado al tău.

— În primul rând că nu e Vlado al meu. Şi în al doilea rând, băiete, nu mă mai ameţi de cap!

— În toate astea, Senka, este un lucru care nu e-n regulă.

— Unul singur? spune Senka, zâmbind ironic.

— Cu timpul, s-a văzut limpede că omul ăsta este cu totul altfel decât dădea impresia la început. Părea un om care avea un ideal, dar nu este decât un pedant.

— Cam ca unchiul tău Ljubomir Rajnvajn, soţul lui Biba. Numai că Milošević nu are mustaţă.

— Cam în genul ăsta. Când am înţeles până la urmă că nu are nici un proiect, spiritul lui Vlado a încolţit în mine. Omul de treabă, credincios convingerilor sale. Nu voi contrazice niciodată ceea ce am spus odată, pentru nici o avere din lume.

— Şi ce ai spus?

— Că era un om de bine, nu?

— Ei şi, era un om de bine?

— O zi era de bine, a doua zi pe dos. Iar eu, bietul de mine, rămân la ce am spus, puţin îmi pasă ce se întâmplă cu adevărat. Revirimentele fără de care nu există nici om politic, nici politică, nu contează. Nu el are importanţă, ci sinele său. Există chestii de astea şi la Andrić. Şi el a luat atitudine de partea asta. Pentru Est. Pentru că Estul suferă cel mai mult. Când omul îşi alege drumul, e logic să se îndrepte spre cei care suferă cel mai mult. În povestea asta, Senka, Milošević era singur, nu avea sprijinul nimănui şi mie asta-mi plăcea. De altfel, în 1914 nu era nici un Milošević şi totuşi atunci a fost marele haos. Nu era nici în 1941 şi a fost cum nu se poate mai rău!

— Astea, dragă Emir, nu ţin de politică. Ţin, cum spui tu, de ideile unui idiot politic! Senka mă consolează, în timp ce eu îmi continui explicaţia:

— În intimitate, pieptăna timid părul nevesti-sii, când îi dădea voie ea, iar la birou se juca cu ambasadorii celor mai mari state ca și cum ar fi avut în buzunar două bombe atomice.

— Și îți plăcea ție asta?

— Da.

— Asta înseamnă, dragul meu, că n-ai fi putut ajunge niciodată un om politic!

După victoria filmului *Underground* la Cannes, am fost primit de președinte în cabinetul său. Era deja într-o stare etilică avansată. Făcea gesturi largi, agitând cartea *Zi și noapte* a soției sale, Mirjana Marković, și citând panseuri în engleză: *„All this guys are nationalists"*. Se gândea bineînțeles la Radovan Karadžić și la alți sârbi din afara Serbiei. În timp ce îmi citea pasaje din carte, telefonul nu înceta să sune. Nu ridica receptorul. Când îi făceam semn cu capul în direcția aparatului, dădea din mână a lehamite și citea mai departe, luând în răstimpuri mari înghițituri de whisky.

De câte ori pomeneam un nume în seara aceea, era etichetat cu „o pulă bleagă!". Nu aveam prea mare respect pentru un președinte care înjura în halul ăsta. Mai ales când toată lumea a devenit „o pulă bleagă", în afară de nevasta lui, care insista cu telefoanele, înainte de premiera belgrădeană a filmului *Underground*. Cred că nu îndrăznea să răspundă pentru că, în ochii Mirjanei Marković și ai fiului său Marko, eram o companie cu totul nerecomandabilă.

Mă plimb împreună cu Senka. E o zi grea. Ne îndreptăm spre banca de lângă tunel. Soarele de octombrie strălucește ca în august. Încălzirea globală e în plină desfășurare. De-acum, Senka știe că răspunsul la întrebarea „Al cui ești tu, fiule?" e clar ca bună ziua. Ușurată, mă mai întreabă o dată:

— Al cui ești tu, fiule? spune-i tu mamei.

— Al nimănui.

Senka se oprește din drum, brusc tulburată.

— Cum așa, „al nimănui"? Ești al meu, sper!

— Nu sunt al lui Milošević? o întreb eu ca să prelungesc gluma.

Se oprește din nou.

— Of, Doamne, ce catâr poţi fi! Tocmai am trecut totul prin sită şi tu o iei de la capăt cu nebuniile. Ai ceva în tine care să nu fie politică?

— Tata nu avea nimic de genul ăsta, aşa că de ce-aş avea eu?

Mama rămâne nemişcată şi lasă să-i scape câteva lacrimi, apoi mă îmbrăţişează zâmbind. După care ne despărţim. În timp ce sunt dus spre aeroport, Senka îmi face cu mâna. Apoi se întoarce, clătinându-se, spre banca ei şubredă, unde se aşezau ea şi Murat, petrecându-şi zilele lor de refugiaţi.

Ea fuma ţigări Jugoslavija, în timp ce el privea neliniştit în larg, temându-se de un al treilea infarct, care pentru el era sinonim cu sfârşitul. Din păcate, lucrul de care se temea mai tare s-a întâmplat, şi încă foarte repede. A murit din cauza celui de-al treilea infarct, în primele momente ale declanşării războiului din Bosnia, iar Senka, pentru a-i rămâne fidelă, a continuat să vină în acelaşi loc.

Senka se aşază pe bancă şi coboară imediat pleoapele. În faţa ochilor apare soţul ei.

— Până când va mai dezmembra acest Elţin cea mai mare putere militară a lumii? Are omul ăsta măcar un strop de morală? E normal la cap?!

— Dumnezeu să te aibă în pază, Murat, de unde să ştiu eu asta?

— Nu e nimic de ştiut, Senka, se vede cu ochiul liber!

— Am treburi mai importante de făcut decât să văd până unde va duce Elţin prăbuşirea Rusiei.

— Nu înţelegi chiar nimic, Senka. Dacă o putere ca asta se prăbuşeşte, totul o ia la vale! Ruşii nu trebuie să se prăbuşească!

— Pe legea mea, dacă sunt conduşi de un beţiv ca Elţin, ce altceva pot face decât să se ducă de râpă?

— Şi de ce, mă rog frumos, insişti pe cuvântul „beţiv“? Nu cumva, din întâmplare, e o aluzie? Doar n-o să ne apucăm acum să ne insultăm?!

— Cine vorbeşte de insulte?

— Tu, când pomeneşti de alcool!

— Să mă ierte Dumnezeu, dar dacă n-ar fi alcoolul, ai sta aici, lângă mine.

— Văd că n-ai să înţelegi niciodată nimic din politică, Senka!

— Slavă Domnului, niciodată!

— Unde-i Emir? se interesează tata, pentru a calma lucrurile.

— A plecat cu Stribor să facă muzică pe undeva.

— O fi de bine? Nu mai e la vârsta când zdrăngăneşti la chitară!

— Dacă e de bine? Stă cu ochii pe Stribor, ştii cum sunt tinerii de azi. Şi Stribor e ca tine, nu stă o clipă locului.

— A venit şi Maja?

— A venit de Anul Nou, acum se ocupă de Dunja, o tratează ca pe-o prinţesă.

— Bine zicea Mišo apropo de Dunja: în familie s-a născut o adevărată doamnă. E minunat să ai o doamnă în familie! Doamnele nu înjură, nu poartă bocanci şi, bineînţeles, nu beau bere. Aşa e şi ea?

— Şi mai bine încă! Vorbeşte franceza ca pe sârbă. Emir zice că scrie poveşti ca o adevărată scriitoare.

— Slavă Domnului! Şi Mišo cum o duce?

— E bine şi el, îşi petrece zilele pescuind pe Dunăre, iar Lela face turism pe undeva. O admir, e o adevărată globe-trotter!

Deodată, tata nu mai spune nimic. Senka se neliniştește.

— Mai eşti aici, Murat?

— Da, sunt aici. M-am săturat până peste cap de puşcăria asta, draga mea Senka.

— Fii atent la povestea asta, Murat: aseară am adormit mai devreme, mi-ai apărut în faţa ochilor şi m-ai chemat să vin lângă tine.

— Şi cum mi-ai răspuns?

— Nu sunt pregătită încă, dar când o să vin, crede-mă, n-o să mai poţi scăpa niciodată de mine. Dragul meu, să avem răbdare, într-o bună zi o să se întâmple şi asta.

— Chiar crezi aşa ceva?

— E obligatoriu, puşcăria nu durează o veşnicie.

— Dar moartea, da, Senka dragă!

— Nimic nu e veşnic, numai să ai răbdare.

După ce a murmurat aceste cuvinte de consolare pentru tata, mama şi-a adunat ustensilele de fumat, a pus totul în geantă

şi s-a îndreptat spre tunel, pe drumul pe care altădată şerpuia îngusta linie ferată. Soarele pe care îl admiram din avion, pe ruta Belgrad-Paris, strălucea prin hublourile Boeing-ului companiei JAT. Razele care mă încălzeau încălzeau şi tunelul în care pătrundea acum Senka, pentru a ajunge la apartamentul ei din strada Norveška nr. 8. Pe măsură ce dispărea în întuneric, umbra ei creştea tot mai mult. Bătrâna se îndepărta către capătul tunelului, în timp ce nişte copii făceau o gălăgie voioasă alergând după o minge.

Zburând la o altitudine de zece mii de metri, simţeam cum mă pătrunde căldura soarelui şi mă gândeam câtă dreptate a avut tata când mi-a spus:

— Fiule, moartea e un zvon neverificat.

Traducere de Dan Radu Stănescu

Cuprins

Pământul şi lacrimile 10
Despre cum, pentru întâia oară, nu l-am văzut pe Tito. 24
Moartea e un zvon neverificat 45
Ce e sus e jos. Ce e jos e sus 58
Şoricelul îşi face turul de onoare 71
Viaţa mea. 98
Lomonosovovogovno! 109
Mulţumesc, Federico! 123
Defunctul era un mare duşman al alcoolului 147
Nu există film fără întuneric 162
Vise dulci 176
La revedere, patrie dragă 188
Unde sunt eu în toată povestea asta? 198
Tennis elbow 241
Carnetele de note la *Underground* 257
Fiul tatălui lui Dionysos. 278
Al cui eşti tu, fiule? 291

La EDITURA POLIROM

au apărut:

José Saramago – *Călătorie prin Portugalia*
Javier Marías – *Chipul tău, mâine. Dans şi vis*
John Steinbeck – *Către un zeu necunoscut*
María Dueñas – *Iubirile croitoresei*
Truman Capote – *Harfa de iarbă. Arborele nopţii şi alte povestiri*
John Cheever – *Povestiri. Integrala prozei scurte*
Sam Savage – *Ţipătul leneşului*
Bernhard Schlink – *Minciuni de vară*
Alessandro Baricco – *O poveste*
Boris Vian – *Toamnă la Pekin*
Donna Tartt – *Micul prieten*
Michel Houellebecq – *Harta şi teritoriul*
Haruki Murakami – *1Q84* (vol. I), *1Q84* (vol. II)
Philip Roth – *Nemesis*
Chuck Palahniuk – *Pigmy*
Abraham Yehoshua – *Misiunea directorului de resurse umane*
Philippa Gregory – *Regina roşie*
David Lodge – *Bărbatul făcut din bucăţi*
José Saramago – *Ultimul caiet*
Alberto Vázquez-Figueroa – *Iubire pe o insulă blestemată*
Jonathan Franzen – *Libertate*
Eiji Yoshikawa – *Povestea familiei Heiké*
Cormac McCarthy – *Căluţii mei, căluţi frumoşi*
Alberto Moravia – *Iubitul nefericit*
Truman Capote – *Mic dejun la Tiffany*
Carlos Ruiz Zafón – *Palatul de la Miazănoapte*
Gore Vidal – *Iulian*
Ilf şi Petrov – *1001 de zile sau Noua Şeherezadă*
F. Scott Fitzgerald – *Aventurile lui Pat Hobby*
Ian McEwan – *Solar*
Jeffrey Eugenides – *Intriga matrimonială*
Michele Mari – *Pink Floyd în roşu*
W. Somerset Maugham – *Catalina*
Joyce Carol Oates – *Apa neagră*
Naghib Mahfuz – *Teba în război*
Haruki Murakami – *1Q84* (vol. III)
Kjell Espmark – *Béla Bartók contra celui de-al Treilea Reich*
Carlos Ruiz Zafón – *Luminile din septembrie*
Edgar Allan Poe – *Masca Morţii Roşii şi alte povestiri*

Jack Kerouac – *Oceanul e fratele meu*
Sofi Oksanen – *Purificare*
Kate Williams – *Plăcerile bărbaților*
Ryū Murakami – *Hituri celebre din epoca Showa*
Yann Martel – *Viața lui Pi*
John Steinbeck – *Nehotărâții sorți ai bătăliei*
David Grossman – *Până la capătul pământului*
Patrick McGuinness – *Ultimele o sută de zile*
Francisco Goldman – *Rostește-i numele*
Patrick deWitt – *Frații Sisters*
Amélie Nothomb – *O formă de viață*
Siri Hustvedt – *O vară fără bărbați*
Emir Kusturica – *Unde sunt eu în toată povestea asta?*

în pregătire:

Philip Ó Ceallaigh – *Și te trezești râzând*

www.polirom.ro

Redactor: Ada Tanasă
Coperta: Laurenţiu Midvichi
Tehnoredactor: Radu Căpraru

Bun de tipar: mai 2012. Apărut : 2012
Editura Polirom, B-dul Carol I nr. 4 • P.O. Box 266
700506, Iaşi, Tel. & Fax: (0232) 21.41.00; (0232) 21.41.11;
(0232) 21.74.40 (difuzare) ; E-mail : office@polirom.ro
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1,
sector 4, 040031, O.P. 53 • C.P. 15-728
Tel.: (021) 313.89.78; E-mail : office.bucuresti@polirom.ro

IMPRIMERIA ARTA GRAFICA

Contravaloarea timbrului literar se depune în contul
Uniunii Scriitorilor din România
Nr. RO44RNCB5101000001710001 BCR UNIREA